

**АКАДЕМИЯИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТИИ НАЗДИ
ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

СУД 338.46

Бо ҳуқуқи дастнавис

ДОСИЕВ МАҲМАДШОҲ НАЗАРОВИЧ

**ИДОРАКУНИИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ЭКОЛОГӢ ДАР
ШАРОИТИ ТАШАККУЛИ «ИҚТИСОДИ САБЗ»: НАЗАРИЯ,
МЕТОДОЛОГИЯ, АМАЛИЯ**

ДИССЕРТАТСИЯ

**барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи
ихтисоси 08.00.06 – Иқтисодиёт ва идоракунии тибқи самтҳои фаъолият
(08.00.06.06 – Иқтисодиёти соҳибкорӣ)**

Душанбе-2024

МУНДАРИЧА

МУҚАДДИМА.....	4
БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ИДОРАКУНИИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ЭКОЛОГӢ ДАР ШАРОИТИ ТАШАККУЛИ «ИҚТИСОДИ САБЗ».....	23
1.1. Асосҳои концептуалии «иқтисоди сабз» ва нақши он дар ҷаҳони муосир.....	23
1.2. Соҳибкории экологӣ ҳамчун унсури «иқтисоди сабз» ва омили рушди устувор.....	39
1.3. Таҷрибаи ҷаҳонии идоракунии соҳибкории экологӣ.....	54
БОБИ 2. ҶАНБАҲОИ МЕТОДОЛОГИИ ТАҲҚИҚИ СОҲИБКОРИИ ЭКОЛОГӢ.....	76
2.1. Механизми идоракунии рушди соҳибкории экологӣ.....	76
2.2. Принсипҳо ва меъёрҳои асосии ташаккул ва рушди соҳибкории экологӣ.....	89
2.3. Омилҳои асосии рушди соҳибкории экологӣ дар шароити муосир.....	104
БОБИ 3. ШАРОИТҲОИ ИҚТИСОДИ ВА ЭКОЛОГИИ РУШДИ СОҲИБКОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	122
3.1. Тамоюли рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	122
3.2. Таҳлили вазъи муосир ва тамоюли рушди соҳибкории экологӣ.....	147
3.3. Рушди соҳибкории экологӣ дар раванди саноатикунони босуръати иқтисоди кишвар.....	163
БОБИ 4. ТАНЗИМ ВА ДАСТГИРИИ ДАВЛАТИИ СОҲИБКОРИИ ЭКОЛОГӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	202
4.1. Нақши давлат дар фароҳам овардани шароит барои рушди соҳибкории экологӣ.....	202
4.2. Самтҳои асосии дастгирии давлатӣ ва ҳавасмандгардонии соҳибкории экологӣ.....	215
4.3. Нақши мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар рушди босуботи соҳибкории экологӣ.....	232

БОБИ 5. СТРАТЕГИЯИ РУШД ВА ИДОРАКУНИИ СОҲИБКОРИИ ЭКОЛОГӢ ДАР ШАРОИТИ ТАШАККУЛИ «ИҚТИСОДИ САБЗ» ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	240
5.1. Таҳияи самтҳои стратегии рушди соҳибкории экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	240
5.2. Роҳҳои аслии баланд бардоштани самаранокии соҳибкории экологӣ.....	259
5.3. Рушди маърифати экологӣ ҳамчун омили рушди соҳибкории экологӣ.....	277
ХУЛОСА.....	296
Рӯиҳати адабиёт.....	304

МУҚАДДИМА

Мубрам будани мавзуи диссертатсия дар он муайян мегардад, ки ҷаҳони муосир, дар қатори дигар масоили мубрами глобалӣ, бо ҳалли масоили зиёди экологӣ, аз ҷумла тағйирёбии иқлим, коҳиши захираҳои табиӣ ва ифлосшавии муҳити зист вобастагӣ дорад. Ҳалли муваффақонаи мушкилоти мазкур таҷдиди назар намудани механизмҳои анъанавии пешбурди фаъолияти иқтисодӣ ва идоракунии оқилонаи захирахоро тақозо менамояд.

Дар ин замина, концепсияи «иқтисоди сабз» чунин дурнамои инкишофро пешниҳод мекунад, ки дар доираи он рушди иқтисодӣ бо назардошти суботи иҷтимоӣ ва мувозинати экологӣ амалӣ карда мешавад. Концепсияи мазкур ба кам кардани хатарҳои зарари экологӣ дар раванди фаъолияти иқтисодӣ, ҳамчунин беҳтар шудани сатҳи сифати зиндагӣ ва коҳиши камбизоатӣ нигаронида шудааст.

Дар навбати худ, соҳибкории экологӣ ҳамчун унсури муҳимтарини «иқтисоди сабз» барои ноил шудан ба ҳадафҳои зикршуда нақши калидӣ дорад, зеро он ба фаъолияти навоварона ва ташаббусҳои соҳибкорӣ, ки ҳамзамон мушкилоти экологиро бартараф ва рушди устуворро таъмин месозанд, равона гардидааст. Воқеан, соҳибкории экологӣ роҳи инноватсионии ҳалли мушкилоти экологӣ тавассути таҳия ва татбиқи лоиҳаҳо ва ташаббусҳои камхарҷ мебошад, ки ба кам кардани таъсири манфӣ ба муҳити зист, ҳифзи захираҳои табиӣ барои наслҳои оянда ва баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли мусоидат меkunанд.

Мавриди зикр аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ ҳамчун ташаббускори фаъол дар самти татбиқи Ҳадафҳои Рушди Устувор, амалӣ намудани принципҳои “иқтисоди сабз”, мубориза бо тағйирёбии иқлим, ҳифзи муҳити зист ва масоили самаранок истифода бурдани захираҳои табиӣ, ба монанди обу пирияхҳо шинохта шудааст.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни ироаи Паёми навабтӣ худ ба Маҷлиси Олии кишвар санаи 28 декабри соли 2023 таъкид доштанд, ки “Мо ташаккули «иқтисоди сабз», суръат бахшидани раванди рақамикунонии иқтисодиёт, инкишофи неруи инсонӣ, баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти ватанӣ, тақвияти имкониятҳои содиротии мамлакат ва беҳтар гардонидани сифати хизматрасониҳои иҷтимоиро аз ҷумлаи масъалаҳои афзалиятнок эълон намудем” ва “Бинобар ин, бо мақсади истеҳсоли «энергияи сабз», рушди «иқтисоди сабз» ва паст кардани партови газҳои гулхонаӣ зарур аст, ки дар самти сармоягузори давлатӣ ва рақамикунонии ҳифзи муҳити зист тадбирҳои иловагӣ амалӣ карда шаванд”¹.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки иқтисодиёти он аз захираҳои табиӣ ва баҳши аграрӣ вобастагии калон дорад, рушди соҳибкории экологӣ метавонад омили калидии рушди устувори иқтисодӣ, паст шудани сатҳи камбизоатӣ ва таъмини мувозинати экологӣ гардад. Дар ин раванд, таҳлили таҷрибаи ҷаҳонӣ ва мутобиқсозии моделҳо ва таҷрибаҳои муваффақ ба шароити ҷумҳурии мо, ки омӯзиши ҳамаҷонибаи хусусиятҳои миллӣ, аз ҷумла шароити иҷтимоию иқтисодӣ, фарҳангӣ ва табиӣ иқлимиро тақозо дорад, аз манфиат холӣ нест. Ғайр аз ин, ҷанбаи муҳим дар ин самт таҳияи методологияи арзёбии самаранокии идоракунии рушди соҳибкории экологӣ мебошад, ки муайян кардани нишондиҳандаҳои асосӣ, меъёрҳои устуворӣ ва воситаҳои мониторингро дар бар мегирад.

Бояд тазаққур дод, ки новобаста аз он ки ҷумҳурии мо дорои захираҳои бойи табиӣ ва мероси ғании маърифатӣ таърихӣ мебошад, дар раванди гузариш ба «иқтисоди сабз» ва рушди соҳибкории экологӣ мушкilot мавҷуд аст. Сарфи назар аз иқтидори назаррас дар соҳаи энергияи барқароршаванда ва кишоварзии “сабз”, дар назди кишвари мо дар ин самт масоили ҳалталаб ҷой доранд, ки онҳоро тавассути рушди мақсадноки соҳибкории экологӣ ҳал

---

¹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». – Душанбе. - 28.12.2023 - <http://www.prezident.tj/node/32191>.

кардан мумкин аст, ки дар навбати худ, таҳлили амиқи шароити мавҷуда, таҳия ва татбиқи стратегияи муассирро талаб мекунад.

Рушди соҳибкории экологӣ дар Тоҷикистон барои суръат бахшидан ба инкишофи иқтисодии кишвар, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли ва таъмини устувории экологӣ аҳамияти бузург дорад. Ин таҳлили амиқи шароити мавҷуда ва таҳияи стратегияҳои дастгирии давлатӣ ва ҳавасмандгардонии соҳибкории экологиро тақозо мекунад. Ҷанбаҳои муҳими он беҳтар кардани заминаи қонунгузорӣ, фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ, рушди инфрасохтор ва барномаҳои таълимӣ мебошанд, ки ба дастгирии соҳибкории экологӣ нигаронида шудаанд.

Бояд қайд кард, ки рушди соҳибкории экологӣ дар шароити ташаккули «иқтисоди сабз» унсури ҷудонашавандаи ҳаракати ҷаҳонӣ ба сӯйи рушди устувор мебошад, алахусус дар вазъияти босуръат тағйир ёфтани иқлим ва афзоиши таъсири инсон ба муҳити зист. Аҳамияти ин мавзӯ ба зарурати ҷустуҷӯи равишҳои нав ба фаъолияти иқтисодӣ вобаста аст, ки на танҳо ба рушди иқтисодӣ мусоидат мекунанд, балки маҳдудиятҳои экологӣ ва ҷанбаҳои иҷтимоии рушдро низ ба назар мегиранд.

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки рушди ин самти соҳибкорӣ дар ҷумҳурии мо бо як қатор мушкилот рӯ ба рӯ мешавад, ки бо маҳдудияти сармоягузорӣ ва ҳавасмандӣ вобастагӣ дорад.

Дар робита ба ин, омӯзиши асосҳои назариявӣ ва методологияи идоракунии рушди соҳибкории экологӣ, инчунин таҳлили ҷанбаҳои амалии татбиқи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таҳияи тавсияҳо оид ба беҳтар намудани шароит барои рушди самти мазкур хеле муҳим мебошад.

Бояд таъкид кард, ки ҳамгироии принципҳои соҳибкории экологӣ ба низоми иқтисодии ҷумҳурӣ барои баланд бардоштани самаранокии энергия, истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия, беҳтар намудани идоракунии партовҳо ва ҳифзи гуногунии биологӣ имкониятҳои нав мекушояд. Ин тадбирҳо на танҳо ба ҳифзи муҳити зист мусоидат мекунанд,

балки барои рушди иқтисодӣ, тавсеаи фаъолияти соҳибкорӣ ва ташкили ҷойҳои нави корӣ заминаи мусоид фароҳам меоранд.

Ба андешаи мо, рушди соҳибкории экологӣ дар шароити ташаккули «иқтисоди сабз» бо зарурати воқуниш ба тағйирёбии иқлим, ки яке аз мушкилоти ҷиддии ҷаҳонии замони муосир мебошад, вобастагӣ дорад. Тағйирёбии иқлим ба кишварҳои рӯ ба инкишоф, аз ҷумла Тоҷикистон таъсири номутаносиб мерасонад, ки масъалаҳои устувории экологиро махсусан муҳим мегардонад. Дар ин замина, соҳибкории экологӣ на танҳо ба коҳиш додани таъсири манфии тағйирёбии иқлим тавассути навоарӣ ва истифодаи устувори захираҳо мусоидат мекунад, балки имкониятҳои иқтисодӣ фароҳам оварда, ба рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат мусоидат мекунад.

Аҳамияти иловагии таҳқиқот аз тавачҷуҳи афзоянда ба масъулияти иҷтимоӣ ва рушди устувор дар фаъолияти соҳибкорӣ вобаста аст. Корхонаҳои муосир бояд нақши худро дар таъмини устувории экологӣ ва суботи иҷтимоӣ торафт бештар дарк кунанд. Ин тамоюл барои ҷумҳурии мо махсусан муҳим аст, зеро кишвар барои рушди бахшҳо, аз қабили манбаъҳои барқароршавандаи энергия, кишоварзии “сабз” ё органикӣ ва сайёҳии экологӣ, ки метавонанд бахшҳои муҳими рушди иқтисодӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ гарданд, иқтидори назаррас дорад.

Ва дар ниҳоят, аҳамияти мавзӯ бо тамоюли афзояндаи ҷаҳонӣ аз ҷониби ҷомеа ва созмонҳои байналмилалӣ ба кишварҳо ва корхонаҳои саросари ҷаҳон бо мақсади гузаштан ба моделҳои устувортар ва аз ҷиҳати экологӣ масъул барои пешбурди соҳибкорӣ муайян мегардад. Дар ин замина Тоҷикистон имконияти хубе дорад, ки дар минтақа оид ба рушди соҳибкории экологӣ ва татбиқи принципҳои «иқтисоди сабз» мавқеи пешсафро ишғол намуда, на танҳо амнияти экологӣ, балки манфиати иқтисодиро барои ояндаи дарозмуддат таъмин намояд.

Ҳамин тавр, муҳимияти гузаронидани таҳқиқот дар самти идоракунии соҳибкории экологӣ дар шароити ташаккули «иқтисоди сабз» ба як қатор омилҳо вобаста аст:

- тамоюли ҷаҳонии гузариш ба «иқтисоди сабз» ва зарурати омода будан ба мушкилоти экологӣ ва бартараф намудани он;
- пайдо шудани талабот ба моделу равишҳои инноватсионии рушди иқтисодӣ тавассути соҳибкории экологӣ, ки ба истифодаи оқилонаи захираҳо ва коҳиши зарар ба муҳити зист мусоидат мекунад;
- имкониятҳои воқеан васеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти татбиқи принсипҳои «иқтисоди сабз» ва рушди соҳибкории экологӣ;
- нокифоя будани миқдори таҳқиқоти ҳамаҷониба, ки ба таҳлили шароит, имкониятҳо ва монеаҳои рушди соҳибкории экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудаанд.

Сатҳи таҳқиқи илмӣ мавзӯ бо таваҷҷуҳи ғаёол ба мушкилоти рушди устувор ва соҳибкории экологӣ дар ҷомеаи илмӣ ҷаҳонӣ хос аст. Корҳои илмӣ дар самти «иқтисоди сабз» асосан ба омӯзиши механизмҳои ҳавасмандгардонии таҷрибаҳои устувори экологӣ дар ғаёолияти соҳибкорӣ, ҷорӣ кардани технологияҳои инноватсионӣ ва фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди истехсолоти экологӣ равона карда шудаанд.

Дар доираи таҳқиқи назария ва методологияи идоракунии рушди соҳибкории экологӣ масъалаҳои таҳияи равишҳои концептуалӣ барои ташаккул ва татбиқи стратегияҳои рушди устувор дар сатҳи корхонаҳо ва минтақаҳо, инчунин таҳлили таҷрибаи байналмилалӣ дар ин соҳа мавриди пажӯҳиш қарор дода шудааст.

Ҷанбаҳои илмию назариявии таҳқиқоти диссертатсионии мазкур дар асоси омӯзиши коркардҳои назариявӣ, методологӣ ва амалии олимону муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ оид ба масъалаи ташаккули идоракунии рушди соҳибкории экологӣ дар шароити ташаккули «иқтисоди сабз» ташаккул ёфтаанд.

Бояд қайд кард, ки саҳми назаррасро дар таҳқиқи масоили рушди фаъолияти соҳибкорӣ асосгузори мақтаи иқтисодии классикӣ ва неоклассикӣ Ж.-Б.Сей, А.Смит ва Ч.М.Кейнс гузоштаанд. Рушди минбаъдаи назарияи соҳибкорӣ ва шаклҳои гуногуни он дар асарҳои илмӣ олимони зерин амалӣ гаштаанд: П. Самуэлсон, В. Нордхаус, С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи, К.Р. Макконнел, С.Л. Брю. Ҳамчунин саҳми муносибро дар рушди назарияи соҳибкорӣ ва гузариши он олимони-иқтисодшиносони Россия, ба монанди Абалкин Л.И., Абчук В.А., Асаул, А.Н., Бусигин А.В., Борсученко Э.И., Виленский А., Глазев С.Ю., Горфинкел В.Я., Друкер П., Лвов Д.С., Карустина Н.В., Косов В.В., Кулагин А.С., Павлюк Р.В., Паникин А.С., Савченко В.Г. ва дигарон гузоштаанд.

Масъалаҳои мухталифи таҳлили шаклҳои гуногун ва стратегияи рушди шаклҳои гуногуни соҳибкорӣ дар қорҳои илмӣ олимони иқтисоддони ватанӣ, – Аминов И., Амонова Д.С., Комилов С.Ч., Қайюмов Н.К., Қурбонзода М.Р., Мирсаидов А.Б., Нидоев Н.Ф., Рауфӣ А., Раҷабов Р.К., Раҳимзода Ш., Саидмуродов Л.Х., Толибов Қ.Қ. Фақеров Ҳ.Н., Ҳабибов С., Ҷабборов А., Ҷамшедов М., Шарифзода М.М. ва дигарон инъикос ёфтааст.

Масъала ва ҷанбаҳои алоҳидаи рушди «иқтисоди сабз», соҳибқорӣ экологӣ ва рушди устувор қорҳои илмӣ Давлатзода Қ.Қ., Дадоматов Д.Н., Дустбоев Ш.Д., Зубайдов С., Исайнов Ҳ.К., Қодирова З.Ҳ., Маҳмадалӣ Б.Н., Муқаддасзода Ф.М., Одинаев Ҳ.А., Саидова М.Ҳ., Ҷӯрабоев Ғ., Шаропов Ф.Р. ва дигарон мавриди таҳқиқи омӯзиш қарор гирифтаанд.

Дар қорҳои илмӣ ба зарурати муносибати комплексӣ ба идоракунии соҳибқорӣ экологӣ, таҳияи заминаи ҳуқуқӣ дахлдор, ташкили механизмҳои институтсионалии дастгирӣ, ҷалби воситаҳои молиявӣ ва ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ ба лоиҳаҳои “сабз” диққати махсус дода шудааст. Ҳамчунин таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки аксари таҳқиқот ба принсипҳои умумии рушди устувор, амнияти экологӣ ва самаранокии иқтисодӣ нигаронида шуда, ба механизмҳо ва воситаҳои мушаххаси идоракунии соҳибқорӣ экологӣ дар сатҳи иқтисоди миллӣ ва

минтақаҳои алоҳида камтар таваҷҷуҳ зоҳир гардидааст.

Новобаста аз мавҷудияти миқдори зиёди таҳқиқоти илмӣ сатҳи таҳқиқи илмӣ мавзӯи диссертатсияи мазкур дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври кофӣ омӯхта нашудааст. Сарфи назар аз як қатор корҳои илмӣ дар самти рушди «иқтисоди сабз», хусусият ва иқтидори соҳибкории экологӣ дар ҷумҳурӣ таҳлили амиқтарро талаб мекунад. Аз ҷумла, масъалаҳои мутобикгардонии таҷрибаи байналмилалӣ ба шароити иқтисоди миллӣ, омӯзиши имкониятҳо ва маҳдудиятҳо барои рушди соҳибкории ба муҳити зист нигаронидашуда, инчунин таҳияи механизмҳои самараноки дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии давлатӣ муҳим мебошанд.

Таҳқиқоти мавҷуда дар соҳаи «иқтисоди сабз» ва рушди устувор аксар вақт ба зарурати тағйироти ҷаҳонӣ дар сиёсати иқтисодӣ ва идоракунии диққат медиҳанд. Аммо, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳияи равишҳо ва механизмҳои ба шароити маҳаллӣ мутобикшуда, ки имкон медиҳанд, ки соҳибкории экологӣ ба стратегияи умумимиллии иқтисодӣ самаранок ворид карда шавад, ҳеле муҳим аст. Ин на танҳо таҳлилу таҷдиди равишҳои анъанавӣ ба рушди иқтисодӣ, балки фароҳам овардани ҷаҳорҷӯбаи нави институтсионалӣ, молиявӣ ва ҳуқуқӣ барои дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии соҳибкории экологиро дар назар дорад.

Дар баробари ин, дараҷаи омӯзиши илмӣ мавзӯи идоракунии рушди соҳибкории экологӣ дар заминаи ташаккули «иқтисоди сабз», бахусус дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, барои таҳқиқоти минбаъда дурнамои назаррасро нишон медиҳад. Бояд қайд кард, ки бар ҳилофи таваҷҷуҳи афзоянда ба соҳибкории экологӣ ҳамчун ҷузъи муҳими рушди устувор дар сатҳи ҷаҳонӣ, масъалаҳои марбут ба рушди он ҷумҳурӣ кам омӯхта шудаанд. Албатта чунин вазъ барои таҳлили амиқи асосҳои назариявӣ ва ҷанбаҳои амалии татбиқи принципҳои «иқтисоди сабз» ба сиёсати иқтисодии кишвар имкониятҳои васеъ фароҳам меорад.

Ҳамин тавр, омӯзиши нокифояи моҳияти иҷтимоию иқтисодӣ ва нақши соҳибкории экологӣ дар шароити ташаккули «иқтисоди сабз», инчунин таҳия

ва такмили механизми идоракунии рушди он интихоби мавзуи диссертатсия, объекту предмет ва мақсаду вазифаҳои таҳқиқотро муайян кардааст.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва ё мавзӯҳои илмӣ. Мавзуи диссертатсия ба самтҳои афзалиятноки рушди илмҳои иқтисодӣ дар ҷумҳурӣ, аз он ҷумла ба масъалаҳои таъмини рушди соҳибкорӣ, ки дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ҳамчун самтҳои муҳим муайян гардидаанд, робита дорад.

Ҳамчунин мавзуи таҳқиқот дар доираи Стратегияи рушди «иқтисоди сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037 интихоб гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади диссертатсия аз таҳияи муқаррароти назариявӣ методологӣ ва тавсияҳои методӣ оид ба идоракунии рушди соҳибкории экологӣ дар шароити ташаккули «иқтисоди сабз», инчунин асоснокгардонии самтҳои афзалиятноки стратегияи рушди он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат аст.

Вазифаҳои таҳқиқот:

- таҳқиқи асосҳои назариявии ташаккули «иқтисоди сабз» ва муайян кардани нақши он дар рушди иқтисоди ҷаҳони муосир;
- омӯзиши моҳият ва хусусиятҳои соҳибкории экологӣ дар сохтори «иқтисоди сабз» бо назардошти таҳлили таҷрибаи ҷаҳонии идоракунии он;
- таҳияи механизми идоракунӣ ва принципҳои рушди соҳибкории экологӣ;
- ошкор омилҳои асосии рушди соҳибкории экологӣ дар шароити муосир;
- таҳлили вазъи муосир ва тамоюли рушди фаъолияти соҳибкорӣ, аз он ҷумла соҳибкории экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- арзёбии вазъи рушди соҳибкории экологӣ дар ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он дар раванди саноатикунории босуръати иқтисоди миллий;

- таҳқиқи моҳият, махсусият ва самтҳои асосии танзим ва дастгирии давлатии соҳибкории экологӣ бо назардошти ҳамгироии ҷумҳурӣ ба равандҳои ҷаҳонӣ;
- муайян намудани нақши мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар рушди босуботи соҳибкории экологӣ;
- таҳияи самтҳои афзалиятноки стратегияи рушди соҳибкории экологӣ дар шароити ташаккули «иқтисоди сабз»;
- асоснокгардонии тавсияҳо оид ба баланд бардоштани маърифати экологӣ ҳамчун омили рушди соҳибкории экологӣ.

Объекти таҳқиқотро низоми идоракунии фаъолияти соҳибкории экологӣ дар шароити ташаккули «иқтисоди сабз», аз он ҷумла фаъолияти сохторҳои соҳибкории экологӣ ташкил медиҳанд.

Ба сифати **предмети таҳқиқот** муносибатҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва ташкилие баромад мекунанд, ки дар раванди тақмили механизми идоракунии соҳибкории экологӣ дар шароити ташаккули «иқтисоди сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба миён меоянд.

Фарзияи таҳқиқот ба тасаввурот оид ба нақши рушди соҳибкории экологӣ дар таъмини суръати устувори рушди иқтисодӣ асос меёбад. Маҳз идоракунии самараноки рушди соҳибкории экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо роҳи ҷорӣ намудани муносибати маҷмӯӣ, аз ҷумла мутобиқсозии таҷрибаи пешқадами ҷаҳонӣ, таҳияи самтҳои стратегӣ ва тадбирҳои дастгирии давлатӣ, инчунин баланд бардоштани нақши мақомоти маҳаллӣ ва беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ амалӣ карда мешавад, барои суръат бахшидан ба гузариш ба “иқтисодиёти сабз” ва ноил шудан ба ҳадафҳои рушди устувор мусоидат мекунад. Ин, дар навбати худ, на танҳо ба таъмини амнияти экологӣ ва ҳифзи захираҳои табиӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунад, балки рушди устувори иқтисодӣ ва суботи иҷтимоиро таъмин месозад.

Ин фарзия аз он шаҳодат медиҳад, ки байни таҳия ва татбиқи механизмҳои ҳамачонибаи идоракунии соҳибкории экологӣ ва рушди

бомуваффақияти «иқтисоди сабз» робитаи мустақим вучуд дорад. Он тавассути таҳлили равишҳои назариявӣ ва методологӣ, омӯзиши таҷриба, инчунин бо роҳи арзёбии фаъолияти мушаххаси стратегӣ ва амалӣ санчида мешавад.

Асосҳои назариявӣю методологии таҳқиқотро маҷмӯи равишҳои бунёдӣ ва амалӣ, мафҳумҳои назариявӣ, воситаҳои таҳқиқоти методологӣ, инчунин усулҳои ҷамъоварӣ, таҳлил ва тафсири маълумотро дар бар мегиранд. Онҳо барои таҳқиқоти илмӣ, таҳлил, таҳия ва асосноккунии тавсияҳои амалӣ оид ба идоракунии рушди соҳибқории экологӣ дар шароити гузариш ба «иқтисоди сабз» асос мебошанд.

Сарчашмаҳои маълумот. Ба сифати сарчашмаҳои асосии маълумот Паёмҳои солона ва суҳанронҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳҳои гуногун вобаста ба рушди устувор, тағйирёбии иқлим ва «иқтисоди сабз», санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, адабиёти иқтисодии гуногун, маводи Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон, натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ ва манбаъҳои Интернет истифода шудаанд.

Усулҳои таҳқиқот. Барои ҳалли масъалаҳо дар диссертатсия усулҳои гуногуни илмӣ, аз қабилҳои усули системавӣю сохторӣ, сабабӣ, усули омӯзиши омилҳо, экспертӣ-таҳлилий, иқтисодӣ-риёзӣ, иҷтимоӣ, таносуби хусусиятҳои миқдорӣ ва сифатӣ, арзёбии мунтазами миқдорӣ ва ҳамаҷониба, инчунин усули коррелятсионӣ-регрессионӣ ва SWOT-таҳлил истифода шудаанд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Диссертатсия дар Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2019-2023 иҷро шудааст.

Навгониҳои илмӣю таҳқиқот:

1. Дар диссертатсия асосҳои илмию назариявии мафҳуми «иқтисоди сабз» мавриди таҳқиқ қарор дода шуда, он ҳамчун унсурҳои муҳим ва тамоюли муносири рушди устувори иқтисоди ҷаҳонӣ арзёбӣ гардидааст. Таърифи муаллифии «иқтисоди сабз» пешниҳод гардидааст, ки ба қобилияти

ҳавасмандгардони рушди иқтисодӣ, коҳиш додани хатарҳои экологӣ ва мусоидат ба суботи иҷтимоӣ таъя мекунад. Муаллиф дар асоси таҳлили асноди байналмилалӣ, адабиёти илмӣ ва маълумоти омӯрӣ принципҳои механизми асосии ташаккул ва рушди «иқтисоди сабз»-ро муайян намуда, таъсири онро ба нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ва рушди устувор нишон додааст.

2. Моҳият ва хусусиятҳои соҳибкории экологӣ дар сохтори «иқтисоди сабз» бо назардошти таҳлили таҷрибаи ҷаҳонии идоракунии он баррасӣ шудаанд. Муаллиф мафҳуми соҳибкории экологиро бо таъя ба равишҳои назариявии мавҷуда ва ворид кардани тафсири муаллифӣ ба гардиши илмӣ, ки нақши соҳибкории экологиро ҳамчун қувваи ҳаракатдиҳандаи «иқтисоди сабз» таъкид мекунад, муфасссал шарҳ додааст. Ба таҳлили таҷрибаи ҷаҳонии идоракунии соҳибкории экологӣ диққати махсус дода шуда, дар асоси он тавсияҳо барои рушди он дар шароити иқтисоди миллӣ таҳия карда гардидаанд. Муаллиф таҷрибаҳои муваффақро аз кишварҳои гуногун таҳқиқ намуда, омилҳои асосии пешрафт ва монеаҳоро дар рушди соҳибкории экологиро муайян кардааст.

3. Дар кори диссертатсионӣ механизм ва принципҳои идоракунии рушди соҳибкории экологӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст, ки саҳми назаррас дар заминаи методологии таҳқиқоти рушди устувор ва соҳибкории экологӣ мебошад. Муаллиф равиши маҷмӯиро пешниҳод кардааст, ки он имкон медиҳад, ки на танҳо саҳми мустақими соҳибкории экологӣ тавассути коҳиши таъсири манфӣ ба муҳити зист ва самаранокии истифодаи захираҳо баҳо дода шавад, балки таъсири ғайримустақими он тавассути татбиқи навоариҳо, иштироки ғайрибардӯштани маърифати экологӣ ва ташкили ҷойҳои кории “сабз” объективӣ арзёбӣ карда шавад. Ин механизм таҳия ва мутобиксозии нишондиҳандаҳои мавҷудаи самаранокии экологиро барои татбиқи онҳо дар соҳаҳои мухталиф ва миқёси корхонаҳо бо назардошти хусусиятҳои ғайрииқтисодӣ ва шароити иқтисоди миллӣ дар бар мегирад.

4. Дар таҳқиқот омилҳои асосии рушди соҳибкории экологӣ дар шароити муосир ошкор гардидаанд. Муаллифи диссертатсия омилҳои ба рушди соҳибкории экологӣ таъсиррасонро ҳамачониба таҳлил ва гурӯҳбандӣ намудааст. Дар рисолаи таснифоти муфассали ин омилҳо, аз ҷумла ҷанбаҳои берунӣ ва дохилӣ, аз таҳдидҳои глобалии экологӣ ва қонунгузории байналмилалӣ то сиёсатҳои миллӣ, хусусиятҳои фарҳангӣ ва салоҳиятҳои инфиродии соҳибкорон оварда шудааст. Ин таҳлил бо таҳияи тавсияҳои муаллиф оид ба ташаккули муҳити мусоид барои соҳибкории экологӣ, аз ҷумла зарурати ҳамгироии устуворӣ ба барномаҳои таълимӣ ва стратегияҳои соҳибкорӣ пурра карда шудааст.

5. Таҳлили ҳолати муосир ва тамоюлҳои рушди фаъолияти соҳибкорӣ, аз ҷумла соҳибкории экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ гардонида шудааст. Дар таҳқиқот вазъи муосири фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо таваҷҷуҳ ба рушди соҳибкории экологӣ арзёбӣ гардида, тамоюлҳо, мушкилот ва имкониятҳои асосии фаъолияти соҳибкорӣ дар заминаи устувории экологӣ муайян карда шудааст. Муаллиф таъсири сиёсати миллии иқтисодӣ, экологӣ ва инноватсиониро ба рушди соҳибкории экологӣ арзёбӣ намудааст, ки ба таҳияи самтҳои стратегии дастгирӣ ва рушди он имконият медиҳад.

6. Дар диссертатсия ҳамчунин арзёбии вазъи рушди соҳибкории экологӣ дар ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он дар шароити саноатикунонии босуръати иқтисоди миллӣ амалӣ гардидааст. Муаллиф ба таври муфассал таъсири соҳибкории экологиро ба равандҳои саноатикунонии босуръат бо назари навоварона муайян намудааст. Дар таҳқиқот ҳам ҷанбаҳои мусбат ва ҳам манфии ин ҳамкориро таҳлил намуда, мушкилот ва имкониятҳои асосии соҳибкории экологиро дар заминаи саноатикунонии босуръат таъкид мекунад. Тавсияҳои дар асоси таҳлил гузаронидашуда ба ҳадди аксар расонидани манфиатҳои экологӣ ва иҷтимоӣ аз рушди саноат, аз ҷумла пешниҳодҳо оид ба ҳамгироии таҷрибаҳои устувори экологӣ ба равандҳои

истеҳсолӣ ва ҳавасмандгардони навовариҳо дар соҳаи экология ва рушди устувор равона карда шудаанд.

7. Моҳият, махсусият ва самтҳои асосии танзим ва дастгирии давлатии соҳибкории экологӣ бо назардошти ҳамгироии ҷумҳурӣ ба равандҳои глобалӣ муайян карда шудааст. Дар диссертатсия таҳлили сиёсатҳо ва тадбирҳои, ки ба дастгирии соҳибкории экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон равона шудаанд, бо назардошти ҳамгирӣ ба иқтисоди ҷаҳонӣ пешниҳод гардидааст. Муаллиф муайян кардааст, ки чӣ гуна ҳамкории байналмилалӣ ва ташаббусҳои глобалии экологӣ ба ташаккули сиёсати дохилии экологӣ ва амалияи дастгирии соҳибкории “сабз” таъсир мерасонанд. Таъсиҳои таҳияшуда доираи ҷорабинихоро доир ба ҳавасмандгардони молиявӣ ва тақмили барномаҳои таълимӣ, ки ба ташаккули муҳити мусоид барои рушди соҳибкории экологӣ нигаронида шудаанд, фаро мегиранд.

8. Дар рисолаи илмӣ нақши мақомоти худидоракунии маҳаллӣ дар рушди устувори соҳибкории экологӣ муайян гардидааст. Аз ҷониби муаллиф таҳлили ҳамкории субъектҳои соҳибкории экологӣ ва ҳукуматҳои маҳаллӣ анҷом дода шуда, ҷанбаҳои асосии дастгирии онҳо дар заминаи ҳавасмандгардони рушди устувор дар сатҳи маҳаллӣ муайян гардидааст. Дар таҳқиқот махсусан аҳамияти таҳия ва татбиқи барномаҳо ва ташаббусҳои маҳаллии экологӣ, ки ба фароҳам овардани шароит барои ташаккул ва рушди соҳибкории ба муҳити зист нигаронидашуда ва таҳкими масъулияти иҷтимоии он мусоидат мекунанд, асоснок гардидааст.

9. Дар диссертатсия самтҳои афзалиятноки стратегияи рушди соҳибкории экологӣ дар шароити ташаккули «иқтисоди сабз» таҳия гардидааст. Ба қатори самтҳои стратегӣ барои рушди соҳибкории экологӣ, аз ҷумла инноватсия, навсозии технологӣ, дастрасӣ ба маблағгузорӣ, баланд бардоштани маърифати экологӣ ва ғайра пешниҳод карда шудааст. Ҳамчунин соҳаҳои асосии рушди соҳибкории экологӣ, ба монанди саноати “сабз”, кишоварзии “сабз”, нақлиёти “сабз”, сайёҳии “экологӣ” ва ғайра муайян гардидаанд. Муаллиф муносибати ҳамҷонибаи банақшагирии стратегиро

дар асоси таҳлили хусусиятҳои миллӣ ва минтақавӣ, инчунин талабот ва имкониятҳои корхонаҳои самти экологӣ асоснок намудааст. Ин самтҳо барои ташаккули сиёсати самараноки дастгирии соҳибкории экологӣ, ки ба гузариш ба «иқтисоди сабз» мусоидат мекунад, заминаи асосӣ ба ҳисоб мераванд.

10. Тавсияҳо оид ба беҳтар намудани муҳити сармоягузорӣ дар соҳаи соҳибкории экологӣ ва рушди маърифати экологӣ асоснок гардидаанд. Муаллиф тавсияҳои мушаххасро барои беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ ба лоиҳаҳои экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия ва пешниҳод кардааст. Ин тавсияҳо тадбирҳоро барои такмил додани заминаи қонунгузорӣ, содда кардани расмиёти маъмурӣ барои лоиҳаҳои экологӣ, пешниҳоди воситаҳои молиявӣ ва ҳавасмандгардонӣ, аз қабيلي имтиёзҳои андоз, грантҳо ва субсидияҳои экологӣ дар бар мегиранд. Илова бар ин, ба зарурати рушди маърифати экологӣ ва баланд бардоштани огоҳии ҷомеа дар бораи манфиатҳои рушди устувор ва соҳибкории экологӣ диққати махсус равона карда шудааст. Муносибати ҳамаҷониба барои ҳамгироии маърифати экологӣ ба барномаҳои таълимии ҳама сатҳҳо, аз давраи томактабӣ то таҳсилоти олӣ, инчунин ба барномаҳои таълими касбӣ ва такмили ихтисос пешниҳод карда шудааст.

Нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда. Ба ҳимоя, аз ҷониби муаллиф, натиҷаҳои зерини илмию назариявӣ, методологӣ ва амалии таҳқиқот пешниҳод гардидаанд, ки дорои унсурҳои навгонии илмӣ мебошанд:

1. Мушаххас гардонидани асосҳои илмию назариявии ташаккули «иқтисоди сабз», ки нақши стратегии онро дар рушди устувори низоми иқтисоди ҷаҳонӣ муайян кардааст.
2. Ошкор намудани моҳият ва хусусиятҳои соҳибкории экологӣ ва муайян кардани механизмҳои ҳамгироии он ба сохтори «иқтисоди сабз», аз он ҷумла тавассути мутобикгардонӣ ва истифодаи таҷрибаи ҷаҳонии идоракунии.
3. Таҳияи механизм ва принципҳои идоракунии рушди соҳибкории экологӣ дар шароити муосир.

4. Муайянсозӣ ва гурӯҳбандии омилҳои асосии рушди соҳибкории экологӣ ҳамчун заминаи таҳияи равишҳои мақсаднок барои дастгирии соҳибкории “сабз”.
5. Гузаронидани таҳлили вазъи муосири рушди фаъолияти соҳибкорӣ, аз он ҷумла соҳибкории экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки тамоюли муҳим ва имкониятхоро барои рушди устувор ошкор намудааст.
6. Арзёбии таъсири равандҳои саноатикунони босуръати иқтисоди миллӣ ба рушди соҳибкории экологӣ дар ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он.
7. Муайян кардани моҳият, махсусият ва самтҳои асосии танзим ва дастгирии давлатии соҳибкории экологӣ дар шароити ҳамгироии ҷумҳурӣ ба равандҳои экологии ҷаҳонӣ.
8. Муқаррар кардани нақши мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар фароҳам сохтани шароит барои рушди босуботи соҳибкории экологӣ ва дастгирии ташаббусҳои маҳаллӣ.
9. Асоснокгардонии самтҳои афзалиятноки стратегияи рушди соҳибкории экологӣ дар доираи ташаккули «иқтисоди сабз», ки соҳаҳои калидиро дар раванди татбиқи соҳибкории устувор нишон медиҳанд.
10. Таҳияи тавсияҳо оид ба баланд бардоштани маърифати экологии соҳибкорон ва дигар қишрҳои ҷомеа ҳамчун омили рушди соҳибкории экологӣ.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Аҳамияти назариявии таҳқиқот дар он аст, ки муқаррароти назариявӣ ва методологӣ дар диссертатсия асоснокшуда ба рушди минбаъдаи низоми идоракунии фаъолияти соҳибкории экологӣ, омӯзиши равишҳои эҷоди шароити зарурии иҷтимоию иқтисодӣ, инчунин таҳлили таъсири он ба самаранокии татбиқи принципҳои рушди устувор ва «иқтисоди сабз» мусоидат мекунанд.

Аҳамияти амалии таҳқиқот дар он аст, ки муқаррароти назариявӣ ва методӣ пешниҳодшуда ба фароҳам овардани шароити зарурии иҷтимоию иқтисодӣ барои такрористеҳсол ва истифодаи иқтидорҳо, баланд бардоштани

самаранокии истифодаи онҳо ва рушди соҳибкории экологӣ дар шароити ташаккули «иқтисоди сабз» равона карда шудаанд.

Натиҷаҳои асосии илмӣ метавонанд аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар таҳияи самтҳои афзалиятноки рушди соҳибкории экологӣ, баланд бардоштани маърифати экологӣ ва инфрасохтори «иқтисоди сабз» истифода шаванд. Илова бар ин, аҳамияти амалии таҳқиқот аз он иборат аст, ки тавсияҳои мушаххасе таҳия шудаанд, ки ҳангоми таҳияи барномаҳо, лоиҳаҳо ва нақшаҳои стратегии рушди соҳибкории экологӣ истифода мешаванд. Муносибатҳои назариявӣ ва методологии ташаккул ва рушди соҳаи соҳибкории экологӣ, ки дар рисола таҳия шудаанд, метавонанд ҳамчун заминаи методологӣ ва заминаи таҳияи принципҳои дастгирии давлатии ин шакли соҳибкорӣ хизмат кунанд.

Натиҷаҳои бадастовардаи муаллиф дар муайян кардани самтҳои афзалиятнок, шаклу усулҳои ташаккул, истифода ва рушди иқтисодии сохторҳои соҳибкории экологӣ, баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳо дар раванди татбиқи принципҳои рушди устувор аҳамияти амалӣ доранд.

Мутобикати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзуи диссертатсия ба бандҳои зерини Шиносномаи ихтисосҳои кормандони илм аз рӯйи ихтисоси 08.00.06 – Иқтисодиёт ва идоракунии тибқи самтҳои фаъолият (08.00.06.06 – Иқтисодиёти соҳибкорӣ) мутобик мебошад: 1. Рушди назария ва методологияи соҳибкорӣ; таҳияи методикаи ташкили фаъолият дар шаклҳои мухталифи соҳибкорӣ; 3. Қонуният ва тамоили рушди соҳибкорӣ дар шароити муосир; 4. Пешгӯии тағйиротҳои сохтории рушди соҳибкорӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ; 6. Ташаккул ва рушди шаклҳои гуногуни соҳибкорӣ: аз рӯйи нишонаҳои ташкилӣ-ҳуқуқӣ; миқёси фаъолият; намуди фаъолияти соҳибкорӣ (истеҳсолӣ, тижоратӣ, молиявӣ, миёнаравӣ ва ғ.); 8. Танзим ва дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ; 10. Ҳолат ва дурнамои низомҳои байналмилалӣ, миллӣ ва минтақавии соҳибкорӣ, алоқамандии онҳо; 15. Ташаккул ва рушди фазои мусоиди соҳибкорӣ; 18. Маблағгузорӣ

дар пешбурди самараноки фаъолияти соҳибкорӣ; 19. Ташкили ҳамкориҳои сохторҳои ҳокимияти давлатӣ ва баҳши соҳибкорӣ; 20. Шарикии давлат ва баҳши хусусӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ.

Саҳми шахсии докталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми шахсии муаллиф дар интихоби мавзӯ, асосноккунӣ ва муҳраи будани он, муайянкунии мақсад, предмет ва объекти таҳқиқот, дар асосноккунии номгӯи вазифаҳои таҳқиқот зохир мегадарад. Муаллиф дар таҳия ва санҷиши муқаррароти назариявӣ, методологӣ ва методӣ оид ба идоракунии рушди соҳибкории экологӣ ва таъсири онҳо ба самаранокии натиҷаҳои иқтисодии фаъолият саҳм гузоштааст.

Иштироки шахсии муаллиф дар ба даст овардани натиҷаҳои дар таҳқиқот пешниҳодшуда аз ҷониби ҳаммуаллифон тасдиқ карда шуда, дар интишороти муштарак инъикос карда шудааст.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Муқаррароти асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар семинарҳои илмии кафедраи идоракунии молияи давлатӣ, конференсияҳои байналмилалӣ ва илмӣ амалии Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон (Душанбе, 2012-2023), Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон (Душанбе, 2018-2023), Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (Душанбе, 2020-2023), инчунин дар конференсияҳои сатҳи байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ баррасӣ ва тасдиқ шудаанд.

Натиҷаҳои асосии таҳқиқ аз ҷониби Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ ва дар амал татбиқ карда шуданд. Муқаррароти назариявӣ ва методии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар раванди таълими Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми таҳияи нақшаҳои таълимӣ, дастурҳои таълимӣ ва матнҳои лексияҳо аз ҷанҳои «Асосҳои соҳибкорӣ» барои донишҷӯён, магистрантҳо ва докторантҳои PhD истифода мешаванд.

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Аз рӯи мавзӯи диссертатсия 80 кори илмӣ, аз он ҷумла 28 мақолаи илмӣ дар маҷаллаҳои

илмий аз ҷониби Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсияшуда ва 2 монография нашр шудааст.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, панҷ боби матни асосӣ, хулоса, рӯйхати адабиёт иборат аст. Муҳтавои асосии таҳқиқот дар 344 саҳифа оварда шудааст ва 60 ҷадвал, 6 расм ва 7 диаграммаро дар бар мегирад. Рӯйхати адабиёт аз 340 номгӯй иборат аст.

Дар муқаддима мубрами мавзӯи диссертатсия, мақсад, вазифаҳо, объекту предмет, фарзияи таҳқиқот муайян гардидаанд, ҳамчунин маълумот оид ба асосҳои назариявӣ методологии таҳқиқот, наҷгонии илмӣ таҳқиқот, нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда, мутобикати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ, саҳми шахсии доктараби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот, тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия, интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия, ҳамчунин соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия оварда шудаанд.

Дар боби якуми диссертатсия “Асосҳои назариявии идоракунии рушди соҳибкорӣ экологӣ дар шароити ташаккули «иқтисоди сабз» заминаҳои концептуалии «иқтисоди сабз» ва нақши он дар ҷаҳони муосир мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст, мазмун ва мундариҷаи соҳибкорӣ экологӣ ҳамчун унсурҳои «иқтисоди сабз» ва омилҳои рушди устувор баррасӣ ва таҳлили таҷрибаи ҷаҳонии идоракунии соҳибкорӣ экологӣ амалӣ гардидааст.

Дар боби дуюми таҳқиқот “Ҷанбаҳои методологии таҳқиқи соҳибкорӣ экологӣ” аз ҷониби муаллиф таҳқиқи механизми идоракунии соҳибкорӣ экологӣ дар шароити муосир амалӣ гардонида шуда, принципҳо ва омилҳои асосии рушди соҳибкорӣ экологӣ ошкор ва асоснок гардонида шудаанд.

Боби сеюми рисолаи илмӣ “Шароитҳои иқтисодӣ ва экологии рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” ба масъалаҳои муайян намудани тамоюли рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҳлили вазъи муосир ва тамоюли рушди соҳибкорӣ экологӣ ва рушди он дар равиши саноатикунӣ босуръати иқтисоди кишвар бо истифода аз услuhi гуногун таҳлили иқтисодӣ бахшида шудааст.

Дар боби чоруми диссертатсия “Танзим ва дастгирии давлатии соҳибкории экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” нақши давлат дар фароҳам овардани шароит барои рушди соҳибкории экологӣ асоснок гардонида шуда, самтҳои асосии дастгирии давлатӣ ва ҳавасмандгардонии соҳибкории экологӣ муайян ва саҳми мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар рушди босуботи соҳибкории экологӣ нишон дода шудааст.

Дар боби панҷуми диссертатсия “Стратегияи рушд ва идоракунии соҳибкории экологӣ дар шароити ташаққули «иқтисоди сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” самтҳои стратегияи рушди соҳибкории экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия гардидааст, роҳҳои асосии баланд бардоштани самаранокии соҳибкории экологӣ пешниҳод шудааст ва рушди маърифати экологӣ ҳамчун омил ба баланд бардоштани соҳибкории экологӣ асоснок гардидааст.

Дар хулосаи рисолаи илмӣ муқаррароти асосии таҳқиқот оварда шуда, тавсияҳо барои истифодаи натиҷаҳои назариявӣ амалии диссертатсия асоснок гардидаанд.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ИДОРАКУНИИ РУШДИ СОҶИБКОРИИ ЭКОЛОГӢ ДАР ШАРОИТИ ТАШАККУЛИ «ИҚТИСОДИ САБЗ»

1.1. Асосҳои концептуалии «иқтисоди сабз» ва нақши он дар ҷаҳони муосир

Рушди иқтисодиёти ҷаҳон бо афзоиши босуръат ва бесобиқаи истехсол ва истеъмоли молу хизматрасонӣ тавсиф дода мешавад, ки аз як тараф, ба неқӯаҳволии аҳоли мусоидат менамояд, ва аз тарафи дигар, бешубҳа ба муҳити зист таъсири манфӣ низ мерасонад. Воқеан вазъи муосири хоҷагии ҷаҳонӣ ба омилҳои экологӣ вобастагии бештар пайдо намуда, зарурати ба миён омадани модели нави иқтисодиро, ки омилҳои иҷтимоию экологиро ҳалалдор намесозад, ба вучуд овардааст. Вобаста ба ин, рушди «иқтисоди сабз» яке аз шартҳои асосии ҳифзи муҳити зист ва экология барои наслҳои ҳозира ва оянда эътироф мешавад².

“Айни замон, аксари мамлакатҳои ҷаҳон ба роҳҳои рушди "иқтисоди сабз" рӯ оварда истодаанд, ки ин кафили таъмини рушди устувори кишварҳост. Дар асри 21, масъалаҳои марбут ба "иқтисоди сабз" таваҷҷуҳи зиёди олимони ҷаҳониро ба худ ҷалб кардааст ва гузариш ба ин модел дар шароити муосир як зарурати ногузир мегардад”³.

Асоси ин гузариш мушкилоти экологӣ, аз ҷумла тағйирёбии иқлим, мушкилоти иҷтимоӣ, аз қабيلي афзоиши аҳоли ва бекорӣ, инчунин бӯҳронҳои иқтисодӣ ва молиявӣ, ки дар соҳаҳои гуногун пайваستا ба миён меоянд, маҳсуб меёбад. Дар натиҷа, ҷаҳон ҳарчи бештар ноустувор, мураккаб ва пешгӯинашаванда мегардад.

---

² Саидмуродзода Л.Ҳ. Иқтисоди сабз ва нақши ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар ҳалли масоили экологӣ / Л. Ҳ. Саидмуродзода, М.А. Ҳақимов // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2023. – № 1. – С. 68-81.

³ Нургисаева А.А. Концептуальные основы "зеленой" экономики / А.А. Нургисаева, С.С. Таменова // Экономика: стратегия и практика. – 2020. – Т. 15, № 3. – С. 189-200.

Барои таъмин намудани рушди устувор, ҳамаи кишварҳо тадбирҳои зарурӣ меандешанд ва концепсияи «иқтисоди сабз» ҳамчун яке аз воситаҳои калидии расидан ба ин ҳадаф бо дарназардошти манфиатҳои ҷомеа ва ҳифзи муҳити зист ба ҳисоб меравад.

Лозим ба ёдоварист, ки “ҳангоми таҳқиқи заминаҳои назариявии рушди "иқтисоди сабз", метавон шартҳои ташаккули онро дар таълимоти намояндагони мактаби иқтисодии физиократҳо баррасӣ кард, ки табииро ҳамчун манбаи асосии боигарӣ мешумориданд. Намояндани асосӣ ва маъруфи ин таълимот Франсуа Кене буд. Ба ақидаи физиократҳо иқтисодиёт қонунҳои табиӣ худро дорад (мафҳуми тартиботи табиӣ), ки ба онҳо таъсир расонидан мумкин нест ва мувофиқи ақидаҳои онҳо иқтисодиёт дар ҳолате рушд меёбад, ки давлат ба муносибатҳои иқтисодӣ даҳлат накунад”⁴.

Олимон дар солҳои 60-уми асри XX ба омӯзиши масъалаи аз бемахдуд зиёд истифода намудани сарватҳои табиӣ бинобар афзоиши аҳоли шурӯ карданд. “Соли 1972 клуби Рим маърузаи «Маҳдудиятҳои рушд»-ро нашр кард, ки дар он масъалаҳои тамошудани захираҳои табиӣ, таъсири манфии фаъолияти инсон ба муҳити зист ва афзоиши партовҳо бахшида шудаанд. Муаллифони маъруза масъалаи зарурати дарк намудани ҳадди афзоиши истеҳсолоти саноатро бо назардошти захираҳои маҳдуди табиӣ ба миён гузоштанд”⁵.

Илова бар ин, дар соли 1972, Барномаи Созмони Милали Муттаҳид оид ба муҳити зист (UNEP) бо ҳадафи ҳалли мушкилоти экологӣ ва ҳифзи муҳити зист барои наслҳои оянда таъсис ёфт. Ин созмон Рӯзи ҷаҳонии муҳити зистро, ки ҳар сол 5 июн таҷлил мешавад, таъсис додааст. Бояд қайд кард, ки истилоҳи «иқтисоди сабз» бори нахуст ба адабиёти илмӣ аз ҷониби иқтисоддонҳои бритониёӣ Давид Пирс, Анил Маркандиа ва Эдвард Барбиер

---

⁴ Нургисаева А.А. Концептуальные основы "зеленой" экономики / А.А. Нургисаева, С.С. Таменова // Экономика: стратегия и практика. – 2020. – Т. 15, № 3. – С. 189-200.

⁵ The Club of Rome. The Limits to Growth, [Заҳираи электронӣ]. URL: <https://clubofrome.org/publication/the-limits-to-growth> (санаи мурочиат 27.05.2023).

дар гузорише ба Ҳукумати Бритониё дар соли 1989 таҳти унвони «Нақшаи «иқтисоди сабз» ворид карда шудааст⁶.

Гояи асосии «иқтисоди сабз» аз тарафи Давид Пирс, иқтисодчӣ-мутахассиси пешбари захираҳо ва муҳити зист бармеояд. Маҳз илми захираҳо ва муҳити зист асоси рушди концепсияи «иқтисоди сабз» буд. Давид Пирс дар корҳои илмӣ, аз қабili “Таҳқиқот оид ба иқтисодиёти муҳити зист дар Британияи Кабир” (1973), “Иқтисоди муҳити зист” (1976) дар бораи тамомшавии захираҳои табиӣ ва аз байн рафтани гуногунии биологӣ дар сайёра сухан гуфт. Аммо, ин нақша «иқтисоди сабз»-ро муайян накардааст, онро дертар Давид Пирс дар соли 1992 пешниҳод карда буд. Ба ақидаи ӯ «иқтисоди сабз» иқтисодест, ки метавонад худро дар асоси рушди устувор дубора тавлид кунад. Рушди устувор хусусияти дуҷониби умумии иқтисоди сабз мебошад. Хусусияти сеюми умумӣ аз он бармеояд, ки дар баробари тағйир ёфтани шакли иқтисодиёт қобилияти такрористехсолкунии он дар баробари кам шудани таносуби масоҳат ва энергияи сарфшуда барои истеҳсоли маҳсулоти иқтисодӣ хеле меафзояд. Хусусияти асосии «иқтисоди сабз» ҷудошавии мунтазами суръати тағйирёбии самарани иқтисодӣ ва захираҳои табиӣ дар ин раванд истифодашаванда мебошад»⁷.

Дар доираи Барномаи Созмони Милали Муттаҳид оид ба муҳити зист (ЮНЕП), дар соли 2008 ташаббуси «иқтисоди сабз» (GEI) роҳандозӣ шуд⁸. Ин ташаббус ба пешниҳоди хизматрасониҳои машваратӣ равона гардида, ташкилотҳои мухталифро ҷалб мекунад ва тадқиқоти заруриро идома медиҳад, то ба гузариш ба «иқтисоди сабз» дар ҳар як кишвар мусоидат намояд.

Дар соли 2009, Барномаи Созмони Милали Муттаҳид оид ба муҳити зист гузориши Global Green New Deal-ро таҳия намуд, ки як қисми

---

⁶ Pearce D., Markandya A., Barbier E.B. Blueprint for a Green Economy. – London: Earthscan, 1989. – 192 p.

⁷ Pearce D. Green Economics // Environmental Values 1. - 1992. - №1. – P. 3–13.DOI:10.3197/096327192776680179.

⁸ Порфирьев Б. “Зеленая экономика”: реалии, перспективы и пределы роста. [Манбаи иттилоотӣ]. – Низоми дастрасӣ: <http://carnegie.ru/2013/04/04/a/fxe8> (санаи мурочиат: 18.08.2022).

ташаббуси «иқтисоди сабз»-ро дар бар мегирифт. Ҳадафҳои асосии ин гузориш беҳбуд бахшидан ба устувории иқтисоди ҷаҳонӣ, коҳиш додани партовҳои гулхонаӣ, пешгирии таназзули низомҳои экосистемӣ, ҳимояи манфиатҳои кишрҳои осебпазири аҳоли ва таъмини расидан ба Ҳадафҳои Рушди Устувор буданд. Мавзӯи «иқтисоди сабз» дар соли 2010, дар раванди омодагӣ ба Конфронси СММ оид ба рушди устувор, ки ду сол баъд баргузор гардид, таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳониро ба худ ҷалб кард. Дар рӯзномаи Қатъномаи № 64/236 Ассамблеяи Генералии СММ, мавзӯҳои марбут ба «иқтисоди сабз» дар доираи рушди устувор, рафъи камбизоатӣ ва сохторҳои институтсионалии рушди устувор шомил гардиданд. Дар моҳи ноябри соли 2011, Барномаи Созмони Милали Муттаҳид оид ба муҳити зист гузориши муфассали «иқтисоди сабз»-ро нашр кард, ки дар он муқаррароти асосии гузариш ба «иқтисоди сабз» муфассал тавзеҳ дода шудаанд.

Вобаста ба ин ташаббус ба рӯзномаи Рио + 20 дар соли 2012 масъалаи «иқтисоди сабз» дар доираи рушди устувор ва барканор намудани камбизоатӣ ҳамчун воситаи ноилшавӣ ба рушди устувор ворид карда шуд.

Барномаи Созмони Милали Муттаҳид оид ба муҳити зист «иқтисоди сабз»-ро дар сомонаи худ чунин шарҳ медиҳад: «иқтисоде, ки некуаҳволии одамонро баланд мебардорад ва адолати иҷтимоиро таъмин менамояд, ҳамзамон хавфҳои муҳити зистро кам ва харобшавии онро эмин медорад». Ё шарҳи дигари ин ташкилот ба таври кӯтоҳ чунин оварда мешавад: «иқтисоди сабз» - ин иқтисоди камгулхонаӣ, сарфаи захираҳо ва таъминкунандаи баробарии иҷтимоӣ мебошад»⁹.

Моделҳои «иқтисоди сабз» “ба қонеъ гардонидани талаботҳои инсон, бо дарназардошти таъсири мутақобила бо муҳити зист ва афзалияти некуаҳволии наслҳои оянда диққати махсус медиҳад. Ба ибораи дигар, «иқтисоди сабз» низоми фаъолияти иқтисодӣ мебошад, ки ба истехсол, тақсим, мубодила ва истеъмоли молу хизматрасонӣ алоқаманд аст, ки ба

---

⁹ Манбаи электронӣ: <https://www.unenvironment.org/explore-topics/green-economy/why-does-green-economy-matter/what-inclusive-green-economy>.

баланд бардоштани некӯаҳволии мардум, наслҳои оянда ба паст кардани хатарҳои ҷиддии экологӣ оварда мерасонад”¹⁰.

«Иқтисоди сабз» яке аз равияҳои муосири илми иқтисод ба ҳисоб меравад, ки дар пешбурди иқтисодиёти ҷумҳурий нақши муҳим мебозад. Олимон ва мутахассисон «иқтисоди сабз»-ро ба таври васеъ ҳамчун шакли фаъолияти хоҷагидорӣ мешуморанд, ки на танҳо ба баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли ва таъмини адолати иҷтимоӣ мусоидат мекунад, балки инчунин хатарҳоро ба муҳити зист ва харобшавии табиат коҳиш медиҳад. Ба маънои маҳдудаш «иқтисоди сабз»-ро ҳамчун “технологияи коркард, истехсол ва истифодабарии таҷҳизот барои назорат ва кам кардани партовҳои моддаҳои ифлоскунанда ва газҳои гулхонаӣ, мониторинг ва пешгӯии тағйирёбии иқлим, ҳамчунин технологияҳои сарфаи энергия ва энергетикаи барқароршаванда маънидод кардан мумкин аст”¹¹.

Саидмуродзода Л.Ҳ. ва Ҳакимов М.А. «иқтисоди сабз»-ро ҳамчун модели рушди иқтисодие шарҳ додаанд, ки муносибати масъулиятноки инсонро ба захираҳои табиӣ дар назар дошта, ба баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳоли дар заминаи технологияҳои коркарди аз ҷиҳати экологӣ тозаи маҳсулот пайдо шуда, дар он тавозуни рушди иқтисодӣ ва беҳдошти муҳити зист нигоҳ дошта мешаванд¹².

Лозим аст қайд кард, ки назарияи «иқтисоди сабз» бар се нуқтаи баҳсбарангез асос меёбад:

- имконнопазирии васеъ намудани доираи таъсир дар фазои маҳдуд ба таври бемаҳдуд;
- дар шароити маҳдуд будани захираҳо, қонеъ гардондани талаботи афзоянда ғайриимкон аст;

---

¹⁰ Нургисаева А.А. Концептуальные основы "зеленой" экономики / А.А. Нургисаева, С.С. Таменова // Экономика: стратегия и практика. – 2020. – Т. 15, № 3. – С. 189-200.

¹¹ Шаропов Ф.Р. Мариншоев М.М. Паём – роҳнамои миллат. Маҷмӯаи мақолаҳои илмӣ ва оммавӣ дар партави Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон аз 28 декабри соли 2023. - Душанбе, 2024. – 24 с.

¹² Саидмуродзода, Л.Ҳ. Иқтисоди сабз ва нақши ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар ҳалли масоили экологӣ / Л.Ҳ. Саидмуродзода, М.А. Ҳакимов // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2023. – №1. Р. 68-81.

- бо ҳам алоқаманд будани ҳамаи раванду зухурот дар рӯйи замин¹³.

Дар «иқтисоди сабз» низоми самтҳои зерин вучуд дорад:

- “ҷорӣ намудани манбаҳои барқароршавандаи энергия;
- такмил додани низоми идоракунии партовҳо;
- такмил додани низоми идоракунии захираҳои об;
- рушди нақлиёти «тоза» ё «сабз»;
- хоҷагии органикӣ дар кишоварзӣ;
- самаранокии энергия дар хоҷагии манзилию коммуналӣ;
- ҳифз ва идоракунии самараноки экосистемаҳо”¹⁴.

Самтҳои зикршудаи «иқтисоди сабз» мувофиқи принципҳои зерин инкишоф меёбанд:

- адолат (баробарӣ);
- эҳтиром (ободӣ ва некӯахлоқии ҳама);
- тадбирҳои эҳтиётӣ (бо назардошти сарбории ҳадди аксар дар сайёра);
- иштирок (дар қабули қарорҳо);
- “идоракунӣ (ҳисоботдихӣ);
- устувории иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ;
- самаранокӣ (истеҳсол ва истеъмоли устувор);
- алоқаҳои байни наслҳо (сармоягузорӣ ба оянда)”¹⁵.

«Иқтисоди сабз» ба технологияҳои «сабз» таъя мекунад, ки на танҳо ба мубориза бо оқибатҳо, балки ба бартараф кардани сабабҳои мушкилоти экологӣ равона шудаанд ва омилҳои зеринро дар бар мегиранд: самаранокии энергия ва энергияи алтернативӣ, системаҳои идоракунии энергия, нақлиёти муҳити зист, идоракунии партовҳо, партовҳо ба ҳаво ва об.

Ин технологияҳо ба мо имкон медиҳанд, ки ба ҳадафҳои зерин ноил гардем, ки иқтисоди ҷаҳони муосир дар назди худ гузоштааст:

¹³ Кучеров А. В., Шибилева О. В. Концепция «зеленой» экономики: основные положения и перспективы развития // Молодой ученый. – 2014. – № 4. – С. 561–563.

¹⁴ Маковецкий С.А., Лахно Т.В. Роль зеленой экономики в социально-экономическом развитии региона. В сборнике: Донецкие чтения 2021: образование, наука, инновации, культура и вызовы современности. Материалы VI Международной научной конференции. Донецк, 2021. - С. 164-166

¹⁵ Ходоченко А.В. Теоретические основы исследования зеленой экономики. Финансовые исследования. 2019. - № 4 (65). - С. 57-64

1. Коҳиши ифлосшавии муҳити зист ва баланд бардоштани самаранокии захираҳо дар бахшҳои сохтмон, истеҳсолот, кишоварзӣ ва инфрасохтор.

2. Кам кардани тағйироти номатлуби иқлим тавассути гузариш ба энергияи “сабз” (бод, офтоб, геотермалӣ, об, биоэнергия, партовҳо, гидроген) ва равандҳои истифодаи ниҳони гулхонаӣ (муҳаррикҳои барқӣ ё гибридӣ).

3. Паст кардани осебпазирӣ ва мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим тавассути системаҳои огоҳкунии бармаҳал ва технологияҳои ба ҳарорат тобовар; такмил додани идоракунии гуногунии биологӣ ва захираҳои ҷангал.

4. Баланд бардоштани неқӯаҳволӣ тавассути истифодаи самаранок ва устувори захираҳои гуногунии биологӣ.

Ҳамин тариқ, хусусиятҳои муҳими «иқтисоди сабз»-ро метавон ба таври зерин тавсиф кард (расми 1.1.):

Расми 1.1. Хусусиятҳои модели “иқтисоди сабз” (таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти соҳавӣ)

Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ, равиши маъмулӣ ин аст, ки мафҳуми «иқтисоди сабз» бо намудҳои фаъолияти иқтисодӣ алоқаманд дониста мешавад, ки ба беҳтар шудани сифати зиндагӣ ва ҳифзи муҳити зист мусоидат мекунад.

Бо вуҷуди ин, дар ҳуҷҷатҳои расмӣ аксари давлатҳо таърифҳои гуногун мавҷуданд: “барои кишварҳои пешрафта рақобат ва ҷойҳои корӣ дар ҷойи аввал ҳастанд; барои кишварҳои рӯ ба тараққӣ масъалаҳои рушди устувор, ҳалли мушкилоти камбизоатӣ, масъалаҳои адолат ва иштироки шаҳрвандон дар ҷойи аввал мебошанд; барои гурӯҳи кишварҳои БРИКС, самаранокӣ дар истифодаи захираҳо”¹⁶.

Дар асарҳои илми ҷаҳони муосир миқдори зиёди таърифҳои «иқтисоди сабз» ва «рушди сабз» мавҷуданд ва аксари онҳо бо таърифи Барномаи Созмони Милали Муттаҳид оид ба муҳити зист нисбати иқтисоди сабз монанданд, ки баробарӣ, норасоии захираҳо, беҳтарсозии муҳити зист ва неқӯаҳволии инсониро дар бар мегирад.

Бояд таъкид кард, ки «иқтисоди сабз» бо концепсияи рушди устувор робитаи зич дорад. Истилоҳи «рушди устувор» соли 1983 ҷорӣ карда шуд. Комиссияи ҷаҳонӣ оид ба муҳити зист ва рушд, ки дар посух ба нигарониҳои афзоянда дар бораи таназзули босуръати муҳити зист ва таъсири рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ таъсис ёфтааст. Натиҷаи кори комиссия маърузаи «Ояндаи умумии мо» буд, ки дар он бори аввал самтҳои ҳалли проблемаҳои глобалӣ дар асоси ба назар гирифтани ҳамаи ҷиҳатҳои дар боло зикршуда нишон дода шудааст. Маҳз ҳамин гузориш истилоҳи «рушди устувор»-ро маъмул гардондааст¹⁷.

Таъмини рушди устувор ҳадафи асосии «иқтисоди сабз» ба шумор меравад, ки дар баробари баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли дар

---

¹⁶ Implementation of Agenda 21, the World Summit on Sustainable Development. Resolution adopted by the General Assembly (A / RES / 64/236). [Online]. –URL: https://www.iom.int/jahia/webdav/shared/shared/mainsite/policy_and_research/un/64/a-res-64-236.pdf (date of the address: 20.07.23); Ходоченко А.В. Теоретические основы исследования зеленой экономики. Финансовые исследования. 2019. - № 4 (65). - С. 57-64

¹⁷ Кузнецова Ю.А. Этапы формирования и развития концепции устойчивого развития // Молодой ученый. – 2013. - № 5. – С. 337-339.

муҳити маҳдуди табиӣ, инчунин ба ҳавасмандгардонии ҳамаҷонибаи «сабзгардонии» истеҳсолот равона шудааст.

Эътироф шуда истодааст, ки ноил шудан ба рушди устувор асосан ба “сабз” гардонидани иқтисодиёт вобаста аст. Зарурати гузариш ба консепсияи рушди устувор ва «сабзгардонӣ» ба оқибатҳои манфии фаъолияти иқтисоди феълии «қаҳваранг» вобаста аст, ки сармояи табииро истисмор мекунад ва ҳам барои наслҳои имрӯза ва ҳам барои наслҳои оянда хатар дорад.

Ба андешаи мо, як қатор воситаҳои мавҷуданд, ки кишварҳои метавонанд барои «сабз» гардонидани иқтисод истифода баранд: дастгирӣ дар шакли субсидияҳо ва коҳиши меъёрҳои андоз, пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ барои корхонаҳои нави «сабз»; таъминоти моддии соҳаҳои афзалиятноки саноат дар шакли иштирок дар сармояи оинномавӣ; назорат аз болои фаъолияти корхонаҳои «сабз» дар ҳамаи зинаҳои истеҳсолот; идоракунии партовҳо; иваз кардани таҷҳизоти аз ҷиҳати маънавӣ ва ҷисмонӣ фарсуда; таҳияи барномаҳои идоракунии партовҳо ва коркарди партовҳо; таъмини грантҳои бештари давлатӣ дар соҳаи технологияҳои тоза.

Дар натиҷаи таҳлили таърифҳои аз рӯйи соли пайдоиш ва истифода дар адабиёти илмӣ натиҷаҳои зерин муайян карда шуданд: “Мафҳумҳои «иқтисоди сабз» ва «рушди сабз» аксар вақт ба ҷойи ҳамдигар истифода мешаванд, аммо «рушди сабз» бештар ба рушди иқтисодӣ ва истеҳсолот алоқаманд буда, бештар як восита ва стратегияи рушди иқтисодӣ бо мақсади ноил шудан ба «иқтисоди сабз», дар ҳоле ки «иқтисоди сабз» бештар ба масъалаҳои иҷтимоӣ ва маҳдудиятҳои экологӣ алоқаманд аст; аз ибтидои соли 2008 мафҳумҳои марбут ба “иқтисоди сабз” низ пайдо шуданд, аз қабили “рушди иқтисоди камгулхонаӣ”, “иқтисоди даврӣ” ва “био-иқтисод”. Махсусан бояд қайд кард, ки мафҳуми “иқтисоди давравӣ” бештар дар адабиёти илмӣ зикр шудааст; мафҳуми «иқтисоди сабз» бо мурури замон ба далели афзоиши теъдоди таърифҳои ва афзоиши нашрияҳои бидуни зикри ягон таъриф ҳарчи бештар норавшан мешавад; мафҳуми «иқтисоди сабз» дар

корҳои илмӣ нисбат ба таърифи рушди «сабз» 3 маротиба бештар дида мешавад»¹⁸.

Ҳамаи ин таърифҳо дар маҷмӯъ модели иқтисодиро дар бар мегиранд, ки бо беҳтар намудани сифати зиндагӣ тавассути рушди «иқтисоди сабз» ва пешбурди иқтисоди камгулхонаӣ тавсиф мешавад.

Масъалаҳои рушди экологӣ ва иқтисодӣ аз ҷониби мактабҳои гуногуни илмӣ дар амалияи хориҷӣ ва Россия васеъ омӯхта мешаванд. Пеш аз ҳама, дар доираи омӯзиши концепсияи рушди устувор метавон чунин олимониро ба мисли В.И.Вернадский, А.Д.Урсула, Н.Н.Моисеева, Н.Н.Родзевич ва ғайра дохил намуд. Дар таҳия ва омӯзиши масъалаҳои экология ва идоракунии оқилонаи муҳити зист саҳми назарраси Бобилев С.Н., Данилов-Данилян В.И., Розенберг С.Г., Захаров М.В., Симонов Ю.В., Албеков А.У., Тяглов С.Г., Шевчук А.В. ва дигар муаллифони гузошта шудааст.

Умуман «иқтисоди сабз» аз се масъалаи ба ҳам пайваستا иборат мебошад, ки дар ҷадвали 1.1. оварда шудааст, ки аз масъалаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ вобаста мебошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш аз татбиқи Стратегияи миллии рудии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 мониторинг ва арзёбии татбиқи стратегияҳо ва барномаҳои қаблӣ нишон дод, ки нишондиҳандаҳои «иқтисоди сабз» ва рушди фарогир (инклюзивӣ) дар сатҳи ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он номукамал мебошад. Аз ин ҷиҳат маҷмӯи тадбирҳои пешгирикунанда ва вусъатдиҳандаи фароҳам овардани шароити мусоид барои «иқтисоди сабз», алалхусус энергияи «сабз» дар ҳуҷҷатҳои стратегияи давлат пешбинӣ карда шуданд¹⁹.

---

¹⁸ Нургисаева, А. А. Концептуальные основы "зеленой" экономики / А. А. Нургисаева, С. С. Таменова // Экономика: стратегия и практика. – 2020. – Т. 15, № 3. – С. 189-200.

¹⁹ Солеҳзода, А. А. Ҷумҳурии Тоҷикистон: роҳ ба сӯи рушди устувор дар заминаи принсипи иқтисоди "сабз" / А. А. Солеҳзода // Тоҷикистон: иқтисод ва идора. – 2020. – №. 2. – С. 60.

Ҷадвали 1.1. Таъсири «иқтисоди сабз» ва рушди «сабз» ба соҳаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва экологӣ

Соҳаи фаъолият	Рушди «сабз»	«Иқтисоди сабз»
Иҷтимоӣ	Баланд бардоштани некӯаҳволӣ, иштирок дар ҷомеа, сифати зиндагӣ, дастрасии одилона ба неъматҳо, масъалаҳои занону ҷавонон	Баланд бардоштани некӯаҳволӣ, иштирок дар ҷомеа, таъмини дастрасии тамоми кишри ҷомеа ба маҳсулоти асосӣ, хизматрасониҳо (нақлиётӣ, сохтмонӣ, хочагию манзилӣ)
Иқтисодӣ	Мусоидат ба рушди устувор, намудҳои нави фаъолияти иқтисодӣ, афзоиши даромад ва шуғл, афзоиши сармоягузорию хусусӣ ва давлатӣ, ташаккули иқтисодиёти чандирӣ	Таъя ба: сифати рушди иқтисодӣ, на ба нишондиҳандаи миқдории ММД; ба технологияҳо (аз ҷумла ба технологияҳои «сабз») ва навовариҳо, инкишофи иқтисодии аз ҷиҳати экологӣ устувор, қувваҳои нави ҳаракатдиҳандаи рушд; ташкили ҷойҳои нави корӣ
Экологӣ	Кам шудани хавфҳои муҳити зист, камчиниҳои манбаъҳои табиӣ; майлқунӣ ба инкишофи иқтисодии камгулхонаӣ; кам кардани ихроҷи гулхонаӣ (CO ₂); афзоиши истеҳсоли энергия ва сарфачӯӣ; баланд шудани масъулияти экологӣ; ҳифзи гуногуннамудии биологӣ ва хизматрасониҳои экологӣ; маҳдуд шудани сарбории экологӣ	Нигоҳ доштани сармояи табиӣ сифати хизматрасониҳои экологӣ; таъмин ба неъматҳо ва хизматрасониҳо; майлқунӣ ба инкишофи камгулхонаӣ; кам кардани ихроҷи гулхонаӣ (CO ₂); кам шудани истифодаи миқдории захираҳои табиӣ; мусоидат ба устувории иқлим ва экологӣ, самаранокии истифодаи нерӯ, устуворӣ ба офатҳои табиӣ; ҳамоҳангии иқтисодиёт ва муҳити зист

Манбаъ: Таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти илмӣ

Дар маҷмӯъ вобаста ба ташкили шароити арзандаи зиндагии аҳоли таъсири ин концепсия ниҳоят калон буда, назар ба концепсияи рушди устувор он истифодаи қувваҳои нави ҳаракатдиҳандаи рушд, инкишофи иқтисодиёти аз ҷиҳати экологӣ устувор, мусоидат ба намудҳои нави фаъолияти иқтисодӣ, афзоиши сармоягузорию хусусию давлатӣ, ташаккули иқтисодиёти чандири ба тағйирёбии вазъи ҷаҳон тобоваранда ва ҳифзи гуногуннамудии биологӣ, сарфачӯӣ ва ҳамоҳангиро пешбинӣ менамояд.

Дар асоси модели ба инсон ва табиат нигаронидашуда, принципҳои «иқтисоди сабз»-ро ба таври зерин ҷамъбаст кардан мумкин аст: “воситаи ноил шудан ба рушди устувор, кори шоиста ва ҷойҳои кори сабзро фароҳам меорад, боиси самаранокии захираҳо ва энергия мегардад, ба маҳдудиятҳои экологӣ ё тағйирёбии сайёра нигаронида шудааст, пешрафт ва рушдро берун аз андозагирии маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) баррасӣ мекунад, байни кишварҳо дар дохили давлатҳо ва наслҳо муносибати одилона ва баробар дорад, гуногунрангии биологӣ ва экосистемаҳоро ҳифз мекунад, боиси паст шудани сатҳи камбизоатӣ, баланд шудани сатҳи неқӯаҳволӣ ва беҳбудӣ воситаҳои зиндагӣ, дастгирии иҷтимоӣ ва дастрасӣ ба хизматрасониҳои зарурӣ мегардад, идоракунии ва волоияти қонунро беҳтар мекунад”²⁰.

Ин тафсири «иқтисоди сабз», ба андешаи мо, ба он асос ёфтааст, ки қорҳои қаблӣ ба робитаи байни иқтисод ва муҳити зист бештар ба ҷашм мерасиданд ва дар қорҳои илмӣ солҳои охир тамоюли умумӣ ба баррасии «иқтисоди сабз» ҳамчун иқтисоди фарогир мушоҳида мешавад²¹.

Дар доираи амалишавии консепсияи «иқтисоди сабз» мавқеи муҳимро принципҳои татбиқи он ишғол менамояд, ки вобаста ба се сутуни асосии он амалҳои ба худ хосро дарбар мегирад. Принципҳои татбиқи «иқтисоди сабз» дар арсаи мамлакатҳои алоҳида ва ҷаҳон истифодаи фишангҳои гуногунро дарбар гирифта, пеш аз ҳама ҳамгироиро дар самти истифодаи чораҳои пешгирикунанда ва маблағгузорӣ дар назар дорад, ки дарки масъулиятро аз ҳар кишварҳо тақозо менамояд, дар ҷадвали 1.2. оварда шудааст.

Бояд қайд намоем, ки иқтисодчиёни тарафдори «иқтисоди сабз» пешниҳод мекунанд, ки “ҷомеа дар оянда инқилоби саноатии сабзро аз сар мегузаронад, тичорат низ сабзтар мешавад, энергия самараноктар мегардад, партовҳои гази гулхонаӣ камтар истифода мешавад, иқтисодиёт ҳудукифоя

---

²⁰ Муртазоев О.Қ. Амалисозии принципҳои “иқтисоди сабз” дар коҳиш додани тағйирёбии иқлим / О.Қ. Муртазоев, Ҷ.Б. Салихов // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2023. – № 4 (84). – С. 151-164.

²¹ Inclusive Green Growth: The Pathway to Sustainable Development. – Washington, D.C.: World Bank, 2012. – 41 с.

мешаванд ва пешниҳод доранд, ки на ММД, балки изофаи экологӣ ҳамчун ченаки рушди иқтисод истифода карда шавад”²².

Ҷадвали 1.2. Принципиҳои татбиқи «иқтисоди сабз»

Самти рушди устувор	Принципиҳо
Иқтисодӣ	- байналмилалӣшавии самараи беруна (принципи «муҳитро вайронкунанда пардохт менамояд» бо роҳи ҷорӣ намудани андозаи «сабз» ва равона намудани он ба сифати кумаки молиявии «сабз»)
Иҷтимоӣ	- шуғли «сабз»; - мукамалгардонии идоракунии давлатӣ ва баланд бардоштани масъулияти экологӣ; - таъмини баробарӣ ва адолат байни наслҳо; - беҳтар гардонидани сифати зиндагӣ: кам кардани камбизоатӣ, баланд бардоштани некӯаҳволӣ, баланд бардоштани ҳифзи иҷтимоӣ, дастрасӣ ба неъматҳо.
Экологӣ	- ҳифзи гуногунии биологӣ ва экосистемаҳо; - сарфачӯии захираҳо ва самаранокии энергия; - дарки маҳдудияти захираҳо ва нокифоягии неъматҳои табиӣ дар рӯи замин.
Дигар	- маблағгузори «сабз» - равияи комплексӣ дар ҳалли масъалаҳои «иқтисоди сабз»; - андозагирии дастовардҳо аз рӯи нишондиҳандаҳои хос (берун аз доираи ММД)

Манбаъ: Таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ

Мафҳуми «иқтисоди сабз» дар ҷомеаи муосир мавқеи муҳимро ишғол намуда, дар пешбурди он созмонҳои ҷамъиятии байналмилалӣ экологӣ нақши калон доранд. Онҳо дар соҳаи «иқтисоди сабз» тадқиқотҳо мегузаронанд, равишҳо ва моделҳои гуногун, усулҳои арзёбӣ, корҳои иттилоотӣ мебаранд ва маблағгузориҳои лоиҳаҳои экологиро («молияи сабз») таъмин мекунанд. Ин созмонҳо як шабакаи ҳизбҳои “сабз” дар саросари ҷаҳонро дар бар мегиранд, ки бо тағйирёбии иқлим ва ҳифзи гуногунии биологӣ мубориза мебаранд. Фонди глобалии экологӣ бузургтарин фонди мустақилест, ки лоиҳаҳои экологиро дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ ва

²² Scott-Cato M. Green Economics: An Introduction to Theory, Policy and Practice, London: Earthscan, 2009. – 240 с. ISBN: 9781844075713.

кишварҳои дар ҳоли гузаришқарордоштаро маблағгузорӣ мекунад; Гринпис (Greenpeace) як созмони мустақили байналмилалӣ аст, ки бо мушкилоти тағйирёбии иқлим, рушди манбаъҳои таҷдидшаванда, мубориза бо ифлосшавии муҳити зист ва бисёр масъалаҳои дигари муҳити зист саруқор дорад.

Таҳлили тадқиқоти рушди сабз ба шаш омили асосӣ асос ёфтааст: салоҳиятҳо, технологияҳо, захираҳои ҷисмонӣ, бозорҳо, институтҳо ва сиёсат. Дар натиҷа, омилҳо ва монеаҳои асосӣ дар заминаи рушди сабз муайян карда шуданд. “Аввалан, рушди сабз салоҳиятҳоро талаб мекунад; он имкон медиҳад, ки вазъиятҳои мураккаб ва ғайристандартиро ҳам дар баҳши хусусӣ ва ҳам давлатӣ ҳал намуд. Дуюм, пешрафти технологӣ бояд ба технологияҳои «сабз» нигаронида шуда, сармоягузорӣ ба «технологияҳои қаҳваранг» бо мақсади ба даст овардани фоидаи кӯтоҳмуддат пешгирӣ карда шавад. Сеюм, дастовардҳо дар самти имкониятҳои рушди сабз бояд ба арзёбии муштараки бозор, ноқомии сохторӣ ва ноқомии низоми трансформатсионӣ асос ёбад. Ниҳоят, бояд ба ҷуғрофияи рушди сабз дар миқёси гуногун диққати бештар дода шавад. Кишварҳое, ки даромади баланд мегиранд, зудтар ба сӯйи технологияҳои сабз ҳаракат мекунанд. Монеаҳои асосӣ нарасидани институтҳо мебошанд, ки барои татиқи инноватсияҳо зарур ба ҳисоб мераванд. Пешрафти технологӣ ҳатман ба рушди сабз оварда мерасонад, аммо сатҳи пасти навовариҳои технологӣ метавонад монеа барои рушди сабз бошад. Рафтори бошуурунаи истеъмолкунандагон низ омили муҳими рушди «иқтисоди сабз» мебошад. Воситаҳои танзими андозӣ метавонанд рушди сабзро ҳавасманд кунанд. Аз нуқтаи назари ҷуғрофӣ, он кишварҳое, ки захираҳои табиӣ кофӣ доранд, нисбат ба кишварҳое, ки захираҳои табиӣ кофӣ надоранд, султар ба «иқтисоди сабз» меғузаронд»²³.

---

²³ Capasso M., Hansen T., Heiberg J., Klitkou A., Steen M. Green growth – A synthesis of scientific findings // Technological Forecasting and Social Change, Elsevier. - 2021 - №. 146(C). – p. 390 402. DOI: 10.1016/j.techfore.2021.06.013.

Аз нуқтаи назари концепсияи «иқтисоди сабз» тамомшавии захираҳои табиӣ муҳимтарин мушкилоти экологӣ мебошад, тибқи маълумоти ОЭСР, захираҳои табиӣ сол то сол зудтар истеъмол мешаванд. Бояд гуфт, ки “дар назарияи «иқтисоди сабз» аксиомаҳои муҳим фазои маҳдуд ва бо ҳам алоқаманд будани ҳама чиз дар рӯйи Замин мебошанд. Рушди “иқтисоди сабз” ба коҳиш додан ва мутобиқ шудан ба тағйирёбии иқлим, ҳифз ва истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ мусоидат мекунад. Ҳамин тариқ, “сабзгардонии” иқтисоди ҳамаи кишварҳо барои ноил шудан ба рушди устувор мусоидат мекунад”²⁴.

Сабаби бо суръати баланд коҳиш ёфтани тамоми намудҳои сарватҳои табиӣ “шакли техногенӣ рушди иқтисод, ба ибораи дигар, навъи табиатталаби рушд мебошад. Ин намуди рушд бо оқибатҳои манфии экологӣ ва иҷтимоӣ - «берунӣ» хос аст. Се намуди захираҳои табиӣ мавҷуданд: барқарорнашаванда ва тамомшаванда, барқароршаванда ва тамомшаванда, барқароршаванда ва тамомнашаванда”²⁵.

Олимон чаҳор меъёри рушди устуворро пешниҳод кардаанд:

- нигоҳ доштани сатҳи муайяни захираҳои табиӣ барқароршаванда;
- зарурати кам кардани суръати истифодаи захираҳои табиӣ барқарорнашаванда бо иваз намудани минбаъдаи онҳо бо навъҳои барқароршавандаи захираҳо;
- кам кардани партовҳо бо истифода аз технологияҳои кампартов ва захираҳои каммасраф, назорат аз болои сатҳи ифлосшавии муҳити зист.

Ҳамин тариқ, ташаккули парадигмаи нави рушд – “иқтисоди сабз” муҳим мегардад²⁶.

Дар айни замон, чор равиши асосии масъалаи «иқтисоди сабз» дар иқтисоди муосир баррасӣ мекунад: “умумииқтисодӣ – “сабзгардонии”

²⁴ Иванова Н.И., Левченко Л.В. «Зеленая» экономика: сущность, принципы и перспективы // Вестник Омского университета. Серия «Экономика». - 2017. - № 2 (58). - С.19-28.

²⁵ Нургисаева А.А. Концептуальные основы "зеленой" экономики / А.А. Нургисаева, С.С. Таменова // Экономика: стратегия и практика. – 2020. – Т. 15, № 3. – С. 189-200.

²⁶ Яшалова Н. Н., Рубан Д. А. Особая значимость экологического фактора для устойчивого развития национальной экономики: концептуальный анализ // Стратегия развития экономики. – 2014. - №14 (251). - С. 20-30.

иқтисод, рушди соҳаҳои «сабз»; технологӣ – технологияҳои навро, ки эҷоди маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тозаи саноатӣ ва озуқавориро таъмин мекунад»; тамаддунӣ/ахлоқӣ-технологӣ - гузариш бо тағйир дар фарҳанг ва арзишҳои ҷомеа. Аз тамоми равишҳо муносибати нав лозим аст, синтези ҳамаи равишҳо, вале асосӣ бояд муносибати умумии иқтисодӣ бошад»²⁷. Ба ғайр аз оқилона истифода бурдани сарватҳои табиӣ, навоҷориро ҷорӣ кардан лозим аст. воқеан, рушди сабз бе навоҷорӣ имконнопазир аст.

Ҳамин тариқ, “бар асоси таҳлили асосҳои концептуалии «иқтисоди сабз», метавон хулосаҳои зеринро баровард:

1) Мафҳуми «иқтисоди сабз» ҳамчун воқуниш ба тағйироти ҷиддии манфӣ дар муҳити зист пайдо шудааст;

2) «Иқтисоди сабз» на танҳо бо масъалаҳои экологӣ, балки бо масъалаҳои суботи иҷтимоии ҷомеа низ алоқаманд аст;

3) Гузариш ба «иқтисоди сабз» мавқеи ғаёли давлат, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва ҳамкориҳои кишварҳоро тақозо мекунад;

4) Ҷорӣ намудани навоҷориҳои технологӣ дар якҷоягӣ бо кам кардани истифодаи захираҳои табиӣ барқарорнашаванда ва истифодаи захираҳои табиӣ барқароршаванда дар ташаккули «иқтисоди сабз» нақши муҳим мебозад;

5) Шуури ҷамъиятӣ, идоракунии оқилонаи муҳити зист ва муносибати маҷмӯӣ унсурҳои калидии самаранокии «иқтисоди сабз» ба ҳисоб мераванд (мисоли кишварҳои Иттиҳоди Аврупо);

6) Мувоҳидаҳо дар бораи номувофиқи рушди иқтисодӣ ва «иқтисоди сабз» ба таҳияи роҳҳои оптималӣ, яъне интиҳоби шакли муътадили сармоягузорӣ, ки манфиатҳои ҷамъият ва муҳити зистро ба назар мегирад, мусоидат мекунад;

7) Рушди устувори тамоми кишварҳои ҷаҳон танҳо тавассути гузариш ба «иқтисоди сабз» бо истифода аз стратегияи рушди «сабз» имконпазир аст,

---

²⁷ Вукович Н.А. «Зеленая» экономика: определение и современная эколого-экономическая модель // Вестник УрФУ. Серия экономика и управление. - 2018. - Т. 17, № 1. - С. 128–145.

дар ҳоле ки ММД ҳамчун ченаки самаранокии «иқтисоди сабз» аҳамият надорад, бинобар ин истифодаи дигар нишондиҳандаҳои андозагирӣ, ба монанди изофаи экологӣ ва Индекси глобалии «иқтисоди сабз» (GGEI), зарур аст»²⁸.

Тадқиқотҳои илмӣ дар соҳаи «иқтисоди сабз», рушди «сабз» ва рушди устувор дар замони муосир аҳамияти калидӣ доранд ва нишон медиҳанд, ки мафҳуми «иқтисоди сабз» пайваستا таҳаввул ёфта, бо равишҳо ва усулҳои нави амалии ташаккули он такмил меёбад. Дар айни замон, чомеа бо мушкилоти маҳдудияти захираҳои табиӣ рӯ ба рӯ шудааст. Илова бар ин, давлатҳо стратегияҳои рушди устувор ва гузариш ба «иқтисоди сабз»-ро дар сатҳи қонунгузорӣ қабул намудаанд. Дар оянда, омӯзиши таҷрибаи кишварҳои гуногун, равишҳои онҳо ба рушди «иқтисоди сабз», ва таҳқиқи навовариҳои технологӣ бо мақсади ҷамъовариҳои иттилоотӣ илмӣ ва муайян кардани амалияҳои муваффақтарин, ки ба паҳн намудани дониш ва таҳкими ҳамкории байни кишварҳо мусоидат мекунанд, муҳим хоҳад буд.

1.2. Соҳибкории экологӣ ҳамчун унсури «иқтисоди сабз» ва омили рушди устувор

Тавре дар фасли гузашта маълум гардид, Гузариш ба роҳи рушди устувор бори аввал дар Конфронси байналмилалӣ СММ оид ба муҳити зист ва рушд, ки дар соли 1992 дар Рио-де-Жанейро баргузор гардид, расман эълон шуд, ки дар он «Рӯзномаи асри XXI» тасдиқ карда шуд ва маҷмӯи зарурии ҳамоҳангии се ҷузь - ҷузьҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ ҳаёти инсон, яъне қисмҳои тараққиёт дар шакли принципи гузаштан ба истифодаи мутаносиби сарватҳои табиӣ атроф дар сатҳҳои гуногуни идоракунии, инчунин дар ҳамаи мамлакатҳои ҷаҳон мавриди баррасӣ қарор гирифта буд.

---

²⁸ Нургисаева, А. А. Концептуальные основы "зеленой" экономики / А. А. Нургисаева, С. С. Таменова // Экономика: стратегия и практика. – 2020. – Т. 15, № 3. – С. 189-200.

Шарти асосии ин эълומия зиддиятҳои ба миёномада ва рӯзафзуни байни аҳоли, инчунин авҷ гирифтани кашшоқӣ дар баъзе минтақаҳо ва таназзули муҳити зист ба шумор мерафт. Истилоҳи «рушди устувор» маънои рушдест, ки дар чараёни он тавозуни байни нишондиҳандаҳои ниёзҳои наслҳои муосир ва оянда бо мавҷудияти шароити ҳатмии ҳаёт дар муҳити солим ва беҳатар мавҷуд аст²⁹.

Тибқи таърифи Комиссияи Созмони Милали Муттаҳид оид ба рушди устувор, ҳадафи асосии рушди устувор конё гардонидани талаботи рӯзафзуни ҷомеа бо дарназардошти нигоҳ доштани қобилияти наслҳои оянда барои ҳаёт зарур аст.

Аз ин рӯ, масъулияти экологӣ омили муҳими ташаккули иқтисодии ҳатмӣ барои таъмини рушди устувори инсоният, инчунин ҷузъи асосии масъулияти корпоративӣ ва иҷтимоию иқтисодии соҳибкорӣ мебошад.

Ин нуқта дар Паймони глобалии СММ, ки даҳ принципи умумичаҳонии ҳуқуқи инсонро вобаста ба муносибатҳои меҳнатӣ, масъулияти экологӣ ва мубориза бо коррупсия таҳия кардааст, қайд шудааст. Ин принципҳо, умуман, ба татбиқи стратегияҳои пешқадами марбут ба пешбурди соҳибкорӣ нигаронида шудаанд.

Қисми сеюми ин принципҳо ба муҳити зист ва мувофиқан ба ташаккул ва рушди «соҳибкории экологӣ» дахл дорад. Онҳоро ба таври зерин ифода кардан мумкин аст - ҷомеаи соҳибкориву тичоратӣ бояд:

- шартҳои муносибати пешгирикунанда нисбат ба мушкilotи экологиро риоя намояд;
- ташаббусҳоро роҳандозӣ намояд, ки ба баланд бардоштани нақши масъулият ва ғамхорӣ нисбат ба давлат ва сарватҳои муҳити табиӣ нигаронида шудаанд;
- доир ба рушд ва густариши технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза чораҳои муассир андешанд.

---

²⁹ Ҳисоботи Конфронси Созмони Милали Муттаҳид оид ба муҳити зист ва рушди устувор, Рио-де-Жанейро, ҷилди 1.– Нью-Йорк, 1993. – 512 с.

Дар конференсияи Рио-92, яъне Конфронси СММ оид ба муҳити зист ва рушд, як қатор конвенсияҳо ва ҳуҷҷатҳои бунёдии аз ҷиҳати экологӣ муҳим низ вобаста ба тағйирёбии иқлим, ҳифзи гуногунии биологӣ, ҷангалҳо ва ғайра ба имзо расид. Илова бар ин, яке аз натиҷаҳои асосии ҳамоиш ин қабули «Рӯзномаи асри XXI», ки нақшаи глобалии амалиёти инсоният барои ноил шудан ба рушди устувор мебошад, ба шумор меравад.

Соли 2002 ба муносибати 10-солагии «Рио-92», яъне «Рио+10», аз 26 август то 4 сентябр дар шаҳри Йоханнесбурги Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ Саммити умумиҷаҳонии рушди устувор баргузор гардид.

Тибқи ҳуҷҷатҳои қабулгардидаи ин ҳамоиш ҷомеаи ҷаҳонӣ уҳдадорӣҳои худро оид ба рушди энергетика, дастрасӣ ба об ва беҳдошт, афзоиши маҳсулоти кишоварзӣ, истифодаи қобили қабули кимиёвии захролуд ва ҳифзи гуногунии биологӣ ва истифодаи беҳтарини экосистемаҳои солим дорад. Ин талабот бояд на танҳо аз ҷониби ҳукуматҳо, балки аз ҷониби созмонҳои ғайриҳукуматӣ дар сатҳи ташкилотҳои байниҳукуматӣ, инчунин субъектҳои соҳибкориву тижоратӣ низ ба инобат гирифта шаванд³⁰.

Созмони Милали Муттаҳид дар моҳи декабри соли 2009 пешниҳод кард, ки Конфронси сатҳи олии СММ оид ба рушди устувор баргузор шавад, ин конфронс ҳам конфронси Рио+20 номида мешавад. Ин конфронс аз 20 то 22 июни соли 2012 дар Рио-де-Жанейро баргузор гардид. Барномаи Конфронси СММ оид ба рушди устувор «Рио+20» ба баррасии масъалаҳои калидӣ, аз ҷумла:

- рушди «иқтисоди сабз» дар доираи рушди устувор;
- тақвият ва рушди заминаи институтсионалии рушди устувор.

“Дар конфронс 7 мавзӯи калидӣ барои муҳокима баррасӣ шуд: об, энергетика, уқёнусҳо, шаҳрҳои устувор, ташаббусҳои “сабз”, арзёбии хатар

---

³⁰ Конференция Всемирный саммит по устойчивому развитию (ВСУР). [Манбаи электронӣ]. Низомии дастрасӣ: http://www.un.org/russian/conferen/wssd/docs/plan_wssd.pdf: <http://www.johannesburgsummit.org>

ва коҳиши офатҳои табиӣ, амнияти озукаворӣ ва истехсоли устувори кишоварзӣ”³¹.

Дар заминаи гуфтаҳои боло бояд қайд кард, ки дар таҷрибаи ҷаҳонӣ “дар даҳсолаи охир як қатор тамоюлҳои мусбӣ ба назар мерасанд, ки ба ҳалли мушкилоти ҳифзи экосистемаҳо ва захираҳои табиӣ бо мақсади таъмини устувориҳои экологӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодӣ, инчунин рушди иқтисодии минтақаҳо нигаронида шудаанд”³².

Дар гузашта ҳуди табиат бо коркарди безарари партовҳои саноатӣ бомуваффақият мубориза мебурд, аммо дар айни замон миқдори партовҳои захрноки аз ҷиҳати экологӣ зараровар дар баъзе минтақаҳои ҷаҳон аз қобилияти мустақилона нест кардани табиат зиёд аст.

Ҷаъолияти соҳибкорӣ дар шароити муосир яке аз самтҳои муҳиме дар заминаи муайян кардани омилҳои асосие мебошад, ки рушди иқтисодии ширкатҳо, минтақаҳо ва кишварҳои гуногунро дар маҷмӯъ таъмин мекунад. Дар ин бобат самтҳо ва объектҳои нави рушди соҳибкорӣ, ки бо ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ инкишофи кишвар алоқаманданд, аҳамияти калон доранд. Дар робита ба ин ҷойи махсус ба соҳибкории экологӣ тааллуқ дорад.

Нуқтаи ибтидоии тадқиқот оид ба падидаи соҳибкории экологӣ метавонад мақолае, ки соли 1971 дар Нашрияи Донишгоҳи Ҳарвард *Business Review* чоп шуда бошад, ки он мавқеъро асоснок мекунад, ки ҳаракати экологӣ на танҳо ба ҷаъолияти иқтисодӣ таҳдид мекунад, балки метавонад барои пайдоиши бозорҳои нави ғоидаовар ва соҳибкорӣ имконият фароҳам оварад³³.

---

³¹ Кокшарова П.Д. Развитие эколого-ориентированной деятельности в сфере малого бизнеса / П.Д. Кокшарова; Уральский федеральный университет имени первого Президента России Б. Н. Ельцина, Институт экономики и управления, Кафедра экономики природопользования. — Екатеринбург, 2021. - 100 с.

³² Rautela R., Kumar S., Pandey S., Prakash N., Malik P. K. and Kumar A., "Significance of Emerging Technological Advancements in Transition of Green Economy," *2023 IEEE Devices for Integrated Circuit (DevIC)*, Kalyani, India, 2023, pp. 221-224.

³³ Quinn J.B. Next Big Industry: Environmental Improvement. *Harvard Business Review*, 1971, September/October, pp. 120–131.

Мафҳумҳои «соҳибкори экологӣ», «соҳибкории сабз» ва «эко-соҳибкорӣ» бори нахуст дар ибтидои солҳои 90-уми асри XX қорӣ шуда буданд³⁴, вале таҳқиқи ин намуди соҳибкорӣ дар охири солҳои 90-ум – ибтидои солҳои 2000-ум инкишоф ёфтааст. Соҳибкории экологӣ ҳамчун як намуди махсуси соҳибкорӣ бори аввал дар асарҳои Р. Исаак³⁵, А.Р. Андерсон³⁶, А. Пастакіа³⁷, С. Шалтеггер³⁸ муфассал тавсиф шудааст. Аз соли 2007 муҳаққиқон ба тасниф кардани соҳибкории экологӣ ҳамчун соҳибкории устувор шурӯъ карданд³⁹.

Ба андешаи онҳо, соҳибкории экологӣ дорои як қатор хусусиятҳост, ки имкон медиҳад то мо онро аз дигар намудҳои соҳибкории устувор ҷудо кунем.

Аз нуқтаи назари Т. Андерсон, соҳибкории экологӣ ҳамчун фаъолияти муайян карда мешавад, ки ба тағйироти муайяни принципҳои асосии фаъолияти бозор бо мақсади ноил шудан ба рушди устувор нигаронида шудааст. Дар баробари ин, фаъолияти соҳибкориро метавон ҳамчун инъикоси бисёр равандҳое, ки дар ҷомеа ба вуҷуд меоянд, ҳамчун механизми қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти дарозмуддати пешбинишавандаи фаъолияти ҳаётии шахс донист⁴⁰.

Дар ҷадвали 1.3. нуқтаҳои назари олимони хориҷӣ ва ватанӣ оид ба мафҳуми соҳибкории экологӣ оварда шудааст:

---

³⁴ Bennett S.J. Ecopreneuring: The Complete Guide to Small Business Opportunities from the Environmental Revolution. New York, John Wiley, 1991.; Berle G. The Green Entrepreneur: Business Opportunities that Can Save the Earth and Make You Money. Blue Ridge Summit, PA: Liberty Hall Press. 1991; Blue J. Ecopreneuring: Managing for Results. London, Scott Foresman, 1990.

³⁵ Isaak R. Globalization and Green Entrepreneurship. Greener Management International, 1997. vol. 18, pp. 80-90.

³⁶ Anderson A.R. Cultivating the Garden of Eden: Environmental Entrepreneurship. Journal of Organizational Change Management, 1998, vol. 11, no. 2, pp. 135-143.

³⁷ Pastakia A. Grassroots Ecopreneurs: Change Agents for a Sustainable Society. Journal of Organizational Change Management, 1998, vol. 11, no. 2, pp. 157-170.

³⁸ Schaltegger S.A. Framework for Ecopreneurship: Leading Bioneers and Environmental Managers to Ecopreneurship. Greener Management International, 2002, vol. 38, pp. 45-58.

³⁹ Dean T.J., McMullen J.S. Toward a Theory of Sustainable Entrepreneurship: Reducing Environmental Degradation Through Entrepreneurial Action. Journal of Business Venturing, 2007, vol. 22, pp. 50-76.

⁴⁰ Андерсон Т., Капиталисты: Приносящие пользу. – Издательство "Littlefield", 1997. – 189 с

Чадвали 1.3. Нуқтаҳои назари олимони оид ба мафҳуми соҳибкории экологӣ

Муаллиф	Таъриф
Исаак Р. ⁴¹	Шахсе, ки «соҳибкории сабз» эҷод мекунад, то бахши иқтисодиро, ки дар он фаъолият менамояд, ба кулӣ тағйир диҳад
Шалтеггер С.А. ⁴²	Соҳибкории экологӣ – соҳибкорӣ аз назари экология
Вэллӣ Е.Е., Тейлор Д. ⁴³	Шахсе, ки тичорати нави ба ғоида нигаронидашуда ва бештар “сабз”-ро таъсис додааст
Бэверич Р. и Гай С. ⁴⁴	Шахсони алоҳида ё ташкилотҳое, ки дар шаклҳои гуногун ангежа, тафаккур ва амалҳои соҳибкории миёнаро дар ғамхорӣ ба муҳити зист муттаҳид мекунанд
Дин Т.Дж., Мак Маллен Дж.С. ⁴⁵	Соҳибкоре, ки оғаҳии иқтисодӣ ва экологиро бо тичорати худ бо мақсади рушди самти “сабз” муттаҳид мекунад
Яндиганов Я.Я. ⁴⁶	Фаъолияти соҳибкорие, ки таҳти масъулияти шахсии соҳибкор (аз ҷумла молу мулк) ки бо мақсади ба даст овардани ғоидаи тичоратӣ дар асоси истифода, ҳифз, барқарорсозии захираҳо ва объектҳои табиӣ амалӣ мешавад ва заминаи ҳукукии онро қонунгузории Федератсияи Россия оид ба фаъолияти соҳибкорӣ ташкил медиҳад
Чечунова Е.В. ⁴⁷	Ҳамаи намудҳои фаъолияти соҳибкорӣ, ки мақсади онҳо истехсоли маҳсулот, иҷрои кор ва хизматрасонӣ мебошад, ки риояи талаботи экологии муқаррарнамудаи қонунгузории амалкунандаро таъмин менамояд
Черняховский Э.Р. ⁴⁸	Соҳибкорӣ, ки дар соҳаи ҳифзи муҳити зист амал мекунад, қисми таркибии соҳибкорӣ дар маҷмӯъ буда, пеш аз ҳама ба принципҳои умумии иқтисоди бозорӣ ҷавобгӯ мебошад ва ғоидаи устувор ва бозори босуботро таъмин менамояд.

⁴¹ Isaak R. Globalization and Green Entrepreneurship // Greener Management International. 1997. N 18. P. 80–90.

⁴² Schaltegger S. A Framework for Ecopreneurship: Leading Bioneers and Environmental Managers to Ecopreneurship. Greener Management International, 2002, vol. 38, pp. 45-58.

⁴³ Walley E.E., Taylor D. Opportunists, Champion, Mavericks..? A Typology of Green Entrepreneurs. Greener Management International, 2002, vol. 38, pp. 31–43.

⁴⁴ Beveridge R., Guy S. The Rise of the Eco-Preneur and the Messy World of Environmental Innovation. Local Environment, 2005, vol. 10, no. 6, pp. 665–676. DOI: 10.1080/13549830500321972

⁴⁵ Dean T.J., McMullen J.S. Toward a Theory of Sustainable Entrepreneurship: Reducing Environmental Degradation Through Entrepreneurial Action. Journal of Business Venturing, 2007, vol. 22, pp. 50–76. DOI: 10.1016/j.jbusvent.2005.09.003

⁴⁶ Яндиганов Я.Я. Экологическое предпринимательство в регионе (проблемы, перспективы, эффективность). Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. ун-та, 1998. - 312 с.

⁴⁷ Чечунова, Е. В. Эффективность экологического предпринимательства в условиях реализации экологических программ сфере : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. экон. наук / Е. В Чечунова; Урал. гос. техн. ун-т–УПИ. — Екатеринбург : УГТУ-УПИ, 2000. — 200 с.

⁴⁸ Черняховский Э.Р. Перспективы развития экологического предпринимательства. Экономика природопользования. 2006. - № 4. - С. 88-93.

Наумов А.А. ⁴⁹	Шакли фаъолияти соҳибкорӣ, ки ба қонун гардонидани талаботи экологӣ ва иқтисодӣ тавассути маҳсулоте нигаронида шудааст, ки дар ғоиданокии умумии онҳо бахши экологӣ аҳамияти ҳалқунанда дорад ва ҷузъҳои системаи экологӣ пеш аз ҳама ҳамчун омилҳои муайянқунандаи талаботи экологӣ ва иқтисодӣ баррасӣ мешаванд
Варенникова Е.В. ⁵⁰	Фаъолияти ташаббусқоронаи иқтисодӣ бо ҳиссаи ҳалқунандаи навоариҳои экологӣ бо мақсади ба даст овардани ғоидаи ҳадди аксар дар яққоягӣ бо таъсири мусбати самарайи экологӣ ва қонун қардани ниёзҳои экологии ҷомеа.
Рулевский А.М. ⁵¹	Фаъолияти соҳибкорӣ оид ба истеҳсоли мол, иҷрои қорҳо ва хизматрасонии, ки ба ҳифз ва барқарор қардани муҳити табиӣ ва ғуноғунии биологии он, қам қардани таъсири манфии омилҳои техногенӣ ва табиӣ ба муҳити зист, таъмини беҳатарии экологӣ, истиғодаи оқилонаи захираҳои табиӣ, баланд бардоштани дараҷаи ҳифзи муҳити зист барои қам қардани ҳавфи таъсир ба муҳити беруна бо мақсади ба даст овардани самарайи иҷтимоии экологӣ ва иқтисодӣ барои дурнамои дарозмуддат равона шудаанд.
Козлова О.А., Волкова И.А. ⁵²	Соҳибқории экологӣ фаъолияти мақсаднокро дар соҳаи экология пешбинӣ меқнад. Ин як фаъолияти ташаббусқоронаи иқтисодӣ бо саҳми ҳалқунандаи навоариҳои экологӣ бо мақсади ба даст овардани ғоидаи ҳадди аксар дар яққоягӣ бо таъсири мусбати экологӣ мебошад.
Комиссияи аврупоии Иттиҳоди Аврупо ⁵³	Соҳибқории экологӣ – истеҳсоли молҳо ва пешниҳоди хизматрасонӣ барои андозагирӣ, пешгирӣ, маҳдуд қардан ё рафъи зарари муҳити зист, барқараф қардани партовҳо ва паст қардани сатҳи садо, инчунин технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза, ки татбиқи онҳо истиғодаи ашъи қом ва ифлосшавии муҳити зистро қоҳиш медиҳад.

⁴⁹ Наумов А.А. Сущностные аспекты функционирования экологического предпринимательства. Электронный научный журнал «Исследовано в России». 2006 - <http://cyberleninka.ru/article/n/suschnostnye-aspekty-funktsionirovaniya-ekologicheskogo-predprinimatelstva>

⁵⁰ Варенникова Е.В. Экологически ориентированное и экологическое предпринимательство как экономические категории. Управление экономическими системами: электронный научный журнал. 2011. - № 4.

⁵¹ Рулевский А.М. Стратегия развития экологического предпринимательства. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – Донецк. – 2022. – С. 8.

⁵² Козлова О.А., Волкова И.А. Тренды в развитии зеленого бизнеса: опыт стран ЕС и российская практика / О.А. Козлова, И.А. Волкова; Нижневартковский государственный университет. – Москва: Издательство "Знание-М", 2020. – С. 8-9.

⁵³ Европейская комиссия ЕС. Управление окружающей среды. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://ec.europa.eu/dgs/environment/index_en.htm. (дата обращения 15.06.2022).

Ҳамин тариқ, дар таҳқиқотҳои муосир соҳибкории экологӣ ҳамчун як шакли соҳибкории устувор доништа мешавад, ки бо хусусиятҳои махсуси худ фарқ мекунад. Ҳадафи асосии соҳибкории экологӣ ин ба даст овардани фоида бо роҳи ҳалли мушкилоти экологӣ мебошад.

Истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза, кор ва хизматрасонии экологӣ яке аз самтҳои асосии фаъолияти соҳибкории экологӣ ба шумор мераванд. Аниқтараш, технологияҳои муайян кардан мумкин аст, ки ба муборизаи зидди ифлосшавӣ ва муҳофизати муҳити зист нигаронида шудаанд. Аммо пайгирӣ кардани технологияҳои нав, навъҳои маҳсулот, тарҳи саноатӣ, таблиғ ва монанди инҳо, ки бо назардошти қоидаҳо ва талаботи экологӣ таҳия шудаанд, хеле душвортар аст. Дар аксари мавридҳо онҳо метавонанд ҳамчун як қисми соҳаҳои гуногун тасниф карда шаванд, на ҳамчун "саноати экологӣ". Чунин номуайянии методологӣ, ба назари мо, дар ҳоли ҳозир имкон намедихад, ки тавоноии бозори экологӣ ва соҳибкории экологӣ дақиқ муайян карда шавад.

Ҷадвали 1.4. Хусусиятҳои хоси соҳибкории экологӣ (таҳияи муаллиф)

Хусусиятҳои хос	Объекти муносибати бозорӣ дар бахши соҳибкории экологӣ
Фаъолияти асосӣ	Истеҳсоли маҳсулот, иҷрои кор ва пешниҳоди хизмат, ки таъиноти ҳифзи табиат доранд
Таъини мақсад	Ҳамоҳангкунии ҳамкорӣ одам ва табиат, ҳифзи муҳити атроф
Маҳаки фаъолият	Бепартовии раванди истеҳсолот
Самтҳои асосӣ рушд	Маҳсулоти босифати аз ҷиҳати экологӣ тоза ва хизматрасонии босифат
Рушди фаъолияти экологии таркиби илмӣ дошта	Истифодаи натиҷаҳои дастовардҳои ҳозиразамони илмӣ, усулҳо, асбоб, технологияҳо
Маърифати экологӣ	Баланд бардоштани сатҳи маърифати экологӣ ва фарҳанги экологӣ
Фаъолияти ҳуқуқӣ	Фаъолият дар доираи қонунгузориҳои амалкунандаи экологӣ

Ба субъектҳои асосии соҳибкории экологӣ шахсони ҳуқуқие, ки новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқии моликият ба соҳибкорӣ машғуланд, инчунин дигар шахсони воқеие, ки бидуни таъсиси шахси ҳуқуқӣ фаъолияти

соҳибкорӣ анҷом медиҳанд ва дигар субъектҳои соҳибкорӣ, ки истеҳсол, иҷрои корҳо ва хидматҳои гуногунро иҷро менамоянд ва қонун пешбинӣ кардааст, дохил мешаванд.

Ба андешаи баъзе муҳаққиқон, соҳибкорӣ экологӣ дорои хусусиятҳои асосии зерин мебошад, ки дар ҷадвал нишон дода шудаанд (ҷадвали 1.4).

Ба андешаи мо, фаъолияти соҳибкорӣ экологӣ дар худ ҳамаи он нишонаву хусусиятҳои барои дигар намудҳои фаъолияти соҳибкорӣ дахлдорро муттаҳид месозад ва дар навбати худ дорои махсусиятҳои хос аст, ки ба қатори онҳо ба даст овардани фоидаи иқтисодӣ тавассути истифодаи самараноки захираҳо аз истифодаи технологияи каммасраф, татбиқи инноватсияҳо дар раванди истеҳсоли маҳсулоти тозаи экологӣ, устувории фаъолият ва масъулияти баланди иҷтимоиро дохил кардан мумкин аст (расми 1.2.).

Расми 1.2. Хусусиятҳои хоси соҳибкорӣ экологӣ (аз ҷониби муаллиф таҳия шудааст)

Минбаъд, дар мулоҳизаҳои муҳаққиқон сухан дар бораи таснифоти намудҳои фаъолияти соҳибкории экологӣ меравад, ки имкон медиҳад гурӯҳҳои алоҳида аз рӯи ҷаҳор меъёри зерин ҷудо карда шаванд:

- навъҳои равандҳои амалҳои экологӣ, ки бо сабаби амалҳои андешидашуда пешгирӣ мекунанд;
- ҷузъҳо ва омилҳои муҳити табиӣ, ки дар ҷараёни фаъолият бо онҳо робита вучуд дорад;
- намудҳои фаъолият;
- намудҳои ҷараёнҳои нав ва прогрессивии технологӣ⁵⁴.

Дар ин самт раванди ҳамкории соҳибкорӣ ва ҳифзи муҳити зистро шартан ба инҳо тақсим кардан мумкин аст: а) фаъолият, ки ба таъмини амнияти экологии соҳибкорӣ нигаронида шудааст; б) ташаккул ва рушди бозори молҳои экологӣ, инчунин корҳо ва хизматрасониҳои экологӣ.

Ба ақидаи В.П. Казаков, дар тичорати байналмилалӣ экологӣ суръати афзоиши бозори ҷаҳонӣ хизматрасонӣ ва молҳои экологӣ хеле равшан аст ва дар маҷмӯъ, дар як сол тақрибан 5% -ро ташкил медиҳад⁵⁵.

Ба андешаи мо, дар шароити иқтисоди бозорӣ самти асосии инкишофи устувории экологӣ, ҳамчун меъёри экологии фаъолияти соҳибкорӣ бояд низоми бозорҳои рақобати кушод бошад, ки нархҳо арзиши аслии захираҳои табиӣ ва сарватҳои дигарро низ инъикос намоянд.

Тавре Одинаев Ҳ.А.⁵⁶ қайд менамояд, ташаккули бозори маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза кишоварзӣ, ашёи хом ва маҳсулоти ҳӯрокворӣ амалӣ намудани ҷорабиниҳои зеринро дар назар дорад:

- муқаррар намудани нархҳои нисбатан баланд ба маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза ва нигоҳ доштани таносуби оптималии байни нархи маҳсулоти тоза ва ифлос;

---

⁵⁴ Игнатъева, Мочалова Л.А. Экологизация промышленного производства: Направления инструментарий. Экономика региона. – 2008. - № 1. – С. 153-163.

⁵⁵ Казаков, Н.П. Теория и методология развития экологического предпринимательства в рекреационной сфере [Текст] / Н.П. Казаков // Автореф. дисс. канд. экон. наук. -Санкт-Петербург, 2009. – С.15-27.

⁵⁶ Одинаев Х.А. Эколого-экономические проблемы развития сельского хозяйства [Текст] / Х.А. Одинаев. – Душанбе, 1997. -75 с.

- муқаррар намудани концентратсияҳои ниҳони иҷозатшавандаи моддаҳои зарарнок дар маҳсулоти кишоварзӣ ва назорати қатъӣ аз болои риояи онҳо;

- рушди шабакаи санитарии эпидемиологӣ, таъмини онҳо бо дастгоҳу таҷҳизоти махсус барои таъмини назорат аз болои таркиби ҷузъҳои зараровар дар муҳити зист ва маҳсулоти ҳӯрокворӣ;

- аттестатсияи ташкилотҳои дахлдор барои додани сертификат ба маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза;

- безарар гардонидани ашёи хоми олудашуда ва маҳсулоти озуқаворӣ ва пешгирии ба таври оммавӣ фурухтани онҳо;

- ба харидорон додани маълумоти бозғаймӣ дар бораи сифати маҳсулоти озуқаворӣ ва ғайра.

Бояд қайд кард, ки дар амал қонунгузориҳои экологӣ ба андозаи бештар расман вучуд дорад ва танҳо ба андозаи муайян метавонад субъекти хоҷагидориро барои кам кардани таъсири манфӣ ба муҳити зист дар натиҷаи фаъолият ҳавасманд намояд ва ба ҳеҷ ваҷҳ ташвиқи минбаъдаи фаъолияти кам кардани ҳама гуна таъсири манфиро надорад.

Натиҷа ҳамин аст, ки моддаҳои ифлоскунанда аз корхонаҳои мавҷудаи соҳаи саноат, ҳатто дар мавридҳои, ки ин корро бе ҷидду ҷаҳди зиёд, бе сарфи хароҷоти иловагӣ ба ҷо овардан мумкин аст, аз меъёр кам намешавад.

Ба андешаи мо, фаъолияти соҳибкорӣ дар бахши экология ва ҳифзи муҳити зист аз ҷониби давлат тавассути муқаррар намудани андозҳои алоҳида ва дигар имтиёзҳо дар асоси санадҳои пешбинишудаи қонун дастгирӣ карда мешавад.

Олимон-иқтисоддонҳои ватанӣ бар ин назаранд, ки барои ҳалли мусбати ин мушкилот бояд қаблан аз ҷониби Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон имтиёзҳои андоз пешбинӣ карда шаванд. Илова бар ин, бояд қайд кард, ки рушди соҳибкориҳои экологиро метавон тавассути қарздиҳии имтиёзнок, инчунин сиёсати гумрукии ба экологӣ нигаронида (мисол озод кардан аз бочҳои гумрукӣ барои намудҳои алоҳидаи маҳсулоти экологии ба

кишвар воридшаванда ва аз ҷумла, технология), таҳияи грантҳо дар соҳаи системаҳои экологӣ ва сармоягузорӣ ба таҳия ва татбиқи технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза танзим ва дастгирӣ намуд.

Ҳамин тариқ, таърифи маъмултари соҳибкории экологӣ метавонад чунин бошад: фаъолияти иқтисодии ташкилотҳост, ки ба ҳифзи муҳити зист тавассути истеҳсоли маҳсулот, иҷрои корҳо ва хизматрасонӣ нигаронида шудааст, ки риояи стандартҳо ва талаботи мавҷудаи экологиро таъмин менамояд.

Ҳангоми баррасии мафҳуми «соҳибкории экологӣ» “хусусият ва нишонаҳои зерин бояд ба инобат гирифта шаванд:

- аз рӯйи нишонаи мақсад: ҳамоҳангсозии муносибатҳо дар байни инсон ва табиат, ҳифзи муҳити зист;

- фаъолияти асосӣ: истеҳсоли маҳсулот, иҷрои корҳо ва пешниҳоди хизматрасониҳо бо мақсадҳои махсуси экологӣ;

- фаъолияти бозорӣ: фурӯши маҳсулот, корҳо ва хизматрасониҳои экологӣ;

- фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ: фарогирии ҳама гуна шаклҳои ташкилию ҳуқуқии моликият ва идоракунӣ;

- алоқамандии фаъолият: истифодаи оқилона, ҳифз ва барқароркунии захираҳои табиӣ ва таъмини амнияти экологӣ;

- меъёрҳои самаранокӣ: равандҳои истеҳсолии бепартов⁵⁷;

- ҷузъи илмӣ рушдёфта: истифодаи дастовардҳои илмӣ, усулҳо, воситаҳо ва технологияҳои экологӣ;

- татбиқи менечменти экологӣ: бо дарназардошти хусусият ва талаботи истеҳсолоти экологӣ;

- маърифати экологӣ ва фарҳанги кадрҳо: баланд бардоштани сатҳи донишу маърифати экологӣ;

- фаъолият дар доираи қонунгузорӣ: риояи қонунгузории амалкунанда, аз ҷумла қонунгузории экологӣ.

---

⁵⁷ https://nvsu.ru/ru/otd_international/2004/D5.Scientific_monograph.pdf

Ҷадвали 1.5. Намудҳои асосии фаъолияти соҳибкории экологӣ

Соҳаи фаъолият	Самти фаъолият	Тавсифи умумӣ
Истеҳсолоти устувор ва маҳсулоти “сабз”	Маҳсулоти тозаи экологӣ	Истеҳсоли маҳсулот бо таъсири ҳадди ақали муҳити зист
	Мавод ва борҷомаҳои нестшаванда	Таҳия ва фурӯши маводҳои бастабандӣ, ки бидуни зарар ба муҳити зист биологӣ нест карда мешаванд
	Кишоварзии экологӣ	Истеҳсоли маҳсулот бе нуриҳои химиявӣ ва пестидситҳо
Энергетика ва сарфаи захираҳо	Манбаъҳои барқароршавандаи энергия	Таҳия ва татбиқи технология барои истифодаи энергияи офтоб, бод ва об
	Самаранокии энергия	Системаҳо ва технологияҳое, ки ба кам кардани истеъмоли энергия дар ҳаёти ҳаррӯза ва истеҳсолот нигаронида шудаанд
	Об ва истифодаи оқилонаи он	Технологияҳое, ки ба сарфаи об ва истифодаи самаранок мусоидат мекунанд
Нақлиёти “сабз”	Электромобилҳо ва воситаҳои нақлиёти гибридӣ	Истеҳсол ва фурӯши электромобилҳо ва нақлиёти гибридӣ, ки партовҳои гази карбонро коҳиш медиҳанд
	Нақлиёти ҷамъиятӣ ва алтернативӣ	Рушди низоми нақлиёти мусофиркаши “сабз” ва нақлиёти алтернативӣ
Идоракунии партовҳо	Коркарди патовҳо	Низомҳои коркарди партовҳои саҳт ва моеъ ба захираҳои дуюмдараҷа
	Нобудкунии маҳсулоти электронӣ	Усулҳои маҳсули коркард ва истифодаи дубораи партовҳои электронӣ
Ҳифзи муҳити зист	Барқароркунии ва ҳифзи табиат	Лоиҳаҳо барои барқарор кардани экосистемаҳои харобшуда ва ҳифзи гуногунии биологӣ
	Сохтмони экологӣ ва ё “сабз”	Таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои сохтмони “сабз” бо ҳадди ақали таъсири экологӣ
Хизматрасониҳои экологӣ ва машварат	Таҳсилот ва маърифати экологӣ	Гузaronидани барномаҳои омӯзишӣ ва маърақаҳо барои баланд бардоштани маърифати экологӣ
	Сертификатсия ва аудити экологӣ	Хизматрасониҳо оид ба санҷиш ва тасдиқи беҳатарии экологии маҳсулот ва равандҳо
	Сайёҳии экологӣ	Рушди сайёҳӣ дар асоси принципҳои устуворӣ ва таъсири ҳадди ақал ба табиат
Инноватсия ва рушди технологияҳо	Стартап ва технологияҳои “сабз”	Сармоягузорӣ ва дастгирии лоиҳаҳое, ки ба таҳияи қарорҳои нави экологӣ нигаронида шудаанд
	Технологияҳои “сабз”	Тадқиқот ва татбиқи технологияҳое, ки ба кам кардани ифлосшавӣ ва баланд бардоштани самаранокии захираҳо нигаронида шудаанд

Таҳлили адабиёти мавҷуда ва таҷрибаи хоҷагидорӣ нишон медиҳад, ки ба бахшҳои асосии зерини соҳибкории экологӣ дохил мешавнд (ҷадвали 1.5.): фаъолиятҳои, ки таъсири экологиро ҳамчун маҳсулоти иловагӣ таъмин мекунанд; соҳаи истеҳсолоти мақсадноки экологӣ (таҷҳизоти муҳофизатӣ, маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза ва ғ.); истеҳсол ва сарфаи энергия; технологияҳои эксперти ва ғ.

“Истеҳсоли таҷҳизоти гуногун барои мубориза бо ифлосшавии муҳити зист, сарфа ва ҳифзи захираҳо, тоза кардани ҳаво ва об, ҷамъоварӣ, коркард ва коркарди партовҳо дар кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафтаи Аврупо намуди асосии соҳибкории экологӣ мебошад. Истеҳсоли ғизои органикӣ, мебели аз ҷиҳати экологӣ тоза, кимиёи маишӣ, масолеҳи сохтмонӣ, муҳаррикҳои автомобилӣ мавқеи муҳим дорад. Ба ин инкишоф ва истифодаи фаъолони технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тозаи саноатӣ ва кишоварзӣ мусоидат мекунад”⁵⁸.

Намудҳои аз ҳама мувофиқ ва даромадноктарини соҳибкории экологӣ имрӯз ҷамъоварӣ, ба навҳо ҷудо кардан, коркард ва нобуд кардани партовҳои саноатӣ ва маишӣ мебошад. Дар даҳсолаҳои охир ҳамчун хизматҳои машваратӣ ба таври васеъ ҷорӣ карда шуданд, аз ҷумла машваратҳои мониторинг, аудит, суғурта ва сертификатсияи экологӣ.

Ҳамин тавр, соҳибкории экологӣ, ки як намуди фаъолияти соҳибкорӣ мебошад, ки ба таъсис ва рушди тижорат бо дарназардошти ҷанбаҳои экологӣ нигаронида шудааст. Дар ҷаҳони муосир, ки мушкилоти тағйирёбии иқлим ва бӯҳрони экологӣ вусъат ёфта истодааст, нақши соҳибкорони экологӣ дар ҷустуҷӯ ва татбиқи қарорҳои инноватсионӣ, ки ба рафъи оқибатҳои манфии фаъолияти иқтисодиёи истеҳсоли нигаронида шудаанд, муҳим мегардад.

Онҳо, дар навбати худ, дар таъсис ва рушди ширкатҳои зоҳир мешаванд, ки аз ҷиҳати экологӣ масъулбуда, маҳсулот ва хизматҳои ба муҳити зист ғайдаоварро таҳия мекунанд. Соҳибкорони муҳити зист соҳибкорони пешрав дар инноватсия ва устуворӣ ҳисобида мешаванд.

---

⁵⁸ https://nvsu.ru/ru/otd_international/2004/D5.Scientific_monograph.pdf

Тавассути саъю кӯшишҳои онҳо, ҷаҳон аз ҷиҳати экологӣ огоҳтар ва масъулиятноктар мегардад.

Онҳо технология ва усулҳои аз ҷиҳати экологӣ тозаи истеҳсолотро ҷорӣ мекунанд, ки ба кам шудани партовҳои моддаҳои зарарнок мусоидат карда, сарфи захирахоро кам мекунанд. Ҷойҳои нави корӣ барои рушди иқтисоди маҳаллӣ шароити мусоид фароҳам оварда, ба беҳтар шудани сифати зиндагии мардум кӯмак мерасонад. Илова бар ин, соҳибкорони экологӣ дар соҳаи иҷтимоӣ ғайбона иштирок мекунанд. Онҳо ба таҳсилот ва рушди ҷомеаҳои худ сармоягузорӣ намуда, ба рушди иқтисод ва коҳиш додани нобаробарии иҷтимоӣ мусоидат мекунанд. Онҳо ба соҳибкорони маҳаллӣ дар рушд, таълим ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ кӯмак мерасонанд, ки ба рушди маърифати экологӣ ва неқӯаҳволии тамоми ҷомеа таъсири назаррас мерасонад.

Ҳоҳиши эҷоди ҷомеаи аз ҷиҳати экологӣ устувор боиси пешбурди инноватсия ва рушди технологияҳои экологӣ ва инфрасохтор мегардад, ки унсури муҳими ояндаи устувор мебошанд. Соҳибкории сабз дар мувозинати ҷанбаҳои иқтисодӣ, экологӣ ва иҷтимоӣ, таъмини шукуфоии насли имрӯза бидуни осеб ба муҳити зист ва ҳуқуқи наслҳои оянда нақши калидӣ дорад.

Онҳо фазои нави тиҷоратӣ ташкил менамоянд, ки дар он иқтисод ва неқӯаҳволии экологӣ дар ҳамоҳангии комил мавҷуд буда, пешрафт ва шукуфоии ҳамаро таъмин мекунанд. Бо ин кор, соҳибкории сабз дари ояндаи устуворро мекушояд. Вазифаи он аз он иборат аст, ки дар байни манфиатҳои иқтисодӣ ва ҳифзи сарватҳои табиӣ ва муҳити зист мувофиқ гардад. Танҳо дар он сурат метавон пешрафти устувор ва шукуфоии наслҳои оянда таъмин карда шавад⁵⁹.

Дар хотима бояд зикр намуд, ки соҳибкории экологӣ метавонад механизми муассири беҳтар намудани вазъи иқтисодиёи экологии кишвар, заминаи рушди иҷтимоӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли бошад.

---

⁵⁹ Meirun T, Makhoulfi L, Ghazali Hassan M. Environmental Outcomes of Green Entrepreneurship Harmonization. Sustainability. 2020; 12(24):10615. <https://doi.org/10.3390/su122410615>

1.3. Таҷрибаи ҷаҳонии идоракунии соҳибкории экологӣ

Таҷрибаи хориҷӣ дар ташаккули соҳибкории экологӣ барои омӯзиш ва татбиқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ниҳоят муҳим аст. Сухан дар бораи он меравад, ки дар давлатҳои хориҷӣ муддати тӯлонӣ моделу равишҳои гуногуни рушди соҳибкории экологиро ҳамаҷониба инкишоф дода, бомуваффақият татбиқ менамоянд. Ҳар яке аз ин кишварҳо дорои моделҳои беназири рушди соҳибкории экологӣ мебошанд, ки ба принсипҳои пешрафтаи рушди устувор, иқтисоди даврӣ ва технологияҳои “сабз” нигаронида шудаанд. Бартарии бузурги пажӯҳиши ин таҷриба дар он аст, ки он ба пешрафти экологӣ ва ҳамзамон ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ мусоидат мекунад, ки метавонад ба беҳтар шудани сифати зиндагӣ дар ҷумҳури ва таъмини ояндаи наслҳо мусоидат кунад.

Бояд зикр намуд, ки дар тӯли солҳо воситаҳои гуногуни муассир вучуд доранд ва истифода бурда мешаванд, ки ба рушди соҳибкорӣ дар соҳаи экология мусоидат мекунанд. Ин механизмҳои молиявӣ, дастгирии сохторҳои давлатӣ ва созмонҳои байналмилалӣ, инчунин омӯзиш ва машваратҳо дар бар мегирад, ки ба соҳибкорон махсусан дар ин самт дода мешаванд. Ин воситаҳо фаъолияти самараноки соҳибкории экологиро ҳавасманд ва дастгирӣ мекунанд. Дар бахшҳо, аз қабili идоракунии партовҳо, энергетика ва идоракунии об аллакай пешравиҳои зиёд ба даст оварда шудаанд ва минбаъд истифода бурдани таҷрибаи хориҷӣ ин дастовардҳоро дар дигар соҳаҳо, аз қабili кишоварзии устувор ва нақлиёти “сабз” таҳким ва густариш хоҳад дод, то ояндаи устувори кишварро таъмин намояд.

Иқтибос овардани мисолҳо аз лоиҳаҳои бомуваффақияти хориҷӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки соҳибкории экологӣ дорои иқтидори азим буда, метавонад ҳамчун воситаи муассири ҳалли мушкилоти экологӣ хизмат кунад ва ҳамзамон фоидаи зиёд ба даст орад.

Таҷриба ва навовариҳои хориҷӣ дар соҳаи соҳибкории экологӣ намунаҳои бебаҳоро барои кишвари мо пешниҳод менамоянд, ки метавонанд барои ноил шудан ба рушди устувор ва фароҳам овардани имкониятҳои “иқтисоди сабз” истифода шаванд. Ин дурнамо дар заминаи ҳолати кунунӣ ва масъалаҳои марбут ба тағйирёбии иқлим ва ҳифзи захираҳои табиӣ рӯз то рӯз муҳим ва муҳимтар мегардад. Бе муболиға метавон гуфт, ки таҷрибаи хориҷӣ як муҳаррики зарурии рушди соҳибкории экологӣ дар Тоҷикистон буда, ба кишвар барои бартараф намудани таҳдидҳои ҷаҳони муосир кӯмак мерасонад.

Дар маҷмӯъ, омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ ва татбиқи ба ташаккули иқтисоди устувор ва соҳибкории аз ҷиҳати экологӣ масъул мусоидати назаррас мекунад. Ҳамкории мутақобила бо шарикони хориҷӣ ва табодули таҷриба метавонад омили асосии рушди бомуваффақияти соҳибкории экологӣ дар Тоҷикистон бошад, ки ба беҳбудии вазъи муҳити табиӣ ва таъмини ояндаи устувори кишвар ва шаҳрвандони он боис мегардад.

Ҳадафи асосӣ дар ин ҷо на танҳо ба даст овардани неқӯаҳволии иқтисодӣ, балки ҳифз ва нигоҳдории гуногунии биологӣ ва экосистемаҳои ҷумхурий аст, то ин ки тарзи зиндагии он устувор ва пайдор бошад. Чунин рушд ба ҷалби сармоя, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва беҳтар намудани шароити умумии зиндагии мардуми кишвар мусоидат мекунад. Дар натиҷа, кишвари мо метавонад барои кишварҳои дигар дар соҳаи соҳибкории экологӣ намуна бошад ва дар бунёди ҷаҳони устувори экологӣ саҳм гузорад.

Рушди технологияҳои “сабз” ва татбиқи таҷрибаҳои самараноки идоракунии муҳити зист ба рушди соҳаҳои “сабз” ва бозорҳои рушдёбанда бо дараҷаи баланди рақобатпазирӣ мусоидат мекунанд. Ҷустуҷӯи ноил шудан ба рушди устувори сайёраи мо рӯз то рӯз мубрам мегардад ва соҳибкории экологӣ дар ин раванд саҳми арзанда мегузорад. Бисёр кишварҳо аҳамияти

соҳибкории экологиро эътироф намуда, барои рушди он чораҳо меандешанд⁶⁰.

Дар рушди соҳибкории экологӣ давлатҳои хориҷӣ якҷанд принципҳои асосиро ба роҳбарӣ мегиранд, ки барои ҳифз ва истифодаи устувори захираҳои табиӣ аҳамияти калон доранд. Яке аз чунин принципҳои фарқкунандаи он ин рушди устувор аст. Ин маънои онро дорад, ки рушди иқтисодӣ бояд бо амнияти экологӣ мутавозин бошад. Ин мувозинат барои таъмини субот ва неқӯаҳволии дарозмуддат зарур аст. Рушди устувор амалӣ намудани фаъолиятҳоеро дар бар мегирад, ки ба муҳити зист ва захираҳои табиӣ зарар намерасонанд. Он ҳамчунин маънои ба назар гирифтани ниёзҳои наслҳои ояндаро барои таъмини дастрасии онҳо ба муҳити солим ва тоза дорад. Барои расидан ба ин мақсад тамоми ҷиҳатҳои проблемаҳои экологиро ба назар гирифта, барои ҳалли онҳо тадбирҳо андешидан лозим аст. Илова бар ин, масъулият ва ахлоқ дар рушди соҳибкории экологӣ нақши муҳим дорад. Соҳибкорон бояд масъулиятшинос бошанд ва манфиатҳои ҷамъиятро ба назар гиранд. Онҳо бояд кӯшиш кунанд, ки на танҳо натиҷаҳои иқтисодӣ, балки фоидаи иҷтимоӣ низ ба даст оваранд. Ин риояи меъёрҳои баланди экологӣ, иҷтимоӣ ва ахлоқиро дар фаъолияти худ дар бар мегирад⁶¹.

Дар кишварҳои хориҷӣ дар соҳаи соҳибкории экологӣ бисёр лоиҳаҳои бомуваффақият ва хеле инноватсионӣ мавҷуданд. Яке аз намунаҳои ҷолибтарини чунин соҳибкорӣ лоиҳае мебошад, ки ба коркарди партовҳои пластикӣ нигаронида шудааст. Дар натиҷаи татбиқи лоиҳаи мазкур ҳаҷми партовҳои пластикӣ на танҳо ба таври қобили мулоҳиза кам карда мешавад, балки барои эҷоди маҳсулоти инноватсионӣ ва аз ҷиҳати экологӣ тоза истифода мешавад.

---

⁶⁰ Бургонов О. В., Ивлева Е. С. Экологический сектор экономики предпринимательства: теоретические подходы к оценке пропорциональности роста // Экономика и управление. 2020. Т. 26. № 5. С. 487–495.

⁶¹ Махмадали Б.Н., Икромӣ Ш. "Зеленое финансирование в поддержку предпринимательства в Республике Таджикистан." Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. 2023. - № 3 (92). – С. 77-84.

Ҳамин тарик, партовро ба захираҳои пурқимат табдил додан ва таъсири манфии муҳити зистро кам кардан мумкин аст. Лоихаи дигари муҳим ва муваффақ дар соҳаи соҳибкории экологӣ рушди энергетикаи офтобӣ мебошад. Ин лоиха дар қоҳиш додани вобастагӣ аз сӯзишвории истихроҷшаванда ва кам кардани партовҳои газҳои зарарноки гулхонаӣ саҳми калон мегузорад.

Бо истифода аз энергияи офтоб, мо на танҳо таъсири муҳити зистро қоҳиш медиҳем, балки барои наслҳои оянда сарчашмаи тозаатар ва устувортари энергияро таъмин мекунем. Илова бар ин, бисёр лоихаҳои дигари ояндадоре ҳастанд, ки ба барқарорсозии экосистемаҳо, ҳифзи гуногунии биологӣ, ҳифзи об ва ташкили ҷойҳои кории сабз алоқаманданд. Масалан, яке аз чунин лоихаҳо метавонад бунёди биологии махсус бошад, ки дар он ҳайвонот ва растаниҳои дар остонаи нобудшавӣ қарордошта метавонанд дар муҳити бехатар зинда ва дубора тавлид кунанд. Ташаббусҳои сабз на танҳо истеҳсолоти аз ҷиҳати экологӣ тоза, балки барои одамоне, ки мехоҳанд дар ҳифзи муҳити зист ва мувозинати табиат саҳм гузоранд, имкониятҳои нав фароҳам меорад.

Кишварҳои хориҷӣ дар соҳаи соҳибкории экологӣ фаъолона кор карда, барои ояндаи устувори сайёраи мо лоихаҳои нави инноватсионӣ эҷод мекунанд. Яке аз чунин мисолҳои ҷолиб лоихаест, ки ба қоркарди партовҳои пластикӣ нигаронида шудааст. Ин имконияти бузургест, ки на танҳо кам кардани миқдори партовҳои пластмассаӣ, балки барои ба вуҷуд овардани маҳсулоти нави аз ҷиҳати экологӣ тоза истифода бурдани он низ мебошад.

Таҳлили татбиқи таҷрибаи хориҷӣ дар Тоҷикистон имкон медиҳад, ки дурнамои истифодаи равишҳо ва усулҳои пешқадами таҳиякардаи давлатҳои хориҷӣ дар соҳаи соҳибкории экологиро арзёбӣ намоем. Ҳамкории мутақобила бо шарикони хориҷӣ метавонад барои рушди бахши экологии Тоҷикистон нафъи назаррас оварад, зеро кишварҳои хориҷӣ ба фаъолияти экологӣ фаъолона машғуланд ва дар ин самт таҷрибаи назаррас доранд.

Аммо барои пурра татбиқ намудани таҷрибаи хориҷӣ бояд хусусиятҳои вазъи экологӣ ва иқтисодии рушди соҳибкории экологӣ дар Тоҷикистонро ба инобат гирифта, монеаҳо ва мушкилоти мавҷуда бартараф карда шаванд.

Соҳибкории экологӣ дар кишварҳои пешрафта дар соҳаи иқтисодӣ мавқеи муҳимро ишғол намуда, ба рушди устувор мусоидат менамояд ва дар устувории экологӣ ва ҳифзи захираҳои табиӣ саҳми арзанда мегузорад. Масалан, дар ИМА соҳибкорони экологӣ дар қорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ, ки ба коҳиш додани хатарҳои экологӣ ва беҳтар намудани сифати муҳити зист нигаронида шудаанд, ташаббуси ғайрӣ нишон медиҳанд. Онҳо намудҳои гуногуни маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза, аз ҷумла дастгоҳҳои каммасраф ва маҳсулоти аз манбаъҳои барқароршавандаи энергия гирифташударо таҳия ва пешбарӣ мекунанд, ки ба рушди устувор ва эҷоди инфрасохтори аз ҷиҳати экологӣ самаранок мусоидат мекунанд⁶².

ИМА яке аз пешсафони пешбари ҷаҳон дар соҳаи соҳибкории экологӣ ва рушди устувор мебошад. Низомии таҳияшуда ва самараноки дастгирии стартапҳо ва соҳибкории экологӣ мавҷуд аст, ки ба таъсисдиҳӣ ва густариши бомуваффақияти онҳо мусоидат мекунад. Илова бар ин, ИМА дорои сатҳи баланди сармоягузориҳои экологӣ мебошад, ки аз таваҷҷуҳи зиёд ба таҳия ва татбиқи технологияҳои нави экологӣ шаҳодат медиҳад. Дар солҳои охир, соҳибкорони амрикоӣ ҳалли инноватсионии экологиро ғайрӣ таҳия ва пешбарӣ мекунанд. Онҳо технологияҳои пешрафта, аз қабилӣ энергияи офтоб, бод ва нерӯи барқро дар асоси манбаъҳои барқароршавандаи энергия қорӣ мекунанд. Тавассути инноватсияҳо, ИМА мавқеи худро ҳамчун як кишвари калидӣ дар устувории муҳити зист ва самаранокии захираҳо мустаҳкам мекунад.

Зикр кардан бамаврид аст, ки дар ИМА барномаҳои гуногуни маблағгузорӣ вуҷуд доранд, ки ба дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии рушди

---

⁶² Богданова А.А. К вопросу о переходе к зеленой экономике и развитии экологического предпринимательства / А.А. Богданова, В.Е. Зарембо // Вестник факультета управления СПбГЭУ. – 2020. – № 8. – С. 25-37.

соҳибкориҳои экологӣ нигаронида шудаанд. Ин барномаҳо ба соҳибкорон имкон медиҳанд, ки ба захираҳои зарурӣ барои ташкил ва рушди стартапҳои экологӣ дастрасӣ пайдо кунанд. Дар натиҷа, соҳибкориҳои экологӣ дар ИМА рушди устуворро мушоҳида намуда, таваҷҷуҳи афзоишдаи ҳам ҷомеаи сармоягузори миллии ва ҳам байналмилалиро ҷалб намуд.

Ҷанбаи муҳими соҳибкориҳои экологӣ дар ИМА ин огоҳии васеъ дар бораи муҳити зист дар ҷомеа мебошад. Амрикоӣҳо сатҳи баланди огоҳӣ ва дарки аҳамияти ҳифзи муҳити зист ва устувориҳои онро доранд. Ин огоҳӣ боиси афзоиши талабот ба маҳсулот ва хизматрасониҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза мегардад, ки соҳибкоронро дар ИМА водор мекунад дар рушди навоариҳои экологӣ ва пешниҳоди ҳалли сабз кӯшишҳои бештар сарф кунанд. ИМА инчунин барои дигар кишварҳое, ки дар ҷустуҷӯи рушди муҳити зист ҳастанд, ҳамчун намуна хизмат мекунад ва дар пешбурди таҷрибаҳои устувор дар саросари ҷаҳон дастгирӣ ва кӯмак мерасонад. Технологияҳои сабз ва равандҳои истеҳсоли аз ҷиҳати экологӣ тоза торафт маъмул ва марказии тиҷорати Амрико мешаванд.

Қонунгузориҳои экологӣ дар ИМА низ дар рушди соҳибкориҳои экологӣ нақши муҳим бозид. Ин қонунҳо барои соҳибкоре, ки барои татбиқи усулҳо ва фаъолиятҳои инноватсионӣ ва аз ҷиҳати экологӣ устувори истеҳсоли сабӣ доранд, ҳавасмандкунӣ ва Ҳимояро таъмин мекунанд. Аммо, сарфи назар аз дастовардҳо ва муваффақиятҳои ИМА дар соҳаи соҳибкориҳои экологӣ, ҳанӯз ҳам зарурати рушд ва такмили ҳалли минбаъдаи экологӣ боқӣ мемонад. Зарур аст, ки сармоягузорӣ ба тадқиқот ва коркардҳо идома дода шавад, то технологияҳои боз ҳам самараноктар ва устуворро таҳия кунанд, ки метавонанд таъсирро ба муҳити зист ҳадди аққал кам кунанд. Рушди устувор ва соҳибкориҳои экологӣ ҷузъи ҷудонашавандаи оянда мебошанд ва ИМА дар ин талош нақши муҳимро идома медиҳад. Тавассути ўҳдадорҳои худ ба навоарӣ, дастгирии молиявӣ ва огоҳии аҳоли, ИМА метавонад ҷаҳонро ба ояндаи устувортар ва аз ҷиҳати экологӣ масъул идома диҳад. Ширкатҳо ва

соҳибкоре, ки бо устувори экологӣ якҷоя амал мекунанд, имконият доранд, ки на танҳо бомуваффақият рушд кунанд, балки дар ҳифзи сайёра ва барои наслҳои оянда саҳми назаррас гузоранд.

Хулоса, ИМА бартариҳои худро дар соҳибкориҳои экологӣ торафт бештар тасдиқ мекунанд. Дар ин ҷо барои рушди соҳибкорон, ки саъю кӯшиши худро ба таҳия ва татбиқи технологияҳои инноватсионии экологӣ равона мекунанд, ки сайёраи моро аз ҷиҳати экологӣ устувортар ва барои наслҳои оянда қобили ҳаёт гардонанд, шароити мусоид фароҳам оварда шудааст⁶³.

Бо дарки зарурати ҳифзи муҳити зист ва бо назардошти масъулияти иҷтимоӣ, Олмон танҳо бо кӯшишҳои миллии дар соҳаи экология ва рушди устувор маҳдуд намешавад. Ҳамчун як пешсафи ҷаҳонӣ, вай бо дигар кишварҳо дар соҳаи соҳибкориҳои экологӣ фаъолона ҳамкорӣ намуда, дар лоиҳаҳо ва ташаббусҳои гуногуни байналмилалӣ иштирок мекунанд. Ширкатҳои технологияҳои экологии Олмон на танҳо ба рушди худ таваҷҷуҳ зоҳир мекунанд, балки дар таҳияи роҳҳои ҳалли глобалии мушкилоти экологӣ ва тағйирёбии иқлим низ саҳм мегузоранд. Онҳо дар лоиҳаҳои илмӣ таҳқиқоти байналхалқӣ фаъолона иштирок намуда, бо олимону мутахассисони тамоми ҷаҳон ҳамкорӣ мекунанд. Онҳо якҷоя технологияҳои инноватсиониро таҳия ва татбиқ менамоянд, ки ба коҳиши партовҳои газҳои гулхонаӣ, оптимизатсияи истифодаи захираҳо ва фароҳам овардани муҳити тозагару устувортар барои ҳама мусоидат мекунанд.

Ҳамзамон, Олмон дар ташкили созишномаҳо ва форумҳои байналмилалӣ бахшида ба соҳибкориҳои экологӣ фаъолона иштирок мекунанд, ки дар он кишварҳо метавонанд дар якҷоягӣ равишҳои рушди устуворро таҳия ва муҳокима кунанд. Он ташаббусҳоро оид ба коҳиш додани партовҳои глобалии газҳои гулхонаӣ дастгирӣ намуда, тадқиқот ва таҳияи маҳсулот ва

---

⁶³ Козлова М.А. Сопоставление программ по борьбе с изменением климата в Соединенных Штатах Америки и Германии / М.А. Козлова, Т.В. Дианова, А.М. Кушнир // Вестник евразийской науки. - 2022. - Т. 14. - № 3. - URL: <https://esj.today/PDF/38ECVN322.pdf>

хизматрасониҳои нави аз ҷиҳати экологӣ тоза, ки ба фароҳам овардани муҳити бехтари зиндагӣ кӯмак мерасонад, мусоидат мекунад.

Олмон инчунин бо дигар кишварҳо таҷрибаи худро мубодила намуда, дониш ва малакаҳоро интиқол медиҳад, то ин давлатҳо тавонанд таҷрибаҳои муваффақро омӯзанд ва дар амал татбиқ намоянд. Бо шарофати ин ҳама талошҳо Олмон барои дигар кишварҳо дар рушди соҳибкории экологӣ ва рушди устувор намуна гардид. Кишварҳои зиёд аз ин давлат дар ин самт маслиҳат ва таҷриба меҷӯянд ва Олмон омода аст дониш ва таҷрибаи худро барои табдил додани ҷаҳон ба макони сабзтар ва устувортар барои зиндагӣ мубодила кунад. Аммо фаъолияти Олмон бо ин қатъ намешавад. Он ҳамеша дар ҷустуҷӯи роҳҳои такмили технологияҳои экологии худ ва таҳияи қарорҳои нави инноватсионӣ аст, то иқтисоди устувореро бунёд кунад, ки шукуфоии тиҷоратро бо ҳифзи муҳити зист ба ҳам меорад.

Он ба тадқиқот ва коркардҳо сармоягузорӣ мекунад ва корхонаҳои навро дар соҳаи соҳибкории экологӣ дастгирӣ намуда, дар таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва рушди иқтисодӣ саҳм мегузорад. Олмон инчунин бо созмонҳо ва лоиҳаҳои байналмилалӣ, ки ҳадафҳои дастрасии озод ба оби тоза, энергияи барқароршаванда ва идоракунии устувори захираҳои табииро доранд, фаъолона ҳамкорӣ мекунад. Иштироки он дар чунин ташаббусҳо ба бехтар шудани сифати зиндагии миллионҳо одамон дар саросари ҷаҳон мусоидат мекунад.

Дар баробари ин, Олмон технологияҳои пешрафтаро дар соҳаи энергияи барқароршаванда, аз қабili энергияи офтобу бод, гармидиҳии геотермалӣ ва мошинҳои барқӣ фаъолона таҳия ва татбиқ мекунад. Ин технологияҳо вобастагӣ аз сӯзишвории истихроҷшавандаро коҳиш медиҳанд ва партовҳои газҳои гулхонаиро коҳиш дода, ба муҳити тозатар ва солим мусоидат мекунанд.

Олмон, инчунин системаҳои идоракунии партовҳо ва коркарди маводро фаъолона таҳия мекунад. Мақсади он комилан гузаштан ба низоми

иктисодии даврагӣ мебошад, ки дар он партовҳо захира мебошанд. Олмон усулҳои инноватсионии коркарди дубораро ҷорӣ мекунад, ба монанди нерӯгоҳҳои биогаз, ки партовҳои органикиро ба энергия табдил медиҳанд ва корхонаҳоеро ҷудо мекунанд, ки коркард ва истифодаи такрории маводҳоро ба ҳадди аксар мерасонанд.

Ниҳоят, Олмон маъракаҳои омӯзишию таълимӣ ва иттилоотиро ҷаҳлона таҳия мекунад, ки ба баланд бардоштани огоҳии экологӣ ва ҷалби шаҳрвандон ба амалияи устувор нигаронида шудаанд. Он барои аҳоли, корхонаҳо ва муассисаҳои давлатӣ ҷорабиниҳо, семинарҳо ва тренингҳо мегузаронад, ки тағйир додани рафторро тарғиб мекунад ва бештари одамонро ба ғамхорӣ дар бораи муҳити зист ташвиқ мекунад. Ҳамаи ин тадбирҳо ва ташаббусҳо нишон медиҳанд, ки Олмон ба соҳибкории сабз ва рушди устувор аҳамияти хоса медиҳад. Он барои дигар кишварҳо намунаи ибрат буда, барои наслҳои оянда як сайёраи сабзтар ва устувортар ташкил кардан роҳҳои нав мекушояд. Олмон аз дастовардҳои худ дар ин соҳа ифтихор мекунад ва барои пешрафтҳои боз ҳам бузургтар саъй мекунад, то ҷаҳонро беҳтар созад⁶⁴.

Бо ин роҳ, Олмон пешсафи соҳибкории экологиро идома дода, дар ҳалли мушкилоти глобалии экологӣ ва фароҳам овардани ояндаи устувори ҳамагон саҳми назаррас мегузорад. Уҳдадорӣҳои он ба навоҷарӣ, ҳамкорӣ бо дигар кишварҳо ва истифодаи оқилонаи захираҳо кӯмак мекунад, ки ҷаҳон имрӯз ва дар оянда тозатар, сабзтар ва зиндагӣ қобили зиндагӣ бошад.

Дар Олмон, соҳибкории экологӣ дар иқтисоди сабз нақши калидӣ дорад ва ба рушди устувор, таъсиси ҷойҳои корӣ ва коҳиши партовҳои газҳои гулхонаӣ мусоидат мекунад. Дар ин ҷо ташаббусҳои бомуваффақияти тиҷоратӣ, аз қабيلي кор карда баромадани технологияҳои каммасраф ва низомҳои самараноки идоракунии партовҳо инкишоф меёбанд. Лоихаҳои

---

⁶⁴ Казачкова С. А. Роль Германии в мировой экономике / С.А. Казачкова, М.М. Писанкова // Молодёжь Сибири - науке России: Материалы международной научно-практической конференции, Красноярск, 19 апреля 2023 года / Сост. Л.М. Ашихмина. Том I. – Красноярск: Сибирский институт бизнеса, управления и психологии, 2023. – С. 210-215.

экологӣ аз ҷониби барномаҳо ва маблағҳое дастгирӣ карда мешаванд, ки ба рушди технологияҳои каммасрафи энергия ва афзоиши истифодаи энергияи барқароршаванда мусоидат мекунад. Чунин амалҳо ба Олмон имкон медиҳанд, ки мавқеи худро дар соҳаи соҳибкории экологӣ ва пешсафӣ дар инноватсияи сабз мустаҳкам кунад⁶⁵.

Шветсия намунаи кишварест, ки соҳибкории экологӣ дар сатҳи баланди рушд қарор дорад ва мубориза бо тағйирёбии иқлим ва ҳифзи захираҳои табииро фаъолона дастгирӣ мекунад. Барномаҳо ва фондҳои гуногуне вучуд доранд, ки лоиҳаҳои экологиро маблағгузорӣ мекунад ва ба рушди технологияҳои каммасраф ва энергияи барқароршаванда мусоидат мекунад. Соҳибкории экологӣ дар Шветсия фаъолона навоарӣ мекунад ва барои эҷоди инфрасохтор кӯшиш мекунад, ки ба истифодаи самараноки захираҳо мусоидат кунад ва таъсири манфиро ба муҳити зист ба ҳадди ақал расонад. Ҳамаи ин амалҳо ба дастгирии рушди устувор ва ҷалби таваҷҷуҳ ба мушкилоти тағйирёбии иқлим ва ҳифзи табиат нигаронида шудаанд⁶⁶.

Нигоҳ доштани устувории экологӣ ва беҳтар кардани сифати муҳити зист барои бисёре аз кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон ба афзалиятҳо табдил ёфтааст. Соҳибкории экологӣ дар ноил шудан ба ин ҳадафҳо тавассути мусоидат ба рушди инноватсия ва технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ самаранок нақши муҳим мебозад. Бо вучуди ин, зарур аст, ки минбаъд низ ба ин самти фаъолият таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуда, дастгирӣ карда шавад, то барои рушди минбаъдаи соҳибкории экологӣ ва рушди устувори иқтисодӣ заминаҳо фароҳам оранд.

Шветсия яке аз кишварҳои аз ҷиҳати экологӣ мукамалтарин ва масъулиятноктарин дар ҷаҳон, дорои низоми баланди муташаккил ва

---

⁶⁵ Козлова О. А. Тренды в развитии зеленого бизнеса: опыт стран ЕС и российская практика / О.А. Козлова, И.А. Волкова; Нижегородский государственный университет. – Москва: Издательство "Знание-М", 2020. – 130 с.

⁶⁶ Захаров В.М. Устойчивое развитие: экология, экономика, общество и культура: учебник / В.М. Захаров, А.В. Семенов, И.Е. Трофимов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Московский университет им. С.Ю. Витте / Центр устойчивого развития и здоровья среды ИБР РАН, 2023. – 212 с.

пешрафтаи соҳибкориҳои экологӣ мебошад. Бо шарофати сиёсати мусоид ва таҳияшудаи экологӣ, соҳибкориҳои Шветсия дар ноил шудан ба ҳадафҳои рушди устувор нақши калидӣ мебозад ва барои мутобик шудан ба талаботи экологӣ кӯшишҳои зиёд ба харҷ медиҳанд. Аз ҷумла, ширкатҳои маҳаллӣ ғайраро қарорҳои инноватсионӣ дар соҳаи энергияи барқароршаванда таҳия ва татбиқ мекунанд. Ин чорабиниҳо ба онҳо на танҳо дар гузаронидани тадқиқотҳо оид ба манбаъҳои энергияи барқароршаванда, аз ҷумла энергияи геотермалӣ ва мавҷӣ, кӯмак мерасонанд, балки инчунин барои беҳтар кардани истифода аз энергияи мавҷудаи бод ва офтоб саҳмгузорӣ мекунанд. Ғайр аз он, ширкатҳои шведӣ низомҳои каммасрафи энергияро барои биноҳои истиқоматӣ ва тиҷоратӣ, бо истифода аз системаҳои идоракунии зехнӣ ва оптимизатсияи энергия, ки ба беҳтар шудани муҳити зист мусоидат мекунанд, ғайраро таҳия мекунанд. Ин навоарӣ ва беҳбудӣҳо ҳифзи муҳити зист ва ноил шудан ба ҳадафҳои коҳиши партовҳои газҳои гулхонаиро амалитар мекунанд⁶⁷.

Шветсия аз дастовардҳои худ дар соҳаи энергияи барқароршаванда ифтихор мекунад ва кӯшиш мекунад, ки таҷрибаи худро дар сатҳи байналмилалӣ паҳн кунад, то кишварҳои дигар аз онҳо биомӯзанд ва донишу малакаҳои худро дар соҳаи экология ва рушди устувор истифода баранд. Модели соҳибкориҳои “сабз”-и Шветсия илҳомбахши дигар кишварҳое мегардад, ки мехоҳанд иқтисоди худро устувортар, сабз ва беҳтар гардонанд.

Илова бар ин, Шветсия муносибатҳои инноватсионии идоракунии партовҳо ва беҳтар кардани муҳити экологии шаҳрро ғайраро таҳия ва татбиқ мекунад. Вай барои сарфаи захираҳо ва кам кардани таъсири манфӣ ба табиат, истифода бурдани технологияи пешқадам ва ҷалб намудани мутахассисони боистеъдод кӯшиш мекунад. Ҷорӣ кардани системаҳои нави

---

⁶⁷ Богданова А.А. К вопросу о переходе к зеленой экономике и развитии экологического предпринимательства / А.А. Богданова, В.Е. Зарембо // Вестник факультета управления СПбГЭУ. – 2020. – № 8. – С. 25-37.

чудокунӣ ва коркарди партовҳо, инчунин пешбурди нақлиёти ҷамъиятӣ ва ҳаракати барқ, ҳама ба Шветсия барои пешрафт дар ноил шудан ба ҳадафҳои устувории худ ва эҷоди муҳити муассири шаҳр кӯмак мекунад, ки дар навбати худ боиси коҳиши ифлосшавӣ ва беҳтар шудани сифати ҳаётгузаронии аҳоли мегардад.

Таҷриба ва дастовардҳои Шветсия дар соҳаи экология ва рушди устувор барои дигар кишварҳо намуна буда, ҳамаи моро барои бунёди ояндаи сабзтар илҳом мебахшад. Шиносоии глобалии модели экологии шведӣ ба таҳқиқот ва навовариҳои минбаъда дар соҳаи соҳибкории экологӣ мусоидат мекунад. Шветсия ба шарофати рӯҳияи пешқадами соҳибкорӣ ва хоҳиши доимии беҳбудии худ ҳамчун пешсафи соҳибкории экологӣ боқӣ мемонад. Уҳдадорҳои он ба мутобиқшавӣ ба муҳити зист ва қабули технологияҳои нав намунаи қавӣ барои ҷомеаи ҷаҳонӣ буда, нишон медиҳанд, ки мушкилоти экологиро тавассути кӯшишҳои муштарак ҳал кардан мумкин аст. Ҳамкорӣ бо Шветсия ва истифодаи таҷрибаҳои беҳтарини он ба ҳамаи кишварҳо барои расидан ба ҳадафҳои рушди устувор ва эҷоди ояндаи сабзтар кӯмак хоҳад кард, ки ҷанбаи муҳими ҳифз ва беҳбудии саломатии сайёра мебошад⁶⁸.

Бояд қайд кард, ки кишварҳои рӯ ба тараққӣ дар рушди соҳибкории экологӣ нақши муҳим доранд. Онҳо бо мушкилоти экологӣ рӯ ба рӯ мешаванд ва иқтидори навоарӣ ва ҳалли мушкилоти экологиро доранд.

Лоиҳаҳо ва коркардҳои инноватсионӣ дар соҳаи соҳибкории экологӣ асоси пешрафти иқтисодӣ ва рушди сабз дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ гардида, ба беҳтар шудани сифати зиндагӣ ва ҳифзи гуногунии биологӣ мусоидат мекунад. Муҳим он аст, ки таҳкими соҳибкории сабз дар ин кишварҳо инчунин ба мубориза бо тағйирёбии иқлим ва ноил шудан ба ҳадафҳои рушди устувори ҷаҳонӣ мусоидат мекунад. Барои ноил шудан ба устувории дарозмуддати экологӣ ва беҳбудии вазъи сайёра, идома додан ва

---

⁶⁸ Svetkova D, Bengtsson E, Durst S. Maintaining Sustainable Practices in SMEs: Insights from Sweden. Sustainability. 2020; 12(24):10242. <https://doi.org/10.3390/su122410242>

дастгирии талошҳои соҳибкории сабзи кишварҳои рӯ ба тараққӣ зарур аст. Барои ҳалли мушкилоти фаврии экологӣ ва мувозинат байни пешрафти иқтисодӣ ва ҳифзи табиат барои наслҳои оянда боз ҳам бештар навоарӣ ва шарикӣ лозим аст.

Чин яке аз кишварҳои пешрафтаи рушди соҳибкории экологӣ дар минтақаи худ аст ва дар мубориза барои ҳифзи муҳити зист нақши муҳим дорад. Ба шарофати барномаҳои васеъмиқёси дастгирии давлатӣ ва сармоягузории ғайбӣ, Чин дар татбиқи технологияҳои нави инноватсионии экологӣ мавқеи пешсафро ишғол мекунад ва ӯҳдадор аст, ки партовҳои газҳои гулхонаиро коҳиш диҳад. Яке аз самтҳои асосии рушд дар Чин бахши энергияи барқароршаванда мебошад.

Мамлакат ба рушди энергетикаи офтобӣ ва бодӣ ғайбӣ на маблағгузорӣ карда, кӯшиш мекунад, ки вобастагӣ аз сӯзишвории истихроҷшаванда коҳиш ёбад ва таъсири манфӣ ба муҳити зист кам карда шавад. Ширкатҳо ва муассисаҳои Чин дар соҳаи энергияи таҷдидшаванда пажӯҳиш ва таҷрибаҳои васеъ анҷом дода, лоиҳаҳои инноватсионӣ эҷод мекунанд ва дар амал бомуваффақият татбиқ мекунанд. Илова бар ин, Чин дар саноат ислоҳоти экологиро ғайбӣ на пеш мебарад. Дар кишвар технологияҳои пешрафта ва равандҳои истеҳсоли татбиқ мегарданд, ки мақсади асосии онҳо коҳиш додани таъсири манфӣ ба муҳити зист мебошад. Қоидаҳо ва стандартҳои нави экологӣ корхонаҳоро водор мекунанд, ки партовҳоро кам кунанд ва усулҳои тозатар ва самарабахши истеҳсолотро истифода баранд, ки ин ба рушди устувори Чин мусоидат мекунад.

Чин ҷонибдори рушди соҳибкории экологӣ буда, таъсиси стартапҳо ва инкубаторҳои экологиро ғайбӣ на дастгирӣ мекунад. Ин созмонҳо ба ғояҳои инноватсионӣ ва соҳибкорон барои амалӣ намудани лоиҳаҳои худ дар соҳаи ҳифзи муҳити зист ва энергетика имконияти хуб фароҳам меоранд. Ба шарофати дастгирии қавии ҳукумат ва эҷоди эконизоми мусоид барои соҳибкорон, соҳибкории сабз дар Чин маъруфият пайдо карда, ба баланд

бардоштани маърифати экологӣ ва таъмини рушди устувори кишвар дар маҷмӯъ мусоидат мекунад. Ҳамаи ин ба Чин имкон медиҳад, ки барои бисёре аз кишварҳои дигар, ки мехоҳанд ба иқтисоди тозатар ва сабзтар ноил шаванд, намуна гардад.

Чин ҳамчунин ба таҳқиқот ва навоарӣ дар соҳаи экология ва ҳифзи муҳити зист фаъолона мусоидат мекунад. Рушди фаъолонаи технологияҳои экологӣ ва саноат ба яке аз афзалиятҳои аввалиндараҷаи ҳукумати Чин табдил ёфт, ки аҳамияти ҳифз ва истифодаи захираҳои табииро бидуни осеб расонидан ба муҳити зист эътироф мекунад. Дар кишвар усулҳои нави истеҳсолот дар асоси истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия, аз қабili энергияи офтоб ва бод фаъолона ҷорӣ карда шуда, инчунин лоиҳаҳои инноватсионии коҳиш додани партовҳои газҳои гулхонаӣ ва мусоидат ба рушди устуворро пешбарӣ мекунанд.

Чин бар замми ин барои ҳалли мушкилоти экологӣ дар шаҳрҳои худ талош мекунад. Афзоиши босуръати аҳоли ва рушди босуръати саноат мушкилоти ҷиддии экологиро ба бор овард, аммо Чин барои омӯختан ва ҳалли ин мушкилот ҷораҳои фаъол меандешад. Тавассути технологияҳо ва равишҳои нав, аз қабili таҳияи мошинҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза ва эҷоди системаҳои самараноки идоракунии партовҳо, Чин саъй мекунад, ки шаҳрҳои сабзтар ва устувортар эҷод кунад.

Дар маҷмӯъ, Чин барои рушди соҳибкории сабз фаъолона кор мекунад ва барои ноил шудан ба ояндаи устувор саъй мекунад. Ин кишвар на танҳо дар ҷорӣ намудани технологияи нав ва усулҳои истеҳсолот пешсаф аст, балки дар ҳамкории байналхалқӣ ва мубодилаи таҷриба дар соҳаи экология ва ҳифзи муҳити зист нақши калон мебозад. Чин кори худро дар ин самт идома медиҳад, зеро соҳибкории экологӣ на танҳо ғоидаи иқтисодӣ, балки нигаронӣ барои ояндаи сайёраи мо мебошад. Торафт бештари кишварҳо роҳи

Чинро ба сӯйи рушди устувор ва аз ҷиҳати экологӣ тоза пайравӣ карда истодаанд⁶⁹.

Бразилия яке аз кишварҳои пешрафтаи ҷаҳони рӯ ба тараққӣ дар соҳаи соҳибкории экологӣ мебошад. Дар он истеҳсоли сӯзишвории биологӣ, хусусан этанол аз найшакар ғайилона тараққӣ кардааст. Истеҳсоли сӯзишвории биологӣ дар Бразилия аҳамияти бузурги иқтисодӣ дорад ва ба коҳиши партовҳои газҳои гулгонаи мусоидат мекунад.

Илова бар ин, Бразилия лоиҳаҳои дар соҳаи энергияи барқароршаванда, аз ҷумла энергияи офтобу бодӣ, инчунин ҳифзи гуногунии биологӣ таҳия ва амалӣ мекунад, зеро минтақаи Амазонка ва дигар ҷангалҳои барои экологияи ҷаҳон муҳим доништа мешаванд. Ин талошҳо барои фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди минбаъдаи соҳибкории экологӣ дар кишвар мусоидат намуда, инчунин ба беҳбуди вазъи экологӣ дар ҷаҳон мусоидат мекунад. Дар баробари ин, Бразилия бо дигар кишварҳо ва созмонҳои байналмилалӣ ғайилона ҳамкорӣ мекунад, то ҳамкориҳоро дар соҳаҳои соҳибкории экологӣ, рушди устувор ва мубориза бо тағйирёбии иқлим тақвият бахшад.

Соҳибкории экологӣ дар Бразилия на танҳо ғойдаи иқтисодӣ меорад, балки ба ҳифзи муҳити зист ва беҳтар шудани сифати зиндагӣ на танҳо дар сатҳи миллӣ, балки дар саросари ҷаҳон низ мусоидат мекунад. Бразилия сабӣ дорад, ки пешсафи соҳибкории экологӣ шавад ва барои таҳия ва татбиқи технологияҳо ва равишҳои нави аз ҷиҳати экологӣ тоза барои рушди устувор кор идома хоҳад дод. Дар кишвар, инчунин оид ба нигоҳдорӣ ва барқарорсозии системаҳои экосистема тадқиқоти васеъ гузаронида мешавад, ки ба танзими иқлим ва беҳбуди муҳити зист ниғаронида шудааст. Кӯшишҳои Бразилия ба пешбурди рушди одилона ва аз ҷиҳати экологӣ устувор бо назардошти ниёзҳои наслҳои ҳозира ва оянда ниғаронида

---

⁶⁹ Raposo, Mario, Cristina I. Fernandes, and Pedro M. Veiga. "National systems of entrepreneurship: goals of sustainability." *Journal of Entrepreneurship and Public Policy* 9.4 (2020): 345-364.

шудаанд. Дар кишвар дар самти истифодаи оқилонаи захираҳо, рушди соҳаҳои аз ҷиҳати экологӣ масъул ва беҳтар намудани шароити зиндагии сокинон ба пешравиҳои назаррас ноил гардид.

Бразилия барои аз байн бурдани нобаробарӣ ва камбизоатӣ ҳамчун як қисми рушди устувор кор мекунад. Барои ноил шудан ба устувории экологӣ кишвар бо шарикони байналмилалӣ ҳамкорӣ намуда, дар ташаббусҳои глобалӣ, ки ба мубориза бо тағйирёбии иқлим ва ҳифзи табиат нигаронида шудаанд, фаъолона иштирок менамояд. Бразилия инчунин барои пурзӯр намудани маориф ва машварат оид ба масъулияти экологӣ ва ғамхорӣ ба табиат кор мекунад. Дар якҷоягӣ бо дигар кишварҳо, Бразилия зарурати саъю кӯшиши дастаҷамъонаро барои таъмини рушди устувор ва ҳифзи муҳити зист барои наслҳои оянда эътироф мекунад. Бразилия меқӯшад, ки барои дигар кишварҳо намуна гардад ва дар самти дастгирии рушди устувор ва ҳифзи захираҳои табиӣ қорашро идома медиҳад.

Ғайр аз он, кишвар ба тадқиқот оид ба истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия, аз қабili энергияи геотермалӣ, энергияи баҳрӣ ва энергияи обӣ сармоягузорӣ мекунад. Ин ба Бразилия имкон медиҳад, ки низоми энергетикӣ худро диверсификатсия кунад ва вобастагии худро аз сӯзишвории истихроҷшавандаи аз ҷиҳати экологӣ зараровар кам кунад. Ҳамзамон, Бразилия барномаҳои коркарди партовҳо ва нобудсозии партовҳоро фаъолона таҳия мекунад, ки ба коҳиш додани ҳаҷми партовгоҳҳо ва ифлосшавии муҳити зист мусоидат мекунад. Як мисол барномаҳои коркарди партовҳои пластикӣ ба маҳсулот ва маводи нав мебошад.

Бразилия ҳамчунин системаҳо ва стратегияҳои муосири идоракунии партовҳоро барои коҳиш додани истифодаи маҳсулоти пластикӣ ва бастабандӣ татбиқ мекунад. Ин ба мамлакат имкон медиҳад, ки таъсири манфии худро ба муҳити зист хеле кам кунад ва ба ҳифзи сарватҳои табиӣ дар асоси дарозмуддат мусоидат кунад.

Хулоса, Бразилия мавқеи пешсафи худро дар пешбурди соҳибкории сабз ва ҳифзи муҳити зист идома хоҳад дод. Кишвар кӯшишҳои худро дар самти энергияи барқароршаванда, истифодаи устувори захираҳо ва мубориза бо тағйирёбии иқлим афзоиш хоҳад дод. Бразилия бо дигар кишварҳо ва созмонҳои байналмилалӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои умумии экологӣ ва рушди устувор ҳамкорӣ менамояд.

Ҳиндустон барои ҳалли мушкилоти экологии худ ва ноил шудан ба рушди устувор, соҳибкории экологиро фаъолона инкишоф медиҳад. Бо иқтисодиёти босуръат рушдбандаи худ, Ҳиндустон аҳамияти ҳифзи муҳити зистро дарк мекунад ва барои мубориза бо мушкилоти пайдошуда чораҳои қатъӣ меандешад. Солҳои охир дар кишвар як қатор барномаҳо ва лоиҳаҳо барои беҳбудии вазъи экологӣ, коҳиш додани ифлосшавии ҳаво, бунёд ва густариши манбаъҳои барқароршавандаи энергия ва истифодаи оқилонаи захираҳои об пайваста амалӣ карда мешаванд. Ҳиндустон як таҳиягари фаъол ва ҷонибдори технологияҳои самараноки энергия ва усулҳои идоракунии партовҳо мебошад. Тавассути тадқиқот ва навовариҳои нав, кишвар дар самти коҳиш додани партовҳо ва баланд бардоштани самаранокии умумии энергия ба муваффақиятҳои назаррас ноил гардид.

Энергияи барқароршаванда барои Ҳиндустон афзалияти рӯзафзун аст ва он ба нерӯгоҳҳои офтобӣ, бод ва обӣ бештар сармоягузорӣ мекунад. Аммо Ҳиндустон бо ин қонеъ намешавад. Вай мекӯшад, ки намунаи рушди устувор барои кишварҳои дигар гардад ва аз ин рӯ, кӯшишҳои худро дар соҳаи соҳибкории экологӣ такмил медиҳад. Аз ҷумла, ҳукумати Ҳиндустон бо созмонҳои байналмилалӣ ва дигар кишварҳо ҷиҳати табодули таҷриба ва интиқоли дониш дар соҳаи масъалаҳои экологӣ фаъолона ҳамкорӣ менамояд.

Ҳиндустон барои коҳиш додани партовҳои газҳои гулхонаӣ талош мекунад. Татбиқи лоиҳаҳои коҳиш додани ифлосшавии ҳаво, аз қабيلي пурзӯр кардани назорат дар саноат ва воситаҳои нақлиёт ба кишвар имкон медиҳад, ки мушкилоти мавҷудаи экологиро бартараф намояд. Ғайр аз он,

Ҳиндустон барои баланд бардоштани самаранокии захираҳо ва кам кардани таъсири манфӣ ба муҳити зист технологияҳои навро барои коркард ва нобудсозии партовҳо ғаёлона таҳия мекунад.

Дар маҷмӯъ, Ҳиндустон ба соҳибкории экологӣ бо таваҷҷуҳи ҷиддӣ ба ҳифзи табиат ва муҳити бехтари зиндагӣ барои шаҳрвандони худ машғул аст. Кишвар омода аст, ки дониш ва таҷрибаи худро бо дигарон мубодила кунад, таҷрибаҳои устуворро татбиқ кунад ва инноватсияро дар саросари ҷаҳон пеш барад. Ҳиндустон намунаи барҷастаи он аст, ки то чӣ андоза ҳамоҳангии рушди иқтисодӣ ва муҳити зист ҷузъи калидии ноил шудан ба ояндаи устувор мебошад.

Соҳибкории экологӣ **дар кишварҳои ИДМ** як мавзӯи хеле муҳим ва мубрам аст, зеро ин кишварҳо дорои захираҳои зиёди табиӣ буда, бо мушкилоти гуногуни экологӣ рӯ ба рӯ мешаванд, ки ҳалли ғаврии онҳоро талаб мекунад. Аз ин рӯ, кишварҳои ИДМ роҳҳои рушди устувор ва ҳифзи муҳити зистро барои ҳифзи мероси худ ва таъмини шукуфоии наслҳои оянда ҷустуҷӯ мекунад.

Дар Россия соҳибкории экологӣ ҳамасола ғаёлона ва беист инкишоф меёбад. Бисёре аз ширкатҳои русӣ аҳамияти ҳифзи муҳити зист ва зарурати истифодаи самараноки захираҳои табииро дарк карда, ба лоиҳаҳои гуногун дар ин самт маблағҳои зиёдро ғаёлона сармоягузорӣ мекунад. Дар кишвар як қатор барномаҳои миллӣ бомуваффақият амал мекунад, ки ба рушди соҳибкории сабз ва инчунин ҳифзи муҳити зист мусоидат мекунад. Ширкатҳо на танҳо аҳамияти технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тозаро дарк мекунад, балки онҳоро дар ғаёлияти худ бомуваффақият татбиқ мекунад, ки ба онҳо имкон медиҳад ба ҳадди аксар самаранокии энергетикӣ ва истифодаи қарорҳои инноватсионии экологӣ ноил шаванд.

Ба ғайр аз ширкатҳои русӣ, стартапҳои сершумори экологӣ низ дар рушди соҳибкории экологӣ саҳми назаррас доранд. Онҳо ғаёлона ташаббус ва пешниҳоди ғояҳо, коркардҳо ва лоиҳаҳои нав, ки ба рушди устувори

кишвар ва баланд бардоштани маърифати экологӣ дар чомеа нигаронида шудаанд, пешниҳод мекунад. Стартапҳои экологии Россия барангезандаҳои тағйирот мебошанд ва дар бунёди чомеаи муосир ва аз ҷиҳати экологӣ устувор сахм мегузоранд, ки дар он захираҳои табиӣ оқилона ва масъулиятнок истифода мешаванд. Тавсеа ва таҳкими ҳамкории ширкатҳо ва стартапҳо дар ин самт имкониятҳои навро барои ноил шудан ба ҳадафи умумии ҳифзи табиат ва фароҳам овардани ояндаи беҳтар барои ҳамаи мо фароҳам меорад. Баланд бардоштани огоҳӣ дар бораи аҳамияти соҳибкории экологӣ ва имкониятҳои он аҳамияти бештар пайдо мекунад.

Дар ҷаҳони имрӯза, ки тағйирёбии иқлим ва масъалаҳои экологӣ рӯз то рӯз мубрам мегардад, соҳибкории экологӣ дар дарёфти роҳҳои ҳалли устувор нақши калидӣ мебозад. Ин на танҳо вазъи экологиро беҳтар мекунад, балки барои пешрафт ва рушди иқтисодӣ имкониятҳои нав ба вуҷуд меорад. Яке аз самтҳои асосии рушди соҳибкории экологӣ энергияи алтернативӣ мебошад. Дар Россия лоиҳаҳои истифодаи нерӯи офтоб ва бод, нерӯгоҳҳои геотермалӣ ва биогаз ҷаҳлона инкишоф меёбанд. Ин вобастагӣ аз манбаъҳои анъанавии энергияро коҳиш медиҳад, партовҳои газҳои гулхонаӣ ва сарфаи захирахоро коҳиш медиҳад. Чунин лоиҳаҳо ҷойҳои нави корӣ таъсис дода, ба рушди технологияҳои инноватсионӣ мусоидат менамояд ва омили муҳими рушди иқтисодӣ ва коҳиши таъсири экологӣ мегарданд⁷⁰.

Илова бар ин, соҳибкории экологӣ ба рушди сайёҳии экологӣ ва минтақаҳои фароғатӣ мусоидат мекунад. Шумораи бештари одамон дар маконҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза истироҳат кардан мехоҳанд, ки дар он ҷо онҳо метавонанд аз зебоии табиӣ баҳра баранд ва устувории муҳити зистро дастгирӣ кунанд. Бо назардошти ин, ширкатҳо ба таҳияи лоиҳаҳои экологӣ ва пешниҳоди экотурҳо шурӯъ мекунанд, ки дар натиҷа сайёҳон имконият

---

⁷⁰ Козлова О.А. Тренды в развитии зеленого бизнеса: опыт стран ЕС и российская практика / О.А. Козлова, И.А. Волкова; Нижегородский государственный университет. – Москва: Издательство "Знание-М", 2020. – 130 с.

пайдо мекунанд ба табиат наздиктар шаванд ва дар бораи аҳамияти устувории экологӣ маълумоти бештар ба даст оранд.

Албатта, соҳибкории экологӣ барои рушди минбаъда дар Россия ва дар тамоми ҷаҳон иқтидори бузургро соҳиб аст. Ширкатҳо ва стартапҳо, ки барои ҳифзи муҳити зист маблағ ва саъю кӯшиш мекунанд, дастгирӣ ва ҳавасманд карданро идома дода истодаанд.

Дар **Қазоқистон** соҳибкории экологӣ аҳамияти бештар пайдо карда, ҷузъи муҳими рушди иқтисодии кишвар мебошад. Солҳои охир Қазоқистон ба бунёд ва рушди лоиҳаҳои экологӣ фаъолона сармоягузори карда, ба сохтмони сабз, ҷорӣ намудани манобеъи барқароршавандаи энергия ва истифодаи захираҳои барқароршаванда таваҷҷуҳи хоса зоҳир мекунад.

Дар доираи дастгирии соҳибкорони экологӣ Қазоқистон имтиёзҳои гуногуни андоз ва тадбирҳои махсусро пешниҳод мекунад, ки ба рушди ин соҳа мусоидат мекунанд. Яке аз нуктаҳои муҳими рушди соҳибкории экологӣ дар Қазоқистон ифтиҳои бизнес-инкубаторҳо ва акселераторҳои экологӣ мебошад. Ин созмонҳо на танҳо дастгирии молиявӣ, балки маслиҳат, омӯзиш ва дастрасӣ ба шабакаи коршиносон ба рушд ва дастгирии соҳибкорони экологӣ мусоидат мекунанд. Ба шарофати чунин платформаҳо, бисёре аз соҳибкорони ҷавон имкон доранд, ки ғояҳои худро дар соҳаи ҳифзи муҳити зист ва рушди устувор амалӣ созанд⁷¹.

Қазоқистон инчунин стандартҳои экологӣ ва сертификатсияро барои ширкатҳое ҷорӣ мекунад, ки фаъолиятшон ба муҳити зист алоқаманд аст. Ин ба мо имкон медиҳад, ки сифати маҳсулот ва хизматрасониҳоро беҳтар намуда, манфиати истеъмолкунандагонро ҳифз кунем. Ширкатҳое, ки қоидаҳои экологиро риоя мекунанд, дар бозор бартариҳои иловагӣ ба даст меоранд ва метавонанд муштариёни бештареро, ки ба маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза таваҷҷуҳ доранд, ҷалб кунанд.

---

⁷¹ Козлова О. А. Тренды в развитии зеленого бизнеса: опыт стран ЕС и российская практика / О.А. Козлова, И.А. Волкова; Нижневартковский государственный университет. – Москва: Издательство "Знание-М", 2020. – 130 с.

**Ҷадвали 1.6. Хусусиятҳои таҷрибаи хориҷии рушди соҳибкории экологӣ
(таҳияи муаллиф)**

Номи мамлакат	Самтҳои асосии соҳибкории экологӣ	Шарҳи самтҳо
ИМА	Энергетикаи барқароршаванда, сохтмони “сабз”, коркарди такрорӣ	Маблағгузорӣ ба энергетикаи офтобӣ ва бодӣ, стандартҳои экологӣ, низоми рушдфтои идоракунии патовҳо
Олмон	Коркарди такрорӣ, самаранокии энергия, энергетикаи биологӣ	Технологияҳои пешқадами коркард, меъёрҳои қатъии самаранокии энергия, истифодаи маводи биологӣ барои истеҳсоли энергия
Шветсия	Истеҳсолоти устувор, шаҳрҳои ҳушманд, энергияи барқароршаванда	Коҳиши таъсири экологии истеҳсолот, шаҳрсозии аз ҷиҳати экологӣ тоза, пешафӣ дар истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия
Хитой	Сохтмони “сабз”, нақлиёти “сабз”, энергетикаи офтобӣ	Ҳавасмандгардони сохтмон бо изофаи ками газҳои гулхонаӣ, рушди электромобилҳо, лоиҳаҳои бузург оид ба энергияи офтобӣ
Бразилия	Энергетикаи биологӣ, идоракунии захираҳои обӣ, кишоварзии “сабз”	Истеҳсоли энергия аз найшакар, лоиҳаҳои тозакунии ва ҳифзи об, усулҳои кишоварзӣ бо назардошти ҳифзи гуногунии биологӣ
Ҳиндустон	Энергетикаи офтобӣ ва бодӣ, идоракунии партовҳо	Татбиқи ҷаёлонаи лоиҳаҳои энергияи офтобу бод, тақмил додани низоми идоракунии партовҳо дар шаҳру деҳот
Россия	Сайёҳии экологӣ, энергетикаи бодӣ, таълими экологӣ	Рушди сайёҳӣ дар боғҳои табиӣ, лоиҳаҳо оид ба истифодаи энергияи бодӣ, баланд бардоштани сатҳи огоҳии аҳоли дар бораи масъалаҳои экологӣ
Қазоқистон	Энергетикаи бодӣ ва офтобӣ, сохтмони экологӣ	Сармоягузорӣ ба нерӯгоҳҳои бодӣ ва офтобӣ, лоиҳаҳои биноҳои сабз барои баланд бардоштани самаранокии энергияи биноҳо

Ба шарофати дастгирии ҳукумат ва афзоиши таваҷҷуҳ ба соҳибкории экологӣ, Қазоқистон ба маркази навоарӣ дар ин соҳа табдил меёбад. Бисёре аз стартапҳо ва ширкатҳои ҷавон аллакай дар рӯи ҳалли масъалаҳои экологӣ ҷаёлона кор мекунанд ва имкониятҳои навро барои ҳифзи захираҳои табиӣ ва эҷоди муҳити зистӣ аз ҷиҳати экологӣ тоза эҷод мекунанд. Илова бар ин, давлат қорӣ намудани технологияҳои нави экологӣ ва мусоидат ба рушди инфрасохтори экологиро идома медиҳад.

Дар маҷмӯъ, Қазоқистон таҳкими соҳибкории экологии худро идома дода, барои ҳифзи муҳити зист ва рушди устувор тамоми кори аз дасташ меомадаро мекунад. Ташаббусҳои иқтисодӣ ва ҳукуматӣ, имтиёзҳои андозӣ

ва дастгирии соҳибкорони навкорӣ ба рушди босуръати соҳаи муҳити зист дар кишвар ва ишғоли мавқеъҳои пешқадам дар арсаи ҷаҳонӣ мусоидат мекунанд. Ба шарофати лоиҳаҳои бомуваффақияти экологӣ ва ҳалли инноватсионӣ, Қазоқистон барои дигар кишварҳое, ки барои рушди устувор ва ҳифзи табиат талош мекунанд, намуна шуда истодааст.

Дар хулоса метавон гуфт, ки таҷрибаи хориҷӣ дар ташаккул ва рушди соҳибкории экологӣ барои Тоҷикистон арзишманд ва муфид аст. Истифодаи таҷрибаи пешқадами кишварҳои хориҷӣ имкон медиҳад, ки мушкилоти экологӣ самаранок ҳал карда шуда, иқтисодиёти устувор бунёд карда шавад. Аммо барои бомуваффақият татбиқ намудани чунин таҷриба бояд хусусиятҳои вазъи экологии Тоҷикистон, инчунин баргараф намудани монеаҳо ва мушкилот дар рушди соҳибкории экологӣ ба назар гирифта шавад.

БОБИ 2. ҶАНБАҲОИ МЕТОДОЛОГИИ ТАҲҚИҚИ СОҲИБКОРИИ ЭКОЛОГӢ

2.1. Механизми идоракунии рушди соҳибкории экологӣ дар шароити муосир

Бояд қайд кард, ки дар таҷрибаи хоҷагидории ҷаҳонӣ якчанд модел ё механизми рушди соҳибкории экологӣ мавҷуданд, ки дар баъзе кишварҳои хориҷӣ самаранок истифода мешаванд.

Яке аз онҳо модели соҳибкории “сабз” аст, ки ба истифодаи технологияҳои “сабз” ва таҷрибаҳои устувор дар истеҳсоли молу хизматрасонӣ асос ёфтааст. Ин модел на танҳо дар кишварҳои пешрафта, балки дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ, ки дарки аҳамияти ҳифзи муҳити зист ва истифодаи оқилонаи захираҳо афзоиш ёфтааст, ғайриқонуна татбиқ карда мешавад.

Моделҳои дигар модели соҳибкории иҷтимоӣ мебошад, ки дар он диққати асосӣ ба ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ ва экологӣ тавассути лоиҳаҳои тичоратӣ равона шудааст. Ин равиш дар соҳаҳои гуногун, аз ҷумла энергетика, кишоварзӣ, нақлиёт ва сайёҳии экологӣ бомуваффақият татбиқ карда мешавад. Соҳибкорони иҷтимоӣ кӯшиш мекунанд, ки ғайриқонуна ва манфиати иҷтимоиро бароар кунанд, сифати зиндагии мардумро беҳтар созанд ва дар баробари ба ҳифзи захираҳои табиӣ ва муҳити зист мусоидат кунанд⁷².

Аммо, ба ғайр аз ин моделҳо, боз дигар принципҳои ҳастанд, ки давлатҳои хориҷӣ дар соҳаи соҳибкории экологӣ бомуваффақият татбиқ мекунанд. Масалан, модели иқтисоди даврагӣ маъруфият пайдо мекунад ва воситаи муҳим дар мубориза бо партовҳо ва назорати истифодаи захираҳо мебошад. Сухан дар бораи кам кардани партовҳо ва истифодаи дубораи захираҳо меравад, ки ба кам шудани таъсири манфӣ ба муҳити зист боис

---

⁷² Козлова О. А. Тренды в развитии зеленого бизнеса: опыт стран ЕС и российская практика / О.А. Козлова, И.А. Волкова; Нижегородский государственный университет. – Москва: Издательство "Знание-М", 2020. – 130 с.

мегардад. Ин модел имкон медиҳад, ки давраҳои истифодаи мавод ва коркарди такрорӣ ба рушди устувор мусоидат ва таъсири экологии тиҷоратро коҳиш медиҳад.

Баъзе кишварҳо инчунин паркҳои экологӣ ва инкубаторҳоро фаъолон таҳия мекунанд, ки на танҳо ҳамчун макони рушди соҳибкории экологӣ хизмат мекунанд, балки инчунин сармояи байналмилалиро ҷалб намуда, ба рушди иқтисоди маҳаллӣ мусоидат мекунанд. Ин боғҳо ва инкубаторҳо ба соҳибкорон на танҳо фазои кор, балки дастрасӣ ба коршиносон, таҷҳизот ва дастгирии молиявиро фароҳам меоранд. Ба шарофати ин, ғояҳои нав дар соҳаи соҳибкории экологӣ метавонанд лоиҳаҳои худро таҳия ва ба воқеият табдил диҳанд.

Ҳамин тариқ, ин моделҳо ва равишҳо дар рушди соҳибкории экологӣ нақши муҳим доранд ва ба коҳиш додани таъсири манфии муҳити зист ва фароҳам овардани имкониятҳои нави соҳибкорӣ мусоидат мекунанд. Рушди устувор ва ташаббусҳои “сабз” ба қисми ҷудонашавандаи иқтисоди бисёр кишварҳо табдил ёфта, татбиқи бомуваффақияти онҳо ба рушди мутавозини иҷтимоӣ иқтисодӣ ва ҳифзи муҳити зист барои наслҳои оянда мусоидат мекунад⁷³.

Соҳибкории экологӣ таҳаввулро идома медиҳад ва барои ноил шудан ба рушди устувори сайёра муҳим ва заруртар мегардад. Ҳамзамон, барои фароҳам овардани шароити мусоид барои фаъолияти корхонаҳои экологӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии онҳо дар бозори ҷаҳонӣ бо сохторҳои давлатӣ ва созмонҳои байналмилалӣ ҳамкорӣ фаъол бояд кард. Ҳамаи ин кӯшишҳо ба устувортар ва сабзтар шудани ҷаҳон мусоидат намуда, ба неқӯаҳволӣ ва шукуфоии одамон ва дар маҷмӯъ сайёра мусоидат мекунанд.

Рушди соҳибкории экологӣ як қадами муҳим дар роҳи ноил шудан ба устувории экологии ҷаҳонӣ мебошад. Афзоиши огоҳӣ дар бораи масъалаҳои экологӣ ва зарурати ҳалли инноватсионӣ боиси он мегардад, ки шумораи

---

⁷³ Зеленая экономика: управление развитием. Стратегия и тактика / С. А. Липина, Е. В. Кудряшова, Е. В. Агапова [и др.]. – Архангельск : Северный (Арктический) федеральный университет имени М.В. Ломоносова, 2022. – 264 с.

бештари одамон ба эҷоди лоиҳаҳои соҳибкории экологии худ таваҷҷуҳ зоҳир кунанд. Таваҷҷуҳ ба соҳибкории экологӣ мунтазам меафзояд ва ин таваҷҷубовар нест, ки бо назардошти иқтисодии он барои ноил шудан ба ҳамбастагии манфиатҳои иқтисодӣ ва экологӣ ба он зиёдтар мегардад.

“Механизми иқтисодии идоракунии муҳити зист низоме мебошад, ки усулҳо, воситаҳо ва шароитҳои ба ҳам алоқаманди барои ноил шудан ба ҳадафҳои экологӣ ва иқтисодии идоракунии устувори табиатро дар бар мегирад.

Ҳамчун шартӣ фаъолияти пурсамари иқтисодиёт механизми меъёрии ҳуқуқӣ ва сохтори ташкилию иқтисодии идоракунӣ мебошанд. Бояд зикр намуд, ки набудани яке аз сохторҳои унсурҳои низоми идоракунии муҳити зист, ҳуди низоми идоракунӣ, аниқтараш, механизми иқтисодии онро нишон медиҳанд.

Идоракунии муҳити зист ҳам барои аҳоли ва ҳам барои корхонаҳо хуб аст. Аҳли ҷамъияти ҷаҳон кайҳо боз бо ҳамин роҳ пеш рафтааст.

Банақшагирии фаъолияти иқтисодӣ бо назардошти омилҳои экологӣ дар низоми идоракунии муҳити зист ва ҳифзи муҳити зист нақши асосиро мебозанд, зеро он дар раванди банақшагирӣ шароити кори объектҳои хоҷагӣ оид ба дарозмуддат, тамоми давраи зиндагии онҳоро фаро мегирад⁷⁴.

Бояд зикр намуд, ки банақшагирӣ ин равандест, ки тавассути он корхона воқеан метавонад бисёр проблемаҳои экологиро ҳал кунад ё пешгирӣ намояд.

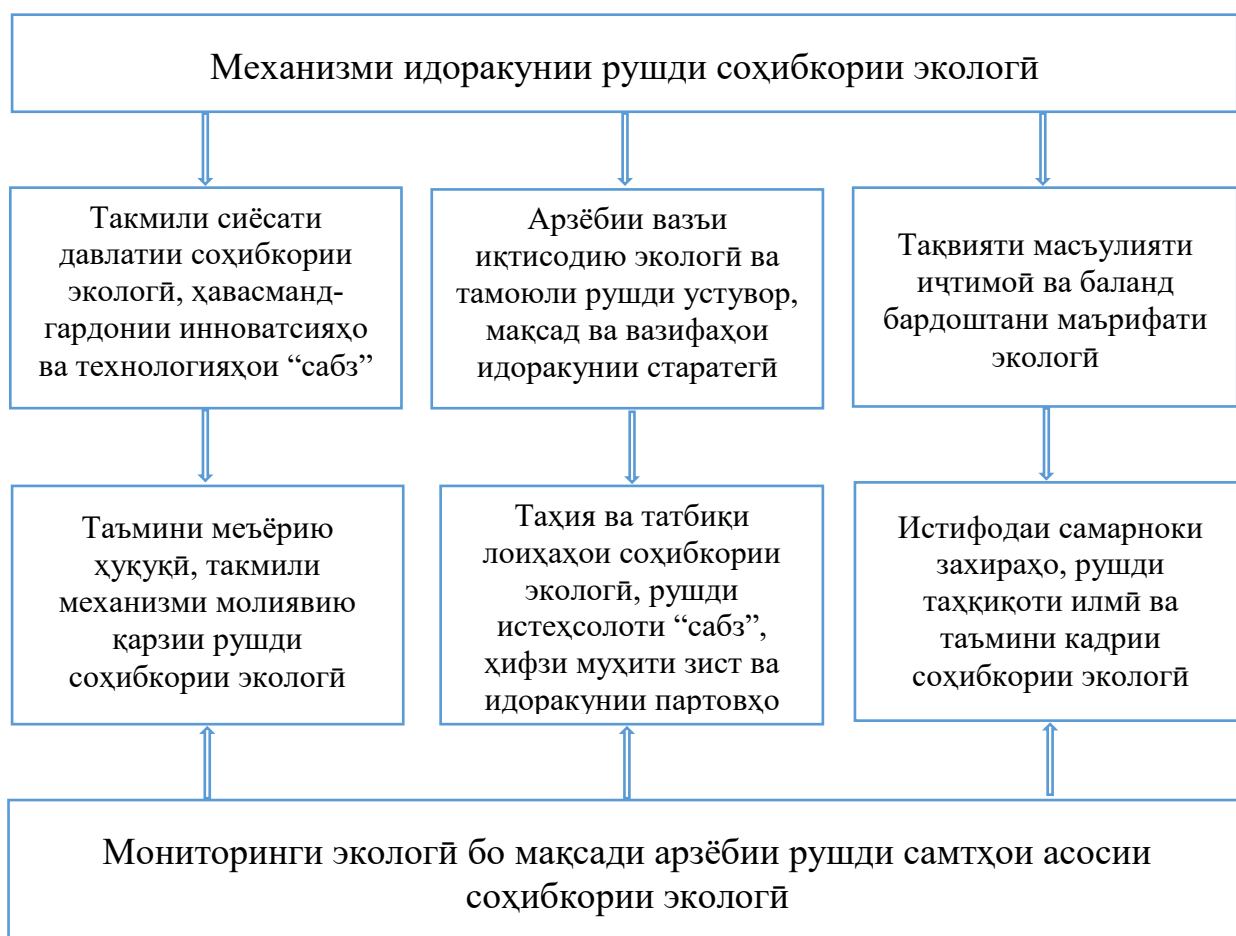
Корхона бо роҳи гузаронидани фаъолияти фаврӣ дар самти истеҳсолот, бо истифодаи захираҳои табиӣ маҳсулот истеҳсол мекунад. Набояд фаромуш кард, ки вазифаи асосии истеҳсолот истихроҷ кардан ва ғайра, ки сарфи назар аз ҳама чиз тараққиёти устуворро таъмин карда метавонад.

---

⁷⁴Блинов А.О. Экологическое развитие малого предпринимательства. Стратегии бизнеса- анализ, прогноз, управление. - 2019. - №3. – С. 145-154

Дар кучо зарурат ба миён меояд, аввалан, таъкид кардани чизи асосӣ омилҳои муҳити зист ва дуюм, ба вучуд овардани низоми нишондиҳандаҳо, ки таъсири ҳар як омилро ба фаъолияти корхона инъикос мекунад”⁷⁵.

Умуман, сохтори механизми идоракунии рушди соҳибкории экологӣ, ки дар расми 2.1. инъикос гардидааст, нишон медиҳад, ки тамоми сохтори иқтисодиёт, механизми идоракунии муҳити зистро низоми муайяне фаро гирифтааст. Мазмуни асосиро маҳз механизми иқтисодии идоракунии муҳити зист муайян мекунад.

Расми 2.1. Механизми идоракунии рушди устувори соҳибкории экологӣ
(таҳияи муаллиф)

⁷⁵ Кокшарова П. Д. Развитие эколого-ориентированной деятельности в сфере малого бизнеса / П.Д. Кокшарова; Уральский федеральный университет имени первого Президента России Б.Н. Ельцина, Институт экономики и управления, Кафедра экономики природопользования. — Екатеринбург, 2021. - 100 с.

Маврид ба ёдоварист, ки доираи манфиатҳои соҳибкории экологӣ метавонад васеъ бошанд ва ҳамаи намудҳои фаъолиятро дар бар гиранд: масалан, истеҳсоли, тиҷорати, миёнаравӣ, машваратӣ, инчунин фаъолият дар соҳаи илм ва тадқиқот, ки бевосита бо ҳалли ҳама масъалаҳои асосии экологӣ алоқаманд мебошанд.

“Усули таҳлили иқтисодӣ омӯзиши ҳамаҷониба, андозагирӣ ва умумиқунонии таъсири омилҳо ба натиҷаҳои кори корхона, аз тарафи коркарди нишондиҳандаҳои нақшавӣ, ҳисобу китоб, ҳисобот ва дигар манбаъҳо, маълумот барои баланд бардоштани самаранокии корхона мебошад.

Фаъолияти истеҳсолии субъектҳои хоҷагидорӣ бо назардошти чиҳати экологӣ ду тарафи масъаларо дарбар мегирад:

- имконпазирии зарар ба ҷамъият;
- оқибатҳои ғайрииқтисодии фаъолияти корхона.

Аз ин рӯ, баҳодиҳии фаъолияти корхона бояд ба се равиши методологӣ асос ёбад:

- баҳодиҳии зарар ба хоҷагии халқ;
- зарар дидан ва тағйир додани табиат;
- баҳо додан ба самарои тадбирҳои муҳофизати муҳити зист ва баҳодиҳии самаранокии фаъолияти корхонаҳо.

Дар айни замон шумораи хеле зиёди усулҳои методологӣ, тарзҳо ва методикаи арзёбии арзиши молҳои табиӣ; захираҳо ва ҳадамоти экологӣ вучуд дорад.

Ҳангоми гузаронидани таҳлили иқтисодӣ ва экологӣ дар замони муосир, усулҳои анъанавии арзёбии экспертиро истифода мебаранд, ба монанди: таҳлили муқоисавии уфуқӣ ва амудӣ; таҳлили омилҳо ва истифодаи коэффитсиентҳои молиявӣ; таҳлили маржиналии хароҷот ва фоида”⁷⁶.

---

⁷⁶ Кокшарова П. Д. Развитие эколого-ориентированной деятельности в сфере малого бизнеса / П.Д. Кокшарова ; Уральский федеральный университет имени первого Президента России Б.Н. Ельцина, Институт экономики и управления, Кафедра экономики природопользования. — Екатеринбург, 2021. - 100 с.

Ба назари мо, барои арзёбии аҳамияти соҳибкории экологӣ метавон аз модели маъмуле истифода кард, ки дар кишварҳои Иттиҳоди Аврупо бо номи "Ҳалқаи панҷгона" (Quintuple Helix) машҳур аст. Ин модели инноватсионӣ аз якчанд зернизомҳо иборат аст: низоми маориф (сармояи инсонӣ), зернизоми иқтисодӣ (сармояи иқтисодӣ), зернизоми сиёсӣ (сармояи сиёсӣ-ҳуқуқӣ), маҷмӯи «сармояи иҷтимоӣ» ва «сармояи иттилоотӣ», ва муҳити зист (сармояи табиӣ). Нишондиҳандаи умумии ин модел аз ҳисоби миёнаи арифметикии арзишҳои ин панҷ зернизом ҳисоб карда мешавад (расми 2.2.).

Расми 2.2. Моделҳои инноватсионии "Ҳалқаи панҷгона" (дар асоси адабиёти илмӣ таҳия шудааст)

Аз рӯи натиҷаҳои ин методология “нишондиҳандаи баландтарини интегралӣ дар Шветсия, Дания, Олмон, Британияи Кабир, Финландия ва Нидерландия, пасттарин дар Руминия, Полша, Кипр, Булғористон ва Маҷористон мебошад”⁷⁷.

Дар айни замон дараҷаи таъсири идоракунии экологӣ бо мавҷуд будани миқдори кофии нишондиҳандаҳои сифатӣ, ки ҳамчун меёрҳои фаъолияти иқтисодии корхона хизмат мекунад, зарур аст. Вазъияти имрӯза истифода бурдани муносибати комплекс ва системаҳои ташаккулёбиро талаб мекунад.

Самаранокии фаъолияти экологиро аз рӯи усулҳои мухталиф ва нишондиҳандаҳои зерин баҳо додан мумкин аст:

- афзоиши даромаднокӣ;
- самаранокии истифодаи фондҳои истеҳсолӣ;
- ҳаҷми фондҳои қорӣ ва маблағгузориҳои асосӣ;
- самаранокии истифодаи натиҷаҳои фаъолияти инноватсионӣ;
- оқилона истифода бурдани захираҳои мавҷуда ва ғайра.

Дар фаъолияти як корхонаи хурд ба тадбирҳои зерин афзалият дода мешавад: “кам кардани хароҷот, кабудизор кардани идора ва сарфаи энергия, гармӣ, захираҳои об, қоғаз ва масолах, инчунин дастгирии иттилоотӣ ва дигар чораҳо.

1. Сарфаи энергияи барқ: Барои кам кардани истеъмоли энергияи барқ, истифодаи лампаҳои тафсон танҳо дар ҳолатҳои зарурӣ, ки вобаста ба талаботи технологӣ ё бехатарӣ аст, тавсия дода мешавад. Илова бар ин, истифодаи низоми автоматии идоракунии равшанӣ дар ҳолатҳои зарурӣ низ метавонад самаранок бошад.

2. Сарфаи гармӣ: Барои сарфаи гармӣ, истифодаи низоми дастӣ ё автоматии танзими ҳарорат, ба истиснои истифодаи тирезаҳо барои танзими ҳарорат дар дохили бино, муфид аст. Ин система бояд тавре танзим шавад, ки вобаста ба ҳузури кормандон дар ҳуҷра, ҳароратро назорат кунад.

---

⁷⁷ Lavrinenko, O., Ignatjeva, S., Ohotina, A., Rybalkin, O., Lazdans, D. (2022). The Role of Green Economy in Sustainable Development (Case Study: The EU States), Entrepreneurship and Sustainability Issues, 6(3), 1113-1126. DOI: 10.9770/jesi.2022.6.3(4).

3. Сарфаи захираҳои об: Барои сарфаи об, насби асбобҳои, ки истеъмоли обро кам мекунанд (масалан, тақҳиҳоти махсус барои кранҳо), насби ҳисобкунакҳои об ва муайян кардани пардохтҳо дар асоси нишондиҳандаҳои онҳо зарур аст”⁷⁸.

4. Сарфаи қоғаз ва масолеҳи масрафӣ: Чопи лоиҳаи ҳуҷҷатҳо дар тарафи паси қоғази идоравӣ таҳия карда мешаванд. Инчунин, тавсия дода мешавад, ки истифодаи зарфҳои якдафъаина истисно карда шавад. Қай агар бо сабабҳои гигиенӣ чунин рад кардан ғайриимкон бошад, афзалият ба ашёи якдафъаинаи аз картони намнок сохташуда дода мешавад, пас аз он барои коркарди дубора супурдани он пешбинӣ мешавад.

Дастгирии иттилоотӣ дар ин раванди татбиқи концепсияи сабз нақши махсус мебозад. Дар биноҳои корӣ маводи иттилоотӣ ва тарғиботӣ ҷойгир карда шудааст, ки ҳадафи он ташвиқи сарфаи энергия ва истифодаи технологияҳои устувор мебошад.

Гарчанде ки хароҷоти иқтисодӣ барои нигоҳдорӣ ва тарғиби экологӣ шояд кам ё ҳатто наздик ба сифр бошад, таъсири он ба иқтисодиёти корхона метавонад назаррас бошад.

Дастгирии иттилоотӣ, ҳамроҳ бо дигар фаъолиятҳои марбут ба муҳити зист, ба тағйири муносибати кормандон нисбат ба табиат мусоидат мекунад ва ба онҳо кӯмак мерасонад, ки нақш ва аҳамияти худро дар ҳалли мушкилоти экологӣ беҳтар дарк кунанд. Равишҳо барои арзёбии самаранокии ташкилот ба маҷмӯи категорияҳои захираҳо, иқтидорҳои бозорӣ ва иқтисодӣ ва қобилияти корхонаҳо барои ба амал баровардани чорабиниҳои экологӣ муфид аст. Дар идоракунии корхона нишондиҳандаҳо ва омилҳои самарабахш дар ташкили низоми ягонаи таҳхис ва баҳодиҳии ҳолати экологӣ нақши калон мебозанд.

---

⁷⁸ Кокшарова П. Д. Развитие эколого-ориентированной деятельности в сфере малого бизнеса / П.Д. Кокшарова; Уральский федеральный университет имени первого Президента России Б.Н. Ельцина, Институт экономики и управления, Кафедра экономики природопользования. — Екатеринбург, 2021. - 100 с.

Ба амал баровардани аксарият чорабиниҳои экологӣ маблағгузори калони иқтисодиро талаб намекунад. “Самаранокии иқтисодӣ метавонад тавассути татбиқи низоми идоракунии муҳити зист, баланд бардоштани дараҷаи маданияти экологии кормандон, истифодаи банақшагирии стратегӣ бо таваҷҷуҳ ба кабудизоркунӣ ба даст оварда мешавад. Дар бораи тичорати экологӣ суҳан ронда, бояд қайд кард, ки стратегияи идоракунии ташкилот бояд дар асоси принципҳои масъулияти экологии соҳибкорӣ асос ёбад⁷⁹ .

Идоракунии муҳити зист як фаъолияти мураккаби бисёрҷониба мебошад, ки ба иҷрои мақсадҳо, лоиҳаҳо ва барномаҳои экологӣ нигаронида шудаанд. Мақсади асосии идоракунии муҳити зист ба ҳадди ақалл кам кардани хавфҳо ва таъсири манфӣ ба муҳити зист мебошад.

Шартҳои зарурӣ барои татбиқи сиёсати экологӣ, инчунин манфиатҳо ё таъсир ба муҳити зист метавонанд характери иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ дошта бошад. Таваҷҷуҳи сармоягузoron, мақомоти давлатии ҳифзи муҳити зист, омма ба баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти истеҳсолшаванда ва хизматрасонӣ; баланд бардоштани самаранокии маркетинг ва таблиғот; ғоиданокии рушди муносибатҳо бо шарикони тичоратӣ дар хориҷа; мустаҳкам намудани мавқеи корхонаҳо дар бозорҳои байналмилалӣ мол; гирифтани ғоида, беҳтар намудани обрӯи корхона, беҳтар намудани сифати маҳсулот ва муҳити зист ва ғайра равона карда шудааст⁸⁰. Дар ин ҷо рӯйхати нопурраи имтиёзҳо барои ташкилотҳое, ки ба идораи низоми экологӣ машғуланд, оварда шудааст.

Манфиатҳои корхонаҳо ва ғоидаи онҳо аз татбиқ ва амалиёту дастурҳое, ки дар назди система ҷойгиранд, системаҳои идоракунии муҳити зист вобаста ба ҳадафҳо зиёд мешаванд.

---

⁷⁹Попков В.В. Устойчивое экономическое развитие в условиях глобализации и экономики знаний: концептуальные основы теории и практики управления: научное издание. - М.: Экономика. - 2017. - 295 с.

⁸⁰ Кокшарова П. Д. Развитие эколого-ориентированной деятельности в сфере малого бизнеса / П.Д. Кокшарова ; Уральский федеральный университет имени первого Президента России Б.Н. Ельцина, Институт экономики и управления, Кафедра экономики природопользования. — Екатеринбург, 2021. - 100 с.

Моҳияти ин назария аз он иборат аст, ки “се категорияи дастовардҳои ташкилотҳо дар соҳаи системаҳои идоракунии муҳити зист сертификати мутобиқатро мегиранд - Стандарти ISO 14001, эҷоди низоми фаъоли муҳити зист идоракунӣ бо мурури замон ва истифодаи система инкишоф меёбад: идоракунии муҳити зисти корхона барои ҳалли ҳама гуна муҳити зист проблемаҳое, ки амалан ба даст овардан мумкин аст”⁸¹.

Низоми идоракунии муҳити зист як ҷузъи муҳимми низоми умумии идоракунӣ ба шумор меравад, ки дар бар мегирад: сохтори ташкилӣ, банақшагирӣ, тақсими вазифаҳо, масъулиятҳо, амалияҳо, тартибҳо, равандҳо ва захираҳое, ки барои таҳия, татбиқ ва расидан ба ҳадафҳои ҳифзи муҳити зист заруранд.

Ҳадафи асосии низоми идоракунии муҳити зист ин таъмини идоракунии самаранок ва муассири ҷанбаҳои экологии фаъолияти ташкилот мебошад, ки ба назорат ва коҳиши таъсири манфӣ ба муҳити зист аз ҷониби фаъолияти ташкилот ва маҳсулоти он равона шудааст.

Низоми идоракунии муҳити зист барои соҳибкори хурд ҷолибноктар аст, зеро дар идоракунии чунин субъектҳо душвории гуногун вучуд дорад.

Принсипҳои асосии татбиқи низоми идоракунии муҳити зист инҳо мебошанд:

- “кам кардани таъсири манфӣ ба муҳити зист яке аз авлавиятҳои асосии фаъолияти корхона мебошад;
- татбиқи созишномаи байни кормандон бо роҳбар ва коркунони ташкилоти экологӣ бо равшан фаҳмидани уҳдадорихои иқтисодӣ;
- ворид намудани расмиёти банақшагирӣ ва баҳисобгирии ҷанбаҳои экологӣ дар тамоми давраи ҳаёти маҳсулот ё хидматҳо;
- баҳодихии ҳаҷми чараёнҳои истеҳсолӣ бо мақсади ноил шудан ба сатҳи зарурии нишондиҳандаҳои экологӣ;

---

⁸¹Мавляутдинова Г.С. Формирование оценочных критериев «полезности» экосистем в рамках концепции устойчивого развития. // Вестник Казанского ГАУ. - 2020. - №4. - С. 56-63.

- баҳодиҳии хосиятҳои муҳити зист, мутобиқати онҳо бо сиёсати экологии ташкилот ва мақсаду вазифаҳои он;

- арзёбии равандҳои идоракунии муҳити зист тавассути санҷишҳо ва муайян кардани имкониятҳои беҳтар намудани вазъияти муҳити зист ва идоракунии ҷараёни экологӣ”⁸².

Барои ҷорӣ намудани низоми идоракунии экологӣ дар корхона, иҷрои корҳои зерин зарур аст:

- муайян кардани сиёсати экологии корхона ва таҳияи талаботҳо ба низоми идоракунии муҳити зист;

- таҳияи барнома барои татбиқи сиёсати экологӣ;

- эҷоди механизме, ки ба расидан ба ҳадафҳо ва мақсадҳои сиёсати қабулшудаи экологӣ мусоидат кунад;

- таъмини мониторинги доимӣ, назорати самаранок ва аудити ҳолати муҳити зист;

- таҳлили ҳолат ва баррасии имкониятҳо барои тақмили системаҳои идоракунии муҳити зист, бо таваҷҷуҳ ба мутобиқшавӣ ба тағйироти назарраси беруна ва дохилӣ, аз ҷумла талаботи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар соҳаи истифодаи оқилонаи табиат ва ҳифзи муҳити зист;

- таҳлили ҷанбаҳои экологӣ дар заминаи масъалаҳои иқтисодӣ.

Муҳим аст, ки мутобиқат ба тағйироти беруна ва дохилӣ, ба мисли талаботи нави санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар соҳаи ҳифзи муҳити зист ва истифодаи оқилонаи табиат, ҳамеша таъмин карда шавад.

Барои ҳалли мушкилоти экологӣ, “ба корхона дар бораи онҳо саривақт, маълумоти боэътимод ва пурра дода мешавад. Дар шароити муосир дастгирии иттилоотӣ метавонад сифати қарорҳои қабулшударо беҳтар гардонид, тасмимҳои стратегӣ ва тактикӣ, ҳам аз ҷониби мақомот ва ҳам субъектҳои тиҷорат андешида шуда, инчунин самаранокии идоракунӣ ва иҷрои мақсадҳои рушди устувор баланд бардошта шавад.

---

⁸²Киселева, С . П. Теория эколого-ориентированного развития: автореф. дис. доктора экон. наук: 08.00.05 / С. П. Киселева – ООО «Издательство Спутник+». - 2018. - 56 с

Ҳангоми татбиқи низоми идоракунии муҳити зист, дастгирии иттилоотӣ ҳамчун низоми муносибатҳои, ки дар бораи фаъолияти субъектҳои хоҷагидор маълумот тавлид мекунад, бояд такмил дода шавад. Дар он инчунин масъалаҳои иштироки онҳо дар татбиқи сиёсати экологии мақомоти давлатӣ, паҳн кардани маълумот дар бораи мушкилоти мавҷуда ва натиҷаҳои ҳалли онҳо, вазифаҳои экологӣ, дар бораи ба вучуд овардани шароите, ки дар он бештар роҳи усулҳои пешгирӣ ва ҷуброн дар чараёни идоракунии муҳити зист пешниҳод карда мешавад»⁸³.

Субъектҳои идоракунӣ “бояд барои муайян кардани тамоилҳои асосии инкишофи вазъияти экологӣ ва иқтисодии дар минтақа ва қабули қарорҳои стратегӣ маълумоти заруриро дошта бошанд. Дар рафти мониторинг маълумоти зерин арзёбӣ карда мешавад:

- а) вазъи иҷтимоию экологӣ ва иқтисодии минтақа;
- б) дараҷаи зарари пешгиришавандаи муҳити зист;
- в) соҳаҳои эҳтимолан хатарнок аз нуқтаи назари экологӣ;
- г) самарайи тадбирҳои ҳифзи муҳити зист»⁸⁴.

Дар низоми идоракунии муҳити зист, ҳамчун низоми бисёрсатҳа низоми муносибатҳои байни субъектҳо ва объектҳои идоракунӣ, ҳаракати маълумот дар як самт, ҷамъоварии маълумот, коркард ва тақсими минбаъдаи онҳо фаҳмида мешавад.

Бо татбиқ кардани низоми идоракунии муҳити зист ба стратегияи бизнеси иқтисодӣ, як қатор афзалиятҳоро метавон муайян кард:

- мувофиқсозии таҷрибаи бизнес;
- баланд бардоштани масъулият дар масъалаҳои таъмини беҳатарӣ ва муҳофизати саломатии кормандон, муҳити зист, аҳоли;

---

⁸³ Кокшарова П. Д. Развитие эколого-ориентированной деятельности в сфере малого бизнеса / П.Д. Кокшарова; Уральский федеральный университет имени первого Президента России Б.Н. Ельцина, Институт экономики и управления, Кафедра экономики природопользования. — Екатеринбург, 2021. - 100 с.

⁸⁴ Гареев, Т.Ф. Эволюция моделей инновационного процесса // Вестник Академии управления «ТИСБИ». – Казань: Академия управления «ТИСБИ». - 2016. - № 2. - С. 24-32.

- назорат пурзӯр карда шуда, дар натиҷа баланд шудани сатҳи истеҳсолот ва сифати маҳсулот ба вучуд меояд;

- арзиши ҷаримаҳое, ки бо риоя накардани талаботи экологӣ ё тамоман вучуд надорад;

- сатҳи партовҳо ва таъсири онҳо ба муҳити зист назорат ва кам карда мешавад;

- ташаббусҳои экологиро ҳавасманд мекунанд, ки харочот ва мусоидат ба афзоиши даромадро коҳиш медиҳанд;

- симои мусбати «сабз»-и ташкилот ташаккул меёбад

- бартарии рақобатпазириро таъмин менамояд.

Аксари навовариҳо дар низоми идоракунии муҳити зист ба корхонаҳои калон тааллуқ доранд. Аммо, таъсири биснеси хурд низ ба муҳити зист ҳамон қадар бузург аст. Ҷорӣ намудани низоми универсалии муҳофизати муҳити зист ба ҳалли масъалаҳои мачуда ёрӣ мерасонад.

Бояд тазаққур намуд, “ҷорӣ намудани низоми менечменти экологӣ барои ҷараёни идоракунии корхонаҳои хурду миёна, ҳам аз ҷиҳати техникӣ ва ҳам аз нигоҳи мавҷудияти захираҳои молиявӣ мушкilotи муайянеро ба бор меорад. Аз ин рӯ, ба субъектҳои биснеси хурд таваҷҷуҳи бештар ба воситаҳои низоми идоракунии муҳити зист доранд, ки инҳоро дар бар мегиранд: низоми байналмилалӣ стандартҳо, тамғагузории экологии молҳо, маркетинги экологӣ, баҳисобгирии экологӣ ва аудит, шаффофияти муҳити зист ва ғайра”⁸⁵.

Воситаи муҳими таъсири давлат ба фаъолияти субъекти хоҷагидорӣ оид ба масъалаи экологӣ иҷозатномадиҳии экологӣ мебошад. Сертификатсияи экологӣ воситаи мустақими танзими давлатӣ буда, маҷсади асосии он муқаррар намудани сифат ва стандартҳои маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза мебошад.

---

⁸⁵ Кокшарова П. Д. Развитие эколого-ориентированной деятельности в сфере малого бизнеса / П.Д. Кокшарова ; Уральский федеральный университет имени первого Президента России Б.Н. Ельцина, Институт экономики и управления, Кафедра экономики природопользования. — Екатеринбург, 2021. - 100 с.

2.2. Принсипҳо ва меъёрҳои асосии ташаккул ва рушди соҳибкории экологӣ

Барои рушди инноватсионӣ раванди таъмини амнияти экологӣ имрӯз яке аз самтҳои муҳимтарини таъмини амнияти миллӣ ба шумор меравад. Дар шароити афзоиши таҳдиду хатарҳо, асосҳои концептуалӣ ва стратегияҳои рушди инноватсионӣ, инчунин механизмҳои татбиқи онҳо метавонанд ба рушди инноватсионии экологӣ нигаронидашуда бо назардошти манфиатҳои иҷтимоӣ иқтисодии ҳам ҷомеа ва ҳам давлат мусоидат намоянд⁸⁶.

Соҳибкории экологӣ дар чараёни рушди худ метавонад вазъи экологии кишварро ба таври назаррас тағйир диҳад, муҳофизати муҳити зистро беҳтар намуда, масъалаи истифодаи оқилонаи захираҳои табииро мунтазам роҳандозӣ менамояд. Мусаллам аст, ки бе беҳтар намудани вазъи молиявӣ иқтисодии ҷумҳурӣ ва сиёсати самарабахши макроиқтисодии он ҳалли мушкилоти экологӣ ва ноил шудан ба рушди устувор имконнопазир аст.

Дар асоси гуфтаҳои боло метавон гуфт, ки ҳуди раванди рушди соҳибкории экологӣ бо истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза ва иҷрои корҳои дахлдор бо пешниҳоди хизматрасонии экологӣ ба фоидаи устувори максималӣ оварда мерасонад ва инчунин, метавонад боиси тағйирёбии мусбӣи вазъи экологии ҷумҳурӣ гардида, дар рушди устувори экологӣ ва иқтисодии мамлакат нақши калидӣ дошта бошад.

Бояд таъкид дод, ки В.И. Бобошко, А. Гусева ва И.М. Потравний дар натиҷаи тадқиқот ба хулосае омаданд, ки соҳибкории экологӣ як намуди фаъолияти иқтисодӣ мебошад, ки ба меъёрҳои зерин мувофиқат мекунад⁸⁷:

- дар оинномаи ташкилот мақсади аслии фаъолиятро, ки ба иҷрои корҳо ва пешниҳоди хизматрасонӣ, инчунин истеҳсоли маҳсулоти ҳифзи муҳити зист равона шудааст, қайд кардан.

⁸⁶ Вишняков Я.Д. Эколого-ориентированное инновационное развитие национальной экономики [Текст] / Я.Д. Вишняков. -М.: «ЦНИТИ «Техномаш», 2009. -158 с.

⁸⁷ Бобошко, В.И. Особенности экологически ориентированного малого предпринимательства в России [Текст] / В.И. Бобошко, А.А. Гусев, И.М. Потравный // Экономика природопользования. – М., 2006. - №5. – С.31-40

- иштирок дар иҷрои фармоишҳои давлатӣ, ки ба татбиқи барномаҳои экологӣ ва истифодаи самараноки захираҳои экологӣ дар сатҳи миллӣ ва минтақавӣ нигаронида шудаанд.

- истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза ва барқарорсозии захираҳо, иҷрои корҳо ва хизматрасоние, ки ба ҷузъҳои экологӣ мувофиқанд, бо назардошти талаботи меъёрҳои экологӣ.

- аз ҳама ҷиҳат бартарияти ҳиссаи маҳсулоти истеҳсолшуда дар ҳаҷми умумии истеҳсолот, ки ба корҳо ва хизматрасониҳои экологӣ алоқаманданд.

А.И. Торопеский чунин мешуморад, ки “соҳибкории экологӣ фаъолияти танзими ташкилотҳо ва соҳаҳои мебошад, ки ба ҳифзи муҳити зист тавассути истеҳсоли маҳсулот, иҷрои кор ва хизматрасонӣ машғуланд, ки риояи талабот ва стандартҳои экологӣ таҳияшуда ё мавҷударо таъмин мекунад”⁸⁸.

Муаллифи боло инчунин, чунин мешуморад, ки соҳибкории экологӣ як соҳаи мустақили соҳаи саноат буда, маҷмӯи васеи маҳсулоти тиҷоратӣ дар шакли корхонаҳои истеҳсолӣ, истеҳсоли таҷҳизот, технологияҳои нав, аз ҷумла технологияҳои иттилоотӣ ва ғайраро дар бар мегирад.

Хусусияти фарқкунандаи ин баҳши саноат дар он аст, ки мақсади пешбинишудаи натиҷаҳои фаъолияти он муҳофизати ҳифзи табиат ва инсонӣ мебошад.

Ҳамин тавр, дар баробари талаботи умумие, ки барои ҳар як соҳаи саноат ҳатмӣ мебошанд, механизми хоҷагидорӣ бояд хусусиятҳои танҳо ба соҳибкории экологиро инъикос намояд.

Вобаста ба гуфтаҳои боло истилоҳи соҳибкории ба баҳши экология нигаронидашуда ҳамчун фаъолияти иқтисодии ташаббускор бо дарназардошти маҳдудиятҳо ва талаботи асосии экологӣ фаҳмида мешавад, ки ба кам кардан ё ҳатто пешгирӣ намудани таъсири манфӣ ба муҳити зист, инчунин беҳтар намудани вазъи умумии муҳити зист равона шудааст.

---

⁸⁸ Торопецкий, А.И. Методические подходы к экономической оценке рынка экологических товаров, работ и услуг (на примере Московского региона) [Текст]/ А.И.Торопецкий: Автореф...канд.экон.наук.-М., 2003.- 24с.

Барои расидан ба ҳадафи ниҳой, ки гирифтани фоидаи аксар мебошад, риояи баъзе принципҳо дар фаъолияти соҳибкории экологӣ амри зарурӣ ҳисобида мешавад.

Татбиқи вазифаи асосии муносибатҳои масъулиятшиносии иқтисодӣ ба табиат, умуман ва махсусан ба сарватҳои табиӣ бо татбиқи принципҳои зерин пешниҳод карда мешавад:

- ҳифзи биосфера – ҳифзи муҳити табиӣ аз ифлосшавии ҳавзаи ҳаво бо воситаҳои зарарнок ва кам кардани партовҳои корхонаҳои саноатӣ ва нақлиёти автомобилӣ ба атмосфера, гидросфера ва биосфера;

- дастгирии ҳифзи сарватҳои табиӣ - ҳифзи сарватҳои табиӣ, ба мисли буридани дарахтони чангал, сохтмонҳои ғайриқонунӣ, партовгоҳҳои худсарона, таҳриби объектҳои об ва ғайра;

- нигоҳдорӣ ва истифодаи партовҳо – яъне, коркард ва истифодаи партовҳои саҳти маишӣ, безарар гардонидан ва нобуд кардани партовҳои радиоактивӣ;

- маҳсулот ва хизматрасониҳои беҳавф - истехсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза ва беҳавф ва таъмини қору хизматҳои беҳатар дар соҳаи экология;

- барқароркунии муҳити табиӣ – ҳифз ва барқарор намудани муҳити табиӣ бо мақсади беҳтар намудани вазъи экологӣю иқтисодии кишвар;

- аудит ва ҳисоботҳо - пайваста гузаронидани аудит ва ҳисоботи экологӣ бо мақсади таъмини эътимоднокии баҳисобгирии экологӣ ва ҳисоботдиҳӣ⁸⁹.

Мувофиқи талаботи ГОСТ ISO 14004 унсурҳои асосии низоми идоракунии муҳити зист иборатанд аз: ўҳдадорихо ва сиёсатҳо, банақшагирӣ, татбиқ, андозагирӣ ва арзёбӣ, таҳлил ва тақмил (ҷадвали 2.1.).

---

⁸⁹ Григорьев А. И. Захарова Е.С., Сущность, основные принципы и пути развития экологического предпринимательства, Омск-2004.

**Чадвали 2.1. Принципҳои асосии низоми идоракунии муҳити атроф
(таҳияи муаллиф)**

	Принсипҳои асосӣ	Мақсад ва вазифаҳои принципҳои асосӣ
1.	Уҳдадорӣ ва сиёсат	Ташкилот бояд сиёсати экологии худро муайян кунад ва ба низоми идоракунии муҳити зист ўҳдадор шавад.
2.	Банақшагирӣ	Ташкилот бояд нақшаи татбиқи сиёсати экологии худро таҳия намояд
3.	Татбиқ	Ташкилот бояд имкониятҳо ва механизмҳои дастгирӣро фароҳам оварад, ки барои амалисозии фаъолияти он дар соҳаи беҳтар намудани муҳити зист ва ноил шудан ба нишондиҳандаҳои мақсадноки экологӣ ва иқтисодӣ заруранд.
4.	Андозагирӣ ва арзёбӣ	Ташкилот бояд натиҷаҳои экологӣ ва иқтисодии фаъолияти худро андоза, арзёбӣ ва назорат кунад.
5.	Таҳлил ва такмил	Ташкилот бояд мунтазам таҳлилро назорат кунад ва низоми идоракунии муҳити зистро такмил диҳад, то самаранокии умумии экологӣ ва иқтисодии худро беҳтар созад.

Тибқи ақидаи В.И. Бобошко, принципҳои дар боло зикргардидаи низоми идоракунии муҳити зист сохтори ташкилӣ мебошанд, ки бояд пайваста таҳти назорат ва давра ба давра таҳлил карда шаванд, то самти самараноки фаъолияти экологии ширкат вобаста ба тағйирёбии омилҳои берунӣ ва дохилӣ таъмин карда шавад. Дар ин сурат, ҳар як коркуни ташкилот барои беҳтар намудани муҳофизати муҳити зист масъул аст. Дар баробари ин таҳлили низоми идоракунии ҳифзи муҳити зист аҳамияти аввалиндараҷа хоҳад дошт⁹⁰.

⁹⁰ Бобошко В.И. Принципы экологического управления в экономике малого бизнеса [Текст] / В.И. Бобошко -М.: РЭФИА, НИА Природа, 2002 – 86 с.

Ба андешаи мо, ҳамаи принципҳои дар боло зикршуда барои инкишофи соҳибкории экологӣ аҳамияти калон доранд. Вале, ба нуқтаҳои боло мо пешниҳод менамоем, ки принципҳои афзалиятноки зеринро илова намоем:

1. Навоварӣ. Соҳибкории экологӣ бояд фаъолиятро дар соҳаи ҳифзи муҳити зист бар асоси принципҳои инноватсионӣ, ки амнияти экологӣ ва самаранокии иқтисодиро таъмин мекунанд, ташкил диҳад.

2. Рақобатпазирӣ. Фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи экология бояд барои субъектҳои хоҷагидоре, ки дар фаъолияти экологӣ бо мақсади беҳтар намудани вазъи экологӣ дар соҳаи муҳити зист иштироки фаъолро ташкил мекунанд, рақобатпазир бошад.

3. Масъулият. Фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи экология масъулияти махсусро барои таъмини самти самарабахши фаъолият дар соҳаи ҳифзи табиат ва фароҳам овардани имкониятҳои амалӣ намудани фаъолияти бевоситаи худ дар самти беҳдошти муҳити зист ва ноил шудан ба нишондиҳандаҳои мақсадноки экологиро иқтисодиро талаб мекунанд.

Дар баробари гуфтаҳои боло Н.П. Казаков, ба ғайр аз принципҳои аз тарафи умум эътирофшудаи фаъолияти соҳибкорӣ, чунин принципҳои соҳибкории экологиро низ қайд намудаанд: мувофиқати биосфера; афзалият; мураккабӣ; самти иҷтимоӣ; тичорати маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза; афзалияти ҳифзи ҳаёт ва саломатии инсон; муҳофизати муҳити табиӣ ва истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ. Дар баробари ин, Н.П. Казаков қайд менамоянд, ки вазифаҳои асосии соҳибкории экологӣ бояд ба талабот ва меъёрҳои асосии экологӣ муайян карда шуда, мазмуни онҳо бояд чунин бошад:

1. Бо сифати баланд таъмин намудани муҳити табиӣ ҳаёт ва саломатии инсон.

2. Характери мададгор, барқароркунанда ва пешгирикунанда, нисбат ба муҳити табиӣ доштан.

Ҳамин тариқ, яке аз меъёрҳои муҳими муайян кардани фаъолияти корхонаҳо ё ташкилотҳои хурд доир ба иҷрои нақши масъулияти экологӣ амалҳои зерин буда метавонанд:

1. Ба оинномаи корхона ё ташкилоти хурд ба сифати яке аз аломатҳои асосии мақсади фаъолият дохил кардани чараҳои иҷрои қору хизматрасонӣ, инчунин истеҳсоли маҳсулот вобаста ба талабот ва таъиноти ҳифзи муҳити зист.

2. Истеҳсоли маҳсулоти гуногуни рӯзгор, иҷрои қору ва хизматрасонӣ, ки ба эҳтиёҷоти ҳифзи муҳити зист ва қоруи барқароркунии захираҳо ҷавоб медиҳанд.

3. Бартариҳои ҳиссаи маҳсулот дар ҳаҷми умумии истеҳсолот, инчунин қору ва хизматҳое, ки ба ҳифзи табиат нигаронида шудаанд.

Аз ақидаҳои дар боло зикршуда ба хулосае омадан мумкин аст, ки соҳибқорӣ экологӣ яке аз асосҳои институтсионалии ташаккул ва рушди бозори хизматрасонии экологӣ, инчунин унсури асосии танзими иқтисодии он мебошад.

Ба андешаи Я.В. Мамлеев соҳибқорӣ экологӣ яке аз намудҳои соҳибқорӣ мебошад, ки барои он дар маҷмӯи ин принципҳо дурустанд:

- принципҳои умумишуда доир ба фаъолияти соҳибқорӣ ба назардошти хусусиятҳои хоси соҳаи иҷрои вазифаҳои он;

- принципҳои рушди устувор, зеро ин намуди тиҷорат низ яке аз механизмҳои татбиқи он мебошад. Принципҳо ва хусусиятҳои асосии соҳибқорӣ экологӣ дар шакли ҷадвал оварда шудаанд (ҷадвали 2.2.).

Чадвали 2.2. Принципҳои асосии соҳибкории экологӣ

Ҳуқуқ ба ҳаёти солим ва пурсамар дар ҳамоҳангӣ бо табиат	Мақсади соҳибкори экологӣ ҳалли мушкилоти экологӣ бо шартӣ ба даст овардани фоида мебошад.	Баррасии кабудизоркунӣ ҳамчун ҳадафи пайдоиш ва рушди соҳибкории экологӣ
Тараккиёти иҷтимоию иқтисодӣ бояд ба баланд бардоштани дараҷаи зиндагонии одамон нигаронида шавад		Ба назар гирифтани талаботи экологии одамон ҳамчун гавари фаъолияти пурсамари корхонаҳои СЭ
Рушд бояд баробари қонеъ кардани ниёзҳои асосии зиндагии наслҳои ҳозира ва ояндаро бо нигоҳ доштани NPS таъмин намояд		Арзёбии самаранокии фаъолияти СЭ дар заминаи се ҷузъ: экологӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ Истифодаи технологияи дастрас
Тараккиёти иқтисодиёт, одилона таракқӣ додани соҳаи иҷтимоӣ ва амнияти экологӣ бояд дар як қулл якҷоя карда шавад	СЭ барои пешгирӣ ё рафъи оқибатҳои фаъолияти соҳибкорӣ пешбинӣ шудааст, аммо истеҳсоли бевоситаи он метавонад манбаи ифлосшавӣ бошад.	Гузариши «қушишҳои» ДМ ба марҳилаи ибтидоии ҷалб ва истифодаи хосиятҳо ва сифатҳои сарватҳои табиӣ ба ҷои амалии мавҷуда оид ба рафъи оқибатҳои истифодаи ғайримантикии табиат
Истифодаи васеи принципи эҳтиётӣ, пешгӯии андешидани ҷораҳои самарабахш барои пешгирии бад шудани ҳолати муҳити атрофи табиӣ		Паҳншавии технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза ва таҷрибаҳои идоракунии истеҳсолот
Рушди ҳамкорӣҳои байналмилалӣ ва шарикӣ глобалӣ бо мақсади ҳифз, ҳифз ва барқарор кардани тамомияти эконизомии замин	СЭ як ҷузъи фаъолияти соҳибкорӣ дар маҷмӯъ буда, дар навбати аввал фаъолияти мутақобила, таъсири мутақобилаи онҳоро дар бар мегирад ва дуҷум, ба субъектҳои худ заминаи васеи қонунгузорӣ, аз ҷумла қонунгузориҳои марбут ба фаъолияти соҳибкорӣ дар маҷмӯъ, инчунин дар соҳаро фароҳам меорад.	Ташаккули ошкорбаёнӣ ва муқола ба мардум
Экологизатсияи шуур ва ҷаҳонбинӣ		Таъмини иттилооти дастрас ва бозғаймонии экологӣ, кабудизоркунӣ

Дар асоси ин ва риояи принципҳо метавон гуфт, ки дуруст ва моҳирона ба назар гирифтани омили экологӣ боиси болоравии рақобатпазирии корхонаю ширкатҳои алоҳида мегардад.

Ҳамзамон, рақобати шадидтар метавонад муносибатро ба тичорати экологӣ, ки дар татбиқи постулатҳои асосии сиёсати экологӣ нақши калидӣ мебозад, ба кулӣ тағйир диҳад. Бояд қайд кард, ки соҳибкорӣ тадричан истеҳсолоти аз ҷиҳати экологӣ нигаронидашударо ҳамчун як соҳаи ояндадори рушд ва инчунин, дар баъзе ҳолатҳо ҳамчун алтернативаи ягонаи фаъолияти он баррасӣ менамояд.

Дар заминаи гуфтаҳои боло, бояд қайд кард, ки роҳбарияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳияи принципҳои асосии пешбурди соҳибкории экологӣ, ки дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар сатҳҳои гуногун ба таври қонунӣ ифода ёфтааст, фаъолона иштирок менамоянд.

Дар моддаи 3-юми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи табиат» принципҳои асосии ҳифзи муҳити зист ҳангоми татбиқи фаъолияти хоҷагидорӣ ва дигар фаъолиятҳо, ки ба вазъи муҳити зист таъсири манфӣ мерасонанд, муқаррар гардидаанд ва субъектҳои хоҷагидор бояд принципҳои зеринро риоя намоянд:

1. Хусусиятҳои муҳими ҳифзи ҳаёт ва саломатии инсон, риояи шароити мусоиди муҳити зист барои ҳаёт, инчунин фароғати аҳоли.

2. Маҷмӯи манфиатҳои экологӣ ва иқтисодии аҳоли, ки кафолатҳои имконпазири ҳуқуқи инсонро ба муҳити солим ва мусоиди ҳаёт ва бештар қонеъ гардонидани талаботи моддӣ, маънавӣ ва маърифатии шаҳрвандон таъмин менамояд.

3. Истифодаи ҳамаҷониба ва оқилонаи сарватҳои табиӣ, зарурати такрористеҳсоли онҳо ва пешгирии ҳама гуна таъсири манфӣи муҳити зист ва саломатии аҳоли.

4. Риояи санадҳои меъёрии қонунгузории экологӣ, уҳдадорихои муқаррарнамудаи қонун, ҷавобгарӣ барои вайрон кардани онҳо.

5. Огоҳӣ ва робитаи зич бо ҷомеа ва ташкилотҳои ғайридавлатӣ, инчунин бо аҳоли дар ҳалли мушкилоти экологӣ.

6. Ҳамкорӣ дар соҳаи ҳифзи муҳити зист дар сатҳи миллӣ, минтақавӣ ва байналмилалӣ⁹¹.

Ҳамин тавр, сиёсати миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳифзи муҳити зист аҳамияти манфиатҳои экологии кишварро бо дарназардошти омезиши аз ҷиҳати илмӣ асосноки рушди соҳаи хоҷагидорӣ ё фаъолияти дигар, муносибати эҳтиёткорона ва оқилона ба табиат ва сарватҳои он, инчунин оқилона ва эҳтиёткорона истифода бурдани сарватҳои табиӣ, ҳифзи ҳукуқи одамон ба муҳити солиму мусоиди ҳаёт кафолат дода мешавад.

Ҳамин тавр, дар асоси омӯзиш ва таҳлили принципҳои гуногуни баррасишуда, мо метавонем шартан ҳамаи онҳоро ба 4 гурӯҳи асосӣ муттаҳид намуда, тавсифи онҳо пешниҳод намоем (ҷадвали 2.3.).

Ҷадвали 2.3.Принципҳои асосии рушди соҳибкории экологӣ

Нишонаҳо	Принсипҳо	Тавсиф
1. Устуворӣ ва таъсир ба муҳити зист	1.1. Рушди устувор	Чунин модели рушде, ки дар он фаъолияти ҷорӣ ва қонеъ кардани ниёзҳои ҷомеаи муосир ба наслҳои минбаъда зарар намерасонад, балки дар байни онҳо мувозинат пайдо мекунад
	1.2. Давраи истеҳсоли пӯшида	Истеҳсоли маҳсулоте, ки барои такроран истифода, таъмир ва коркард пешбинӣ шудаанд. Иқтисодиёти даврӣ
	1.3. Коҳиши таъсири манфӣ ба муҳити зист	Беҳтар кардани истифодаи захираҳои табиӣ барои кам кардани таъсири манфӣ ба муҳити зист
2. Навоварӣ ва рушд	2.1. Инноватсияҳо	Истифодаи равишҳо ва технологияҳои инноватсионӣ барои ҳалли мушкилоти экологӣ, аз ҷумла коркарди мавод ва энергияи алтернативии аз ҷиҳати экологӣ тоза
	2.2. Суботи иқтисодӣ	Сарфи назар аз тамаркуз ба устуворӣ ва кам кардани зарар ба муҳити зист, соҳибкории экологӣ низ бояд аз ҷиҳати иқтисодӣ муфид бошад ва ғоиданокӣ ва рушди тиҷоратро таъмин намояд.
	2.3. Мутобиқшавӣ ва чандирӣ	Қобилияти зуд мутобиқ шудан ба тағйироти муҳити зист, шароити бозор ва пешрафти илмию техникӣ. Ин омодагии пайвастаро барои омӯхтан, навоварӣ ва тағйир додани моделҳои тиҷоратӣ дар посух ба таҳдид ва имкониятҳои нави экологӣ талаб мекунад

⁹¹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи табиат».- Душанбе, 1993.- С. 4-5

3. Масъулияти иҷтимоӣ ва фарогирӣ	3.1. Масъулияти иҷтимоӣ	Илова ба чузъҳои экологӣ, ба масъулияти иҷтимоии корхонаҳо, аз ҷумла шароити одилонаи кор, эҳтироми ҳуқуқи инсон ва баланд бардоштани сифати зиндагӣ дар ҷомеа таваҷҷӯҳ зоҳир карда мешавад
	3.2. Фарогирӣ ва дастрасӣ	Истеҳсоли маҳсулот ва хизматрасониҳое, ки барои доираи васеи истеъмолгарон, аз ҷумла кишри осебпазири аҳоли дастрас бошанд. Он, инчунин масъули одилона тақсим кардани сарбории экологиро дар назар дорад
	3.3. Таҳсилот ва огоҳӣ	Баланд бардоштани огоҳӣ дар бораи масъалаҳои экологӣ ва тарғиби таҷрибаҳои устувор дар байни истеъмолгарон, шарикон ва умуман ҷомеа. Ташаббусҳои таълимӣ метавонанд ба ташаккули фарҳанги экологӣ ва дастгирии рафтори масъули экологӣ мусоидат кунанд
4. Идоракунии ва стратегия	4.1. Шаффофият ва ҳисоботдиҳии экологӣ	Шаффофият, дастрасӣ ва ошкорӣ маълумот оид ба таъсири муҳити зист, наشري мунтазами гузоришҳо
	4.2. Идоракунии таваккал	Арзёбӣ ва коҳиши хатарҳои экологии марбут ба фаъолияти корхона. Ин муайян кардани хатарҳои эҳтимолии муҳити зистро дар аввали таҳияи маҳсулот ё лоиҳа ва андешидани чораҳо барои бартараф кардани онҳо дар бар мегирад
	4.3. Ҳамкорӣ ва шарикӣ	Ҳамкорӣ ва шарикӣ бо дигар ташкилотҳо ва мақомоти давлатӣ барои пешбурди ташаббусҳои аз ҷиҳати экологӣ устувор

Манбаъ: Таҳияи муаллиф

Принсипҳои гурӯҳи якум (рушди устувор, давраи истеҳсолии пӯшида, коҳиши таъсири манфӣ ба муҳити зист) заминаи соҳибкории экологиро ташкил дода, ба зарурати истеҳсоли маҳсулоти устувори аз ҷиҳати экологӣ тоза, коҳиши партовҳо ва пешгирии ифлосшавии муҳити зист нигаронида шудаанд.

Ба гурӯҳи дуюми принсипҳо аҳамияти инноватсия, суботи иқтисодӣ ва қобилияти мутобиқ шудан ба шароити тағйирёбандаро ҳамчун унсурҳои асосии муваффақият дар соҳибкории экологӣ дохил кардан мумкин аст.

Принсипҳои категорияи сеюм ҷанбаи иҷтимоии устувориро таъкид намуда, зарурати баробарӣ, таҳсилот ва баланд бардоштани сатҳи огоҳӣ аз масъалаҳои экологиро дар байни ҳамаи аъзои ҷомеа таъкид мекунанд.

Принсипҳои гурӯҳи чорум ба аҳамияти муносибати ростқавлона, идоракунии хавфҳо ва ҳамкорӣ бо ҷонибҳои манфиатдор барои ноил шудан ба натиҷаҳои устувори экологӣ таъкид мекунанд.

Бояд қайд кард, ки истифодаи оқилона, ҳамаҷониба ва сарфакоронаи захираҳои моддӣ, инчунин партовҳои фаъолияти истеҳсолӣ ҳангоми пешбурди фаъолияти бахши экология имрӯз ба яке аз муҳимтарин вазифаҳои умумидавлатӣ табдил ёфтааст, ки ҳалли онҳо бо рушди минбаъдаи хоҷагии халқи Тоҷикистон вобастагӣ дорад.

Усули меъёрии банақшагирии фаъолияти экологӣ дар корхонаҳое, ки ба ҳифзи муҳити зист машғуланд, рӯз то рӯз бештар қорӣ мегардад, ва нишондиҳандаҳои меъёрии технологияи сарфаи захираҳо пайваста такмил меёбанд. Таъкид бар таҳияи меъёрҳои экологии самаранокии истифодаи оқилонаи захираҳо афзун мешавад, ки ин тавассути ҳавасмандгардонии иқтисодии корхонаҳои фаъол дар соҳаи соҳибкории экологӣ, қорӣ намудани имтиёзҳои иловагии андоз ва дигар имтиёзҳо барои субъектҳои хоҷагидор, ки доираи истифодаи захираҳоро васеъ менамоянд, ба даст оварда мешавад.

Омилҳои зиёде мавҷуданд, ки ба раванди дар боло зикргардидаи татбиқи рушди устувори экологӣ дар кишварҳо таъсир расонидаанд:

1. “Зухуроти меъёрҳои нави баҳодихӣ дар ҷомеа, ки ба эҳтироми муҳити табиӣ нигаронида шудаанд, дар афзоиши талаботи истеъмоли аҳолии кишварҳои пешрафта ба маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза ифода меёбад”⁹².

2. Риояи ҳатмӣ ба талаботи рӯзафзуни меъёрҳои ҳам давлатӣ ва ҳам байналмилалӣ дар соҳаи экология.

---

⁹² Кокшарова П. Д. Развитие эколого-ориентированной деятельности в сфере малого бизнеса / П.Д. Кокшарова ; Уральский федеральный университет имени первого Президента России Б.Н. Ельцина, Институт экономики и управления, Кафедра экономики природопользования. — Екатеринбург, 2021. - 100 с.

3. “Ҳавасмандгардони муассир барои беҳтар намудани нишондиҳандаҳои экологии соҳаҳо, ки мувофиқан метавонанд ҳамчун фишангҳои иқтисодӣ барои ноил шудан ба рушди устувор хизмат кунанд”⁹³.

4. Баланд бардоштани мақоми корхона аз нигоҳи истеъмолкунандагон ва ҳам аз нигоҳи ташкилотҳои давлатӣ, ки обрӯи хуби экологӣ доранд, гирифтани иҷозат барои рушди корхона тавассути васеъ кардан ё сохтани иншооти нави истеҳсолӣ ва ташкилотҳои суғуртавию молиявӣ — кредиторони дахлдор осонтар мегардад. Дар баробари ин, шартҳои муҳими баҳисобгирии хароҷоти экологӣ барои пешбурди тижорати муосир зухури имкониятҳои нав барои рушди фаъолияти ин ширкатҳо мебошад.

Ҳамин тариқ, истеҳсолоти рақобатпазир бояд мустақиман бо ҷалби ҷузъҳои экологӣ на ҳамчун омили боздоранда аз рушд, балки ҳамчун омилҳои баррасӣ карда шаванд, ки имкониятҳои иловагии баланд бардоштани рақобатпазирро фароҳам оранд.

Бояд гуфт, ки аз ҳисоби кам кардани арзиши аслии маҳсулот, кам шудани талафот, аз нав кор фармудани партовҳо ва захираҳои дуюмдараҷа рафти тадбирҳои муҳофизати муҳити зист дар натиҷа боиси бевосита кам шудани арзиши аслии маҳсулот мегардад. Аксар вақт мушкилоти экологӣ барои ширкатҳои рақобаткунанда барои рушд ва тавсеаи фаъолияти соҳибкорӣ ҳавасмандии иловагӣ фароҳам меорад⁹⁴.

Ба андешаи мо, ташкили фаъолияти соҳибкории экологӣ, ки навҳои муайяни маҳсулоти экологӣ, мувофиқати онро ба талаботи меёру стандартҳо таъмин менамояд, гирифтани иҷозатнома барои фаъолияти корхонаҳои саноатӣ бо ҷорӣ намудани технологияҳои илман асоснок ва барои истеҳсоли замонавӣ технологияи прогрессивӣ ва нави муосир зарур аст. Таҳия ва татбиқи чунин механизми низоми дар боло зикршуда, ба андешаи мо, барои рушди устувори экологии хоҷагии халқи Тоҷикистон ниҳоят муҳим аст.

---

⁹³ Ҳамон ҷо

⁹⁴ Глухин В.В. Экономическое основы экологии [Текст] / В.В. Глухин, Т.В. Лисочкина, Т.П. Некрасова. -Санкт-Петербург, 1997. –С.11-14.

Дар айни замон “ба ҳам пайвастанӣ табиат ва истеҳсолот, фаъолияти иқтисодии инсон ба дараҷае расидааст, ки тадбирҳои муҳофизати табиат унсурҳои муҳим ва зарурии ҳаёти ҷамъиятӣ - иқтисодӣ гардиданд. Дар раванди истеҳсоли маҳсулоти замонавӣ ё хизматрасонии босифат маблағгузори сармояи экологӣ мунтазам меафзояд, ки барои истифодаи самараноки онҳо фаъолияти ҳифзи муҳити зистро ба натиҷаҳои ниҳони иқтисодӣ равона кардан лозим аст”⁹⁵.

Ба фикри мо, низоми идоракунии корхонаҳоеро, ки дар соҳаи соҳибкорӣ экологӣ амал мекунанд, дуруст ба роҳ мондан лозим аст, то ки тамоми қисмҳои захираҳои табиӣ бештар истифода бурда, зарар ба муҳити атроф кам карда шавад.

Ҳар як корхонае, ки дар ҷумҳурии қору фаъолият менамояд, ба фикри мо, бояд чунин ҷиҳатҳои фаъолияти муҳофизати табиат, монанди қорӣ намудани равандҳои истеҳсолии кампартов ва бепартов, инчунин сиклҳои пӯшидаи технологӣ дошта бошад ва онҳоро такмил диҳад.

Дар роҳи равишҳои методологӣ оид ба муайян кардани сметаи арзиши сифати захираҳои табиӣ, дараҷаи ҷуброни ифлосшавии муҳити зист, муайян кардани ҷавобгарӣ барои вайрон кардани зарари экологӣ ва иқтисодии аз қониби корхонаҳо расонидашуда бо назардошти воқеияти муосири иқтисодӣ душвории ҷиддӣ ба миён меоянд.

Ба андешаи мо, барои рушду тавсеаи минбаъдаи соҳибкорӣ экологӣ дар манотиқи кӯҳистони Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд стратегияи фаъолияти соҳибкорӣ экологӣ таҳия карда шавад, ки дар он принципҳо ва меъёрҳои асосии чунин фаъолият пешбинӣ карда шавад. Мо чунин мешуморем, ки чунин дурнамо бояд интиҳоби мақсадҳои муҳимтарини иҷтимоӣ иқтисодӣ ва техникӣ, низоми афзалиятноки раванди ба даст овардани онҳо, ҷустуҷӯи роҳҳои беҳтар истифода бурдани захираҳои воситаҳои техникӣ дарбар гирад.

---

⁹⁵ Ходоченко, А. В. Теоретические основы исследования зеленой экономики / А. В. Ходоченко // Финансовые исследования. – 2019. – № 4(65). – С. 57-64.

Дар айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми миллии афзалиятҳо дар соҳаи соҳибкории экологӣ таъсис дода шуда, низомҳои иқтисодии баҳодихии фаъолияти соҳибкорӣ дар баҳши иқтисодиёт мавриди баррасӣ қарор доранд. Агар ба интиҳоби дурнамо дар баҳши соҳибкории экологӣ аз мавқеи рушди иқтисодии низоми иқтисодии ҷумҳурӣ назар андозем, ба фикри мо, аввалин қадам фароҳам овардани шароити мусоиди рақобатӣ барои корхонаҳое мебошад, ки дар ин соҳа фаъолият мекунанд. Ин муҳим аст, зеро ки ин корхонаҳо дар минтақаҳои сараҳолӣ ҷойгир шудаанд ва дорои иқтисодии зарурии саноатӣ ва инчунин объектҳои нодари табиӣ мебошанд.

Дар вақти дида баромадани самарани иқтисодии ин ё он корхона бояд ба назар гирифта шавад, ки ин масъала на ҳамеша якхела ҳал мешавад. Ҳодисаҳое ҷой доранд, ки дар баъзе мавридҳо тадбири тақмил додани низомҳои истеъмоли об, тоза кардан ва ҳифзи объектҳои об аз ифлосшавӣ дар миқёси корхонаҳо аз ҷиҳати иқтисодӣ бесамар буда метавонад, вале самарани умумии он барои хоҷагии халқ баланд буда метавонад.

Бо масъалаҳои таҳияи стратегияи рушди устувори муҳити зист дар Тоҷикистон, инчунин самаранокии фаъолияти корхонаҳои ин намуд робитаи ногуфтагӣ бо равишҳо ба усулҳои ҳисобдорӣ, аз сабаби мураккабии методологӣ ва заҳматталабии татбиқи онҳо вучуд дорад. аз сабаби хусусиятҳои зерин:

1. Бисёрсуроғавӣ. Партовҳои зарарноке мебошанд, ки ҳангоми истеҳсоли маҳсулоти алоҳида ба вучуд омада, ба муҳити зист партофта мешаванд ва аз он дигар иштирокчиёни муносибатҳои иқтисодӣ зарар мебинанд.

2. Зарар як навъ арзиши мустақил набуда, балки дар шакли хароҷоти оддии истеҳсолӣ ё баръакс, кам шудани натиҷаҳои иқтисодии ҳаҷми истеҳсолот, ғайри, даромаднокии ва ғайра зоҳир мегардад.

3. Тадричан зиёд шудани зарар, ки ба ин якҷанд омил мусоидат мекунад: аввал, миқёси ифлосшавӣ меафзояд; дуюм, афзоиши арзиши воҳиди ҳама гуна захираҳо, ки талафи онҳо ҳарчи бештар арзиш дорад, мушоҳида

мегардад; сеюм, харочоти муқаррарии истеҳсолӣ ба як воҳиди маҳсулот кам мешавад, бинобар ин нақши нисбии зарар торафт коҳиш меёбад.

Ба андешаи мо, дар ҳисоб кардани ҳаҷми зарари иқтисодӣ ҳангоми муайян кардани самаранокии иқтисодии технологияҳои инноватсионии информатсионӣ, таҷҳизоти махсус ва мошинҳо, ки вазифаи муқоисаи вариантҳои гуногунро аз рӯи сатҳи таъсири муҳити зист дар давраи ҳисобкунӣ осон мекунад, фаъолияти корхонаҳои экологӣ ба мақсад мувофиқ аст.

Ҳангоми тартиб додани чунин стратегия, ки самараи тадбирҳоро дар қисми экологияи минтақавӣ хеле баланд мебардорад, принципи минтақавӣ хеле муҳим арзёбӣ карда мешавад.

Дар чунин шароит, кам кардани ифлосшавии муҳити зист ва истифодаи оқилонаи захираҳо, пеш аз ҳама, аз корхонаҳо харочоти заруриро талаб мекунад, то онҳо тавонанд тадбирҳои экологиро марҳила ба марҳила амалӣ намоянд. Агар корхонаҳо дар татбиқи лоиҳаҳои экологӣ равандҳои дахлдори технологиро дағалона вайрон кунанд, бояд аз ғоидаи худ ба маблағи бештар аз ғоизи муайяни харочоти барои кори муътадил зарур ҷарима супоранд. Ҳаҷми зарари иқтисодии пешгиришударо қонунӣ гардонида, онро бо дигар самараҳои иқтисодӣ баробар карда, дар қонунгузории андоз ба нишондиҳандаҳои ғоидабахш табдил додан лозим меояд.

Ҳамин тавр, рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи экология, ба назари мо, яке аз роҳҳои умедбахши ҳалли мушкилоти экологӣ ва иқтисодӣ мебошад, ки ба ташкили ҳаёти мусоиди инсон дар Тоҷикистон нигаронида шудааст. Дар баробари ин, вазифаи аввалиндараҷаи илми иқтисод, олимон – иқтисоддонҳо ва мутахассисони ба тадқиқот ҷалбшуда, ҳуди соҳибкоре, ки дар ин самт фаъолияти мустақили хоҷагидорӣ анҷом медиҳанд, аз он иборат аст, ки таъминоти ҳуқуқии ин намуди соҳибкорӣ бо дарназардошти он, ки соҳибкории экологӣ бояд ҳамчун соҳаи алоҳида, аз ҷумла намудҳои махсуси фаъолияти иқтисодӣ эътироф карда шавад.

2.3. Омилҳои асосии рушди соҳибкории экологӣ дар шароити муосир

Аз дидгоҳи таҳқиқоти экологӣ, омилҳои экологӣ инҳоянд: унсурҳо ва хусусиятҳои муҳити зист, ки ба таври мустақим ё ғайримустақим ба организмҳои зинда дар ҳар марҳилаи рушди онҳо таъсир мерасонанд; ҷомеаи инсонӣ ва фаъолиятҳои он; инчунин дигар системаҳои фаъолияти воқеӣ.

Омилҳои экологӣ хело зиёд буда, аз рӯи равишҳои гуногун гурӯҳбандӣ мешаванд:

- аз рӯи таъсири онҳо ба фаъолияти ҳаётии организмҳо;
- аз рӯи дараҷаи тағйирёбӣ бо мурури замон;
- вобаста аз давомнокии фаъолият.

Чунин равишҳо фаҳмо ва асоснокшуда мебошанд, агар сухан дар бораи организмҳои зинда равад, аммо барои субъектҳои иқтисодӣ таъсир бояд аз нуқтаи назари тағйир додани шароит ва натиҷаҳои фаъолияти онҳо дар муҳити иқтисодӣ арзёбӣ карда шавад.

Бояд қайд кард, ки дар таҳқиқоти Рулевский А.М. маҷмӯи омилҳои, ки ба рушди соҳибкории экологӣ таъсир мерасонанд, асоснок карда шудаанд: ташаккул ва рушди муҳити соҳибкорӣ, таъсиси рейтингҳо ва нишондиҳандаҳои сатҳи самаранокии фаъолияти соҳибкории экологӣ; вазъи сиёсӣ ва низоми арзишҳои, ки барномаҳои давлатиро оид ба ҳифз ва ҳифзи муҳити зист ва ҳалли мушкилоти экологӣ ташаккул медиҳанд; “имкониятҳои иқтисодӣ ва молиявӣ ва иқтидор барои татбиқи барномаҳои рушди соҳибкории экологӣ; шароити техникую истеҳсоли барои ба истеҳсол, тақсим ва аз нав тақсим кардани маҳсулот, технология, молҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза”⁹⁶ (ҷадвали 2.4.).

---

⁹⁶ Рулевский А.М. Стратегия развития экологического предпринимательства. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. - Донецк. - 2022. - С. 8-9.

Чадвали 2.4. Маҷмӯи омилҳои рушди стратегияи соҳибкории экологӣ

Омилҳо	Тавсифи асосӣ
Захиравӣ-табӣӣ	Сарватҳои табиӣ дар шакли иқтисодии табиӣ-захиравӣ, захираҳои сӯзишвории энергетикӣ, захираҳои об ва ашёи хом ифода мегарданд
Экологӣ	Омилҳои экологӣ ба ҳолати муосир ва воқеии муҳити зист, нишондиҳандаҳои назорат ва аудити экологӣ, нишондиҳандаҳои низоми назорати давлатии ҳифзи муҳити зист ва танзими истифодаи захираҳои табиӣ асос ёфтаанд
Иқтисодӣ	Омилҳои иқтисодӣ бо нишондиҳандаҳои низоми молиявӣ, бонкӣ ва иқтисодии рушди давлат ифода карда мешаванд
Қонунгузорӣ-ҳуқуқӣ	Ба омилҳои меъёрии ҳуқуқӣ сатҳи танзими ҳуқуқии фаъолияти соҳибкорӣ ва соҳибкории экологӣ, мавҷудияти барномаҳои давлатӣ ва байналмилалӣ танзими соҳибкории экологӣ, мавҷудияти ташкилотҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ, ки фаъолиятро дар соҳаи соҳибкории экологӣ танзим мекунанд, ташаккули санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи фаъолияти соҳибкории экологӣ дохил мешаванд
Технологӣ	Ташаккул ва рушди марказҳои илмӣ пажӯҳишӣ, ташкилотҳои, ки фаъолияти онҳо ба омӯзиши ҳолат ва инкишофи илмӣ техникӣ, рушди равандҳои инноватсионӣ дар соҳаи соҳибкории экологӣ нигаронида шудааст
Иҷтимоӣ	Омилҳои иҷтимоӣ рушди соҳибкории экологиро фарҳанги ташкилӣ, экологӣ, ахлоқӣ, фарҳангии истеъмолии аҳолӣ, масъалаҳои амнияти иҷтимоӣ ва экологӣ, шароити таъмини ҳифзи муҳити зист, сатҳи рушди инфрасохтори иҷтимоӣ, иншооти осоишгоҳӣ ва фароғатӣ ифода мекунанд
Инфрасохторӣ	Дастгирии инфрасохтори рушди соҳибкории экологиро маҷмӯи ташкилотҳои давлатӣ, ғайридавлатӣ, ҷамъиятӣ, таълимӣ ва тижоратӣ намоёндагӣ мекунанд
Иттилоотӣ	Таъсиси платформаи иттилоотӣ барои ҷамъоварӣ, паҳн ва истифодаи маълумот дар бораи экология, рӯйдодҳои экологӣ ва рушди соҳибкории экологӣ

Инноватсионӣ	Омилҳои инноватсионии рушди соҳибкории экологӣ аз таҳия ва татбиқи технологияҳои инноватсионӣ ва таҷҳизоти тозакунии захираҳои табиӣ иборатанд, ки ифлосшавии муҳити зист пешгирӣ ва ба рушди соҳибкории экологиро мусоидат мекунад.

Манбаъ: Рулевский А.М. Стратегия развития экологического предпринимательства. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. - Донецк. - 2022. - С. 8-9.

Вобаста ба шакли зуҳури омили антропогенӣ ду варианти таъсири экологӣ ва иқтисодӣ ба корхонаи истеҳсолӣ вучуд дорад:

1. Хавфҳои иловагии соҳибкорӣ метавонанд дар натиҷаи ба вучуд омадани хавфҳои экологӣ ва хароҷоти иқтисодӣ ба вучуд оянд, ки ин хароҷотҳо, аз ҷумла, ҷуброн ва пешгирии оқибатҳои манфӣ аз ифлосшавии муҳити зист (дар ҳолати фаъолияти экологӣ-вайронкунандаи корхона)ро дар бар мегиранд. Дар ин ҳолат омили экологӣ барои корхонаи истеҳсолӣ ҳамчун хавфи иловагӣ баромад мекунад, зеро он хароҷоти иловагии иқтисодӣ ва молиявиро пешакӣ муайян мекунад ва аз ин рӯ, манфӣ шудани нишондиҳандаҳои молиявӣ иқтисодии корхонаро муайян мекунад. Таъсири омили антропогенӣ аз таъсири манфии фаъолияти истеҳсолӣ-хоҷагидории корхона ба муҳити зист вобаста аст.

Афзалиятҳои иловагии иқтисодӣ дар шакли афзоиши нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ва молиявии корхона, аз ҷумла, баланд шудани сатҳи боварии сармоягузoron, қарздиҳандагон, баланд бардоштани ҷолибнокии сармоягузорӣ (дар сурати фаъолияти субъектҳои соҳибкории ба самти экологӣ нигаронидашуда), кам шудани арзиши маблағҳои қарзӣ ва ғайра.

Тавре ки маълум аст, ҳамаи равандҳои таъсири мутақобилаи экологӣ ва иқтисодӣ дар сатҳи милли бо таъсири омили экологӣ, пеш аз ҳама, дар сатҳи микроиқтисодӣ муайян карда мешаванд. Аз ин рӯ, баҳодиҳии таъсири омилҳои экологӣ ба самтҳои фаъолияти молиявӣ сармоягузории субъектҳои соҳибкорӣ, бо мақсади муттаҳидсозӣ ва истифодаи минбаъдаи

натиҷаҳои бадастомада, барои баланд бардоштани сатҳи самаранокии истеҳсолоти ҷамъиятӣ, рақобатпазирии миллӣ ва ҷолибнокии сармоягузорию корхонаҳо ва умуман мамлакат, ҳеле муҳим аст.

Ҷаъолияти ба экологуя нигаронидашудаи рушди корхона маънои онро дорад, ки ин корхона аз ҳамаи намудҳои ҷаъолияти худ ғоидаи иловагӣ мегирад. Ин ҳолат аз ағзоиши нақши омили экологуӣ ҳамчун омили сармояғункунии корхона ва ба мақсад мувофиқ будани он ҳамчун ҳадафи экологуӣ дар банақшагирии тактикӣ ва махсусан стратегии ҷаъолияти молиявӣ, сармоягузорӣ ва амалиётӣ, далолат мекунад. Аз ин рӯ, барои корхона анҷом додани ҷаъолияти экологуӣ на он қадар муфид аст, ки дар ин бора пардохтҳои имконпазир ва набудани даромад шаҳодат медиҳанд. Баръакс, ба рушди устувори экологуӣ, ки ба даст овардани захираҳои иловагии инвестиционӣ, махсусан дар муддати тӯлонӣ ва мавҷуд набудани хуруҷи пули нақдро дар бар мегирад, тавсия дода мешавад.

Ҳаҷми зиёди маблағгузориҳои иловагӣ (ба иншооти тозакунии ва таҷҳизоти сарфакунондаи захираҳо ва ғайра), ки корхона бояд дар давраи ҷорӣ ба амал барорад, бояд ҳудро дар давраи миёнамуҳлат ва дарозмуддат аз ҳисоби ғоидаи калон дар ҷаъолияти амалиётӣ ва ағзоиши умумии маҳсулот пурра асоснок намоянд.

Бояд зикр намуд, ки дигар омҳои рушди соҳибкорию экологуӣ инҳо мебошанд:

- 1) сарфаи хароҷот дар асоси истифодаи самараноки захираҳо;
- 2) сарфаи хароҷот дар асоси кам кардани ҳаҷми партовҳо;
- 3) коҳиш додани муҳлати гирифтани иҷозатнома ва кам кардани ҳаҷми расмиёти марбут ба ин раванд;
- 4) коҳиш додани хароҷотҳои марбут ба пӯшонидани хавфи пардохтҳои экологуӣ;
- 5) такмили иқтисори бозори хизматрасониҳои экологуӣ;
- 6) баланд бардоштани обрӯи корхона ҳамчун корфармо тавассути нигоҳ доштани саломатии кормандон;

7) такмил додани симои умумии корхона;

8) афзоиши арзиши дорoiҳои ғайримоддii корхона ва арзиши он дар маҷмӯъ.

Низомии нишондиҳандаҳои табиӣ ва экологӣ метавонад асос барои татбиқи схемаи намунавии идоракунии (танзими) фаъолияти экологии истеҳсолоти корхонаҳои кишоварзӣ ва корхонаҳои саноатии ифлоскунанда бошад. Аз ин рӯ, омилҳои экологӣ бояд барои ҳалли вазифаҳои зерин равона карда шаванд:

- омӯзиши таъсири амиқи омили экологӣ ба натиҷаҳои ниҳонии истеҳсолӣ, иқтисодӣ ва молиявии фаъолияти истеҳсолию хоҷагидории корхона;

- тавсифи умумӣ, ҳамаатарафа ва муфассали таъсири омили экологии корхонаҳо дар давраи муайян (масалан, дар доираи банақшагирии стратегияи идоракунии табиат ва ҳифзи муҳити зист);

- танзими идоракунии табиат дар асоси ба таври ҷиддӣ ба назар гирифтани омили экологӣ ҳангоми хусусигардонии моликияти давлатӣ, наρχгузорӣ, тадқиқоти маркетингӣ, таҳияи нақшаҳои бизнес ва ғайра.

Самаранокии таъсири омилҳои соҳибкории экологиро метавон дар сатҳҳои гуногун муайян кард:

- дар сатҳи ҷамъият - бо қор таъмин кардан (нишондиҳандаҳоро ҳам зиёд ва ҳам кам кардан мумкин аст), маҳсулоти иловагӣ;

- дар сатҳи минтақавӣ - истифодаи захираҳои дуҷумдараҷа ва ғайра.

- дар сатҳи корхона - ба даст овардани ғоидаи иловагӣ.

Самаранокии омилҳои соҳибкории экологӣ муқоисаи таъсирот (экологӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ) ва хароҷот барои ноил шудан ба натиҷаҳо мебошад. Таъсири соҳибкорӣ низ метавонад дар шакли хизматрасонӣ бошад.

Таҷрибаи тичорати сабз дар хориҷа нишон медиҳад, ки бисёр ширкатҳо аз ҳисоби кам кардани ифлосшавии муҳити зист ғоидаи қалон ба даст меоранд. Ширкатҳо барои кам кардани ифлосшавии муҳити зист, несту нобуд кардани партовҳо лоиҳаҳои гуногун таҳия мекунанд. Ҳифзи муҳити

зист самти муҳими сармоягузории оқилона мегардад. Таҷрибаи мусбати эҷодӣ дар матбуот васеъ инъикос карда мешавад. Ин симои зоҳирии экологии ширкатро таъмин намуда, инчунин ба паҳн кардани дониш ва ташаккули тафаккури экологии кормандон ва аҳолии мусоидат мекунад

Омилҳои таҳдидкунандаи экологӣ ба рушди соҳибкорӣ. Барои рушди соҳибкорӣ омилҳои таҳдидкунандаи экологӣ мавҷуд мебошанд. Масалан, яке аз чунин *омилҳо бўҳрони иқтисодӣ* мебошад, ки метавонад ба қобилияти харидории муштариён таъсир расонад. Дар натиҷа одамон дигар имкони хариди маҳсулот ва хидматҳои соҳибкоронро надоранд. Дар ин ҳолат соҳибкорон зарар мебинанд.

Дигар омилҳои экологӣ *тағйирёбии шадиди обу ҳаво ва иқлим* буда, метавонад ба муваффақияти ширкатҳои соҳибкорӣ таъсир расонад. Пеш аз ҳама, ин омил ба рафтори харидорон, вобаста ба он, ки онҳо кадом маҳсулотро меҳаранд, таъсир мерасонанд. Агар соҳибкор дар соҳили руд ё баҳр осоишгоҳ дошта бошад ва ҳарорат паст шавад, шояд шумораи муштариён кам шавад, ки дар натиҷа соҳибкор даромади интизории худро гирифта наметавонад.

Тағйирёбии иқлим низ ҳамчун омилҳои экологӣ ба мавҷудияти захираҳои табиӣ таъсири мустақим мерасонад. Масалан, хушксолӣ, боришоти зиёд, обхезӣ ва ғайра ба истеҳсолоти кишоварзӣ таъсир мерасонад ва бемориҳои растаниро зиёд мекунад. Дар натиҷа истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ кам шуда, ин ҳолат ба болоравии нархҳо дар бозор оварда мерасонад. Хулоса, рушди тамоми самтҳои фаъолияти соҳибкорӣ аз тағйирёбии иқлим ҳамчун омилҳои экологӣ саҳт вобастагӣ доранд.

“Имрӯз дар шароити рушди бемайлони истеҳсолот таъсири воситаҳои техникии муосир ба муҳити зист чунон равшан аён аст, ки он характери глобалӣ гирифтааст.

Истеъмоли беназорати захираҳои табиӣ дар истеҳсолот боиси суғуст ва дар баъзе мавридҳо зуд вайрон шудани муҳити табиӣ мегардад. Чунин вазъият боиси ба вучуд омадани минтақаҳои офати экологӣ, ҳолатҳои

фавқулодда, ки зарари калони иқтисодӣ мерасонад, омилҳои умуман нави манфии муҳит мегардад.

Партовҳои тиббӣ яке аз омилҳои экологии таъсири субъекти хоҷагидорӣ ба муҳити зист мебошад. Партовҳои тиббӣ ҳама гуна партовҳои мебошанд, ки пурра ё қисман аз бофтаҳои инсон ё ҳайвонот, хун ё дигар моеъҳои бадан, наҷосат, доруҳо ё дигар маҳсулоти фармасевтӣ, бинтҳо ё либосҳо, асбобҳои нигоҳубини тиббӣ ва дандонпизишкӣ, сӯзандоруҳо, сӯзанҳо ва дигар ашёи тезро дар бар мегиранд.

Партовҳои тиббиро ба партовҳои саҳти коммуналӣ баробар кардан мумкин нест. Таснифоти гуногуни партовҳо ва технологияҳои нобудсозии партовҳо, ки ҷамъбасти корҳои илмӣ, рисолаҳои олимони маъруфи ватанӣ ва хориҷӣ дар соҳаи безараргардонӣ ва нобудсозии партовҳои хатарноки тиббӣ мебошанд, нишон дод, ки ҳар як дараҷаи хавфи партовҳо хусусиятҳо ва усулҳои ҳоси худро дорад⁹⁷.

Барои расидан ба низоми самараноки идоракунии партовҳо, омӯзиш ва истифодаи таҷрибаи кишварҳои пешрафта муҳим аст. Дар мамлакатҳои Аврупо сатҳи баландтари истифодаи партовҳо ҳамчун захираҳои дуҷумдараҷа, ҳам дар соҳаи моддӣ ва ҳам энергетикӣ, ба даст оварда шудааст. Ин натиҷа ба туфайли татбиқи принципи масъулияти истеҳсолкунандагон барои ҷамъоварӣ ва коркарди навҳои алоҳидаи маҳсулот пас аз истифодаи онҳо имконпазир гардидааст.

Дар таҷрибаи байналмилалӣ, усулҳои мухталифи безараргардонии партовҳои эпидемиологӣ ва хатарноки тиббӣ мавҷуданд. Усулҳои физикӣ ва химиявӣ маъмулан барои безараргардонии партовҳои тиббии эҳтимолии сироятӣ ва сироятшуда истифода мешаванд. Ин хизматрасонӣ метавонад ҳам дар маҳалли ҷамъоварии партовҳои тиббӣ ва ҳам дар марказҳои махсусгардонидашуда анҷом дода шавад.

---

⁹⁷ Мартыненко О.В., Макарова О.Н. Экологические факторы в системе экономического субъекта. Экономика и предпринимательство. 2015. - № 1 (54). - С. 678-680.

Ҳангоми интиҳоби ин ё он технологияи безараргардонии партовҳои тиббӣ, новобаста аз он, ки кадом субъект хидмат мерасонад, безараргардонии партовҳо бояд, пеш аз ҳама, ба нишондодҳои зерин равона карда шаванд:

- миқдори партовҳои тиббии коркардшуда;
- намуди партовҳо; арзиши технология (дар ҳама марҳилаҳо);
- ҳосилнокии технология; мавҷудияти ҷой барои ҷойгиркунии таҷҳизоти тиббӣ;
- дастрасии хидматрасонии таҷҳизот;
- риояи меъёрҳои танзими қонунгузории истифодаи технология.

Бояд зикр намуд, ки “интиҳоби аз ҳама мувофиқи усулҳои нобудсозии партовҳои тиббии синфҳои В ва С - харидани иншоот барои нест кардани ин партовҳо ва аз ҳама беҳтаринаш безараргардонии онҳо, тавассути таъсири шуоъҳои офтобӣ, таъмини безараргардонӣ мебошад. Аз сабаби таъсири бевоситаи радиатсионӣ ба партовҳои сироятшуда онҳо пурра безараргардонида мешаванд ва мувофиқан хатари таъсири зараровари он партовҳо ба муҳити зист ва саломатии одамон кам карда мешавад.

Дар маҷмӯъ, дар самти безараргардонии партовҳои хатарноки тиббӣ мушкilotи зерин вучуд доранд:

- нокифоягии маблағгузории соҳаи тандурустӣ, ки боиси вайроншудани меъёру қоидаҳои санитарӣ мегардад ва дар натиҷа партовҳои хатарноки тиббӣ зиёд мешаванд;
- нарасидани ҳамшираҳои тиббӣ, аз сабаби набудани муносибати дурусти идоракунии ба ҳалли масъалаҳои безараргардонӣ ва нобудсозии партовҳои хатарноки тиббӣ. Барои нигоҳ доштани амнияти экологӣ ва иқтисодӣ на танҳо риояи қонун, балки таҳияи модели муассири арзёбии пешгирии таъсири манфӣ ва таҳдиди омилҳои экологӣ ба субъекти хоҷагидорӣ зарур аст”⁹⁸.

---

⁹⁸ Мартыненко О.В., Макарова О.Н. Экологические факторы в системе экономического субъекта. Экономика и предпринимательство. 2015. - № 1 (54). - С. 678-680

Як қатор омилҳои манфии экологӣ, ҳам берунӣ ва ҳам дохилӣ, метавонанд ба амнияти молиявии субъектҳои соҳибкорӣ таъсири ҷиддӣ расонанд. Масалан, таъсири хизматрасониҳои ширкатҳои аутсорсингӣ метавонад амалиёти бошууронаи одамонро ба сӯи ҳадафҳои иқтисодии худ равона кунад. Дар натиҷа, шояд беасос боло рафтани арзиши хизматрасонӣ, пайдоиши мушкилоти макроиқтисодӣ, баланд шудани сатҳи бюрократия дар интиҳоби ширкатҳо, ва талош барои кам кардани талафоти молиявӣ дар риояи қонунгузории экологӣ ба амал ояд.

Ҳар як навъи партовҳо ба гурӯҳи муайяни хатарҳо тааллуқ дошта, дорои дараҷаи хоси таъсир ба муҳити зист мебошад. Бехатарии экологии субъекти хоҷагидорӣ танҳо дар сурати ташкили дуруст ва самараноки низоми безараргардонӣ ва нобудсозии партовҳои тиббӣ таъмин карда мешавад.

Дар самти робитаи табиат ва ҷамъият танзими ҳуқуқии фаъолияти соҳибкорӣ ду равиҷро дар бар мегирад:

- аз як тараф, онро меъёрҳои қонунгузории граждани танзим мекунанд;
- аз тарафи дигар, соҳаи ҳифзи муҳити зист асосан бо меъёрҳои ҳатмии ҳуқуқи экологӣ ифода ёфта, муқаррар намудани танзими давлатӣ (ба воситаи назорати экологӣ, танзим, иҷозатномадиҳӣ ва ғайра) ба ҷараёни хоҷагидорӣ ва дигар фаъолиятҳо, ки бо таъсири манфӣ ба вазъияти муҳити зист алоқаманданд, мебошад.

Аз ин рӯ, тааҷҷубовар нест, ки рушди низоми соҳибкории экологӣ баҳснок мебошад. Аз як тараф, охири асри XX бо афзоиши босуръати ташкилотҳои тиҷоратӣ, ки хизматрасониҳои гуногуни консалтингӣ, аудиторӣ ва дигар хизматрасониҳои экологиро пешниҳод мекарданд, хос буд. Аз тарафи дигар, таъсири мусбати ин фаъолиятҳо дар соҳаи ҳифзи муҳити зист ночиз буданд.

Ҷиҳати мусбати фаъолияти соҳибкорӣ аз нуқтаи назари экология ташкили соҳибкории экологӣ мебошад, ки фаъолияти асосии он истеҳсоли мол, иҷрои корҳо ва хизматрасонӣ мебошад, ки ба пешгирии зарар ба муҳити зист ва саломатии инсон нигаронида шудаанд. Доираи манфиатҳои

соҳибкории экологӣ тамоми намудҳои фаъолияти истеҳсоли ва тиҷоратӣ, миёнаравӣ, машваратӣ, тадқиқотӣ, ки бевосита бо ҳалли масъалаҳои муайяни экологӣ алоқаманданд, дар бар мегирад.

Ҳамин тариқ, соҳибкории экологиро метавон ҳамчун соҳибкорие ҳисоб кард, ки натиҷаи он чунин аст:

- беҳтар кардани сифати муҳити табиӣ ё коҳиш додани таъсири манфии низоми иқтисодӣ ба муҳити зист;

- эҷоди имконияти даромади иловагӣ тавассути ҳамкорӣ бо муҳити табиӣ, бо дарназардошти баланд бардоштани самаранокии экологӣ;

- соҳибкорӣ, ки ба риояи принципҳои рушди устувори системаҳои экологӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ нигаронида шудааст;

Ду самти асосии соҳибкории экологӣ вучуд дорад:

- а) фаъолият оид ба таъмини амнияти экологии субъектҳои соҳибкорӣ;

- б) ташаккули бозори мол ва хизматрасониҳои экологӣ.

Дар баррасии масъалаҳои рушди соҳибкории экологӣ ва муттаҳидсозии сохторҳои соҳибкорӣ ва ҷомеаи манфиатдор ба ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккул меёбанд, нақши муҳим дорад. Рушди соҳибкории экологӣ пайваستا дар ҳамоишҳо ва баррасиҳои илмӣ мавриди баррасӣ қарор мегирад.

Дар мамлакатҳои хориҷӣ Ассотсиатсияҳои соҳибкории экологӣ бо мақсади мусоидат ба ташаккули бозори таҷҳизот ва хизматрасонӣ барои мақсадҳои экологӣ таъсис дода мешаванд.

Яке аз масъалаҳои муҳим дар рушди соҳибкории экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян кардани омилҳои таъсиррасон ба ин раванд ба шумор меравад. Ба андешаи мо, омилҳои асосии рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон инҳо ба шумор мераванд:

- дар соҳаи экология ва идоракунии табиат ба ҳам пайвастании нерӯи зеҳнӣ, ташкилӣ ва дигар имкониятҳои корхонаҳо ва соҳибкорон;

- рушд ва такмили механизмҳои давлатӣ, коммуналӣ, истеҳсолии идоракунии фаъолияти экологӣ;

- мусоидат ба рушди инфрасохтори дахлдори истеҳсолӣ, молиявӣ ва савдо;
- танзими муносибатҳои байни соҳибкорон ва шарикони иҷтимоии онҳо;
- рушди ҳамаҷонибаи соҳибкории аз ҷиҳати экологӣ нигаронидашуда;
- муносибатҳои тичоратию иқтисодӣ ва илмию техникии соҳибкорон;
- баланд бардоштани самаранокии экологӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии лоиҳаҳо, барномаҳо ва чорабиниҳои экологӣ;
- иштирок дар ҳамоҳангсозӣ ва Ҳимояи манфиатҳои корхонаҳо, соҳибкорон ва иттиҳодияҳои онҳо, новобаста аз шакли моликият, тобеият ва ҷойгиршавӣ.

Омилҳои дигари хизматрасонии экологӣ инҳо мебошанд⁹⁹:

- кор оид ба омӯзиш ва баҳисобгирии иқтидори захираҳои табиӣ (аз ҷумла арзёбии иқтисодии онҳо), таъсис ва истифодаи системаҳои мониторинги муҳити зист, омӯзиши таъсири ғайриҷорӣ иқтисодӣ ба муҳити табиӣ, аз ҷумла баҳодиҳии иқтисодии зарари таъсири манфии ғайриҷорӣ антропогенӣ ва ғайра;
- таҳияи маҳдудиятҳои экологӣ ва қоидаҳои ғайриҷорӣ иқтисодӣ, муайян намудани нерӯи азхудкунии ҳудудҳо, стандартҳои таъсиррасонӣ ба муҳити зист (лимитҳо, квотаи истифода ва ғайра);
- корҳо оид ба барқарорсозии заминҳои вайроншуда, ландшафтҳо, барқарорсозии захираҳо (мелиоратсия, барқарорсозии ҷангалҳо, барқарор намудани ҷӯби ғарқшуда, нест кардани партовҳо ва ғайра);
- кор оид ба истеҳсоли воситаҳои ҳифзи муҳити зист (истеҳсоли асбобҳои обкашонӣ ва обтаъминкунӣ, газтозакунӣ, корхонаҳои ҷудокунии партовҳо, таҷҳизоти сарфакунамдаи энергия, захираҳои табиӣ ва ғайраҳо).

Омили дигари рушди бозори молу хизматрасониҳои экологӣ истеҳсол ва пешниҳоди молҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза, аз ҷумла ғизо мебошад.

---

⁹⁹Мавляутдинова Г.С. Теоретические особенности развития предпринимательства в эколого-экономической системе. // Казанский экономический вестник. - 2019. - №4. - С.50-54

Маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза, ки бидуни истифодаи нуриҳои кимиёвӣ, ғизо, пеститсидҳо ба даст оварда мешаванд, ҳоло ҳам дар байни истеҳсолкунандагон ва ҳам истеъмолкунандагони маҳсулоти хӯрокворӣ тарафдорони бештар пайдо мекунад. Дар дунё тамоюли зиёд кардани «хоиши пардохт»-и истеъмолкунандагон барои озукавории тоза мушохида карда мешавад. Ба ин тартиб, тибқи назарсанҷӣ, 69%-и пурсидашудагон дар Бразилия, 60% дар Эрон ва Испания, 59% дар Фаронса, 53% дар Россия ва Африқои Ҷанубӣ омодаанд, ки барои маҳсулоти органикӣ бештар пардохт кунанд¹⁰⁰.

Соҳибкорон метавонанд бисёре аз мушкилоти экологиро тавассути ҷорӣ кардани маҳсулот ва хидматҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза ҳал кунанд. Мумкин аст, ки соҳибкорӣ роҳи ҳалли тамоми мушкилоти экологӣ бошад. Бо вучуди ин, барои фаҳмидани иқтидор ва маҳдудиятҳои соҳибкории сабз корҳои зиёдеро бояд анҷом дод.

Соҳибкорон метавонанд роҳҳои беҳтар кардани фаъолияти маркетингии муҳити зистро барои онҳое, ки онро қадр мекунад, таҳия кунанд (ҳал кардани асимметрияи иттилоотӣ бо муштариён), роҳҳои баланд бардоштани арзиши маводи такрорӣ ва дигар молҳои экологиро пайдо кунанд ё технологияро эҷод кунанд, ки моликияти маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тозаро фароҳам меорад (ба ҳавасмандгардонии муҳити зист мусоидат мекунад) таъмин намудани молҳои ҷамъиятӣ). Манфиатҳои беандозаи субъектҳои иқтисодӣ дар ҷаҳоне, ки захираҳо маҳдуданд, устувор буда наметавонанд. Соҳибкорони экологӣ метавонанд муносибатҳои байни тижорат ва муҳити зистро тавре тағир диҳанд, ки ҳамзамон арзиши иқтисодии шахсӣ ва арзиши экологии ҷомеаро эҷод кунанд.

Омилҳои татбиқи системаҳои гуногуни идоракунии муҳити зист аз марҳилаҳои зерин иборат мебошанд:

---

¹⁰⁰Игнатъева М. Н. Формирование системы экологического риск-менеджмента на предприятии: Монография. Екатеринбург: Изд-во УГГУ. - 2012. – 412 с.

- “қабули қарор аз чониби роҳбарият. Мудир бояд дар бораи оғози лоиҳа, огоҳ кардани кормандони ширкат ва эҷоди шартҳои зарурии зудтар ба амал баровардани ҳамаи марҳалаҳои дигар қарор қабул намояд;

- арзёбии вазъи кунунӣ. Аудити ташкилот, ошкор намудани камбудихоҷойҳо дар идоракунии, дар равандҳои бизнес, тавсияҳои роҳҳои имконпазир бартаараф намудани номутобиқатӣ;

- муайян намудани мақсад ва вазифаҳо. Корхона қарор мекунад, ки кадом натиҷаро меҷӯяд, доираи мушаххаси тағйирот. Дар ин марҳила низ муҳим аст ченакҳои иҷро муайян шавад, ки бо онҳо муқоиса кардан мумкин аст мавқеи оғоз ва анҷомро;

- таълим ва ҳавасмандгардонии кадрҳо. Барои муваффақияти доимӣ кормандони ширкат бояд назарияи идоракунии сифатро омӯзанд, дар он бора маълумоти фаҳмо дошта бошанд, амалиёти ин соҳаро донанд, инчунин муносибати экологиро дар ҳаёти ҳаррӯза инкишоф диҳанд;

- стратегияи ширкат метавонад одатҳои тамоми кормандонро тағйир диҳад;

- ташаккул додани барномаҳои ҷорӣ чараҳои идоракунии муҳити зист. Тавсифи марҳилаҳои татбиқ, тартиб додани рӯйхати шахсони масъул дар ҳар як марҳилаи лоиҳа, буҷетсозӣ, муайян кардани тартиби арзёбӣ;

- тавсиф ва мувофиқсозии равандҳои бизнес. Асоси низоми идоракунии сифат равиши равшан аст. Дар ҷои аввал он чараҳои кориеро тавсиф кардан лозим аст, ки идоракунии онҳо барои воситаҳои ахбори омма муҳимтарин мебошанд;

- низоми назорат ё мониторинги ҳуҷҷатӣ ва дастгирии ҳама гуна фаъолият;

- арзёбии объективии самаранокии фаъолият;

- ҳамгироии масъалаҳои марбут ба идоракунии экологӣ дар тамоми самтҳои фаъолияти ҳаррӯзаи корхонаи муайян”¹⁰¹.

---

¹⁰¹Портнов А.В. Экологическое предпринимательство как важнейшее направление инновационного развития региона. // Региональная экономика. // - 2019. - №1. - С.125-129.

Омили афзалиятноки рушди соҳибкориҳои экологӣ дар ҳудуди мамлакат ё минтақа ташаккули низоми баланд бардоштани маърифати экологии аҳоли мебошад. Ин раванд заҳматталаб буда, вақти зиёдро талаб мекунад. Дар самти бардоштани маърифати экологии аҳоли истифода бурдани модели дар як қатор кишварҳои Иттиҳоди Аврупо (Финландия, Норвегия, Шветсия, Австрия, Белгия ва ғайра) манфиатовар мебошад¹⁰².

Саводнокиҳои экологии аҳоли ба ташаккули «тарзи ҳаёти солим» мусоидат мекунад, ки боиси ташаккули талаботи устувор ба молу хизматрасониҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза мегардад. Дар навбати худ, бозорҳои молҳо ва хизматрасониҳои иловагӣ ба таври динамикӣ инкишоф меёбанд:

- афзоиши фурӯши молҳо барои тарзи ҳаёти фаъол ва варзиш;
- талабот ба хизмати ташкилотҳое, ки бо фаъолияти истироҳату солимгардонӣ машғуланд (марказҳои истироҳат, санаторияҳо, ҳавзҳои шиноварӣ, курортҳои лижаронӣ, майдончаҳои конкибозӣ ва ғайра) меафзояд;
- идеяи ҷамъоварии партовҳои интиҳобӣ ва назарияи давраи пӯшидаи истеҳсоли (азнавкоркунии молҳо ва бастабандӣ) таҳия карда мешаванд, ки ба ташаккули фаъолияти самараноки низоми иқтисодии мамлакат дар маҷмӯъ мусоидат мекунад ва самарои иқтисодӣ ба даст меорад.

Инкишофи бозор бо назардошти хусусиятҳои экологӣ имкон медиҳад, ки модели нави пешрафти иҷтимоӣ бунёд карда шавад, ки мувозинати байни ҳалли масъалаҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва ҳифзи муҳити табииро бо назардошти қаноатмандӣ таъмин намояд. Зарурати интиҳоби стратегияи нави тараққиёти ҷамъият, ки ба мақсадҳои дарозмуддат нигаронида шудааст, дар ҳама ҷо эътироф карда мешавад.

Дар натиҷаи омӯзиши фикри андешаҳои олимони гуногун ва таҷрибаи пешқадам, мо метавонем маҷмӯи омилҳои ба рушди соҳибкориҳои экологӣ таъсиррасонро дар шароити муосир пешниҳод намоем (ҷадвали 2.5.).

---

¹⁰²Гусев, А. А. Экологическая политика Европейского союза в контексте концепции устойчивого развития / А. А. Гусев // Обозреватель. – 2018, - № 4. - С.88-100.

Чадвали 2.5. Омилҳое, ки ба рушди соҳибкории экологӣ таъсир мерасонанд

Омили рушд	Шарҳ	Таъсир ба рушди соҳибкории экологӣ
Дастгирии давлатӣ	Имтиёзҳои андоз, грант ва субсидияҳо	Монеаҳои молиявиро коҳиш медиҳад, сармоягузорӣ ва инноватсияро ҳавасманд мекунад
Заминаи ҳуқуқӣ ва танзим	Қонуну стандартҳо, ки ба рушд мусоидат меkunанд	Барои ҳифз ва рушди ташаббусҳои экологӣ заминаи ҳуқуқӣ фароҳам меорад
Дастрасӣ ба маблағгузорӣ	Инвеститсия, қарҳзо ва маблағгузорӣ	Дастрасӣ ба сармояи ибтидоӣ ва афзоиширо барои лоиҳаҳои экологӣ осон мекунад
Дастгирии инфрасохтор	Нақлиёти тозаи экологӣ, идоракунии устувори партовҳо	Таъсири логистикиро беҳтар мекунад ва таъсир ба муҳити зистро коҳиш медиҳад
Инноватсия ва технологияҳои нав	Дастрасии технология ва навовариҳо	Рақобатпазиро афзоиш дода, бозорҳои нави молу хидматрасонии аз ҷиҳати экологӣ тозаро мекушояд
Маркетинг ва бозор	Дастрасӣ ба бозорҳои “сабз”, тамғагузориҳои экологӣ, маркетинги иҷтимоӣ	Намоиши маҳсулоти сабزو афзоиш медиҳад ва ба ташаккули бренд кӯмак мекунад
Таҳсилот ва омӯзиш	Барномаҳои тайёр кардани соҳибкорон, курсҳои махсус оид ба рушди устувор	Мутахассисони соҳибхтисос тайёр намуда, дар байни соҳибкорон огоҳӣ мебахшад.
Баланд бардоштани огоҳии ҷомеа	Тақозо ба маҳсулоти экологӣ, арзаи маҳсулоти тоза экологӣ	Бозори маҳсулоти экологиро васеъ мекунад, эътироф ва дастгирии иҷтимоиро зиёд мекунад
Масъулияти иҷтимоии соҳибкорӣ	Ташаббусҳои ширкатҳо оид ба коҳиши газҳои гулхонаӣ ва дастгирии лоиҳаҳои экологӣ	Садоқати истеъмолкунандагон ва рақобатпазирӣ ширкатҳоро афзоиш медиҳад, рушди инноватсионии экологиро ҳавасманд мекунад
Ҳамкорӣҳои байналмилалӣ	Мубодилаи дониш ва технология, ҳамкорӣ дар соҳаи таҳқиқот ва коркардҳо	Имкониятҳои таълим ва ҳамгироиро ба бозорҳои байналмилалӣ васеъ мекунад, ҷорӣ намудани технологияҳои нави экологиро суръат мебахшад

Манбаъ: Таҳияи муаллиф

Ҳамин тавр, дастгирии давлатӣ ва маблағгузорӣ омили асосии пешбурди соҳибкории экологӣ мебошанд. Соҳибкорон метавонанд аз механизмҳои гуногуни дастгирии молиявӣ самаранок истифода баранд. Масалан, грантҳо, сармоягузорӣ ва қарзҳо воситаҳои мебошанд, ки ба соҳибкорон имкон медиҳанд ғояҳои худро амалӣ созанд, моделҳои устувори тиҷорат эҷод кунанд ва дар оянда васеъ шаванд. Аммо маблағгузорӣ воситаи ягонаи рушди соҳибкории экологӣ нест.

Дар ин соҳа паҳн кардани дониш ва машварат низ нақши калон мебозад. Барномаҳои махсуси таълимӣ ва хизматрасониҳои машваратӣ ба соҳибкорон дар рушди маҳорат ва тақмили салоҳияти онҳо кӯмак мекунанд. Илова бар ин, табодули таҷриба байни соҳибкорон ба рушди соҳибкории экологӣ ва фароҳам овардани имкониятҳои нав барои рушди нумӯи мусоидат мекунанд.

Имрӯз рушди устувори соҳибкории экологӣ аҳамияти бештар пайдо мекунанд. Шумораи кишварҳо ва созмонҳои, ки ба принципҳои масъулияти экологӣ риоя мекунанд, сол то сол меафзояд. Ин нишон медиҳад, ки фаҳмиш ва арзиши онҳо ба зинаи нав расидааст. Баланд бардоштани огоҳӣ ва таълим барои рушди бомуваффақияти соҳибкории экологӣ муҳим аст. Барои ин зарур аст, ки барномаҳои махсус ва захираҳои таълимие таъсис дода шаванд, ки ба соҳибкорон дар фаҳмидани аҳамияти рушди устувор ва омӯختани принципҳои он дар фаъолияти худ кӯмак расонанд. Ғайр аз ин, ташкил намудани семинару конференсия ва тренингҳо ба мубодилаи таҷриба ва паҳн намудани таҷрибаи пешқадам дар ин соҳа мусоидат мекунанд.

Рушди соҳибкории экологӣ, инчунин муқаррар намудани стандартҳо ва қоидаҳои тақозо мекунанд, ки ба риояи принципҳои рушди устувор ва соҳибкории масъулиятнок кафолат медиҳанд. Таъсиси низоми сертификатсия ва мониторинг барои пайгирӣ ва арзёбии фаъолияти корхонаҳо аз рӯи саҳми онҳо дар ҳифзи муҳити зист кӯмак хоҳад кард.

Илова ба маблағгузорӣ ва маориф, ҳамкории ҳукумат ва бахши хусусӣ дар рушди соҳибкории экологӣ низ нақши муҳим дорад. Ҳамкорӣ ва

кӯшишҳои муштарак метавонад ба эҷоди лоиҳаҳо ва ташаббусҳои инноватсионӣ боис гардад, ки ба беҳбуди муҳити зист ва истифодаи устувори захираҳои табиӣ мусоидат мекунад.

Ҳамин тариқ, барои рушди бомуваффақияти соҳибкории экологӣ риояи принципҳои рушди устувор, масъулият ва ахлоқ зарур аст. Маблағгузорӣ ва маориф дар дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии соҳибкорон дар ин самт нақши муҳим мебозад. Ташкил кардани барномаҳои махсус ва захираҳои омӯзишӣ ба баланд шудани огоҳӣ ва салоҳияти соҳибкорон мусоидат мекунад. Кӯшишҳои муштаракӣ ҳукуматҳо ва бахши хусусӣ, инчунин ба соҳибкории экологӣ мусоидат намуда, барои наслҳои оянда иқтисоди устуворро муҳайё месозад.

Муносибати экологӣ бояд ба яке аз самтҳои афзалиятноки рушди мамлакат табдил ёбад, ки ин ба ташаккули шароити ҳуқуқӣ, институтсионалӣ ва иқтисодии якҷоя барои бунёди низоми устувори соҳибкории экологӣ замина мегузорад. Низоми ҳамаҷониба устувори соҳибкории экологӣ имкони иҷрои на танҳо вазифаҳои ҷорӣ экологӣ иқтисодиёт, балки татбиқи афзалиятҳои стратегӣ рушди тамоми мамлакатро дар назар дорад.

Ҳалли проблемаҳои экологӣ дохилиистеҳсолӣ ба доираи манфиатҳои иқтисодии субъектҳои соҳибкорӣ дохил карда мешавад ва мувофиқи он бояд ҳам дар тарҳрезии рушди иҷтимоию иқтисодии корхона ва ҳам дар раванди идоракунии ҷорӣ таъмин карда шавад. Баланд бардоштани ҳавасмандии иқтисодии соҳибкорон дар ҳалли мушкилоти экологӣ метавонад дар натиҷаи иттилооти мақсадноки онҳо дар бораи ғоидаи иқтисодӣ, ки корхона тавассути сармоягузорӣ ба фаъолияти экологӣ ба даст меорад, дар мисоли ҷораҳои беҳтар намудани фаъолияти экологӣ имконпазир мегардад.

Дар шароити муосири рушди ҷомеа, ба назар гирифтани таъсири омилҳои истеҳсолӣ ба муҳити зист аҳамияти хос пайдо мекунад, зеро афзоиши минбаъдаи сарбории экологӣ метавонад ба оқибатҳои ғайриқобили бозгашт оварда расонад. Тозагии муҳити зист бояд ҳамчун як омил баррасӣ карда шавад.

Пешрафти илмию техникӣ, дигаргуниҳои сохтории соҳаҳои саноат ва умуман хоҷагии халқ, тағйир ёфтани нархи ашёи хом ва захираҳои энергетикӣ, такмили инфраструктура ва механизми хоҷагидорӣ, омилҳои иҷтимоию экологӣ ба сафарбар намудани сарфаи захираҳо бештар таъсир мерасонанд.

Ба андешаи мо, ҳангоми таҳлили таъсири омили пешрафти илмию техникӣ ба иқтисодиёт, ба назар гирифтани он нуқта ба мақсад мувофиқ аст, ки сифат, эътимоднокии маҳсулот, нобаробарии тараққиёти илмӣ-техникии соҳаҳои иқтисоди миллӣ, соҳаҳои саноат занҷири ягонаи технологиро ташкил медиҳанд.

БОБИ 3. ШАРОИТҲОИ ИҚТИСОДӢ ВА ЭКОЛОГИИ РУШДИ СОҲИБКОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

3.1. Тамоюли рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Фаъолияти иқтисодии инсон аз қадимулайём ба муҳити зист таъсири манфӣ мерасонд. Дар асл, фаъолияти иқтисодӣ ва соҳибкорӣ, ки яке аз шаклҳои он ба шумор меравад, ҳамчун роҳи васеъ кардани муҳити табиӣ инсон дар шароити маҳдуд будани захираҳои табиӣ ва имкониятҳои ҷисмонӣ баррасӣ мешуд. Ҳанӯз дар замонҳои қадим аввалин механизмҳои танзими ин таъсир, ба мисли таъсиси минтақаҳои табиӣ махсус муҳофизатшаванда, манъи шикор ва буридани ҷангалҳо, пайдо шуданд. Вале танҳо дар асри XX зарурати муносибати оқилона ва илмӣ асоснок ба фаъолияти иқтисодӣ, ки манфиатҳои наслҳои ҳозира ва ояндаро ба назар мегирад, дарк гардид.

Барои таъмини рушди устувори иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва миллий, дастгирии давлатҳо ва ба роҳ мондани ҳамкориҳои байналмилалӣ дар ҳалли мушкилоти глобалӣ зарур аст. Модели «иқтисоди серталаб», ки дар он хатарҳои афзояндаи экологӣ, касри экологӣ ва нобаробарии иҷтимоӣ зоҳир мешуданд, аз ҷониби идеяи ҷорӣ намудани модели нави «иқтисоди сабз» иваз шуд, ки ҳадафи он таъмин намудани неқӯаҳволии моддӣ дар ҳамоҳангӣ бо ҳифзи муҳити зист мебошад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми хеш қайд карданд, ки “Ҳукумати мамлакат рушди баҳши хусусӣ, соҳибкорӣ ва сармоягузорию дар Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 ҳамчун воситаи асосии ноил шудан ба ҳадафҳои миллий муайян кардааст ва ҷиҳати фароҳам овардани шароити мусоид барои пешбурди фаъолияти соҳибкориву сармоягузорӣ, барои сармоягузорӣ ҷолиб гардонидани

иктисодиёти кишвар ва ба содирот нигаронидани он пайваста чораҷӯӣ менамояд”¹⁰³.

Инчунин Президенти мамлакат дар иҷлосияи пленарии Конфронси 28-уми ҷонибҳои Конвенсияи қолабии СММ доир ба тағйирёбии иқлим чунин қайд намуданд, ки “Имрӯз тағйирёбии иқлим зимни истифодаи захираҳои табиӣ ва фаъолияти бемайлони соҳаҳои мухталифи ҳаёти инсон аз муносибати дастаҷамъона ва мукамалро тақозо менамояд. Офатҳои табиӣ ҳамасола ба соҳаҳои кишоварзӣ, муҳити зист ва дар маҷмӯъ иқтисодиёти кишварҳои рӯ ба тараққӣ хисороти зиёд ворид менамоянд. Кишвари мо ба мақсади дастрасӣ ба ҳадафҳои “иқтисоди сабз” Стратегияи рушди ин соҳаро барои солҳои 2023-2037 таҳия намуда, мавриди татбиқ қарор додааст. Ин санад истифодаи самараноки обу замин, маъданҳои табиӣ, ҷалби сармоя, роҳандозии технологияи муосиру инноватсионӣ ва таҳкими ҳамкориҳои байналмилалиро дар ин самт дар назар дорад. Яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иқтисодии Тоҷикистон ва соҳаҳои ояндадори он, бо назардошти хусусиятҳои ҷуғрофӣ, захираҳои табиӣ ва дигар имкониятҳои мавҷуда, афзоиши истеҳсоли “энергияи сабз” мебошад. Аз пардохтҳои экологӣ, аз ҷумла андоз аз “гази карбон” озод намудани маҳсулоти алоҳида, ки бо истифода аз “энергияи сабз” истеҳсол шудааст, метавонад дар оянда заминаи ташвиқи рушди ин соҳа гардад”¹⁰⁴.

Мақсади аслии ислоҳоти иқтисодӣ ин таъмин намудани рушди босуръати иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар сатҳи миллӣ, эҷоди шароити мусоид барои рушди устувори фаъолияти соҳибкорӣ ва пешбурди бемайлони он мебошад.

Фаъолияти соҳибкорӣ дар сиёсати нави иқтисодии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон самти муҳим ва афзалиятноки иқтисоди миллӣ маҳсуб меёбад.

---

¹⁰³ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ” 28 декабри соли 2023. Душанбе: “Шарқи озод”, 2023. – С. 10.

¹⁰⁴ Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар иҷлосияи пленарии Конфронси 28-уми ҷонибҳои Конвенсияи қолабии СММ доир ба тағйирёбии иқлим. Амроти Муттаҳидаи Араб, 01 декабри соли 2023.

Бинобар ин, Ҳукумати кишвар аз солҳои аввали гузаштан ба муносибатҳои иқтисоди бозорӣ ба бахши ташаккули соҳибкорӣ, аз ҷумла суръат бахшидан ба фаъолияти соҳибкорӣ, шаклу намудҳои мухталифи он аҳамияти аввалиндараҷа медиҳад.

Дар ин росто, Ҳукумати Тоҷикистон бо мақсади ба вуҷуд овардани муҳити мусоид барои рушди босуботи фаъолияти соҳибкорӣ як қатор чораю тадбирҳои судманд таҳия намуда, онҳоро пайгирона дар амал татбиқ намуд, ки барои фароҳам овардани муҳити зарурӣ на танҳо барои рушди соҳибкорӣ замина гузошт, балки ба тараққиёти қиёсан босурати ин шакли фаъолияти озодаи иқтисодӣ мусоидат намуд. Дар ин давра санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, ташкилӣ-иқтисодӣ ва барномаҳои дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳз бо ташаббус ва дастгирии бевоситаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардиданд. Дар заминаи ин чорабиниҳои сатҳи давлатӣ ва маҳаллӣ фаъолияти соҳибкорӣ яке аз самтҳои асосию ояндадори рушди иқтисоди миллӣ эътироф гардид.

Омӯзиш ва таҳқиқи роҳҳои ташаккул ва рушди соҳибкорӣ дар ҷаҳони муосир бо якчанд сабаб мубрам ва муҳим мебошад:

1. Рушди иқтисодӣ: соҳибкорӣ ба рушди иқтисодӣ саҳм мегузорад, зеро соҳибкорон ҷойҳои нави кориро фароҳам меоранд, ба соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт сармоягузорӣ мекунанд ва рушди истеҳсолот ва тичоратро ташвиқ мекунанд.

2. Навоварӣ: соҳибкорӣ дар рушд ва татбиқи технологияҳо ва идеяҳои нав нақши муҳим доранд. Онҳо аксар вақт манбаи инноватсия буда, маҳсулот ва хизматҳои нав эҷод мекунанд, ки метавонанд талаботи бозорро қонеъ гардонанд.

3. Чандирӣ ва ҳаракат: Тичорати ба соҳибкориҳои инфиродӣ асосёфта одатан нисбат ба ширкатҳои калон чандиртар мебошанд. Ин ба соҳибкорон имкон медиҳад, ки ба шароити тағйирёбандаи бозор тез мутобиқ шаванд ва ба талаботи муштариён зуд посух диҳанд.

4. Рушди шахсият ва худшиносӣ: Соҳибкорӣ барои рушди шахсият ва худшиносӣ имконият фароҳам меорад. Соҳибкор метавонад истеъдод ва идеяҳои худро тавассути эҷод ва пешбурди тиҷорати худ баён намояд.

5. Баланд бардоштани рақобат: Соҳибкорӣ аксар вақт фаъолияткунандагони асосии бозор мебошанд, ки ба рақобати бештар мусоидат мекунанд. Рақобат - навоарӣ, беҳтар шудани сифати молу хизматҳо ва коҳиши нархҳо ба манфиати истеъмолкунандагон ҳавасманд мекунад.

6. Рушди иқтисоди рақамӣ: бо пайдоиши интернет ва рушди технологияҳои рақамӣ, имкониятҳои зиёде барои соҳибкорӣ кушода шуданд. Онҳо метавонанд онлайн маҳсулот ва хизматҳоро эҷод ва таблиғи пешниҳод намоянд, ки дастрасӣ ба бозорҳо ва мизочони навро осон мегардонад.

7. Мутобиқшавӣ ба тағйирот: тавре ки таҷриба нишон медиҳад, соҳибкорӣ ба тағйирот дар муҳити иқтисодӣ ва талаботи ҷомеа беҳтар мутобиқ мешаванд. Онҳо метавонанд ба тағйирёбии талабот зуд вокуниш нишон диҳанд, технологияҳои навро ҷорӣ кунанд ва ба шароити нави бозор мутобиқ шаванд.

Тавре Валиев Н.Ш. дар мақолаи худ қайд менамояд “дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имкониятҳои то ҳанӯз истифоданашудаи рушди соҳибкорӣ, махсусан дар соҳаҳои истеҳсолӣ хеле зиёд мавҷуданд ва ин имкониятҳо ҳоло ба таври бояду шояд истифода нашудаанд. Тавре, ки маълум аст соҳибкорӣ дар ҷумҳурӣ, махсусан дар соҳаи савдо, харид ва миёнаравӣ рушд ёфтанд, вале фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ новобаста ба имтиёзҳои зиёди пешбинишуда ба таври зарурӣ рушд накардааст, ки ин ҳолат дар ҳамаи минтақаҳои ҷумҳурӣ мушоҳида мешавад. Ҳамчунин мушкилотҳои мавҷуда, аз қабيلي мавҷуд набудани шароити мусоид дар рушди минтақаҳои ҷумҳурӣ, нарасидани маблағҳои молиявӣ, сатҳи баланди андозбандӣ, нокифоягии дастгирии давлатӣ ва номукаммалии механизми татбиқи дастовардҳои илмӣ-

техникӣ ва ғайра ба рушди бемайлони соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёти ҷумҳурӣ, баъзан ба таъсири манфӣ анҷом меёбад»¹⁰⁵.

Тавре маълум аст, дар сохтори маҷмӯи маҳсулоти дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои охир бахши калонтарро соҳаҳои хизматрасонӣ (45–47 Ҷоиз) ва кишоварзӣ (21–23 Ҷоиз) ишғол мекунанд. Дар ҳар ду ин бахшҳо соҳибкорӣ омили асосии рушд ба ҳисоб меравад ва қисми зиёди маҳсулоти ин соҳаҳо маҳз аз ҳисоби Ҷаъолияти соҳибкорӣ ба даст меояд. Дар соҳаҳои дигар, аз қабилӣ саноат ва сохтмон, соҳибкорон низ саҳми назаррас доранд. Дар ҷадвали 3.1 суръати афзоиши ММД, ҳиссаи соҳибкорӣ дар ММД, ҳиссаи соҳибкорӣ дар шуғли аҳоли ва ҳиссаи қарзҳои додасудаи соҳибкорӣ дар ММД оварда шудааст.

Ҷадвали 3.1. - Суръати афзоиши ММД, ҳиссаи соҳибкорӣ дар таашақули он ва шуғли аҳоли дар солҳои 2015-2022, Ҷоиз

Нишондиҳандаҳо	Солҳо							Ҷарқияти с. 2022 нисбат ба с. 2015
	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Афзоиши суръати маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, %	6,1	7,2	7,3	7,4	7,3	7,5	7,5	+1,4
Ҷиссаи соҳибкорӣ дар ММД, %	64,5	61,3	62,5	63,1	62,7	64,5	65,2	+0,7
Ҷиссаи соҳибкорӣ дар шуғли аҳолии Тоҷикистон, %	66,8	66,5	66,3	65,8	66,2	67,1	67,5	+0,7
Ҷиссаи қарзҳои ба ҳамаи соҳаҳои соҳибкорӣ додасуда дар ММД, %	17,3	19,1	20,7	11,8	7,2	8,4	9,6	-7,7

Манбаъ: ҳисоби муаллиф дар асоси маҷмуаи оморӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С. 115.

Маълумоти оморӣ нишон медиҳад, ки саҳми соҳибкорӣ дар иқтисодиёт сол то сол афзуда, аз соли 2015 инҷониб, зиёда аз нисфи маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ аз ҷониби субъектҳои соҳибкорӣ ба вуҷуд оварда мешавад.

¹⁰⁵ Валиев Н.Ш. Ташақкул ва рушди Ҷаъолияти соҳибкорӣи хурд (дар мисоли савдои ҷақанаи Ҷумҳурии Тоҷикистон): Диссертатсия барри дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ / Н.Ш. Валиев. – Душанбе, 2021. - 180 с.

Вазни қиёсии соҳибкорӣ дар ММД соли 2015-2022 ба ҳисоби миёна 63,4 фоизро ташкил медиҳад.

Тавре мушоҳида мекунем, саҳми соҳибкорӣ дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ сол ба сол афзоиш ёфтааст, аммо соли 2017 ин нишондиҳанда нисбат ба соли 2015 ба андозаи 3,2 банди фоизӣ коҳиш ёфтааст. Бо вучуди ин, дар соли 2022 ҳиссаи соҳибкорӣ ба 65,2 фоиз расид. Ба ин афзоиш, пеш аз ҳама, ба истифода додани корхонаҳои нав, ки ба гурӯҳи субъектҳои соҳибқорӣ хурду миёна дохил намешаванд, ва рушди босуръати соҳаи саноат (16,0 фоиз) дар соли 2022 мусоидат намуданд.

Тибқи маълумотҳои ҷадвал, рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар кишвар ба афзоиши ҷойҳои корӣ таъсири мусбат мерасонад. Соли 2022 ҳиссаи бахши соҳибкорӣ дар шуғли аҳоли 0,4 банди фоизӣ нисбат ба соли 2021 афзоиш ёфт, ки ин бо мушкилиҳои иқтисодии солҳои охир ва суръати баландтари афзоиши шумора ва нишондиҳандаҳои макроиқтисодии субъектҳои соҳибкорӣ рабт дорад. Дар асоси таҷрибаи солҳои гузашта метавон интизор дошт, ки истеҳсол ва хизматрасонӣ дар ин бахш боз ҳам афзоиш хоҳад ёфт.

Соли 2022 ҳиссаи қарзҳои додашуда ба ҳама соҳаҳои соҳибкорӣ 9,6 банди фоизиро ташкил медиҳад, ки назар ба соли 2015 ба андозаи 7,7 фоиз коҳиш ёфтааст. Агар нисбат ба соли 2021 гирем ин нишондиҳанда ба 1,2 банди фоизи афзоиш ёфтааст, ки ин аз дастгирии пайваставу ҳамешагии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳодат медиҳад.

Тибқи таҳлили маълумотҳои бюллетени омили бонкӣ мушоҳида карда мешавад, ки ҳаҷми маблағҳои пешниҳодгардидаи қарзӣ дар соли 2022 ба соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт 14 миллиарду 382 миллион сомониро ташкил медиҳад, ки аз ин нишондиҳанда 2 миллиарду 433 миллион сомонӣ ба соҳаи кишоварзӣ, 1 миллиарду 478 миллион сомонӣ ба соҳаи саноат, 527 миллион сомонӣ ба соҳаи сохтмон, 244 миллион сомонӣ ба соҳаи нақлиёт, 31 миллион сомонӣ ба хӯроки ҷамъиятӣ, 1 миллиарду 463 миллион сомонӣ ба соҳаҳои хизматрасонӣ, 2 миллиарду 15 миллион сомонӣ ба соҳаи савдои хориҷӣ, 8 миллион сомонӣ ба соҳаи миёнаравии молиявӣ, 5 миллиарду 603 миллион

сомонӣ барои истеъмолот ва 576 миллион сомонӣ ба дигар соҳаҳо пешниҳод гардидааст. Вобаста ба ин, мо пешниҳод меннамоем, ки додани қарз бештар ба соҳаҳои истеҳсоли, аз қабيلي соҳаҳои саноат ва кишоварзӣ бештару зиёдтар карда шавад.

Қарзҳои низоми бонкӣ аз рӯи шакли моликият дар соли 2022 вобаста ба пешниҳоди маблағгузориҳо дар ҳамаи шаклҳои моликият 13 миллиарду 656 миллион сомони ро ташкил намудааст, ки аз ин рақам 2 миллиарду 125 миллион сомонӣ ба корхонаҳои давлатӣ, 3 миллиарду 664 миллион сомонӣ ба корхонаҳои хусусӣ, 4 миллиарду 886 миллион сомонӣ ба шахсони воқеӣ, 3 миллион сомонӣ ба лизинг, 250 миллион сомонӣ ба манзилӣ, 50 миллион сомонӣ ба овердрафт, 2 миллиарду 669 миллион сомонӣ ба соҳибкорон ва 6 миллион сомонӣ ба дигар бахшҳо рост меояд.

Дар робита ба ин, вазъи тағйирёбии теъдоди умумии соҳибкорӣ тибқи шаҳодатнома ва патент амалкунанда дар ҷадвалҳои 3.2 ва 3.3 оварда шудааст.

Ҷадвали 3.2. - Теъдоди субъектҳои соҳибкорони тибқи шаҳодатнома амалкунанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2019 - 2023 (адад)

Минтақаҳои ҷумҳурӣ	Соли 2019			Соли 2023			Фарқияти с. 2023 назар ба с.2019, (+, -)		
	Шаҳодатнома (Аз ҷумла ХД)	аз он ҷумла:		Шаҳодатнома (Аз ҷумла ХД)	аз он ҷумла:		Шаҳодатнома (Аз ҷумла ХД)	Занҳо	Шахсони хориҷӣ
		Занҳо	шахсони хориҷӣ		Занҳо	шахсони хориҷӣ			
Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамагӣ	230231	50612	899	277331	76360	932	+47100	+25748	+33
ВМКБ	1997	459	29	4425	1337	31	+2428	+878	+2
Вилояти Хатлон	72191	13868	70	89699	21293	72	+17508	+7425	+2
Вилояти Суғд	81111	22575	100	93962	31688	113	+12851	+9113	+13
Шаҳри Душанбе	26801	4626	680	33705	9097	694	+6904	+4471	+14
НТҚ	48131	9084	20	55540	12945	22	+7409	+3861	+2
А) Теъдоди субъектҳои соҳибкорони фаъолияткунанда									
Ҷумҳурии Тоҷикистон	183346	43254	518	207902	67908	520	+24556	+24654	+9
ВМКБ	1366	339	25	3543	1205	25	+2177	+866	+0
Вилояти Хатлон	63935	12843	16	75095	20169	14	+11160	+7326	-2
Вилояти Суғд	71068	21039	78	77822	30043	86	+6754	+9004	+8
Шаҳри Душанбе	10105	1698	389	11077	5971	391	+972	+4273	+2
НТҚ	36872	7335	10	40319	11091	11	+3447	+3756	+1

Б) Теъдоди субъектҳои соҳибкории барҳамдодашуда									
Ҷумҳурии Тоҷикистон	46885	7358	381	69476	8452	412	+22591	+1094	+24
ВМКБ	631	120	4	882	132	6	+251	+12	+2
Вилояти Хатлон	8256	1025	54	14605	1124	58	+6349	+99	+4
Вилояти Суғд	10043	1536	22	16141	1645	27	+6098	+109	+5
Шаҳри Душанбе	16696	2928	291	22627	3126	303	+5931	+198	+12
НТҚ	11259	1749	10	15221	1854	11	+3962	+105	+1

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф дар асоси маҷмуаи оморӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С. 231.

Тибқи маълумотҳои ҷадвали 3.3 чунин хулоса намудан мумкин аст, ки сол то сол шумораи соҳибкоре, ки тибқи шаҳодатнома фаъолият менамоянд дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯ ба афзоиш доранд. Дар соли 2023 шумораи соҳибкоре, ки тибқи шаҳодатнома фаъолияткунанда дар якҷоягӣ бо хоҷагҳои деҳқонӣ ба 207902 адад баробар шудааст, ки аз ин шумора 67908 ададро фаъолияти соҳибкорӣ занҳо ташкил медиҳад. Агар нисбат ба соли 2019 муқоиса намоем соҳибкоре, ки тибқи шаҳодатнома фаъолияткунанда ба андозаи 24556 адад, аз он ҷумла фаъолияти занҳо 24654 адад афзоиш ёфтааст. Мушкilotи нигаронкунанда ин шумораи зиёди соҳибкоре, ки тибқи шаҳодатнома ба қайд гирифта шудаанд, фаъолияти худро қатъ мегардонанд.

Ҷадвали 3.3. - Теъдоди субъектҳои соҳибкорони тибқи патент амалкунанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2019 – 2023 (адад)

Минтақаҳои ҷумҳурӣ	соли 2019			соли 2023			Фарқияти с. 2023 назар ба с.2019, (+, -)		
	Патент	аз он ҷумла:		Патент	аз он ҷумла:		Патент	Занҳо	Шахсон хориҷӣ
		Занҳо	шахсон хориҷӣ		Занҳо	Шахсон хориҷӣ			
Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамагӣ	295773	53430	876	377640	62365	892	+81867	+8935	+16
ВМКБ	5802	1368	3	9384	1524	5	+3582	+156	+2
Вилояти Хатлон	68859	11951	156	86915	13125	156	+18056	+1174	+0
Вилояти Суғд	102914	18966	522	135803	21254	528	+32889	+2288	+6
Шаҳри Душанбе	66470	12671	164	82338	16567	170	+15868	+3896	+6
НТҚ	51728	8474	31	63200	9895	33	+11472	+1421	+2
Аз ҷумла: А) Теъдоди субъектҳои соҳибкорӣ фаъолияткунанда									
Ҷумҳурии Тоҷикистон	101368	20911	280	99405	30586	290	-1963	+9675	+10
ВМКБ	1956	528	1	2256	666	3	+300	+138	+2
Вилояти Хатлон	25846	5255	15	24757	6390	14	-1089	+1135	-1

Вилояти Суғд	33938	7385	185	34400	9671	189	+462	+2286	+4
Шаҳри Душанбе	23166	4718	66	23737	9609	70	+571	+4891	+4
НТЧ	16462	3055	13	14255	4250	14	-2207	+1195	+1
Б) Теъдоди субъектҳои соҳибкории барҳамдодашуда									
Ҷумҳурии Тоҷикистон	194405	32489	596	278233	31779	602	+83828	-710	+6
ВМКБ	3846	840	2	7128	858	2	+3282	+18	0
Вилояти Хатлон	43013	6696	141	62158	6735	142	+19145	+39	1
Вилояти Суғд	68976	11581	337	101401	11583	339	+32425	+2	2
Шаҳри Душанбе	43304	7953	98	58601	6958	100	+15297	-995	2
НТЧ	35266	5419	18	48945	5645	19	+13679	+226	1

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маҷмуаи оморӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С. 231.

Дар соли 2023 теъдоди субъектҳои соҳибкорӣ бақайдгирифташуда тибқи патент 377640 ададро ташкил медиҳад, ки аз ин нишондиҳанда назар ба соли 2019 ба андозаи 81867 адад зиёд мебошад. Аз ин теъдод шумораи соҳибкорони фаъолияткунанда тибқи патент 99405 ададро ташкил медиҳад, ки хеле ташвишовар мебошад, зеро қисми зиёди соҳибкорони тибқи патент фаъолити худро барҳам додаанд. Шумораи занҳои соҳибкор, ки тибқи патент фаъолият мекунанд дар умум 62365 ададро ташкил медиҳад, ки аз ин 30566 адад фаъолиткунанда ва 31779 адад барҳамдодашуда мебошад.

Дар ҷадвали 3.4. шумораи шаҳрвандоне, ки ба фаъолияти соҳибкорӣ машғуланд (аз рӯи миқдори шаҳодатнома ва патентҳои додашуда) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудаат.

Ҷадвали 3.4. - Динамикаи шумораи шаҳрвандоне, ки ба фаъолияти соҳибкорӣ машғуланд (аз рӯи миқдори шаҳодатнома ва патентҳои додашуда) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2015 – 2022

Нишондиҳандаҳо	Солҳо								Соли 2022 нисбат ба соли 2015 (+, -)
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Ҳамагӣ, ҳазор нафар аз онҳо машғулин, фоиз	243,8	257,1	270,1	284,7	295,7	304,0	307,8	307,2	+63,4
- савдо ва хӯроки омма	35,2	32,7	39,8	31,5	32,0	25,2	25,2	18,6	-16,6
- хизматрасонии маишӣ	2,9	2,0	2,5	2,2	3,2	2,0	2,5	2,3	-0,6
- дар соҳаи иҷтимоӣ-фарҳангӣ	-	0,7	-	0,6	0,4	0,4	0,5	0,7	+0,7
- дигар намудҳои фаъолияти иқтисодӣ	64,3	64,6	57,7	66,3	64,8	72,4	71,8	78,4	+14,1

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маҷмуаи оморӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С. 238.

Аз таҳлили муқоисавии нишондиҳандаҳои ҷадвали 3.4 метавон ба чунин натиҷа расид, ки дар соли 2022 теъдоди шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо фаъолияти соҳибкорӣ машғуланд ва шаҳодатнома ё патент доранд, ба 307,2 ҳазор нафар расидааст. Ин рақам нисбат ба соли 2015 (243,8 ҳазор нафар) 63,4 ҳазор нафар зиёд шуда, 1,3 маротиба афзоиш ёфтааст. Ҳарчанд ҳиссаи нисбии ин шумора дар соҳаи савдо ва хӯроки умумӣ дар соли 2022 (18,6%) нисбат ба соли 2015 (35,2%) 16,6 фоиз коҳиш ёфтааст, соҳаи мазкур ҳанӯз ҳам дар пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ мавқеи пешсафро ишғол мекунад.

Таҳлили динамикаи субъектҳои хоҷагидорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки рушди пайвастаи фаъолияти соҳибкорӣ дар кишвар натиҷаи татбиқи муваффақонаи чорабиниҳои ислоҳоти иқтисодӣ мебошад, ки ба рушди иқтисодию иҷтимоӣ таъсири мусбат гузоштааст. Дар шароити иқтисоди бозорӣ, шумораи шаҳрвандоне, ки бо фаъолияти соҳибкории инфиродӣ машғуланд, дар солҳои таҳлилшуда (2015-2022) аз 284,7 ҳазор нафар дар соли 2015 то ба 307,3 ҳазор нафар дар соли 2022 афзоиш ёфта, 7,9% зиёд шудааст, ки инро метавон ҳамчун нишонаи мусбати рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон арзёбӣ кард.

Дар ҷадвали 3.5 теъдоди корхонаҳо аз рӯи шаклҳои моликият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2016 – 2022 нишон дода шудааст.

Ҷадвали 3.5. - Теъдоди фаъолияти соҳибкории шахсони ҳуқуқӣ аз рӯи шаклҳои моликият дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2016 – 2022

Шаклҳои моликият	Солҳо							Соли 2022 нисбат ба соли 2016, адад	Соли 2022 нисбат ба соли 2016, %
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022		
Ҳамагӣ	42347	42031	43252	46465	47639	48625	52134	+ 9787	123,1
аз он ҷумла аз рӯи шаклҳои моликият, адад									
Давлатӣ	9356	9098	8940	9838	10150	10197	10541	+ 1185	112,7

Хусусӣ ва коллективӣ	32137	32197	33361	35592	36434	37265	40371	+8234	125,6
Дигар шаклҳои моликият (аз ҷумла моликияти омехта ва шахсони ҳуқуқии хориҷӣ ва ғ.)	854	736	951	1035	1052	1163	1222	+368	143,1
Бо ҳисоби фоиз нисбат ба теъдоди умумӣ, %									
Давлатӣ	22,1	21,7	20,7	21,2	21,3	21,0	20,2	-	- 1,9
Хусусӣ ва коллективӣ	75,9	76,6	77,2	76,6	76,5	76,6	77,4	-	1,5
идомаи ҷадвали 4.5.									
Дигар шаклҳои моликият (аз ҷумла моликияти омехта ва шахсони ҳуқуқии хориҷӣ ва ғ.)	2,0	1,7	2,1	2,2	2,2	2,4	2,4	-	0,4

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маҷмуаи оморӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С. 226.

Дар асоси таҳлили муқоисавии маълумоти оморӣ ҷадвали 3.5, метавон ба чунин натиҷа расид, ки дар соли 2022 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи шаклҳои моликият, ҳиссаи бештарро моликияти хусусӣ ва коллективӣ бо 77,4 фоиз ташкил додааст, дар ҳоле ки моликияти давлатӣ 20,2 фоиз ва дигар шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти омехта, моликияти шахсони ҳуқуқии хориҷӣ, шаҳрвандон ва шахсони бетабаъа 2,4 фоизро ташкил медиҳанд.

Ҳамчунин, бояд зикр кард, ки теъдоди корхонаҳо дар асоси гурӯҳбандии шакли моликият нисбат ба соли 2016 бо суръати гуногун афзоиш ёфтааст: моликияти давлатӣ бо 12,7% суръати нисбатан паст, моликияти хусусӣ ва коллективӣ бо 25,6% ва дигар шаклҳои моликият бо 43,1 банди фоизӣ рушд кардаанд. Дар маҷмӯъ, ин нишондиҳанда дар саросари ҷумҳурӣ ба 23,1 фоиз афзоиш ёфтааст.

Аз маълумоти оморӣ ҷадвал чунин бармеояд, ки дар байни шаклҳои моликият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, моликияти хусусӣ ва коллективӣ саҳми калонтаринро доранд, ки дар соли 2022 ҳиссаи онҳо 77,4% ташкил додааст, дар ҳоле ки ин нишондиҳанда дар соли 2016 ба 75,9% баробар буд. Ҳиссаи моликияти давлатӣ дар соли 2022 20,2% ва дар соли 2016 22,1% ташкил додааст. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки теъдоди корхонаҳо дар заминаи моликияти давлатӣ нисбат ба соли 2015 коҳиш ёфтааст. Дигар шаклҳои

моликият дар соли 2022 дар сатҳи 2,4% қарор доштанд, дар ҳоле ки ин нишондиҳанда дар соли 2015 2,0% буд.

Аз таҳлилҳои иттилоотӣ ва оморӣ маълум мешавад, ки ҳиссаи моликияти хусусӣ ва коллективӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон сол то сол афзоиш меёбад. Ин далели он аст, ки соҳибкорӣ дар рушди иқтисодиёти иҷтимоиро ҳадафманд дар Тоҷикистон нақши муҳим ва назаррас дорад. Ҳамчунин, дар ҷадвали 3.6. маълумот оид ба тамоюли тағйирёбии шумораи субъектҳои соҳибкории шахсони ҳуқуқӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳисоби нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва нисбӣ (бо фоиз) инъикоси худро ёфтааст.

Ҷадвали 3.6. – Тамоюли тағйирёбии шумораи субъектҳои соҳибкории шахсони ҳуқуқӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2015- 2022, адад

	Солҳо							Соли 2022 нисбат ба:	
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	соли 2016	соли 2021
Ҳамагӣ, адад	42347	42031	43252	46465	47639	48625	52134	123,1%	107,2%
аз он ҷумла:									
ВМКБ	1725	1609	1669	1797	1870	1920	2015	116,8%	104,9%
в. Хатлон	12346	12484	12773	13805	14021	14218	14820	120,0%	104,2%
в. Суғд	10325	10716	11025	11906	12187	12359	13228	128,1%	107,0%
ш. Душанбе	10856	10280	10656	11275	11708	12498	13886	127,9%	111,1%
НТҚ	7095	6942	7129	7682	7853	7630	8185	115,4%	107,3%
Вазни хос, бо фоиз									
Ҳамагӣ, %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-	-
ВМКБ	4,1	3,8	3,9	3,9	3,9	3,9	3,9	-0,2	0,0
в. Хатлон	29,2	29,7	29,5	29,7	29,4	29,2	28,4	-0,7	-0,8
в. Суғд	24,4	25,5	25,5	25,6	25,6	25,4	25,4	1,0	0
ш. Душанбе	25,6	24,5	24,6	24,3	24,6	25,7	26,6	1,0	0,9
НТҚ	16,8	16,5	16,5	16,5	16,5	15,7	15,7	-1,1	0

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маҷмуаи оморӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С. 226.

Маълумотҳои ҷадвали 3.6 далолат аз он медиҳанд, ки дар соли 2022-м шумораи субъектҳои соҳибкории шахсони ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 52134 ададро ташкил медиҳад, ки аз ин нишондиҳанда 2015 адад ё 3,9 фоиз ба ВМКБ, 14820 адад ё 28,4 фоиз ба в. Хатлон, 13228 адад ё 25,4 фоиз ба в. Суғд, 13886 адад ё 26,6 фоиз ба ш. Душанбе ва ба НТҚ 8185 адад ё 15,7 фоиз рост меояд. Ҳиссаи аз ҳама зиёд дар субъектҳои соҳибкории шахсони ҳуқуқӣ ба вилояти Хатлон ва шаҳри Душанбе рост меояд, ки мутаносибан 28,4-26,6 фоизро ташкил медиҳанд. Шумораи субъектҳои соҳибкории шахсони ҳуқуқӣ дар ҷумҳурӣ назар ба соли 2016 ба андозаи 23,1 фоиз ва нисбати соли 2021 бошад, ба андозаи 7,2 фоиз зиёд шудааст. Тамоюли тағйирёбии аз ҳама бештар нисбат ба соли 2016 дар шаҳри Душанбе рост меояд, ки афзоиши он ба 11,1 фоиз баробар мебошад. Вобаста ба ин, мо дар идомаи таҳлили худ доир ба тақсими корхонаҳо ва ташкилотҳо аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷадвали 3.7. маълумот пешкаш менамоем, ки боз моҳияти иқтисодию иҷтимоии таҳлили моро асосноку эътимоднок мегардонад.

Ҷадвали 3.7. - Тақсими фаъолияти соҳибкории корхонаву ташкилотҳо аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ, адад

	Солҳо							Соли 2022 бо % нисбати соли	
	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2015	2021
Ҳамагӣ	42358	42031	43252	46465	47639	48625	52134	123,1	107,2
<i>Аз он ҷумла:</i>									
Кишоварзӣ, хоҷагии ҷангал ва моҳидорӣ	8989	9521	9775	9972	10194	10252	10461	116,4	102,0
Саноати истихроҷ	335	370	408	493	537	569	608	181,5	106,9
Саноати коркард	2711	2732	3286	3449	3586	3658	4648	171,4	127,1
Таъмини нерӯи барқ, газ, буғ ва тозакунии ҳаво	44	46	51	52	56	65	95	2,2 мар.	146,2
Таъмини об, кор- карди партовҳо ва дарёфти ашёи хоми такрорӣ	556	592	661	671	676	681	693	124,6	101,8
Соҳтмон	2781	2818	2953	3327	3463	3523	3833	137,8	108,8
Савдои яклухт ва чакана	7831	8024	8704	9020	9255	9345	9721	124,1	104,0

Фаъолияти нақлиётӣ ва нигоҳдории борҳо	1180	1302	955	991	1012	1087	1780	150,8	163,8
Фаъолияти меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳо	848	741	1176	1207	1299	1377	1135	133,8	82,4
Миёнаравии молиявӣ ва сугурта	283	308	354	364	378	450	692	2,4 мар.	153,8
Идомаи ҷадвали 5.7.									
Амалиёт бо амволи ғайриманқул	3496	3454	674	680	698	727	765	21,9	105,2
Идоракунии давлатӣ ва мудофия	2493	2417	2401	2404	2412	2415	2156	86,5	89,3
Маориф	4398	4528	4951	5351	5364	5424	5682	129,2	104,8
Тандурустӣ ва хизматрасониҳои иҷтимоии аҳоли	1120	1136	1183	1259	1277	1356	1554	138,8	114,6

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз рӯи маҷмуаи оморӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии оморӣ Назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2023. – С. 224.

Тибқи маълумотҳои оморӣ ҷадвали 3.7. чунин мушоҳида мегардад, ки тақсироти фаъолияти соҳибдорӣ аз рӯи корхонаю ташкилотҳо ва намудҳои фаъолияти иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2022 –м 52134 адад ташкил намудааст, ки 9776 адад нисбати соли 2015 зиёд шудааст. Ҳиссаи аз ҳама зиёд дар байни соҳаҳои иқтисодиёт ин соҳаи кишоварзӣ аст, ки 10461 ададро дар соли 2022 ташкил намудааст ва нисбати соли 2021 –м 209 адад зиёд мебошад. Дар соҳаи саноати коркард низ соли 2022 –м 4648 адад корхонаю ташкилотҳо мавҷуд аст, ки нисбати соли 2021 –м 990 адад афзоиш ёфтааст. Яке аз соҳаҳои, ки солҳои охир хеле бо суръати баланд рушд карда истодааст, ин соҳаи саноат ба шумор меравад, ки ин нишондиҳанда дар соли 2022 хело бо суръати баланд тағйир ёфтааст. Ҳамзамон бо ин дар диаграммаи 1 мо вазни ҳоси корхонаҳои соҳаи саноат, таъмини нерӯи барқ, коркарди партовҳо нисбати ҷамъи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ пешкаш намудем.

Аз диаграммаи 3.1 чунин мушҳида карда мешавад, ки дар соли 2022 ҳиссаи шахсонӣ ҳуқуқии амалкунанда дар соҳаи саноати коркард дар маҷмӯъ 8,9 фоизро ташкил дода, нисбат ба соли 2015 ин нишондиҳанда 2,5 фоиз, саноати истихроҷи маъдан бошад 0,4 фоиз, таъмини нерӯи барқ, газ, буғ ва тозакунии ҳаво 0,1 фоиз, таъмини об, тозакунии ва коркарди партовҳо 1,3 фоиз зиёд шудаанд. Ин тамоюлро манфӣ ҳисобидан мумкин нест, зеро дар

ҷумхури дар шароити муосир ба саноатикунони иқтисодиёт, рушди сайёҳӣ ва ғайра аҳамияти аввалиндараҷа дода мешавад. Табиист, ки дар шумораи умумии шахсони ҳуқуқӣ ҳиссаи ташкилотҳо ва корхонаҳо дар ин соҳаҳо меафзояд.

Диаграммаи 3.1. - Вазни хоси корхонаҳои соҳаи саноат, таъмини нерӯи барқ, коркарди партовҳо нисбати ҷамъи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ, барои солҳои 2015-2022

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз рӯи маҷмуаи оморӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии оморӣ Назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2023. – С. 224.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар таркиби фаъолияти соҳибкорӣ солҳои охир шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ бо суръати баланд меафзояд (ҷадвали 3.8.).

Ҷадвали 3.8. - Шумораи соҳибкдороне, ки дар асоси патент ва шаҳодатнома дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон амал мекунанд, адад

	Ҳама намудҳои соҳибкорони инфиродӣ			
	Шаҳодатнома	Хоҷагиҳои деҳқонӣ	Патент	Ҳамагӣ
Ҳама намудҳои соҳибкорони инфиродӣ				
2015	56206	98368	189075	343649
2020	82388	171691	338715	592794
2021	86994	179413	360766	627173
2022	91045	186286	377640	654971
2022 / 2015, бо %	162,0	189,4	199,7	190,6

Аз шумораи умумии соҳибкорон - фаъолияткунанда				
2015	31352	97122	82784	211348
2020	37264	161370	105401	304041
2021	36637	167000	104241	307878
2022	35749	172108	99405	307262
2022 / 2015, бо %	114,0	177,2	120,1	145,4
Аз шумораи умумии соҳибкорон - барҳамдодашуда				
2015	24854	1246	106201	132301
2020	45124	10315	233314	288753
2021	50357	12413	256525	319295
2022	55298	14178	278233	347709
2022 / 2015, бо %	2,2 маротиба	113,8	2,6 маротиба	2,6 маротиба

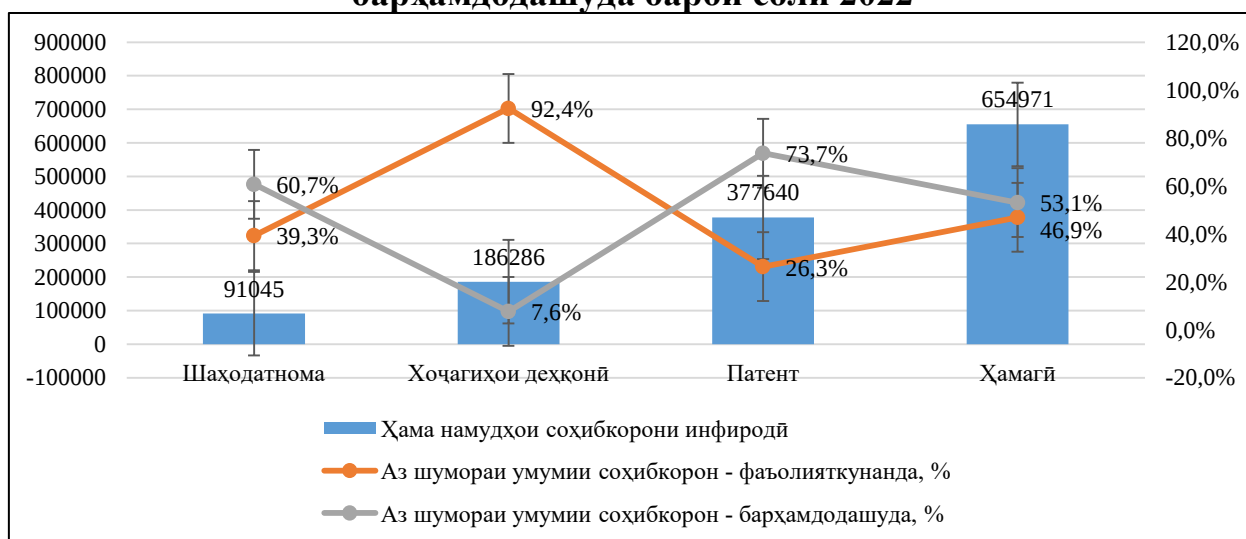
Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси: Тоҷикистон: 25 соли истиқлолияти давлатӣ. маҷмуаи оморӣ. - Душанбе: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2016. – С. 227; маҷмуаи омили Ҷумҳурии Тоҷикистон - 2020. Душанбе. – С. 215; Тоҷикистон: 30 соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмуаи оморӣ. - Душанбе: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. – С. 347; Маҷмуаи омили Ҷумҳурии Тоҷикистон-2022. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С. 231.

Аз таҳлили маълумотҳои ҷадвали 3.8. мушоҳида карда мешавад, ки шумораи соҳибкорони инфиродии бақайдгирифташуда, ки дар асоси патент ва шаҳодатнома амал мекунанд, дар соли 2022 - м 654971 ададро ташкил медиҳад. Аз ин шумораи умумӣ 307262 адад ё 46,9% соҳибкорони инфиродии амалкунанда ва 347709 адад ё 53,1% соҳибкорони инфиродии барҳамдодашуда мебошанд. Махсусан агар ба хоҷагиҳои деҳқонӣ назар афканем, шумораи онҳо дар соли 2022 ба 186286 адад баробар шудааст, ки аз ин нишондиҳанда 172108 адади онҳо фаъолияткунанда ва 14178 адади онҳо барҳамдодашуда мебошад.

Дар баробари муваффақиятҳо ва пешравиҳо дар бахши соҳибкорӣ мо мушоҳида мекунем, ки вобаста ба баъзе монеаҳо мушкilotҳои ҷойдошта аксарияти соҳибкорон фаъолиятҳои худро қатъ мегардонанд, дар баробари ин боз ташкили фаъолиятҳои нав ба қайд гирифта мешавад. Вобаста ба ин масъала бояд диққати ҷиддӣ дода шавад, зеро ҳадафи асосии стратегии мамлакати мо ин рушди соҳибкорӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт, аз ҷумла соҳаи саноат ба ҳисоб меравад. Дар диаграммаи 2 ҳиссаи шумораи

соҳибкорони амалкунанда ва барҳамдодашуда барои соли 2022 пешниҳод мегардад.

Диаграммаи 3.2. - Ҳиссаи шумораи соҳибкорони амалкунанда ва барҳамдодашуда барои соли 2022

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз рӯи маҷмуаи оморӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С. 231.

Нишондиҳандаҳои оморӣ гувоҳӣ медиҳад, ки шумораи умумии субъектҳои хоҷагидорӣ дар ҷумҳурӣ дар соли 2022 ба 362145 адад баробар мебошад, соҳибкорони инфиродӣ ба 307262 баробар шудааст, ки зиёда аз 88,8 фоизи теъдоди умумиро ташкил менамояд. Дар соли 2022 нисбати соли 2015 теъдоди соҳибкорони инфиродӣ ба миқдори 95914 нафар афзоиш ёфтанд, ки он ба 31,2 фоиз баробар гашт. Дар соли 2022 шумораи субъектҳои соҳибкорӣ дар Тоҷикистон тадриҷан тағйир ёфта, ба 362145 адад расид, ки ин нишондиҳанда назар ба соли 2015-ум ба миқдори 25 ҳазор зиёд мебошад.

Ҳамин тариқ, дар як соли охир фақат теъдоди соҳибкорони инфиродӣ, ки тибқи патент фаъолият менамоянд ба миқдори 4836 кам гашта (95,4%), дигар субъектҳои соҳибкорӣ, аз қабилӣ бо тариқи шаҳодатнома фаъолияткунанда ва хоҷагӣҳои деҳқонӣ рӯ ба афзоиш доранд.

Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки дар чор соли охир ҳамаи намуди субъектҳо афзоиш ёфта, фақат теъдоди шахсони воқеӣ, ки тибқи патент фаъолият менамоянд, соли 2022 нисбат ба соли 2021 ба миқдори 4836 нафар кам гаштааст. Миқдори шахсони воқеӣ, ки тибқи шаҳодатнома фаъолият

менамуданд, соли 2022 нисбат ба соли 2015 баръакс ба миқдори 4397 нафар афзоиш ёфтааст, ки ин аз он гувоҳӣ медиҳад, шумораи соҳибкоре, ки тибқи патент фаъолият менамуданду ба тарзи фаъолият тибқи шаҳодатнома гузаштанд, афзоиш ёфт, ки ин барои иқтисодиёти ҷумҳурӣ падидаи хуб аст.

Гарчанде ки дар назари аввал таъсири соҳибкорӣ ба муҳити зист ночиз ба назар мерасанд, аммо таъсири маҷмӯии онҳо хеле назаррас аст.

Дастгирии давлатӣ асоси рушди самараноки соҳибкориҳои экологии ватанӣ мебошад. Дастгирӣ бояд дар асоси санадҳои меъёрию ҳуқуқии дахлдор амалӣ карда шавад ва ба манфиати иқтисодии соҳибкорӣ дар соҳаи экология мусоидат намояд.

Дар ҷадвали 3.9. шумораи субъектҳои соҳибкориҳои шахсони ҳуқуқии ба қайд гирифташуда аз рӯи шакли моликият ва андоза дар соҳаи саноат пешниҳод гардидааст.

Ҷадвали 3.9. - Шумораи субъектҳои соҳибкориҳои шахсони ҳуқуқии ба қайд гирифташуда аз рӯи шакли моликият ва андоза дар соҳаи саноат, адад

Соҳа	Ҳамагӣ	Аз он ҷумла амалкунанда	Аз рӯи шакли моликият		
			давлатӣ	Хусусӣ ва коллективӣ	Хориҷӣ ва омехта (бо иштироки хориҷӣ)
Соли 2015					
Саноати коркард	2815	2643	128	2458	57
То 30 нафар		2365	90	2228	47
Аз 31 то 200 нафар		241	30	206	5
Аз 201 нафар зиёд		37	8	24	5
Саноати истихроҷ	384	298	15	268	15
То 30 нафар		273	8	252	13
Аз 31 то 200 нафар		18	2	15	1
Аз 201 нафар зиёд		7	5	1	1
Соли 2020					
Саноати коркард	3586	2165	111	1959	95
То 30 нафар		1923	74	1783	66
Аз 31 то 200 нафар		210	31	158	21
Аз 201 нафар зиёд		32	6	18	8
Саноати истихроҷ	537	353	13	313	27
То 30 нафар		311	6	288	17
Аз 31 то 200 нафар		30	3	21	6
Аз 201 нафар зиёд		12	4	4	4

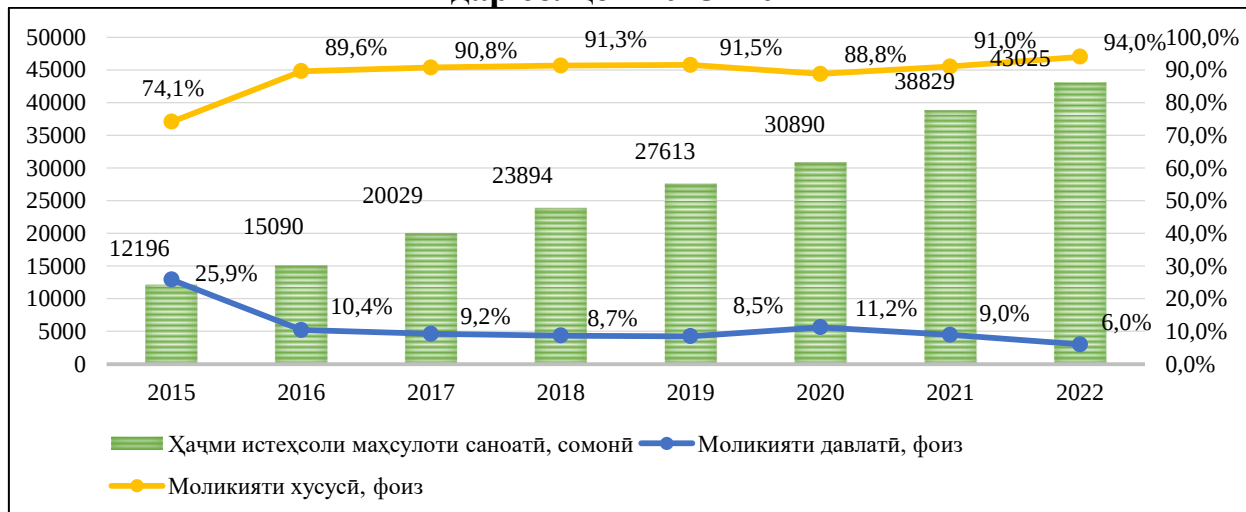
Соли 2021					
Саноати коркард	3658	2358	112	2162	84
То 30 нафар		2097	71	1964	62
Аз 31 то 200 нафар		228	34	179	15
Аз 201 нафар зиёд		33	7	19	7
Саноати истихроҷ	569	393	14	353	26
То 30 нафар		351	6	324	21
Аз 31 то 200 нафар		28	3	21	4
Аз 201 нафар зиёд		14	5	8	1
Соли 2022					
Саноати коркард	4648	2861	112	2658	91
То 30 нафар		2700	89	2541	70
Аз 31 то 200 нафар		132	17	101	14
Аз 201 нафар зиёд		29	6	16	7
Саноати истихроҷ	608	429	14	389	26
То 30 нафар		394	6	368	20
Аз 31 то 200 нафар		20	3	12	5
Аз 201 нафар зиёд		15	5	9	1
Фарқият нисбати соли 2015					
Саноати коркард	1833	218	-16	200	34
То 30 нафар		335	-1	313	23
Аз 31 то 200 нафар		-109	-13	-105	9
Аз 201 нафар зиёд		-8	-2	-8	2
Саноати истихроҷ	224	131	-1	121	11
То 30 нафар		121	-2	116	7
Аз 31 то 200 нафар		2	1	-3	4
Аз 201 нафар зиёд		8	0	8	0

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маҷмӯаи оморӣ Вазъи иқтисодӣ – иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии оморӣ назди президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе. 2011. – С. 231. 2016. – С. 233, 2023. – С. 236.

Аз таҳлили рақамҳои ҷадвали 3.9 чунин хулоса намудан мумкин аст, ки шумораи шахсони ҳуқуқии ба қайд гирифташуда соли 2022 дар соҳаи саноат нисбат ба соли 2015 зиёд гардидааст. Агар дар соли 2015 шумораи шахсони ҳуқуқии ба қайд гирифташудаи амалкунанда дар соҳаи саноат 3199 ададро ташкил дода бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2022 ба 5256 адад баробар шуд. Тағйирёбии ин нишондиҳанда нисбати соли 2015-ум 2057 ададро ташкил медиҳад. Вобаста аз миқёс агар назар афканем мушоҳида мешавад, ки то 30 нафар коргар аз рӯйи шакли моликият дар соли 2015-ум

2638 адад ва дар соли 2022—м 3094 адад рост меояд. Истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ вобаста ба шаклҳои моликият яке аз масъалаҳои муҳим ва зарурӣ ба ҳисоб меравад, ки мо дар диаграммаи 3 ҷиссаи шаклҳои моликиятро дар ҳаҷми истеҳсоли саноатӣ пешниҳод намудем.

Диаграммаи 3.3. Ҷиссаи истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ аз рӯи моликият дар солҳои 2015 -2022

Сарчашма: Маҷмӯаи оморӣ, Тоҷикистон: 30 - соли Истиқлолияти давлатӣ. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021 - С. 234. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. С. 252.

Мувофиқи маълумотҳои оморӣ диаграммаи 3.3. чунин натиҷагирӣ кардан мумкин аст, ки ҷиссаи истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ аз рӯи шакли моликият бештар ба моликияти ғайридавлатӣ 88,7 банди ҶФ ва ба моликияти давлатӣ 11,3 ҶФ рост меояд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки имрӯз дар иқтисодиёти миллӣ нақши соҳибкорӣ хусусӣ дар ташаккул ва рушди истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ хеле зиёд мебошад.

Дар даври соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои беҳтар шудани фазои мусоиди соҳибкорӣ аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон корҳои зиёде анҷом дода шудааст, ки ҳамаи ин ба он оварда расонидааст, ки имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рабабандии сатҳи ҷаҳонӣ мавқеи намоёнро сол то сол ишғол карда истодааст. Ибтидои ин гуфтаҳо ин таҳлили рабабани кишварҳои ҷаҳон дар рейтингҳои пешбурди тиҷорат мебошад, ки дар ҷадвали 10 пешниҳод гардидааст.

Чадвали 3. 10. - Мавқеи Тоҷикистон дар рейтинги пешбурди тичорат (солҳои 2018-2021)

№	Нишондиҳандаҳо	Солҳо			Фарқият нисбати соли 2019
		2018 / 2019	2019/ 2020	2020/ 2021	
1.	Бақайдгирии субъектҳои соҳибкорӣ	57	60	36	-21
2.	Гирифтани иқозат барои сохтмон	136	135	137	+1
3.	Пайвастшавӣ ба шабакаи таъминоти барқӣ	171	173	163	-8
4.	Бақайдгирии моликият	90	91	77	- 3
5.	Дастрасӣ ба захираҳои молиявӣ (қарз)	122	124	11	-111
6.	Ҳимояи манфиатҳои сармоягузoron	33	38	128	+95
7.	Андозбандӣ	132	136	139	+7
8.	Тичорати байналмилалӣ	149	148	141	-8
9.	Таъмини иҷрои созишномаҳо	54	61	76	+22
10.	Барҳамдиҳии корхонаҳо	148	146	153	+5

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси манбаи электронии <http://www.doingbusiness.org/rankings>

Бо дарназардошти маълумотҳои овардашудаи чадвали 10, метавон хулоса кард, ки яке аз нишондиҳандаҳои асосии рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар сатҳи байналмилалӣ аз рӯи баҳодиҳии пешбурди соҳибкорӣ арзёбӣ мешавад. Тибқи маълумоти таҳлилии ин баҳодиҳии байналмилалӣ, Зеландияи Нав ва Сингапур аз ҷумлаи кишварҳои пешрафта дар пешбурди тичорат ба ҳисоб мераванд. Аз рӯи рейтинги ҷаҳонии пешбурди соҳибкорӣ дар соли 2021, Сингапур дар байни 190 кишвар ҷойи 2-юмро ишғол намудааст, ки ин нисбат ба соли 2015 як зина поёнтар аст, дар ҳоле ки Зеландияи Нав аз ҷойи 2-юми соли 2015 ба ҷойи 1-ум дар соли 2021 баромадааст. Қайд кардан зарур аст, ки ин кишварҳо дар рейтинги пешбурди тичорат дар панҷ соли охир мавқеи худро нигоҳ доштаанд.

Дар рейтинги пешбурди соҳибкорӣ дар соли 2021, Олмон бо 79,7 ҳол дар ҷойи 22-юм қарор гирифтааст (соли 2015 - 14), Япония бо 78,0 ҳол дар ҷойи 29-ум (соли 2015 - 29), Россия бо 78,2 ҳол дар ҷойи 28-ум (соли 2015 - 62), Қазоқистон бо 79,6 ҳол дар ҷойи 25-ум (соли 2015 - 77) ва Ўзбекистон бо 69,9 ҳол дар ҷойи 69-ум (соли 2015 - 141) қарор доранд. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин чадвал дар соли 2021 ҷойи 106-умро бо 61,3 ҳол ишғол намудааст, ки ин нисбат ба соли 2015 60 зина боло рафтааст.

Бо вучуди ин, дар Паёми навбатии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд, ки дар қатори дастовардҳо, боз монеаҳо ва камбудии ҷиддӣ низ дар фаъолияти соҳибкорӣ мушоҳида мегарданд. Аз ҷумла бақайдгирии давлатии соҳибкорӣ, чараёни қатъ намудани фаъолияти соҳибкорӣ, риоя нагардидани баъзе муқаррароти Кодекси амалкунандаи андоз нисбати сиёсати маъмурикунонии андоз, мураккабии тартиби андозбандӣ, пешпардохти маблағҳои андоз, дастгирии соҳибкорон ба воситаҳои қарзӣ, беҳад баланд ва дастнорасии сатҳи ғоизи қарзи бонкҳои тичоратии кишвар ва асосан дар шакли кӯтоҳмуддат пешкаш кардани қарзҳо ба соҳибкорони истеҳсолӣ ва тичоратӣ ва ғ. таъсири манфӣ мерасонанд.

Саҳми соҳибкории истеҳсолӣ дар ҳаллу фасли масъалаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ, муттаасифона ба талаботи замони муосир ҷавобгӯ намебошад, зеро, соҳибкорон барои пешбурди ин фаъолият ба хавфу хатарҳои гуногун дучор гардида, ҳавасмандӣ надоранд. Фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ ба сабук кардани речаи андозбандӣ, ба даст овардани қарзҳои дар ҳақиқат имтиёзнок, бахусус дар се-панҷ соли аввали фаъолиятшон, таъмини мустақилият ва озодии фаъолияти соҳибкорӣ, истифода нашудани маблағҳои давлатӣ ҳамчун дастгирӣ аз ҳисоби буҷети давлат ва дигар ҳазинаҳои махсусгардонидашудаи миллӣ, хориҷӣ ва ғ. имрӯз беш аз пеш ниёз дорад.

Аз ин рӯ, барои баромадан аз ин мушкилиҳо ва сари вақт амалӣ намудани Барномаҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба рушди соҳибкорӣ тавсияҳои зеринро пешниҳод менамоем:

1. Барои босуръат ва босубот пеш бурдани соҳибкорӣ қорҳои зерин аҳамияти аввалиндараҷа доранд:

- таҳия ва такмил додани ҳолати қонунгузорӣ ва омода намудани санадҳои нави меъёрӣ-ҳуқуқӣ дар бахши дастгирӣ ва танзими давлатӣ маҳз барои соҳибкории истеҳсолӣ;

- озодии иқтисодии соҳибкории истеҳсолӣ ҷавобгӯ ба талаботҳои ҷаҳонӣ дар тамоми қаламрави Тоҷикистон таъмин карда шавад, дар ин бобат ҳуқуқи манфиатҳои онҳо ба таври қонунӣ аз тарафи давлат ҳифз карда шавад ва ин кор хусусан барои соҳибкории хурд ва соҳибкории инфиродӣ таъмин карда шавад, дар ин бобат ҳар гуна монеаҳои маъмурӣ, фишороварӣ ба фаъолияти соҳибкорон манъ карда шуда, шахсони давлатие, ки ба ин кор ба таври ғаразнок даст мезананд ба ҷавобгарии маъмурӣ ва ҷиноӣ кашида шаванд, ин тадбир танҳо бо роҳи қонунӣ ба тариқи қарори судӣ ҳаллу ҷасл карда шавад;
- ҳамкории самарабахши давлат бо бахши хусусӣ ба таври назарас ба роҳ монда шавад, барои ин чораю тадбирҳои иловагиро роҳандозӣ кардан зарурат дорад, истифодаи самараноки ресурсҳои иқтисодии камёфти кишвар замин, об, ҷангал, канданиҳои ғоиданок, ресурсҳои меҳнатӣ, маблағҳои буҷети давлат дар шароити давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи истеҳсолот бо мақсади истифодаи дастовардҳои илму техника, навовариҳо ва технологияҳои инноватсионӣ бояд афзалият дода шавад, фаъолияти соҳибкорон ба ин раванд сафарбар ва ҳавасманд карда шаванд.

2. Низоми таҳия кардан ва дастрас кардани иттилооти зарурии бозорӣ барои соҳибкорон дар тамоми қаламрави Тоҷикистон дар асоси омӯхтани таҷрибаи пешқадами кишварҳои пешрафтаи дуру наздики хориҷӣ ба роҳ монда шавад.

3. Низоми таҳким бахшидан ва рушди инфраструктураи соҳибкории хурд ва миёнаи истеҳсолӣ, ки асосан пешрафти иқтисодӣ ва иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он вобаста аст, дар амал ҷорӣ кардани технологияҳои навтарин ва дар муддати кӯтоҳтарин таъмин мекунанд, таҷрибаи давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон ИМА, мамлакатҳои Иттиҳоди Аврупо, Япония, кишварҳои аъзои АСЕАН ва ғ. исбот кардааст ҳамаҷониба омӯхта мавриди истифодаи амалӣ қарор дода шавад.

4. Барои рушди минбаъдаи фаъолияти соҳибкорӣ дар истеҳсолот, аз ҷумла дар соҳаи саноат, аз ҷумла саноати коркард, саноати истихроҷи

маъдан, саноати маҳсулоти хӯрокворӣ ва соҳаи кишоварзӣ бояд аҳамияти аввалиндараҷа дода шавад. Таҳлили ҳолати ин соҳа дар солҳои охир гувоҳӣ медиҳад, ки ҳазорҳо тонна меваю сабзавот ва маҳсулоти чорводорӣ, аз ҷумла шир, гӯшт, пӯст, пашм ва ғ. бинобар набудани корхонаҳои замонавӣ коркарди саноатӣ дар маҳалҳо, дурии роҳ аз корхонаҳои истеҳсолӣ то истеъмолгарон, гаронии қимати таҳвили молу маҳсулот ба бозор нарасида, аз 30 то 40 фоизи ресурсҳои молии ин намуди маводи ғизоии барои қонё намудани талаботи аҳолии дохили кишвар ва бозорҳои хориҷӣ талаф меёбанд. Аз ин рӯ, дар оянда бояд тадбирҳои пешгирӣ кардани талафоти молу маҳсулотҳо андешида шуда, соҳибкорони ин соҳаи иқтисодиёт бояд аз тарафи давлат дастгирӣ ёбанд ва санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ таҳия гарданд.

5. Бори гарони фоизи қарзҳои бонкӣ барои соҳибкорони истеҳсолоти саноатӣ ва кишоварзӣ, хусусан дар давраи кӯтоҳмуддат бо меъёрҳои пастар ба соҳибкорон расонида шавад. Танҳо бо ҷорӣ намудани чунин амали зарурӣ соҳибкорони бахши истеҳсолот ҳавасмандии воқеӣ пайдо мекунанд ва нархи молу маҳсулот низ барои истеъмолгарони ниҳой – аҳоли то як андоза дастрас мегардад. Дар баробари ин ба соҳибкоре, ки барои таъсис додани корхонаҳои нави истеҳсолӣ камари ҳиммат мебанданд ва ин корро аз ҳисоби мабалағҳои шахсии худашон роҳандозӣ карда, ҷойҳои нави кори боз ҳам зиёдтар мекунанд давлат метавонад онҳоро дар навбати аввал бо ҳар гуна роҳу васила дастгирӣ намояд, яъне имтиёзҳои андозӣ аз аҳамият ҳолӣ нест.

6. Вазорати рушди иқтисод ва савдо, Вазорати кишоварзӣ, Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар кумитаю вазоратҳои дахлдори соҳаи истеҳсолоти ватанӣ вазифадор карда шаванд, ки дар якҷоягӣ бо олимон, институтҳои тадқиқотӣ-илмӣ, мактабҳои таҳсилоти олии касбӣ Стратегияи рушди соҳибкории хурду миёнаро таҳия намуда ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2025-2040 пешниҳод намоянд.

7. Чораю тадбирҳои судманд андешида шавад, ки соҳибкории хурду миёна дар соҳаи истеҳсолот таи панҷ соли охир нисбат ба миқдори

корхонаҳои мавҷудаи ин соҳа ба андозаи то панҷ маротиба зиёд карда шавад. Нисбат ба шумораи аҳолии Тоҷикистон, аз он ҷумла шумораи аҳолии шуғлноқ; нисбат ба ҳаҷми ММД.

8. Дар шароити бӯҳрони молиявии ҷаҳонӣ (таҳримҳои иқтисодӣ аз ҷониби ИМА, кишварҳои Иттиҳоди Аврупо, Канада, Австралия ва ғ. ба иқтисодиёти Федератсияи Русия ба роҳ монда шудааст) ба андешаи мо ҳар чӣ бештар ташкил намудани ҷойҳои кори нав ва таъсиси корхонаҳои хурду миёна дар баҳши саноати коркард, бофандагӣ, ресандагӣ ва кишоварзӣ (манзур эҳё, таҷдид ва ташаккули сохтори навини пахтакорӣ, парвариши пилла, чорводорӣ) ва дар ин раванд ҷалби шумораи бекорон, бахусус муҳоҷирони меҳнати мамлакат, аз ҷиҳати иҷтимоӣ хеле манфиатноқ мебошад.

9. Гарчанде тибқи Кодекси нави андози Ҷумҳурии Тоҷикистон миқдори андозҳо кам карда шудааст, боз бештар мегардид, агар теъдоди ин андозҳо бори дигар аз тарафи Ҳукумати мамлакат мавриди омӯзиши ҳамаҷониба қарор гирад. Чунин тартиботеро бояд муқаррар кард, ки ҳам барои соҳибкор ва ҳам барои ҷомеа мувофиқ бошад ва соҳибкорон бо дасти дили гарм ҳудашон андозҳоро сари вақт ба буҷети давлат ва буҷетҳои маҳаллӣ супоранд. Чунин таҷриба дар кишварҳои мутамаддини ҷаҳон мушоҳида мегардад.

Аз маводҳои дар боло зикршуда хулосабардорӣ кардан мумкин аст, ки ҳиссаи соҳибкорӣ дар иқтисодиёт имрӯз наздик ба 65,2 фоизи ММД кишварро ташкил менамояд, ки ин аз бомуваффақият амалишавии низоми иқтисоди бозорӣ дарак медиҳад. Аммо ба ин нигоҳ накарда ҳоло ҳам фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаҳои истеҳсолоти воқеӣ, алалхусус саноат бо суръати нигаронкунанда, яъне нисбатан ба талаботи замона ҷавобгӯ набудан, тағйир меёбад. Бинобар ин, муҳайё кардани шароит ва аз байн бурдани мушкилоту монеаҳои мавҷуда дар роҳи пешбурди соҳибкории хурду миёна, мусоидати бештар намудан дар мавриди дастгирии давлатӣ, таъмини ҳамкориҳои мутақобилан судманди баҳши хусусӣ бо давлат, дастрасӣ ба

хазинаҳои молиявии давлатӣ ва ба қарзҳои имтиёзноки бонкҳои тижоратӣ ва ҳамкориҳои самарабахши онҳо бо соҳибкорон, ҷалби сармоягузорӣ ва ҳавасмандгаронии сармоягузoron ва ғ. аҳамияти бузург дар пешрафти иқтисоди миллӣ ва некуаҳволии мардум заминаи устувор хоҳад гузошт.

3.2. Таҳлили вазъи муосир ва тамоюли рушди соҳибкории экологӣ

Дар баробари гузаштан ба иқтисоди бозорӣ як қатор қонуну санадҳои меъёрии ҳуқуқии нав, аз ҷумла дар бораи корхонаҳо, моликият, фаъолияти соҳибкорӣ ва ғайра қабул карда шуданд, ки барои эҳёи соҳибкорӣ дар шароити нави замони муосир шароити зарурӣ ва заминаҳои муайян фароҳам меоранд.

Рушди иқтисодӣ ба ислоҳоти иқтисодие, ки дар кишвар пас аз ба даст овардани истиқлолият гузаронида шуд, асос ёфта, ба ташаккул ва рушди иқтисодӣ гуногунсоха нигаронида шудааст. Тибқи маълумотҳои омӯрӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин давра шумораи корхонаҳои хурду миёна қариб 2,4 баробар ва шумораи коргарони онҳо 1,5 баробар зиёд шудааст. (ҷадвали 3.11.).

Таҳлили маълумотҳои ҷадвали 11 нишон медиҳад, ки дар солҳои аввал афзоиши интенсивии шумораи корхонаҳо мушоҳида карда мешавад. Дар асоси натоиҷи ин таҳқиқот мушоҳида мекунем, ки дар соли 2022 дар муқоиса бо соли 2016 теъдоди корхонаҳои хурд 4021 адад (беш аз 2,4 маротиба), шумораи коргарон 24,1 ҳазор нафар (1,5 маротиба), даромад аз фурӯши мол ва хизмат бештар аз 9,7 миллиард сомонӣ (қариб 22,5 баробар) афзудаанд.

Фаъолияти ташаккул ва рушди соҳибкорӣ дар ҳамаи соҳаҳои иқтисодӣ ҷумҳурӣ, ба истиснои соҳибкории экологӣ мушоҳида мешавад. Шакли асосии моликият дар соҳаи тижорати хурд корхонаҳои хусусӣ мебошанд.

Ҷадвали 3.11. - Динамикаи нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти соҳибкории хурду миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2022

Нишондиҳандаҳо	Солҳо							2022/2016, маротиба
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Шумораи корхонаҳои хурд ва миёна, адад	1669	2291	2865	3367	3633	3985	4021	2,4 мар.
Шумораи миёнаи коргарон (бе коргарони нопурра), ҳазор нафар	16,5	18,9	19,8	18,7	22,5	23,0	24,1	1,5 мар.
Фонди музди меҳнат (аз ҷумла коргарони нопурра), мил. сомонӣ	19,3	57,8	92,3	133,3	152,2	165,5	176,4	9,1 мар.
Даромад аз фурӯши маҳсулот (кор, хизмат) дар як сол, мил. сомонӣ	435,2	1615,2	1836,2	2363,2	8632,7	9560,0	9785,4	22,5 мар.
Шумораи корхонаҳои хурду миёна ба ҳар ҳазор аҳоли, воҳид	0,24	0,31	0,35	0,37	0,27	0,25	0,26	1,1 мар.
Ҳиссаи маҳсулоти истеҳсолкардаи корхонаҳои хурду миёна (корҳо ва хизматрасониҳо) дар сохтори ММД, %	6,03	10,2	7,43	8,6	13,5	14,8	15,4	2,6 мар.

Манбаъ: ҳисоби муаллиф дар асоси Маҷмӯаи солонаи оморӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе: АСП РТ, 2016. – С. 11, 198, 222-224; соли 2014. – С. 12, 210, 221; соли 2017. – С.189, 213-215; Тоҷикистон 25 солагии истиқлолияти давлатӣ // Маҷмӯаи солонаи оморӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: АСП РТ, 2023. – С. 219, 245-248.

Бояд гуфт, ки ташаккул ва рушди соҳибкории экологӣ дар ҷумҳурӣ бо мушкилоти назаррас сурат мегирад; таъсири қавии оғозёбӣ ҳангоми рушди тичорати хурд устувор набуд

Аз соли 1992 инҷониб, рушди соҳибкории хурд дар кишвар бо пайдоиши як қатор тамоюлҳои басо манфӣ хос буд, ки таъсири онҳо боиси сустшавии рушди соҳибкорӣ гардид¹⁰⁶.

Ҳамин тариқ, бо дарназардошти вазъи умумии Тоҷикистон дар робита ба рушди соҳибкорӣ дар маҷмӯъ, масъалаҳои зеринро робита ба ташаккул ва фаъолияти соҳибкории экологӣ қайд кардан лозим аст:

- мавҷуд набудани низоми мукаммали ташаккул ва рушди соҳибкории экологӣ, ки метавонад хизматрасонии босифат ва дар айни замон арзони машваратӣ, иттилоотӣ ва молиявиро, ки ба сатҳи гуногуни инкишофи соҳибкории экологӣ оварда мерасонад, таъмин намояд, махсусан дар он маҳалҳое, ки механизми дастгирии он вучуд надорад;

¹⁰⁶ Султонов, З.С. Предпринимательство (малое) состояние, проблемы и перспективы развития в Республике Таджикистан [Текст] / З.С. Султонов, Н.Н. Носиров, З.И. Асророва. –Душанбе, 2009. – С. 5 - 14.

- набудани рушди дурусти суғурта дар соҳаи соҳибкории экологӣ, ки боиси коҳиш ёфтани иқтидори робитаҳои иқтисодӣ, зиёд шудани шумораи муфлисшавиҳо гардида, дар навбати худ боиси паст шудани ҳавасмандии равандҳои сармоягузорию инноватсионӣ мегардад.

Мушкилоти дигаре, ки ба рушди соҳибкории экологӣ монеъ мешавад, номукаммалии низоми андозбандӣ мебошад. Ҳарчанд давлат барои аз нав дида баромадан ва такмил додани конунгузории андоз чораҳои муайян андешида истодааст, то ҳол бори тоқатнопазири андоз ба соҳибкорӣ боқӣ мемонад¹⁰⁷.

Монеаи назаррас дар рушди соҳибкории экологӣ, ба андешаи мо, мушкили таъминоти кадрӣ, инчунин мавҷуд набудани системаи муассир ва устувори омодаسازی аҳоли ба фаъолияти соҳибкорӣ мебошад. Барои такмили ихтисоси соҳибкорони экологӣ, инчунин кормандони дар ин раванд иштирокдошта бояд пешбинӣ карда шавад¹⁰⁸.

Дар асоси ин, мо чунин мешуморем, ки ба нақшаҳои таълимии мактабҳои таҳсилоти умумӣ, коллечҳо ва донишгоҳҳо омӯзиши асосҳои соҳибкории экологиро қорӣ кардан зарур аст, зеро ҳисси масъулиятшиносӣ ва баланд бардоштани маърифати экологии ҷавонон бояд ҳарчи зудтар тарбия карда шавад.

Тибқи таҳқиқоти мо, дар солҳои охири соҳибистиклолии кишвар шумораи субъектҳои соҳибкорӣ дар самтҳои гуногуни фаъолият афзоиш ёфтааст (ҷадвали 3.12).

---

¹⁰⁷ Султонов, З.С. Предпринимательство (малое) состояние, проблемы и перспективы развития в Республике Таджикистан [Текст] / З.С. Султонов, Н.Н. Носиров, З.И. Асророва. – Душанбе, 2009. – С. 5 - 14.

¹⁰⁸ Казаков, Н.П. Теория и методология развития экологического предпринимательства в рекреационной сфере [Текст] / Н.П. Казаков // Автореф. дисс. ... канд. экон. наук. – Санкт-Петербург, 2009. – С. 15 - 27.

Чадвали 3.12. - Шумораи субъектҳои хурду миёнаи фаъоли соҳибкорӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон то 01.01.2023

Минтақаҳо	Шаҳодатнома	Хочагиҳои деҳқонӣ	Патент	Шахси ҳуқуқӣ	Ҳамагӣ	Бо % ҳангоми ҷамъбаст
ВМКБ	885	78	1928	1106	3997	1,4
Хатлон	6020	47541	23717	9966	87244	31,6
Сӯғд	10456	50472	28327	8366	97621	35,4
Душанбе	9693	7	20148	7276	37124	13,5
НТМ	5032	25278	14265	5092	49667	18,1
Ҳамагӣ	32086	123376	88385	31806	275653	100
Бо % ҳангоми ҷамъбаст	11,7	44,7	32,1	11,5	100	-

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2023

Мувофиқи маълумотҳои дар ҷадвали 12 бояд қайд кард, ки аз шумораи умумии субъектҳои хурду миёна қариб 44,7 фоизро хочагиҳои деҳқонӣ, 32,1 фоизро бо патент, 11,7 фоиз тибқи шаҳодатнома ва 11, 5 фоизро шахсони ҳуқуқӣ ташкил медиҳанд.

Рушди соҳибкории экологӣ ва умуман иқтисодиёти ҷумҳурӣ бештар бо рушди истеҳсолоти соҳаи саноат ва кишоварзӣ, инчунин коркарди маҳсулоти партовҳо алоқамандӣ дорад.

Мусаллам аст, ки Тоҷикистон кишвари кӯҳистон буда, қаторкӯҳҳои Тиён-Шон, Ҳисор-Олой ва Помир 93 фоизи майдони кишварро ишғол менамоянд. Пиряхҳо тақрибан 6% масоҳати кишварро ишғол намуда, тақрибан 550 км³ захираҳои об мавҷуд аст. Бояд зикр намуд, ки дар кишвари мо муҳити зист, рушди устувор ва мушкилоти камбизоатӣ бо ҳам зич алоқаманданд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкилии шӯрашавӣ ва ботлоқшавии заминҳо вучуд дорад. Зиёда аз 15 фоизи заминҳои обӣ шур буда, ҳар сол 2500 гектар аз муомилот мебарояд. Ҳоло дар мамлакат қариб 4000 манбаи ифлоскунанда ба қайд гирифта шудааст. Хусусан, партофтани обҳои коллекторӣ-дренажии ба қайд гирифтанишуда (тоза нашуда), ки боиси шуста

шудани қабати ҳосилхезии хок, пайдо шудани захбурҳо ва ботлоқшавии заминҳои кишоварзӣ мегардад, ташвишовар аст.

Мушкилоти воридот, истифода ва нигоҳдории пестисидҳо дар тамоми мамлакат масъалаи ҳалталаби актуалӣ мемонад. Дар мавзӯҳои аҳолинишини калон иншоотҳои тозакунанда ва ҳифзи муҳити зист иқтидори пешбинишудаи худро пурра ба истифода дода, аксарияти онҳо ба азнавсозӣ ва таъмир ниёз доранд, ғайр аз ин, қисми асосии онҳо дар наздикии минтақаҳои ҳифзи об сохта шудааст.

Дар тамоми ҳудуди шаҳрҳои бузурги саноатӣ – Душанбе, Қўрғонтеппа, Хучанд, Исфара, Кўлоб, Конибодом, Ҳисор, Турсунзода миқдори зиёди партовҳои маишӣ ва саноатии дорои захролудшавии гуногун, аз ҷумла партовҳои радиоактивӣ ҳам шудаанд.

Идоракунии ва коркарди партовҳо ғайриқаноатбахш ба роҳ монда шудааст, ки ба он на танҳо партовҳои маъданҳои куҳӣ, балки дигар соҳаҳои саноат, инчунин партовҳои маишӣ ва тиббӣ низ дохил мешаванд.

Аксари партовҳо дар кишвар, ки бештари онҳо хатарнок ва радиоактивӣ мебошанд, дар саноати кӯҳӣ тавлид мешаванд. Дар ҳоли ҳозир дар кишвар зиёда аз 126 созмони ғайриҳукумати экологӣ расман сабти ном шудаанд, вале таҳлилҳо нишон доданд, ки танҳо ҳудуди 30-тои онҳо фаъоланд. Ҷамъиятҳои мазкур, асосан ба таъмини ҳадафҳои худ – таъмини оби нӯшоқӣ ва анҷом додани корҳои тозакунии санитарӣ ва кабудизоркунии ҳудудҳо машғуланд.

Захираҳои обӣ унсури муҳимтарини сармояи табиӣ мебошанд, ки миқдори зарурӣ ва ҳолати он воқеан ҳалли мушкилоти мубрами соҳаҳои экология, ғизо ва энергетикаро, ки дар назди инсоният қарор доранд, муайян мекунад.

Таҳлили ҳолат ва самаранокии истифодаи захираҳои обӣ дар Тоҷикистон нишон медиҳад, ки дар шароити мавҷудияти боигарии захираҳои оби ҷумҳурӣ ва истифодаи интенсивии онҳо, беасос талафи зиёд шудани оби ширин, афзудани миқдори ифлосшавӣ мушоҳида мешавад, ки сарфи

назар аз тадбирҳои андешидашуда ва кам шудани сарфи об, мушкилоти истифодаи оқилонаи об сол то сол афзуда истодааст. Ҳар сол афзояндаи сарбории техногенӣ ба муҳити зист боиси таназзули экосистемаҳои обӣ мегардад, ки боиси бад шудани сифати оби тоза гардида, ба фаъолияти хоҷагӣ ва саломатии аҳоли таъсири манфӣ мерасонад¹⁰⁹.

Ифлосшавии антропогенӣ ҳавзаҳои асосии оби Тоҷикистон ва обҳои зеризаминӣ дар солҳои навадум асосан бо нишондиҳандаҳои зерин тавсиф карда мешуд.

Ба обҳои дарёҳои асосии водии Ҳисор пестидсидҳо, нитратҳо, хлоридҳо ва сулфатҳо ҳамроҳ гардида, ифлосшавӣ меафзояд.

Концентратсияи нитратҳо дар обҳои зеризаминӣ аз меъёри концентратсияи максималии иҷозатдодашуда (КМИ, ПДК) 2 маротиба аз он зиёд аст.

Дар Сирдарё концентратсияи ионҳои сулфат назар ба КМИ 5,5 баробар, барои магний аз ЧДХ 1,4 баробар, селитра — 1,8 баробар зиёд аст.

Бо моддаҳои захрнок бештар ифлосшавии ҳавзаи обҳои зеризаминӣ дар минтақаҳои истифодабарии объектҳои калони саноатӣ ба амал меояд.

Ҳамин тариқ, аз сарчашмаҳо бармеояд, ки дар натиҷаи фаъолияти саноатии комбинати электрохимиявии Ёвон концентратсияи ионҳои нитрат дар обҳои зеризаминӣ 5,5 баробар, намакҳои аммоний аз меъёри КМИ 60 баробар, намакҳои оҳан 180 маротиба, фтор 2 маротиба зиёд мешаванд¹¹⁰.

Маълумоти тадқиқотӣ нишон медиҳад, ки дар дарёҳои Панҷ 4 фоиз, Вахш 8 фоиз, Кофарниҳон 58 фоиз, Сурхондарё 8 фоиз, Сирдарё 22 фоиз ва дар умум, ифлосшавии об 6,3 мг/м³ фоизро барои ҳар як шахс ташкил додааст.

---

¹⁰⁹ Одинаев Х.А. Совершенствование управления водными ресурсами в регионе: бассейновый подход [Текст] / Х.А. Одинаев // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. — Душанбе, 2015. — №3. — С.3-7.

¹¹⁰ Хикматов С.И. Экономико-экологические проблемы загрязнений окружающей среды [Текст] / С.И. Хикматов. — Душанбе: ТГУК, 2001. — 114 с.

Системаҳои канализатсия шакли тозанашуда ва хатарнокро ба манбаъҳои наздики об равон мекунад, ки аз он аҳолии наздиктарин бевосита барои эҳтиёҷоти рӯзгор об мегиранд.

Муносибати бевичдонона ба манбаъҳои оби тоза ба авҷи бемориҳои сироятӣ барои аҳоли табдил ёфт, ки онҳо тавассути об ба осонӣ интиқол меёбанд. Тибқи маълумоти расмӣ, дар давоми солҳои баъди ҷангҳои шаҳрвандӣ дар маҷмӯъ дар кишвар шумораи гирифторон ба бемории домана 36,2 баробар афзуда буд.

Аз ҷумла, дар шаҳри Душанбе — 21,0 баробар, дар вилояти Хатлон — 32,5 баробар, дар НТМ (ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ) — 31,1 баробар, дар вилояти Суғд ва ВМКБ бошад 4,3 баробар афзуда буд.

Вараҷа барои аҳоли хатар дорад, ки гирифторшавӣ ба он низ афзуда, дар тамоми ҷумҳурӣ 85,9 маротиба афзуда буд: дар шаҳри Душанбе – 29,8 маротиба, дар вилояти Хатлон – 76,8 маротиба, дар ноҳияҳои тобеи марказ – 50,7 маротиба, дар вилояти Суғд ва ВМКБ бошад, 54 маротиба афзуда буд.

Мувофиқи маълумотҳои Хадамоти назорати санитария эпидемиологии Тоҷикистон (СЭС) дар солҳои 1991-1995 шумораи ҷавтидагон аз бемориҳои шадиди рӯда (АКИ) дар як сол 2000-4000 нафар ва пандемияи домана дар солҳои 1996-1997 буд, қариб 30 ҳазор кас зарар дид. Бемории дигар бемориҳои хатарноки сироятӣ: паратиф, лептоспироз, гепатити А, дизентерияи бактериявӣ, ҷуноне ки маълумотҳо нишон медиҳанд, низ афзуда буд¹¹¹.

Илова ба бемориҳои сироятии номбаршуда, омӯзиши маълумот тамоюли афзоиши шумораи бемориҳои норасоии йодро муайян кард, ки бешубҳа аз сабаби кам будани миқдори табиӣ моддаҳои йоддор дар обҳои рӯизаминӣ ва зеризаминӣ, ҳок ва растаниҳо дар Тоҷикистон мебошад.

Мушкилоти таъмини аҳоли бо оби тоза, ҳатто бо дарназардошти сарвати бузурги захираҳои оби дохили Тоҷикистон, сол то сол бо

---

¹¹¹ Хикматов, С.И. Экономико-экологические проблемы загрязнений окружающей среды [Текст] / С.И. Хикматов. -Душанбе: ТГУК, 2001. -114 с.

ифлосшавӣ ва олудашавии ҳавзаҳои об, ки боиси нарасидани оби босифат мегардад, тезутунд ва нигаронкунанда мегардад, ки дар миқёси минтақавӣ ба оқибатҳои ногувор ва дарозмуддати вазнин оварда мерасонад¹¹².

Таъсири сохторҳои соҳибкорӣ, ки дар соҳаи коркарди партовҳои корхонаҳои коркарди металл, ифлосшавӣ бо моддаҳои радиоактивӣ ва кимиёвии зарарнок (ТадАз, айни замон КВД ТАЛКО), инчунин партовҳои саҳти дорои моддаҳои радиоактивӣ ва кимиёвӣ фаъолият мекунанд, баррасӣ карда шуд.

Маҳсулоти ТадАз (айни замон КВД ТАЛКО) барои кишвари мо як самти стратегӣ ва яке аз манбаъҳои асосии дарёфти асбӯру мавод барои табодул ба сифати ивазнамоя (бартер) бо ғалла ва ғайра маҳсуб мешавад.

Илова бар ин, бояд зикр намуд, ки дар айни замон, КВД ТАЛКО манбаи асосии олудашавии шаҳри Турсунзода ва ноҳияҳои наздики он маҳсуб ёфта, аз 30 то 70 фоизи ҳаҷми умумии партовҳои моддаҳои саҳт ва газ ба атмосфераи Тоҷикистонро ташкил медиҳад.

Ба ҷуз аз КВД ТАЛКО, инчунин партовҳои саноатӣ, ки манбаи радиоактивӣ ба шумор мераванд, аз корхонаҳои “Востокредмет” ва корхонаи нуриҳои азотии Вахш ба муҳити зист хатари бузургро эҷод мекунанд.

Бояд зикр намуд, ки боз як мушкили дигар вучуд дорад – дар ҳудуди баъзе хоҷагиҳои деҳқонӣ ё минтақаҳои наздик миқдори хеле зиёди пеститсидҳои кӯҳна ва корношоям ҷамъ шудаанд, ки аксар вақт ғайриқонунӣ истифода мешаванд ва ё танҳо ин партовҳо ба партовгоҳи хоҷагӣ бурда мешаванд. Муайян гардид, ки зиёда аз 2400 тонна ин гуна доруҳои захрнок дар Вахшу Конибодом зери ҳок карда шудаанд.

Дар заминаи гуфтаҳои боло мо зарур мешуморем, ки стратегияи миллии соҳаи соҳибкории экологӣ таҳия карда шавад, зеро ҳар қадар шумораи чунин корхонаҳо ба қорҳои ободонӣ ва фароғатӣ ҷалб карда шаванд, барои ҷомеа ва тамоми иқтисодиёт ҳамон қадар ғоиданоктар аст.

---

¹¹² Хикматов, С.И. Экономико-экологические проблемы загрязнений окружающей среды [Текст] / С.И. Хикматов. -Душанбе: ТГУК, 2001. -114 с.

Рушди минбаъдаи иҷтимоию экологии Тоҷикистон бо вазъи экологии он алоқаманд аст, зеро экосистемаҳои кӯҳӣ ва манбаи захираҳои об, макони ташаккули шароити иқлими маҳаллӣ ба шумор меравад ва вайрон кардани мувозинати экологии экосистемаҳои кӯҳистон барои тамоми минтақа хавфи калон дорад.

Тавре ки дар Концепсияи ҳифзи муҳити зист пешниҳод шудааст, об барои Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо дар ҷумҳурӣ, балки дар заминаи минтақавӣ низ аҳамияти аввалиндараҷа дорад.

Дар ҳудуди мамлакати мо сола ба ҳисоби миёна 80,0 миллиард метри мукааб об ҳосил мешавад. Ҳаҷми муайяншудаи об ба ҳавзаи баҳри Арал ҷорӣ шуда, дар маҷмӯъ 55,4 фоизи оби ҳавзаро ташкил медиҳад (Ҷадвали 13).

Аз сабаби риоя накардани тартиби обёрӣ ва дар наздикии соҳилҳои дарёҳо ҷой додани партовҳо захираҳои оби дарёҳои Сирдарё ва Зарафшон ифлос шуда, дар баъзе маҳалҳо ба камобӣ табдил меёбанд. Дар Помири шарқӣ бошад, таназзули ҷарогоҳҳо дар натиҷаи решақан кардани терискен барои сӯзишворӣ ба амал меояд.

Ҷадвали 3.13. – Захираҳои оби дарёҳои калонтарин, км³

Ҳавза ва дарёҳо абстраксияи об талафоти ҳаҷми истифодашуда	Ҳаҷми миёнаи бисёрсолаи рехтани солоне	Аз он ҷумла, дар доҳили Ҷумҳурии Тоҷикистон	Ҷамъшавии об	Ҳаҷми оби истифодашуда	талафот
1. Панҷ	33,4	17,1	1,97	1,5	0,47
2. Вахш	20,2	18,3	4,6	3,5	1,10
3. Кофарниҳон	5,1	5,1	2,5	1,95	0,55
4. Каратоғ	1,0	1,0	0,64	0,38	0,26
5. Зарафшон	5,3	5,1	0,43	0,4	0,03
6. Сирдарё	15,0	0,8	2,96	2,6	0,36
Ҳамагӣ:	80,0	47,4	13,10	10,33	2,77

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси Ҳисоботҳои арзёбӣ оид ба масъалаҳои афзалиятноки экологии Осиёи Марказӣ. - Ашқобод, - 2016. – С. 46.

Вазъияти экологӣ дар ҳудуди иншоотҳои саноатӣ, махсусан дар саноати маъдан, пеш аз ҳама дар водии Зарафшон, Тақоб ва ҳавзаи дарёи Ёх-Су дар ҳолати номусоид қарор дорад.

Дар шароити Тоҷикистон, ки дар он миқдори зиёди боришот (то 2000 мм) дар як сол меафтад ва дар як мавсим бо назардошти хатари сейсмикӣ

минбаъд чамъ шудани ин партовҳо ҳам барои кишвари мо ва ҳам барои тамоми минтақа хеле хатарнок ба шумор меравад¹¹³.

Маълум аст, ки солҳои охир ҳаҷми истеҳсолот дар ҳолати рушд қарор дорад, вале масъалаи аз партовҳои истеҳсоли ва партовҳои саҳти маишӣ ифлос кардани табиат ва муҳити зист кам намешаванд ва ҳатто майли зиёд шуданро доранд.

Тибқи маълумоти оморӣ, дар ҷумҳурӣ 97 партовгоҳ мавҷуд аст, ки масоҳати он 1354,56 гектарро ташкил медиҳад. Аз ин шумора 63 партовгоҳи партовҳои саҳти маишӣ масоҳати 254,02 гектар, 22 партовгоҳ партовҳои саноатӣ бо масоҳати 848,07 гектар замин, 10 партовгоҳ партовҳои радиоактивӣ бо масоҳати 248,27 гектар замин мебошад ва 2-тои онҳо партовҳои захролуд буда, масоҳати 2,40 гектар заминро ташкил медиҳанд¹¹⁴.

Ҳоло дар ҳудуди ҷумҳурӣ 63 партовгоҳи партовҳои саҳти маишӣ мавҷуд аст. Масоҳати партовгоҳҳо беш аз 254 гектарро ташкил медиҳад, дар ҳоле ки танҳо дар давоми солҳои охир дар ҷумҳурӣ зиёда аз 50 партовгоҳҳои худсарона ба вуҷуд омадаанд ва танҳо дар шаҳри Душанбе зиёда аз 10 адад партовгоҳҳои беиҷозатро ташкил медиҳанд.

Бо дарназардошти мушкилоти иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва миқдори зиёди партовҳои саҳти маишӣ, ки дар солҳои қаблӣ чамъ шудаанд, яке аз параметрҳои асосии ифлосшавии муҳити зист партовҳои саҳти маишӣ мебошад, зеро онҳо ба манбаъҳои кушоди обтаъминкунӣ дохил шуда, ба миқдори зиёди партовҳои саҳти маишӣ ҳамроҳ шуда, ба нишондиҳандаҳои бактериологии ҳолати оби нӯшокӣ таъсири калон мерасонад¹¹⁵.

Ҷумҳурии Тоҷикистон кишвари кӯҳистонист, ки ҳудуди он ба кишварҳои камзамини ҷаҳон тааллуқ дорад. Дар ибтидои соли 2016 фонди замини ҷумҳурӣ тибқи маълумот 14137,7 ҳазор гектарро ташкил дода, аз он

¹¹³ Сафаров, Н. Экология и охрана природы [Текст] / Н. Сафаров. – Душанбе, 1998. -55 с.

¹¹⁴ Маҷмӯаи омории Ҳифзи муҳити зист дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. –Душанбе, 2015. – С . 14

¹¹⁵ Интегрированная оценка состояния окружающей среды [Текст]. - Душанбе, 2006. -С.40-42. -103 с.

худуди 3611,9 ҳазор гектараш дар муомилоти иқтисодӣ қарор дошта, худуди 593,9 ҳазор гектар заминҳои кишоварзӣ мавриди обёрӣ қарор доштанд¹¹⁶.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз сарватҳои гуногуни маъданӣ бой буда, зиёда аз сад манбаи обҳои шифобахш ва маъданиҳои дорои таркибҳои физикӣ ва химиявӣ гуногун омӯхта шудаанд.

Вобаста ба таркиб, ҳосият ва таъсири табобатӣ обҳо ба ҳафт гурӯҳи асосии балнеологӣ ҷудо карда мешаванд: обҳои бе ҷузъ ва ҳосиятҳои хос, обҳои карбондор, обҳои сулфиди гидроген, обҳои феррогин, обҳои йод ва бром, радон, обҳои термалии кремнийдор.

Дар худуди Ҷумҳурии Тоҷикистон 35 кон ва зухуроти обҳои термалӣ муайян карда шудаанд. Дар заминаи чашмаҳои минералӣ ва термалии Тоҷикистон як қатор муассисаҳои санаторию курортӣ «Хоча Оби Гарм», «Оби-Гарм», «Хаватог», «Шоҳамбарӣ», «Гармчашма», «Калтуч» ва ғайра амал мекунанд.

Дар Тоҷикистон нӯҳ обанбор амал мекунад, ки ҳаҷми умумии ғоиданокиашон 15344 км³ мебошад, ки ин қариб 13% -и ҳаҷми миёнаи солони ҳавзаи баҳри Аралро ташкил медиҳад. Дар худуди Тоҷикистон имкони ташаккули обанборҳои нав бо ҳаҷми тақрибан 70 км³ вучуд дорад, ки метавонад 56,6%-и ҳаҷми миёнаи солони дарёҳои ҳавзаи Аралро ташкил диҳад. Обанборҳо бо мақсадҳои энергетикӣ, обёрӣ, обтаъминкунӣ, моҳипарварӣ ва ҳифзи сел истифода мешаванд¹¹⁷.

Худуди Тоҷикистон бо гуногунии ландшафтҳои амудии табиӣ набототӣ низ бо набототи бой ва асил муаррифӣ мешавад, тибқи маълумоти сарчашмаҳо – 9771 намуди наботот ва 20 намуди растанӣ мавҷуд аст. Танҳо дар худуди Тоҷикистон қариб 850 намуди растаниҳои гулдор ва шифобахш мерӯяд, ки онҳо бешубҳа фонди бебаҳои табиати кишвари мо мебошанд.

---

¹¹⁶ Сафаров, Н. Экология и охрана природы [Текст] / Н. Сафаров. – Душанбе, 1998. -55 с.

¹¹⁷ Маҷмӯаи омории Ҳифзи муҳити зист дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. –Душанбе, 2023. – С . 14

Аз сабаби бо маводи сӯзишворӣ таъмин набудани аҳоли дар солҳои охир ғайриқонунӣ ва худсарона буридани ҷангалҳо хеле зиёд шудааст, ки дар натиҷа захираи ҷӯб дар дарахтзорҳои ҷангал кам мешавад (ҷадвали 3.14).

Ҷадвали 3.14. – Тақсимои майдони ҷангал ва захираи ҷӯбу тахта ба ҳолати 01.01.2018 ва 01.01.2023

Намуд	Ҳамагӣ				Аз он ҷумла фонди давлатии ҷангал, ки барои истифодаи дарозмуҳлат пешбинӣ гардидаанд			
	Майдон, ҳаз. га		Захира, млн, қуб. м.		Майдон, ҳаз. га		Захира, млн, қуб. м.	
Солҳо	2018	2023	2018	2023	2018	2023	2018	2023
Ҳамагӣ	421,8	423,0	5,11	5,12	421,8	423,0	5,11	5,12
Аз он ҷумла:								
Дарахти сӯзанбарг	150,0	150,0	3,46	3,46	150,0	150,0	3,46	3,46
Писта	78,0	81,5	0,3	0,3	78,0	81,5	0,3	0,3
Чормағзи юнонӣ	8,0	9,5	0,06	0,06	8,0	9,5	0,06	0,06
Тӯс	2,3	2,3	0,03	0,03	2,3	2,3	0,03	0,03
Сафедор	7,0	7,0	0,05	0,05	7,0	7,0	0,05	0,05
Маҷнунбед	11,0	11,0	0,08	0,08	11,0	11,0	0,08	0,08
Заранг	44,0	40,0	0,68	0,68	44,0	40,0	0,68	0,68
Бодом	12,0	18,2	0,1	0,1	12,0	18,2	0,1	0,1
Саксавул	8,0	8,9	0,04	0,04	8,0	8,9	0,04	0,04
Олуча	2,6	3,7	0,02	0,02	2,6	3,7	0,02	0,02
Буттазор	58,4	58,4	0,23	0,23	58,4	58,4	0,23	0,23
Фарқияти соли 2023 назар ба соли 2018	-	+1,2	-	+0,01	-	+1,2	-	+0,01

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси Маҷмӯаи оморӣ Ҳифзи муҳити зист дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе, 2018. – С. 30.

Барои ташкили шуғли аҳолии маҳаллӣ ва таъсиси корхонаҳои хурд дар маҳалҳо нақшаи дарозмуддати истеҳсоли маҳсулоти асосии хоҷагии ҷангал дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2026 тасдиқ карда шуд (ниг. ҷадвали 3.15).

Ҷадвали 3.15. - Дурномаи истеҳсоли маҳсулоти асосии хоҷагии ҷангал барои солҳои 2022-2026

Номгӯи маҳсулоти асосии хоҷагии ҷангал	Воҳиди ченак	Солҳо							
		2018	2019	2020	2022	2023	2024	2025	2026
Писта	тонна	280,0	320,0	360,0	440,0	480,0	520,0	560,0	600,0
Чормағз	тонна	120,0	180,0	240,0	300,0	355,0	410,0	470,0	540,0
Чормағзи бодом	тонна	12,0	16,0	17,0	21,0	23,0	26,0	29,0	32,0
Хуч	тонна	60,0	100,0	130,0	160,0	170,0	185,0	215,0	240,0
облепиха	тонна	90,0	120,0	150,0	170,0	195,2	210,0	230,5	240,0
Анзур	тонна	60,0	80,0	100,0	125,0	140,0	155,0	170,0	190,0
Асал	тонна	50,0	120,0	145,0	165,0	190,0	210,0	230,0	250,0
Растаниҳои шифобахш	тонна	80,0	120,0	140,0	170,0	190,0	210,0	230,0	250,0
Коркард ва истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии ҷангал	ҳаз. қуттии шартӣ	700,0	1000,0	1250,0	1450,0	1510,0	1620,0	1730,0	1840,0

Сарчашма: Барномаи давлатии рушди соҳаи ҷангал барои солҳои 2022-2026

Ҳамаи ҷангалҳо моликияти давлат мебошанд. Низоми хоҷагии ҷангал 36 хоҷагии ҷангал, 4 беша, 13 мамнуъгоҳ, 1 боғи миллӣ, 2 боғи табиӣ, инчунин корхонаҳои коркарди маҳсулоти хӯрокаи ҷангалро дар бар мегирад (ҷадвали 3.16).

Ҷадвали 3.16. – Бешаҳо, мамнуъгоҳҳо, боғи миллӣ ва боғи табиӣ то соли 2022

	1991	2007	2011	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Шумораи бешаҳо, адад	3	4	4	4	4	4	4	4	4	4
Майдони онҳо, ҳаз. га	86	173	173	173	183	183	183	183	183	183
Шумораи мамнуъгоҳҳо, адад.	14	13	13	13	13	13	13	13	13	13
Майдони онҳо, ҳаз. га	300	183	183	183	313	313	313	313	313	313
Боғи миллӣ, адад	-	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Майдони онҳо, ҳаз. га	-	2,6	2,6	2,6	2,6	2,6	2,6	2,6	2,6	2,6
Боғи табиӣ	-	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Майдон	-	6,8	6,8	6,9	6,9	6,9	6,9	6,9	6,9	6,9

Сарчашма: Маҷмӯаи оморӣ Ҳифзи муҳити зист дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе, 2023. – С . 34.

Бо назардошти бархӯрди ҳамаҷониба ба масъалаи таъмини суботи иқтимоию иқтисодии кишвар, бояд қайд кард, ки яке аз муҳимтарин ҷузъҳои он иқтисодии сармоягузорӣ мебошад¹¹⁸.

¹¹⁸ Тошматов М.Н., Дададжанова Н.М. Инвестиционный потенциал республики Таджикистан: Особенности формирования и проблемы эффективного использования [Текст] / М.Н. Тошматов, Н.М. Дададжанова.–Душанбе: Ирфон, 2012. -С.23.

Тибқи таҳқиқоти мо, сармоягузорӣ дар соҳаи ҳифзи муҳити зист ва истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ аз вазифаҳои асосии рушди устувори экологӣ ва иқтисодӣ мебошад (ҷадвали 3.17).

Ҷадвали 3.17. - Сармоягузориҳо ба ҳифзи муҳити зист ва оқилона истифодаи захираҳои табиӣ дар солҳои 2018-2022 (бо нархҳои ҷорӣ, ҳазор сомонӣ)

	Фондҳои асосии дар фаъолият қарордошта					Иҷро карда шуд маблағгузориҳои асосӣ					Қорҳои сохтмонӣ монтаж анҷом дода шуданд				
	2018	2019	2020	2021	2022	2018	2019	2020	2021	2022	2018	2019	2020	2021	2022
Ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ	35800,2	12513,7	8513,7	6513,7	3885,7	35867,5	11675,4	12911,1	112321,5	152498,2	30494,4	11494,8	52364,3	96145,5	148477,2
Ҳифзи ҳавои атмосфера	340,0	3346,9	2945,1	1297,9	0	340,0	2508,6	1235,7	0	0	306,3	2431,6	1543,4	0	-
Қорҳои соҳилмустаҳкамкунӣ	25460,2	9166,8	5568,6	5215,8	3885,7	35527,5	9166,8	10661,9	97108,1	133321,2	30188,1	9636	42256,1	86491,2	131415,0
Тозакунии обҳои ифлос	0	0	0	0	0	0	0	1013,5	15213,4	19177,0	0	0	8564,8	9654,3	17062,9

Сарчашма: Маҷмуаи омории Ҳифзи муҳити зист дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2019.–С. 28, 2020. С.-27, 2021.–С. 28, 2022.–С. 26, 2023.–С. 28.

Таҳлили омӯзиши вазъи қорқарди партовҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати таҷдиди назарро дар тамоми самтҳои идоракунии партовҳо нишон дод. Бояд гуфт, ки мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии маҳаллӣ тарифҳои хеле пасти ҷамъовариҳои партовҳо аз аҳоли ва қорхонаҳоро муайян ва тасдиқ намудаанд, ки ин боиси хеле кам шудани шумораи соҳибқорони потенсиалии соҳаи соҳибқоронии экологӣ мегардад. Заминаи мавҷудаи меъёри ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон номуқаммал буда, дар айни замон истифодаи ҳамаҷонибаи тамоми механизмҳо дар соҳаи идоракунии ҳама намуди партовҳо ва сарфаи захираҳо вуҷуд надорад.

Дар шаҳрҳои саноатӣ ҳазорҳо тонна партовҳои саноатӣ ва маишӣ ҳам мешаванд, ки дар таркибаш баъзан моддаҳои ифлоскунанда ва ҳатто моддаҳои заҳролуд мавҷуданд, ки барои бисёр шаҳрҳо дар оянда метавонад ба фалокати экологӣ табдил ёбад. Намунаҳои пешбурди тиҷорати ғоидоовар барои коркарди партовҳои маишӣ дар шароити шаҳрӣ дар кишварҳои ғарбиро медонем, аммо дар шароити Тоҷикистон ба ташкили чунин корхонаҳо таваҷҷӯҳи соҳибкорон нест.

Ҳаҷми партовҳо сол то сол меафзояд, аллакай зиёда аз 200 миллион тонна, аз ҷумла партовҳои заҳролуд ва радиоактивӣ ҳам шудаанд. Аз ин 77 ғоизаш партовҳои саноатӣ, боқимонда партовҳои дурушти маишӣ ва дигар партовҳо мебошанд. Партовгоҳҳои маъмулӣ вуҷуд надоранд¹¹⁹.

Дар баробари тамоюли афзоиши неқӯаҳволии аҳоли ва сатҳи иқтисодии бахшҳои алоҳидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳатари олудашавии муҳити зист аз партовҳои истеҳсолӣ ва истеъмоли низ меафзояд (ҷадвали 3.18).

Ҷадвали 18. - Партовҳои коммуналӣ ҳамчун қисми ҷамъоварии ҷамъиятӣ ва боркашонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2018-2022

Манбаи партовҳо	Таснифот	Ҳаҷми партовҳои ҷамъшуда, ҳаз. куб. м		
		Солҳо		
		2019	2021	2022
Ҳамагӣ	Партовҳои шаҳрӣ	35002	4382,9	4402,2
Ҳоҷагии манзилию – коммуналӣ	Партовҳои омехтаи шаҳрӣ	1645,2	2077,8	2072,2
Бозорҳо ва нуқтаҳои савдо	Партовҳои бозорҳо	87,4	230,1	225,6
Тоза кардани маҳалҳо	Партов аз тоза кардани маҳалҳо	1637,8	1478,9	1522,1

Сарчашма: Маҷмуаи омории Ҳифзи муҳити зист дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2020- саҳ. 59, 2022. – С. 58, 2023. – С. 59.

Ҳамин тариқ, таҳлили вазъи имрӯзаи экологӣ ва иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дод, ки дар ҷумҳурии мо барои тавсеаи рушди соҳибкориҳои экологӣ (масалан: майдонҳои саноатӣ, ашёи хоми арзон ва аз

¹¹⁹ Оценочные доклады по приоритетным экологическим проблемам в Центральной Азии- Ашхабад - 2006. – С. 70 - 101.

чиҳати экологӣ тоза, захираҳои меҳнатӣ, шароити хуб ва ояндадор мавҷуд аст, талаби аҳоли, инчунин шароити нақлиёт ва ғайра).

Танҳо хоҳиши соҳибкорони ватании мо барои аз нав ташкил кардан ба соҳибкории экологии саноатӣ боқӣ мемонад. То имрӯз вазъи соҳибкории экологӣ, миқёс ва суръати густариш ва рушди он барои қонеъ гардонидани талаботи ҷомеа ва иқтисодиёти кишвар нокифоя аст.

Вазъи соҳибкории экологиро таҳлил намуда, ба хулосае омадан мумкин аст, ки дар мамлакати мо барои ба роҳ мондани фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи экология имкониятҳои кофӣ мавҷуд аст. Дар баробари ин, бояд гуфт, ки дар Тоҷикистон айни замон рушди густурдаи соҳибкории экологӣ мушоҳида намешавад.

Зоҳиран, ин мушкилоте будааст, ки ҳар севумин корхонаи хурди сабаиномшуда дар Тоҷикистон фаъолиятро мутаваққиф ва ё барҳам додааст. Дар шароити муайяни иҷтимоию иқтисодии давлати мо иқтидори миқдории рушди соҳибкории экологӣ хеле маҳдуд аст, вале дар доираи имкониятҳои мавҷуда ташкил намудани ин намуди соҳибкорӣ аз манфиат холи нест.

Тамоюлҳои номусоиде, ки дар вуҷуд ва рушди соҳибкории экологӣ зуҳур мекунанд, на танҳо бо мушкилоти иҷтимоию иқтисодии миллий, балки бо хусусиятҳои муайяни фаъолияти корхонаҳои хурд, ки субъектҳои ҳоҷагидории системаи ҳоҷагии халқ мебошанд, низ алоқаманданд.

3.3. Рушди соҳибкории экологӣ дар раванди саноатикунории босуръати иқтисоди кишвар

Пеш аз баррасии мафҳум ва моҳияти фаъолияти соҳибкорӣ, ки бо истифодаи захираҳои табиӣ алоқаманд мебошанд, ба мафҳуми умумии фаъолияти соҳибкорӣ таваҷҷуҳ зоҳир кардан зарур аст.

Соҳибкорӣ фаъолияти мустақил буда, бо мақсади гирифтани мунтазами фоида аз истифодаи амвол, фурӯши мол, иҷроиши кор ё хизматрасонӣ нигаронида шудааст.

Фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи муҳити зист ин коркарду истихроҷи захираҳои табиӣ ва истифодаи самараноки онҳоро ба гардиши иқтисодӣ ҳамчун субъекти фоида дар назар дорад.

Инчунин, ба фаъолияте машғуланд, ки асосан бо табиат ва захираҳои маҳдуди он алоқамандии зич дорад: ба монанди истихроҷи маъданҳо ва дигар канданиҳои фойданок, истифодаи захираҳои об, аз ҷумла, обҳои зеризаминӣ, ҷамъоварии ҳезум ва захираҳои ҷангал, ҷамъоварии растаниҳои доруворӣ, моҳидорӣ ва ғайра, ки бо мақсади ба даст овардани фоида аз фурӯш ва коркарди ин сарватҳои табиӣ машғуланд.

Мавриди зикр аст, ки соҳибкорӣ дар соҳаи муҳити зист ва экология метавонад истифодаи ғайримустақими иншооти табииро низ амалӣ намояд. Масалан, истифодаи иншоотҳои обӣ барои истеҳсоли қувваи барқ, таҳқиқоти муҳандисӣ ва геологӣ, сохтмон ва истифодаи иншооти зеризаминӣ ва ғайраҳо. Аммо қайд намудан зарур аст, ки дар баробари ба даст овардани фоида инчунин, ба вайронкунии воқеии қабати замин, хок, сарватҳои табиӣ ва вайрон кардани низоми табиӣ хокҳои бебаҳо оварда мерасонад. Аз ин лиҳоз, ба фаъолияти соҳибкорие, ки дар соҳаи муҳити зист ба роҳ монда мешавад, зарур аст, ки техника ва технологияи муосирро самаранок истифода бурда, таъсири манфии зарароварро ба объектҳои табиӣ кам намояд.

Дар доираи фаъолияти иқтисодӣ аз истихроҷ, коркард ва фурӯши захираҳои табиӣ даромад ба даст меоранд, аммо бевосита ба ҳолати як объекти табиӣ ва дар маҷмӯъ ба муҳити зист таъсир мерасонанд.

Ҳамзамон, таъсири соҳаҳои мазкур ба вазъи экологии муҳити зист ба тариқи зайл ифода карда мешавад:

- ифлосшавии кимиёвии хок, обанборҳои рӯизаминӣ ва зеризаминӣ, сарватҳои зеризаминӣ, ҳавои атмосфера бо ашёи истихроҷшуда, моддаҳо ва реактивҳои кимиёвӣ, ки дар ҷоҳҳои пармакунӣ ва коркард истифода мешаванд;
- кам шудани ҳаҷм ва сифати канданиҳои ғоиданок бинобар сабаби вайрон кардани технологияи истеҳсолот, об, сӯхтор ва дигар омилҳо;
- гирифтани захираҳои об;
- вайрон кардани низомҳои ҳароратии равандҳои геологӣ, рушди равандҳои геологии экзогенӣ, эрозия, ботлоқшавӣ, пастшавӣ, ярҷ, пайдоиши сейсмикӣ;
- тағйирёбии муҳити зисти объектҳои олами ҳайвонот ва бадтар шудани шароити зиедкунии онҳо, ҳӯронидан, истироҳат ва масири муҳоҷират ва ғ.

Ба ҳама намудҳои ҷузъҳои табиӣ зарар расонида мешавад. Вобаста ба ин, дар соҳа зарур аст, ки маҷмӯи ҷорабиниҳо оид ба ҳифз ва барқароркунии муҳити зист, истифодаи оқилонаи захираҳои минералӣ ва дигар захираҳои табиӣ, пешгирӣ ва рафъи оқибатҳои таъсири манфии муҳити зист ба роҳ монда шавад.

Қайд намудан ба маврид аст, ки яке аз роҳҳои беҳтарини ҳифзи табиат ин оқилона ва сарфакорона истифода бурдани он мебошад. Илова бар ин, бояд зикр намуд, ки принципи идоракунии оқилонаи табиат на танҳо заминаи танзими ҳифзи муҳити зист, балки яке аз принципҳои асосии танзими фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи идоракунии табиат мебошад.

Бо вучуди ин, Қонун дар бораи хифзи муҳити зист истифодаи самараноки захираҳои табиӣ, иштироки онҳо ба гардиши иқтисодӣ, аз ҷумла ҳама намуди таъсир ба онҳо дар чараёни фаъолияти иқтисодӣ ва дигар фаъолиятҳоро муайян менамояд.

Ҳамин тавр, мо метавонем чунин хулоса барорем, ки ҳама гуна фаъолияти соҳибкорӣ вобаста ба истифодаи захираҳои табиӣ ва ё таъсири муҳити зист бо равиши низоми экологӣ маҳдуд аст, яъне амалӣ намудани фаъолияти иқтисодӣ бо дарназардошти танзими талаботи меъёрҳои экологӣ имконпазир аст.

Умуман, фаъолиятҳои соҳибкорӣ ё дигар фаъолият бояд дар асоси таъсири ҳадди ақали имконпазир ба муҳити зист ба роҳ монда шаванд.

Дар робита ба ин, бояд қайд кард, ки фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи идоракунии муҳити зист, пеш аз ҳама, ба принципи истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ ҳангоми анҷом додани фаъолияти хоҷагидорӣ (соҳибкорӣ) асос ёфтааст. Ин намуди фаъолият аз ҷиҳати илмӣ асоснок буда, бояд истифодаи самаранок ва оқилонаи захираҳои табиӣ, ҷалби онҳо ба муомилоти иқтисодӣ бидуни зарар ба муҳити зист, пардохти ҳама намуди таъсири манфӣ ба объектҳои табиӣ, инчунин риояи талаботи меъёрҳои экологӣ дар чараёни иҷрои фаъолияти иқтисодиро таъмин намояд.

Дар тӯли солҳои истиқлолият, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор корхонаҳои саноатии хурд ва бузург бунёд ва ба истифода дода шуданд. Аз ҷумла, дар ноҳияи Бобоҷон Ғафуров корхонаҳои «Хуаксин Ғаюр семент» ва «Хуаксин Ғаюр Суғд семент», дар ноҳияи Ёвон «Чунгтсай Моҳир семент» ва корхонаи истеҳсоли гачкартон ҚСК «Ху Чан индустриал», инчунин корхонаи «Ҳишти сабук» дар ноҳияи Рӯдакӣ таъсис ёфта, ба фаъолият оғоз карданд. Шумораи умумии нишондиҳандаҳои соҳаи саноат дар ҷадвали 3.19 оварда шудааст.

Чадвали 3.19. - Тамоюли тағйирёбии нишондиҳандаҳои умумии иқтисодии соҳаи саноат дар солҳои 2016 -2022

Нишондиҳандаҳои умумии иқтисодии саноат	Солҳо							Соли 2022 нисбати соли 2016, %
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Шумораи корхонаҳо, адад	2310	2043	1999	2161	2164	2283	2802	121,3
Ҳаҷми маҳсулот (бо нархҳои с. 2020), млн. сомонӣ	19650	23835	26362	29841	32467	39221	43025	2,2 мар.
Шумораи миёнаи солонаи коркунони истеҳсолоти саноатӣ, ҳазор нафар	80,9	86,8	85,6	84,2	84,3	85,3	86,3	106,7
аз ҷумла, коргарон	65,9	73,8	72,1	73,2	67,7	68,3	71,2	108,0

Сарчашма: ҳисоби муаллиф да асоси маҷмӯаи оморӣ, Тоҷикистон: 30 - соли Истиқлолияти давлатӣ. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021 - С. 267. Оморӣ солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. С. 249.

Вобаста ба маълумотҳои таҳлилгардидаи нишондиҳандаҳои оморӣ чадвали 3.19 чунин натиҷагирӣ кардан мумкин аст, ки шумораи корхонаҳои соҳаи саноат дар соли 2022-м 2802 ададро ташкил намудааст, ки нисбати соли 2016-м 21,3 банди фоизӣ ё 492 адад зиёд шудааст. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар соли 2022 –м 43025 млн. сомони ро ташкил додааст, ки нисбати соли 2016 –м 2,2 маротиба афзоиш ёфтааст. Дар соли 2022 шумораи миёнаи солонаи коркунони истеҳсолоти саноатӣ 86,3 ҳазор нафар, аз он ҷумла коргарон 71,2 ҳазор нафар мебошад, ки нисбати соли 2016 –м 6,7 ва 8,0 банди фоизи афзоиш ёфтаанд. Ин тамоюли тағйирёбӣ дар соҳаи саноат аз он шаҳодат медиҳад, ки бо дастгирии бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба даст оварда шудааст, зеро барои рушду ташаккули ин соҳаи ҳаётан муҳим ва таъмини бозори дохилии мамлакат ба маҳсулотҳои истеҳсоли ватанӣ тамоми тadbирҳову имтиёзҳои заруриро пешниҳод намудааст.

Тибқи маълумотҳои омӯи мушоҳида карда мешавад, ки шумораи субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаи саноат аз рӯи намудҳои фаъолият сол то сол рӯ ба афзоиш дорад, ки мо онро дар ҷадвали 3.20 пешниҳод намудем.

Ҷадвали 3.20. – Афзоиши шумораи субъектҳои соҳибкории саноатӣ аз рӯи намудҳои асосии фаъолияти иқтисодии соҳаҳои саноат, адад

Нишондиҳандаҳо	Солҳо							2022 нисбат ба 2016, %
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Саноат, ҳамагӣ аз он ҷумла:	2043	1999	2161	2164	2283	2397	2802	137,2
1. Саноати истихроҷи маъдан, аз он ҷумла:	232	229	249	250	264	291	303	130,6
- истихроҷи маводҳои энергетикӣ	31	29	30	26	24	29	27	87,1
- истихроҷи маводҳои ғайриэнергетикӣ	201	200	219	224	240	262	276	137,3
2. Саноати коркард аз ҷумла:	1772	1732	1806	1746	1846	1927	2318	130,8
- истеҳсоли маҳсулоти хурукворӣ	507	478	468	462	501	515	634	125,0
- истеҳсоли насочӣ ва дузандагӣ	352	361	390	368	397	414	451	128,1
- истеҳсоли чарм, маснуот аз чарм ва истеҳсоли пойафзол	15	18	20	18	20	20	24	160,0
- коркарди ҷӯбу тахта ва истеҳсолоти маснуот аз ҷӯб	28	30	33	17	18	19	21	75,0
- истеҳсоли селюлозаю қоғаз, фаъолияти таъбу нашр	152	145	150	142	143	144	152	100,0
- истеҳсоли маҳсулоти нафт	22	22	24	23	24	26	24	109,1
- истеҳсоли кимиёвӣ	44	41	47	58	62	66	88	2,0 мар.
- истеҳсоли маснуоти резинӣ ва пластмассӣ	57	63	69	77	82	93	157	2,8 мар.
- истеҳсоли ҳаргуна маҳсулоти ғайрифилизи маъданӣ	348	331	362	354	365	388	476	136,8
- истеҳсоли металлургӣ ва истеҳсоли маснуоти тайёрифилизӣ	134	128	124	112	115	116	131	97,8
- мошинсозӣ	53	57	58	32	36	38	42	79,2
- ҳаргуна соҳаҳои саноат	60	59	61	83	83	88	118	196,7
3. Истеҳсолу тақсими неруи барқ, газ ва об	39	38	106	168	173	179	181	4,6 мар.

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маҷмӯаи омӯи, Тоҷикистон: 30 - соли Истиқлолияти давлатӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021 - С. 234. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. С. 251.

Таҳлили нишондиҳандаҳои омории ҷадвали 20 шаҳодат аз он медиҳад, ки соҳаи саноат ба якчанд гурӯҳ ҷудо мешавад, агар дар соли 2022 шумораи умумии корхонаҳо дар ин соҳа 2802 ададро ташкил дода бошад, пас ба ҳулоса омадан мумкин аст, ки аз ин нишондиҳанда 303 адад ба саноати истихроҷи маъдан рост меояд, ки нисбати соли 2016-м 30,6 фоиз зиёд

мебошад, саноати коркард дар соли 2022-м 2318 ададро ташкил медиҳад, нисбати соли 2016-м 30,8 банди фоизи афзоиш ёфтааст. Вобаста ба маълумоти чадвал маълум аст, ки дар таркиби саноати коркард, ҳиссаи зиёд дар саноати маҳсулоти хӯрокворӣ – 634 адад ё 25,0 банди фоиз, истеҳсоли насочӣ ва дӯзандагӣ 451 адад ё 28,1 фоиз, истеҳсоли чарм, маснуот аз чарм ва истеҳсоли пойафзол 24 адад ё 60,0 фоиз, истеҳсоли селулозаю қоғаз, ғаъолияти таъбу нашр 152 адад ё 100,0 фоиз, истеҳсоли маҳсулоти нафт 24 адад ё 9,1 фоиз, истеҳсоли кимиёвӣ 88 адад ё 2 маротиба, истеҳсоли маснуоти резинӣ ва пластмассӣ 157 адад ё 2,8 маротиба, истеҳсоли ҳаргуна маҳсулоти ғайрифилизии маъданӣ 476 адад ё 36,8 фоиз ва ҳаргуна соҳаҳои саноат 118 адад ё 98,7 фоиз нисбати соли 2015 афзоиш ёфтааст. Аммо, мутаассифона саноати коркарди чӯбу тахта ва истеҳсолоти маснуот аз чӯб 21 адад ё 25 фоиз, истеҳсоли металлургӣ ва истеҳсоли маснуоти тайёрифилизи 131 адад ё 2,2 фоиз ва мошинсозӣ 42 адад ё 20,8 банди фоизи нисбат ба соли 2015 коҳиш ёфтааст. Яке аз қисматҳои асосии соҳаи саноат ин истеҳсолу тақсими неруи барқ, газ ва об мебошад, ки ин нишондиҳанда дар соли 2022-м 181 ададро ташкил додааст, ки нисбати соли 2015 ба андозаи 4,6 маротиба рушд намудааст. Дар идомаи таҳлил оид ба тағйирёбии ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ нуқтаи назар пешниҳод менамоем, ки нишондиҳандаҳои он дар чадвали 3.21 оварда шудааст.

Чадвали 3.21. - Тамоюли тағйирёбии ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ аз рӯи намудҳои асосии ғаъолияти иқтисодии соҳаҳои саноат, бо нархҳои солҳои дахлдор – млн. сомонӣ

Нишондиҳандаҳо	Солҳо							2022 нисбат ба 2016, маротиба
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Саноат, ҳамагӣ аз он ҷумла:	15090	20029	23894	27613	30890	38829	43025	2,9 мар.
1. Саноати истихроҷи маъдан, аз он ҷумла:	3004	4524	4686	4853	4309	8409	8906	2,9 мар.
- истихроҷи маводҳои энергетикӣ	222	298	331	377	429	485	582	2,6 мар.
- истихроҷи маводҳои ғайриэнергетикӣ	2782	4226	4355	4476	3880	7924	8324	3,0 мар.
2. Саноати коркард аз ҷумла:	9368	11776	13520	15952	19054	22313	26497	2,8 мар.
- истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ	3690	4304	4900	5399	7089	7608	10383	2,8 мар.
- истеҳсоли насочӣ ва дӯзандагӣ	1520	2354	2479	2636	2870	4096	4720	3,1 мар.

- истеҳсоли чарм, маснуот аз чарм ва истеҳсоли пойафзол	49	57	63	71	91	120	137	2,8 мар.
- коркарди чӯбу тахта ва истеҳсолоти маснуот аз чӯб	103	119	138	148	142	125	147	1,4 мар.
- истеҳсоли селулозаю қоғаз, ғаёлияти табу нашр	115	142	241	260	182	210	272	2,4 мар.
- истеҳсоли маҳсулоти нафт	62	79	105	127	87	123	77	1,2 мар.
- истеҳсоли кимиёӣ	95	107	147	154	182	268	439	4,6 мар.
- истеҳсоли маснуоти резинӣ ва пластмасӣ	85	157	200	265	291	390	524	6,2 мар.
- истеҳсоли ҳаргуна маҳсулоти ғайрифилизии маъданӣ	1655	2091	2298	2593	2713	2856	2924	1,8 мар.
- истеҳсоли металлургӣ ва истеҳсоли маснуоти тайёрифилизи	1850	2187	2708	3874	4978	5967	6093	3,3 мар.
- мошинсозӣ	114	142	203	308	291	392	588	5,2 мар.
- ҳаргуна соҳаҳои саноат	30	37	38	117	138	158	193	6,4 мар.
3. Истеҳсолу тақсими нури барқ, газ ва об	2718	3729	5688	6808	7527	8107	7622	2,8 мар.

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маҷмӯаи оморӣ, Тоҷикистон: 30 - соли Истиқлолияти давлатӣ. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021 - С. 234. Омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. С. 252.

Аз маълумотҳои қадвал чунин мушоҳида мегардад, ки дар соли 2022 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар ҳама намудҳои фаъолияти иқтисодӣ 43025 млн. сомони ро ташкил медиҳад, ки нисбати соли 2016 ба андозаи 2,9 маротиба афзоиш ёфтааст. Дар умум тамоми нишондиҳандаҳои соҳаи саноат, аз ҷумла саноати коркард 26497 млн. сомонӣ ва саноати истихроҷи маъдан 8906 млн. сомонӣ зиёд шудааст ва муносоибан нисбати соли 2016 ба андозаи 2,8, 2,9 маротиба афзоиш ёфтааст. Ин нишондиҳандаҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки соҳа саноат дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле бо суръати баланд бо дастгири бевоситаи Ҳукумати мамалакат рӯ ба афзоиш овардааст. Мо боварӣ дорем, ки дар оянда соҳаи саноат яке аз соҳаҳои мешавад, ки таъмини бозори истеъмолии миллиро пурра ба молу маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ таъмин менамояд ва би ин васила сатҳи некуаҳволии аҳолиро таъмин менамояд. Яке аз нишондиҳандаҳои баҳодихии ҳолат ва рушди соҳаи саноат ин муайян намудани тамоюли тағйирёбии

индексҳои ҳаҷми умумии маҳсулоти саноатӣ мебошад, ки дар диаграммаи 4 пешкаш гардидааст.

Диаграммаи 3.4. Тамоюли тағйирёбии индексҳои ҳаҷми умумии маҳсулоти саноатӣ

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маҷмӯаи оморӣ, Тоҷикистон: 30 - соли Истиқлолияти давлатӣ. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021 - С. 234. Омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. С. 249.

Тибқи маълумотҳои диаграммаи 3.4 мушоҳида мегардад, ки индекси ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ 109,7 фоизро дар соли 2022 ташкил намудааст, ки 1,6 фоиз нисбати соли 2015 кам мебошад. Агар ба индекси саноати истихроҷ назар афканем, мушоҳида мегардад, ки назар ба соли 2015 ба андозаи 20,6 фоиз коҳиш ёфтааст ва саноати коркард бошад, ба андозаи 3,4 фоиз афзоиш ёфтааст. Ҳамаи ин нишондиҳандаҳо аз он шаҳодат медиҳад, ки соҳибкории экологӣ дар ташаккул ва рушди саноатикунони босуръати иқтисодиёт заминаи мусоид фароҳам оварда истодааст, зеро ки шумораи корхонаҳои саноатӣ сол то сол рӯ ба афзоиш доранд. Вобаста ба ин истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти саноати истихроҷи маъдан дар ҷадвали 3.22 оварда шудааст.

Чадвали 3.22. - Тағйирёбии истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти саноати истихроҷи маъдан дар солҳои 2015-2022

	Солҳо								с. 2022 / с. 2015, %
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Ангишт, ҳаз. т.	1041,9	1361,4	1759,7	1907,0	2027,8	2029,1	2088,7	2393,6	2,2 мар.
Нафт (ҳамроҳии конденсати газ), ҳаз. т.	24,6	25,0	23,4	23,6	23,3	24,5	24,6	24,9	101,2
Газ, млн. м ³	4,1	3,2	1,5	0,9	0,7	0,7	0,8	0,8	19,5
Маводи сохтмони ғайримаданӣ, ҳаз. м ³	1167,4	1276,0	1105,2	1339,0	1541,1	1537,6	1459,7	1689,8	144,7
Истихроҷи намак, ҳаз. тонна	35,7	35,5	41,4	39,0	35,5	37,0	26,9	31,1	87,1

Сарчашма: Маҷмӯаи оморӣ солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. - С. 262.

Аз таҳлили маълумотҳои ҷадвали 3.22 чунин мушоҳида карда мешавад, ки истеҳсоли ангишт аз 1041,9 ҳазор тоннаи соли 2015 ба 2393,6 ҳазор тонна дар соли 2022 баробар шудааст, ки назар ба соли 2015 –м 2,2 маротиба зиёд мебошад. Дар соли 2022 ҳаҷми истеҳсоли нафт (ҳамроҳии конденсати газ), 24,9 ҳазор тоннаро ташкил намудааст, ки назар ба соли 2015-ум 1,2 фоиз (24,6 ҳазор тонна) афзоиш ёфтааст. Маводи сохтмони ғайримаданӣ дар соли 2022 ба 1689,8 ҳазор м³ баробар шудааст, ки ин нишондиҳанда дар соли 2015 ба 1167,4 ҳазор м³ баробар шудааст, ки нисбат ба соли 2015 –ум 44,7 фоиз зиёд мебошад. Тибқи маълумотҳои оморӣ муайян карда мешавад, ки сол то сол ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ зиёд шуда истодааст, ки барои ин рушди ҳамаҷонибаи соҳибкорӣ экологӣ зарур ва муҳим мебошад.

Дар ҷадвали 3.23 тамоюли тағйирёбии истеҳсоли маҳсулоти нафть дар корхонаҳои саноатӣ пешкаш карда шудааст.

Чадвали 3.23. - Тамоюли тағйирёбии истеҳсоли маҳсулоти нафтӣ дар корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, барои солҳои 2015-2022

	Солҳо								Фарқият, +,-
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Бензин, тонна	411,8	697,0	733,1	932,7	465,8	258,3	420,2	510,3	+98,5
Сӯзишвории дизелӣ, тонна	2467	4620	9752	17119	12492	5912	7666	4003	+1536
Мазут, тонна	4637	7026	9219	25866	14747	7548	10326	5110	+473
Битум, тонна	2138	2725	3059	2511	2680	2698	3089	3161	+1023
Асфалт, тонна	141041	142976	69235	135356	103437	106371	150746	174881	+33840

Сарчашма: Маҷмӯаи оморӣ солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. - С. 263.

Аз маълумотҳои ҷадвал мушоҳида мешавад, ки истеҳсоли маҳсулоти нафтӣ дар корхонаҳои саноатӣ рӯ ба афзоиш дорад, агар ба нишондиҳандаи соли 2022 —м назар афканем мушоҳида мешавад, ки бензин 510,3 тонна назар ба соли 2015-м 95,5 тонна (411,8 тонна), сӯзишвории дизелӣ 4003 тонна нисбат ба соли 2015-м 1536 тонна (2467 тонна), мазут назар ба соли 2015-м 473 тонна, битум 1023 тонна ва асфалт 33840 тонна нисбат ба соли 2015 зиёд шудааст.

Дар давоми солҳои истиқлолият, корхонаҳои саноатии истеҳсолӣ бо истифода аз ашёи хоми маҳаллӣ ва захираҳои табиӣ фаъолият мекунанд ва бо масолеҳи сохтмонӣ иншоотҳои сохтмонӣ таъмин мекунанд. Дар соли 2022, масолеҳи сохтмонӣ ба маблағи 1,5 миллиард сомонӣ истеҳсол шуд, ки нисбат ба соли 2021 214,5 миллион сомонӣ зиёд буда, инкишофи аҳамияти босуръатро нишон медиҳад. Ҳиссаи соҳаи саноат дар маҷмуи маҳсулоти саноатӣ дар соли 2021 12,4% ва дар соли 2022 ба 10,8% поён омад. Миқдори истеҳсоли маҳсулоти гуногуни сохтмонӣ чунин аст:

- Семент: 4,3 миллион тонна (ҷадвали 3.25 ва диаграммаи 3.5)
- Хишт: 182,3 миллион дона хишти шартӣ
- Газоблок: 18,2 ҳазор
- Масолеҳи ғайримаъданӣ: 850,0 ҳазор
- Гаҷкартон: 751,0 ҳазор дона

- Шифер: 2,3 миллион тахтаи шартӣ

Аз нишондиҳандаҳои диаграммаҳои 3.4 ва 3.5 бармеояд, ки ҳаҷми истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти сохтмонӣ дар соли 2022 нисбат ба соли 2016 тамоюли мусбӣ дошта, сол ба сол зиёд гардидааст.

Ҷадвали 3.24. – Ҳаҷми умуии истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ дар солҳои 2015-2022, млн. сомонӣ бо нархҳои муқоисавӣ

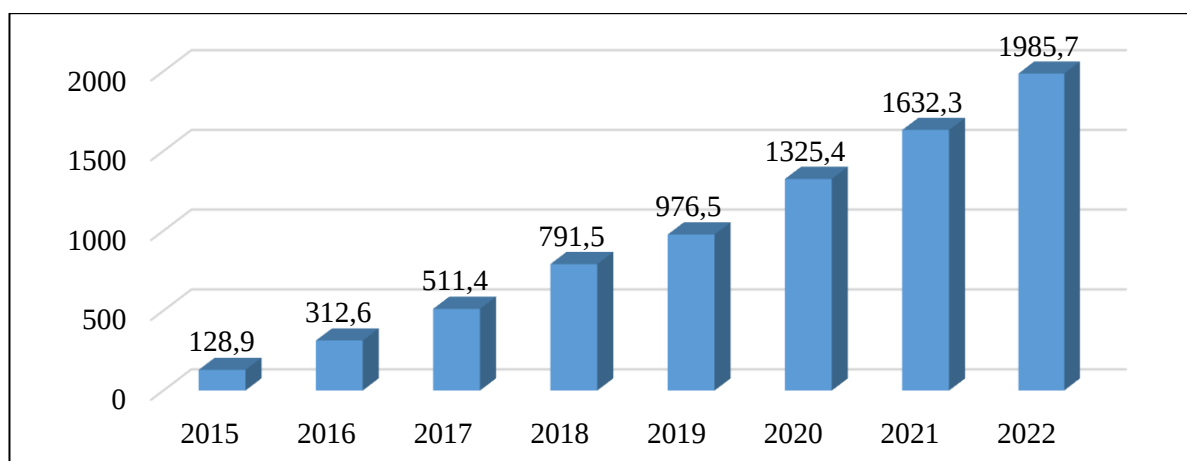
	Солҳо								Фарқият
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	+, -
Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти сохтмонӣ, млн. сомонӣ	1201	1655	2091	2298	2593	3543	4256	5163	+ 3962

Сарчашма: Маҷмӯаи оморӣ солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. - С. 325.

Чӣ тавре ки аз рақамҳои ҷадвали 3.24 дида мешавад, дар соли 2015 дар Тоҷикистон 1201 млн. сомонӣ масолеҳи сохтмонӣ истеҳсол карда шудааст. Дар соли 2022 бошад, ин нишондиҳанда ба 5163 млн. сомонӣ баробар шудааст, ки назар ба соли 2015 ба андозаи 3962 млн. сомонӣ афзоиш ёфтааст.

Дар афзоиши истеҳсоли семент саҳми назаррасро корхонаҳои зерин доштанд: ҚДММ “Чунгтсай Моҳир семент” дар ноҳияи Ёвон бо 30,1%, “Хуаксин Ғаюр семент” дар ноҳияи Ёвон бо 27,0%, “Хуаксин Ғаюр Суғд семент” дар ноҳияи Бобоҷон Ғафуров бо 27,5% ва “Сементи Тоҷик” бо 4,8%.

Дар диаграммаи 3.5. маблағи даромад аз истеҳсоли маҳсулоти сохтмонӣ оварда шудааст.

Диаграмма 3.5. - Ҳаҷми даромад аз истеҳсоли маҳсулоти сохтмонӣ дар соли 2015-2022, млн. сомонӣ

Сарчашма: дар асоси маводҳои фондӣ тартиб дода шудааст

Аз таҳлили маълумотҳои диаграммаи 3.5 дида мешавад, ки дар соли 2022 –м 1985,7 млн сомонӣ аз истеҳсоли маҳсулоти сохтмонӣ даромад ба даст оварда шудааст, ки назар ба соли 2015 ба андозаи 15,4 маротиба зиёд мебошад. Ин нишондиҳанда аз он шаҳодат медиҳад, ки имрӯзҳо вобаста ба дастгириҳои пайвастаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз саноати коркард шаҳодат медиҳад.

Дар ҷадвали 3.25 истеҳсоли ҳаргуна маҳсулоти ғайрифилзи маъданӣ оварда шудааст, аз маълумотҳои оморӣ маълум мегардад, ки ҳаҷми истеҳсоли ин намуди маҳсулотҳои саноатӣ низ сол то сол рӯ ба афзоиш доранд.

Ҷадвали 3.25. - Тамоюли тағйирёбии истеҳсоли ҳаргуна маҳсулоти ғайрифилзи маъданӣ, солҳои 2015-2022

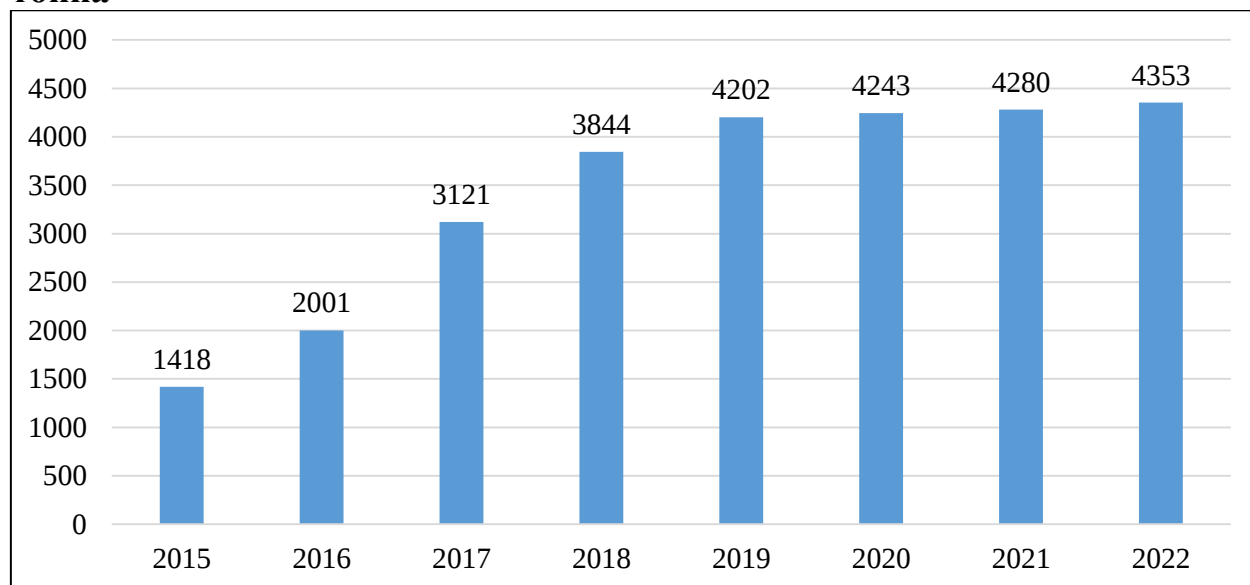
	Солҳо								Фарқият, +/-
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
семент, ҳаз. тонна	1418	2001	3121	3844	4202	4243	4280	4353	+2935
конструкция ва маснуоти оҳану бетонӣ, ҳаз. м ³	61,4	50,3	56,1	28,5	18,2	15,5	12,9	13,6	-47,8
масолеҳи деворсозӣ, млн. дона хишти шартӣ	113,1	116,0	116,3	128,6	156,3	163,6	170,5	182,3	+69,2
аз ҷумла хишти бинокорӣ	113,1	116,0	116,3	128,6	156,3	163,6	170,5	182,3	+69,2
Тахтаҳои асбесту сементӣ (шифер), млн. тахтаи шартӣ	0,01	0,1	0,3	0,9	1,4	1,8	2,3	2,3	+2,29

Сарчашма: Маҷмӯаи оморӣ солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. - С. 264.

Тибқи маълумотҳои таҳлилии ҷадвали 3.25 мушоҳида мегардад, ки истеҳсоли саноатии ҳаргуна маҳсулотҳои ғайрифилизии маъданӣ рӯ ба афзоиш дорад. Агар дар соли 2022-м ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти конструкция ва маснуоти оҳану бетонӣ 13,6 ҳазор м³ -ро ташкил дода бошад, ин нишондиҳанда назар ба соли 2015 ба андозаи 47,8 ҳазор м³ коҳиш ёфтааст. Дар соли 2022 масолеҳи деворсозӣ, аз ҷумла хишти бинокорӣ 182,3 млн. дона хишти шартӣ истеҳсол карда шудааст, ки назар ба соли 2015 ба андозаи 69,2 млн. дона хишти шартӣ ё 61,2 банди фоизи зиёд мебошад. Тахтаҳои асбесту сементӣ (шифер) дар соли 2022 назар ба соли 2015 -м 2,29 млн. тахтаи шартӣ афзоиш ёфтааст.

Саноати сементбарорӣ яке аз соҳаҳои пешбарандаи хоҷагии халқ буда, ҳалли масъалаҳои равандҳои тақрористеҳсолкунӣ ба он вобаста аст. Илова бар ин, саноати сементбарорӣ яке аз соҳаҳои рушдкардаи бозори дохилӣ буда, барои рушди иқтисодиёти кишвар аҳамияти калидӣ дорад. Яке аз маҳсулотҳои асосии сохтмонӣ, ки дар саноати коркард истеҳсол мешавад ин семент мебошад. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти семент дар диаграммаи 3.6. оварда шудааст.

Диаграммаи 3.6. - Ҳаҷми истеҳсоли семент дар соли 2015-2022, ҳазор тонна

Сарчашма: Маҷмӯаи оморӣ солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. - С. 264.

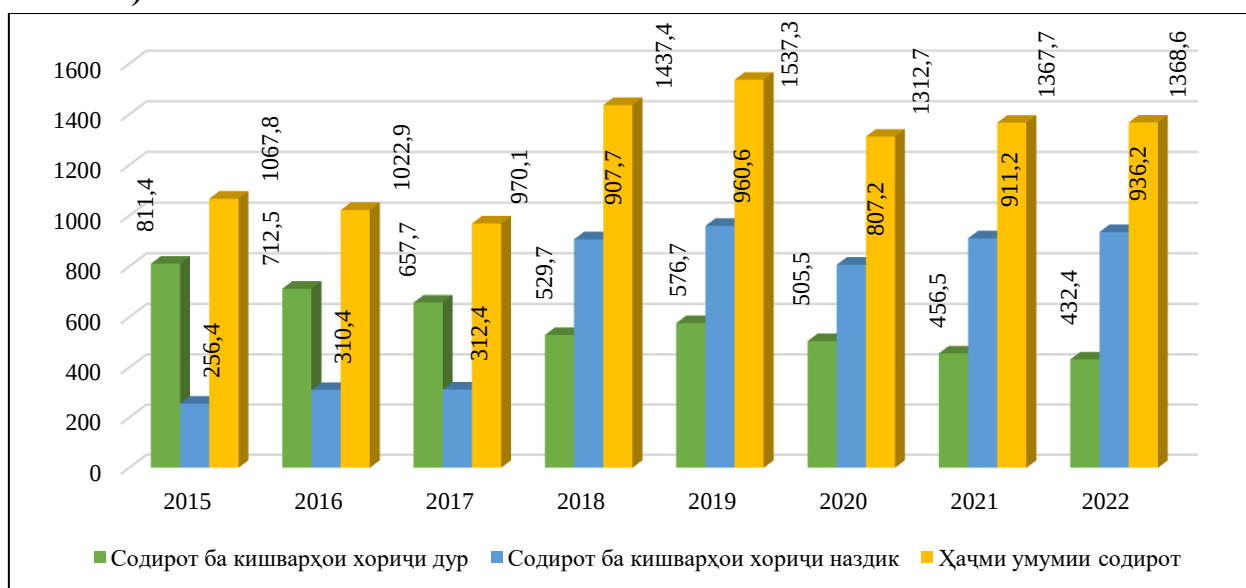
Аз маълумотҳои диаграммаи 3.6. дида мешавад, ки истеҳсоли семент дар соли 2022-м ба 4353 ҳазор тонна баробар шудааст, ки ин нишондиҳанда дар соли 2015 ба 1418 расида буд. Дар тафовут назар ба соли 2015-м 2935 ҳазор тонна зиёд мебошад. Истеҳсоли ин намуди маҳсулоти стратегӣ аз рӯйи маълумотҳои оморӣ шаҳодат аз он медиҳад, ки сол то сол зиёд шуда истодааст. Вобаста ба ҳаҷми истеҳсоли семент дар солҳои гузашта ҳаҷми содироти ин намуди маҳсулот афзоиш ёфта истодааст. Ин яке аз маҳсулотҳои сохтмоние мебошад, ки дар таркиби маҳсулотҳои содиротӣ ҳиссаи назаррас дорад.

Тибқи маълумотҳои оморӣ, ҳаҷми содироти масолеҳ ба 41,5 миллион доллари ИМА ва ҳаҷми воридот ба 24,7 миллион доллар расид, ки содирот нисбат ба воридот 16,9 миллион доллар зиёд мебошад. Афзоиши ҳаҷми содирот асосан аз ҳисоби фурӯши семент ба даст омада, маблағи он 41,3 миллион долларро ташкил медиҳад. Қисми асосии воридотро кошин (11,0 миллион доллар), шиша (5,0 миллион доллар), маснуоти санитарӣ (1,3 миллион доллар), ва гачкартон (1,6 миллион доллар) ташкил додаанд.

Дар ин давра 919,0 ҳазор тонна семент содир карда шуд, ки аз ин миқдор 532,0 ҳазор тонна ба Ҷумҳурии Тоҷикистон, 342,0 ҳазор тонна ба Афғонистон ва 45,0 ҳазор тонна ба Қирғизистон фиристода шудааст.

Агар ба маълумотҳои оморӣ назар афканем, мушоҳида мегардад, ки ҳаҷми содироти семент дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2022- ба 1368,6 млн. сомонӣ, аз ҷумла содироти семент ба кишварҳои хориҷи дур 432,4 млн. сомонӣ ва ба кишварҳои хориҷи наздик 936,2 млн. сомонӣ баробар шудааст, ки назар ба соли 2015 мутаносибан ба андозаи 318,8 млн. сомонӣ афзоиш ёфтааст.

Диаграммаи 3.7. - Содироти семент дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (млн. сомонӣ)

Сарчашма: Маҷмӯаи оморӣ солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. - С. 364.

Тибқи маълумотҳои оморӣ ҳаҷми воридоти семент дар соли 2022 ба 24,2 ҳазор тонна баробар шудааст, ки нисбати соли 2015-м 21,8 ҳазор тонна зиёд мебошад. Дар ҷадвали 3.26 ҳиссаи истеҳсоли сементи ватанӣ дар бозори дохилии Тоҷикистон пешниҳод гардидааст.

Ҷадвали 3.26. - Ҳиссаи истеҳсоли сементи ватанӣ дар бозори дохилии Тоҷикистон, барои солҳои 2017-2022

Нишондиҳандаҳои иқтисодӣ	Воҳиди андоза	Солҳо						Фарқият, +/-
		2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Истеҳсол	ҳазор тонна	3328	3800	4221	4243	4280	4353	+1025
Воридот	ҳазор тонна	46	39,2	29,1	26,5	25,6	24,2	-21,8
Содирот	ҳазор тонна	960,6	1430	1537,3	1312,7	1367,7	1368,6	408
Масраф дар бозори дохилӣ	ҳазор тонна	2467,4	2409,2	2712,1	2789,6	2813,5	2911,4	404
Ҳиссаи истифодаи семент дар бозори дохилӣ	%	74,1	63,4	64,3	65,7	65,7	66,9	-7,2

Сарчашма: Маҷмӯаи оморӣ солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. - С. 364.

Вобаста ба маълумотҳои ҷадвали 3.26 муайян мегардад, ки ҳиссаи истеҳсоли сементи ватанӣ дар бозори дохилии Тоҷикистон дар соли 2022 –м 4353 ҳазор тоннаро ташкил додааст, ки назар ба соли 2015 ба андозаи 1025 ҳазор тонна зиёд мебошад. воридоти семент дар соли 2022 ба 24,2 ҳазор тонна расидааст, ки назар ба соли 2015-м 21,8 ҳазор тонна коҳиш ёфтааст. Дар соли 2022 содироти семент аз кишвар 1368,6 ҳазор тоннаро ташкил медиҳад, назар ба соли 2015 –м 408 ҳазор тонна зиёд гардидааст. Ҳаҷми масраф дар бозори дохилӣ соли 2022 назар ба соли 2015 ба андозаи 404 ҳазор тонна афзоиш ёфтааст. Ҳиссаи истифодаи семент дар бозори дохилӣ соли 2015 –м 74,1 фоизро ташкил меод, ки ин нишондиҳанда дар соли 2022 ба 66,9 фоиз баробар шудааст, нисбат ба соли 2015 ба андозаи 7,2 фоиз коҳиш ёфтааст.

Корхонаҳои сементбарорӣ аз як тараф ба иқтисодиёти кишвар саҳми муносиб мегузоранд, вале аз тарафи дигар ҳавои атмосфераро ифлос намуда, ба вазъи экологии кишвар ва муҳити зист таъсири манфӣ мерасонанд.

Соҳибкорие, ки ба муҳити зист алоқамандӣ дорад, ҳамчун соҳибкории экологӣ эътироф гардида, дар аснои рушди босуботи худ бо чунин корхонаҳои саноатӣ ҳамкориҳои мутақобилан судманд ба роҳ монда, тавассути ворид намудани техника ва технологияи муосири ба талаботи байналмилалӣ ҷавобгӯ имкон фароҳам меоварад, то ки вазъи экологии кишвар мунтазам беҳтар гардида, ҳифзи муҳити зист дар асоси талабот ва меъёрҳои экологӣ ба роҳ монда шавад.

Агар усули таъсири маъмурию ҳуқуқӣ аз муносибатҳои ҳокимият ва тобеият пайдо шуда бошад, пас механизми иқтисодӣ ба манфиати моддии иҷрокунанда барои ноил шудан ба ҳадафи воқеӣ асос ёфтааст.

Моҳияти механизми иқтисодӣ, ки ҳифзи муҳити зистро таъмин месозад, истифодаи усулҳои таъсири иҷтимоию иқтисодӣ ба шахсони ҳуқуқӣ ва воқеие мебошад, ки фаъолиятшон ба ҳолати табиат таъсир мерасонад, то онҳоро бо риояи қонунгузории самти экологӣ таъмин намоянд.

Усулҳои иқтисодӣ ва маъмурӣ усулҳои хеле самарабахши ташаккули соҳибкорӣ дар раванди фаъолияти истеҳсолӣ ба шумор рафта, аз ҷиҳати экологӣ асоснок мебошанд. Аммо, дараҷаи самаранокии онҳо асосан аз вазъи рушди иқтисодии кишвар вобаста аст.

Моделҳои идеалии механизми иқтисодии ҳифзи табиат ин муқаррар кардани қонунҳо барои ситонидани пардохтҳо, андозҳо ва пардохтҳо мебошад, ки мувофиқи онҳо соҳибкор фаъолияти истеҳсолиро тичоратии худро ба роҳ монда, иҷрои талаботи қонунҳои экологиро таъмин менамояд.

Аз ин рӯ, яке аз воситаҳои самаранок, ин истифодаи пулакии намудҳои дахлдори табиат ба шумор меравад. Аз истифодабарандаи табиат тибқи ҳуҷҷатҳои меъёриро ҳуқуқӣ бо ду намуд пардохт ситонида мешавад: барои истифодаи объекти табиӣ ва таъсири манфии муҳити зист. Пардохт барои истифодаи захираҳои табиӣ, аз ҷумла, барои ҳар як манбаи табиӣ тибқи қонунгузориҳои махсус, инчунин қонунгузориҳои андоз (андози замин, пардохт барои истифодаи об, андози истихроҷи маъданҳо ва ғайра) муқаррар карда мешавад.

Ҳамаи пардохтҳо, андозҳо ва пардохтҳо, ҳаққи иҷора, инчунин пардохтҳои давлатӣ ва пардохтҳои яқвақта барои додани иҷозат оиди истифодаи табиат мебошанд. Бояд қайд кард, ки истифодаи пулакии захираҳои табиӣ бо масъулияти соҳибкор барои вайрон кардани меъёрҳои экологӣ яққоя карда мешавад.

Ҷавобгарӣ барои ҳуқуқвайронкунииҳои экологӣ як ниҳоди мураккаби иҷтимоӣ иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ мебошад ва мутаносибан ду шакл дорад: иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ. Низомии иқтисодӣ ба фаъолияти қонунӣ асос ёфтааст ва бо усулҳои дар боло зикршудаи иқтисодӣ, пеш аз ҳама манфиати моддӣ ифлоскунанда ба коҳиш додани партовҳо танзим карда мешавад ва ҳуқуқвайронкунӣ ба вучуд намеорад (ҳамчун ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ), аммо пас аз расонидани зарар ҷавобгар ҳисобида шуда, пардохти ҷуброн менамояд. Ин пардохт барои таъсири манфӣ ба муҳити зист мебошад.

Дар муқоиса бо масъулияти соҳибкорӣ, шартҳои асосии ба миён омадани ҷавобгарии ҳуқуқӣ, ин мавҷудияти қонуншиканиҳои экологӣ мебошад. Зарар ба муҳити зист аз ҷониби субъектҳои хоҷагидорӣ ва дигар фаъолиятҳо, оид ба аз байн бурдани ҷузъҳои муҳити зист ҷуброн карда мешавад. Ду роҳи ҷуброни зарар вучуд доранд - дар шакли аслӣ (воқеӣ) ва пулӣ.

Мо метавонем бо матни концепсияи фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи истифодаи захираҳои табиӣ розӣ шавем, ки онро Ю.Е. Будникова дар асарҳои худ қайд намудааст:

- фаъолияти соҳибкорие, ки бо истифодаи захираҳои табиӣ алоқаманд аст, ин як навъи соҳибкорие мебошад, ки таҳти низоми махсуси ҳуқуқӣ қарор гирифтааст;

- бо вучуди он, озодии фаъолияти соҳибкорӣ бо тавлиди ҳуқуқи истифодаи захираҳои табиӣ аз ҳуқуқи моликияти давлат ва мақсадноки онҳо маҳдуд карда мешавад.

Дар ҳулоса, қайд намудан зарур аст, ки вазъи экологие, ки дар он иқтисодиёти муосир бояд инкишоф ёбад, зарурияти баррасии мушкилоти ҳуқуқии рушди иқтисодиро барои нигоҳдории муҳити табиӣ тақозо менамояд. Бо мақсади рушди фаъолияти соҳибкорӣ, ки ба истифодаи захираҳои табиӣ асос ёфтааст, муттаҳид намудани ин мафҳумҳо ва принсипҳо дар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ оид ба танзими давлатии иқтисодиёт мувофиқи мақсад мебошад.

Мусаллам аст, ки ташкили соҳибкории экологӣ дар оянда дар рушди вазъи экологию иқтисодии минтақаҳои озоди иқтисодии мазкур нақши муҳим мебозад.

Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон (ВМКБ) қисми ҷанубии Тоҷикистон буда, бо Афғонистон, Чин ва Қирғизистон ҳамсарҳад аст ва бо кӯҳҳои баланд ва қуллаҳои Помир хос буда, минбаъд ин самти муҳими ояндадори рушди сарҳадро пурра мекунад. Барои ривож додани тичорат дар шароити ВМКБ самаранок истифода бурдани шаклҳои гуногуни фаъолияти

соҳибкорӣ дар ин минтақа нақши муҳим дорад. Муаллиф таснифоти шаклҳои асосии фаъолияти соҳибкорию дар савдои наздисарҳадии минтақа пешниҳод менамояд, аз қабилӣ:

- дар самти ҳаракати селай мол ва хизматрасонӣ;
- дар самти хариду фурӯш;
- аз руи дараҷай танзими меъёрию ҳуқуқӣ;
- бо роҳи интиқоли мол ва хизматрасонӣ.

Мо чунин мешуморем, ки ба ин таснифот шаклҳои асосии фаъолияти соҳибкорию дар соҳаи экология илова кардан мумкин аст, зеро соҳибкорию экологӣ яке аз потенциалҳои тавоноии рушди устувори вазъи экологияю иқтисодии минтақаҳои кишвар мебошад. Зеро фаъолияти соҳибкорию экологӣ самарай хуб бахшида, вазифаи он истехсол намудани маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза мебошад. Инчунин, идоракунии раванди меҳнат ва хизматрасониҳои экологиро пешниҳод намуда, дар рушди устувори экологӣ ва иқтисодии минтақаҳои кишвар нақши бузург мебозад.

Рушди соҳибкорию экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз самтҳои стратегияи татбиқи тағйироти экологӣ ба шумор рафта, дар рушди соҳаи муҳити зист нақши муҳим дорад. Барои таъмини амнияти экологӣ ва беҳбудии муҳити табиӣ дар минтақа бояд ҳадафи аввалиндараҷа ташкили соҳибкорию экологӣ бошад, ки он на танҳо дар раванди истехсолот, балки дар фурӯши маҳсулот, аз ҷумла амалӣ намудани фаъолият ва хизматрасониҳои ба онҳо нигаронидашуда фаъолият намуда, барои кам кардани зарар ба муҳити табиӣ ва саломатии инсон фаъолият менамояд.

Шаклҳои соҳибкорию экологӣ метавонанд хеле гуногун бошанд.

Ба ақидаи А.Рауфӣ, дар шароити гузариш ба иқтисоди бозор ташаккул ва инкишофи руҳияи соҳибкор мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Дар баробари ин бояд зикр намуд, ки мафҳуми соҳибкорӣ тафсирҳои гуногун доранд. Масалан, мафҳуми соҳибкорӣ аз ҷониби баъзеҳо ҳамчун як раванди анҷом додани кори махсуси нав, ки арзиш дорад, муаррифӣ карда мешавад ва

соҳибкор шахсест, ки вақт ва қувваи муайяни заруриро барои истеҳсолот сарф намуда, ғоидаи ниҳоиро ба даст меорад.

Аз ин рӯ, соҳибкорӣ асоси рушди иқтисоди бозорӣ ва рӯҳияи соҳибкорӣ асоси рушди фаъолияти соҳибкорӣ мебошад. Аз ин рӯ, тақмили минбаъдаи рӯҳияи соҳибкорӣ ва ба ин васила фаъолияти соҳибкории аъзои ҷомеа яке аз омилҳои муҳими ташаккули иқтисоди бозаргонии рақобатпазир мегардад.

Тавре ки маълум аст, намудҳоро на танҳо ба субъектҳои хоҷагидорӣ асосӣ ва иловагӣ, балки аз рӯи шакли моликият, аз ҷумла соҳаи фаъолият ва ғайра ҷудо кардан мумкин аст.

Дар ин ҷо маҷмӯи мухтасари таърифҳо барои шакли соҳибкорӣ экологӣ, ки имрӯз дар адабиёти иқтисодӣ мавҷуд аст, оварда шудааст. Ба гуфтаи Э.Р. Черняховский, соҳибкорӣ экологӣ фаъолиятест, ки ба соҳаи ҳифзи муҳити зист тааллуқ дорад, илова бар ин, он ҷузъи ҷудонашавандаи соҳибкорӣ дар маҷмӯъ буда, пеш аз ҳама ба принсипҳои умумии иқтисоди бозоргонӣ ҷавобгӯ буда, ғоидаи устувор, ва инчунин дорои бозори ғанӣ ва устувор мебошад.

Доираи манфиатҳои шаклҳои соҳибкорӣ экологӣ бояд тамоми навъҳои истеҳсоли тижоратӣ, тадқиқоти илмӣ, коллективӣ ё миёнаравӣ, машваратӣ, фаъолиятҳои дорои бар гирад, ки бевосита бо ҳалли мушкилоти экологӣ ба миён меоянд.

Дар боло мо баъзе шаклҳои соҳибкорӣ экологиро таҳлил кардем. Баъзе тамоюлҳои соҳибкорӣ ба соҳаи экология нигаронидашуда ва истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза дар марҳалаи кунунии рушди хоҷагии халқи Ҷумҳурии Тоҷикистонро мухтасар баррасӣ мекунем.

Маҳсулоти экологӣ дар Тоҷикистон ҳоло ҳам дар бозор кам мавҷуд аст. Таваҷҷӯҳ ба бозори маҳсулоти экологӣ на танҳо барои истеҳсолкунандагони ватанӣ, балки барои истеҳсолкунандагони хориҷӣ низ мебошад. Ҷунин ҳалли мушкилоти мавҷудаи экологӣ тавассути эҷоди инфрасохтори зарурӣ ва

соҳибкорию хурду миёнаи ватанӣ дар соҳаи истеҳсолот ва хизматрасонию экологӣ ҳифзи иқтисодии истеҳсолкунандаи ватанӣ мебошад.

Бояд гуфт, ки тафрикаи мавҷудаи минтақавӣ, ки ба номутаносибии ба назар намоёни рушди иҷтимоию иқтисодӣ, хусусиятҳое, ки дар соҳаи нерӯи захираҳои табиӣ ба вучуд омадаанд, боиси тағйир додани саъю кӯшишҳо барои рушди бозор ва истеҳсоли маҳсулот ва хизматрасониҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза дар сатҳи минтақавӣ мегардад. Ба назари мо, имрӯз соҳибкорию экологӣ дар Тоҷикистон чандон густариш наёфтааст.

Мо чунин меҳисобем, ки барои ташаккули шаклҳои нави соҳибкорию экологӣ ва рушди минбаъдаи он кӯшишҳои иловагӣ ҳукумат лозим аст.

Яке аз механизмҳои самарабахши иқтисодӣ омехта ба соҳибкорию озод, ки ба моликияти хусусӣ ё усули бозор асос ёфтааст, дар ҷараёни ташкили иқтисодиёт ва муомилоти маҳсулот ба вучуд меояд.

Ба вучуд омадан ва татбиқи минбаъдаи сиёсат дар соҳаи ҳифзи табиат боиси ба вучуд омадан ва васеъ шудани бозори экологӣ гардид. Биёед қайд кунем, ки дар байни истилоҳоте, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи муҳити зист» пешбинӣ шудаанд, чунин мафҳум вучуд надорад ва созмонҳои байналмилалӣ то ҳол таснифоти ягонаи байналмилалӣ бозори экологиро таҳия карда истодаанд.

Аммо, имрӯз ҳам он яке аз бахшҳои фаъолтарини иқтисоди ҷаҳонӣ маҳсуб мешавад ва ҳамчун яке аз механизмҳои муҳими ҳалли масъалаҳои рушди устувор муаррифӣ мешавад. Дар кишварҳои дорои иқтисоди бозоргонии пешрафта соҳибкорию экологӣ худро ҳамчун бахши мустақил ва хеле намоёни иқтисодиёт, ки мавҷудияти он нишонаи ҳатмии бозори мутамаддин аст, дилпуруна муаррифӣ мекунад.

Бозори экологиро метавон ҳамчун механизми муаррифӣ кард, ки байни ҳамкорию харидор ва фурӯшанда оид ба мол (кор) ва хизматрасониҳои экологӣ ба вучуд меояд. Баъзе муаллифон бозорро минтақае мешуморанд, ки барои ҳалли мушкилоти экологӣ номувофиқ аст. Аммо мухолифони онҳо бар

ин назаранд, ки низоми бозорҳои рақобатпазир (шаффоф) бояд омили зарурии рушди устувори экологӣ ва соҳибқориҳои аз ҷиҳати экологӣ нигаронидашуда бошад, ки дар он нархҳо арзиши захираҳои табиӣ ва дигар захираҳоро инъикос кунанд.

Барои бозори экологӣ ҳамчун як қисми бозори «калон» сегментатсия вобаста ба объекти муносибатҳои бозорӣ хос аст, ки метавонад: фурӯши захираҳои табиӣ; қувваи корӣ (кадр); сармоя (молия); қомеъҳои асосноки илмӣ, техникӣ; сарватҳои маънавӣ; воситаҳои истеҳсолоти истифода мешаванд; молҳои истеъмолӣ халқ ва хизматрасониҳо ба роҳ монанд. Ҳамин тариқ, бозори хизматрасониҳои экологиро низоми «хурд», яъне бозорҳои хусусӣ муаррифӣ мекунад.

Барои кишварҳои гуногун мафҳуми маҳсулоти экологӣ намудҳои гуногуни маҳсулотро дар бар мегирад, аз ин рӯ, зарур аст, ки меъёрҳои умумии гурӯҳбандии молҳо (қорҳо) ба сифати экологӣ муайян карда шаванд, ки метавонанд:

- мавҷудияти омили экологӣ ё набудани таъсири заҳронокӣ заҳролуд ҳангоми истифодаи маҳсулоти муайян;
- ҷенкунии миқдори таъсири муҳити зист аз ҳисоби муқоисаи арзёбии арзиши таъсири муҳити зист ҳангоми ба назар гирифтани ва бидуни баҳисобгирии истифодаи воситаҳои ҳифзи муҳити зист сураат мегирад;
- беҳатарии экологии истеҳсол, истеъмол, тақсими ин маҳсулот.

Барои хизматрасониҳои экологӣ ва молҳои, ки дар бозори ҷаҳонӣ пешниҳод мешаванд, яқинд самтҳои мушаххас ва мустақил пешниҳод карда шудаанд:

- истеҳсол ва фурӯши воситаҳои экотехника, асбобҳо ва таҷҳизоти назорати ҳолати муҳити зист;
- ихтирои технологияи сарфакунондаи захираҳо;
- истеҳсоли таҷҳизоти тозақунӣ бо имконияти истифодаи масолеҳи аз нав истифодашаванда;

- маърифати экологӣ ва фарҳанги экологӣ;
- пешниҳоди дигар хизматрасониҳои экологӣ.

Чунин кор одатан дар асоси грантҳо сурат мегирад, аммо ин кофӣ нест.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ниёзи таҳияи барномаи мақсадноки рушди бозори экологӣ пеш омадааст, ки дар доираи он таҷдиди қонунгузори амалкунанда, аз ҷумла қонунҳо ва санадҳои зерқонунӣ, барои таъмин кардани фаъолияти самараноки бозор пешбинӣ гардад. Пеш аз ҳама, бояд қонунӣ танзим карда шавад:

- андозбандии фоидаи корхонаҳое, ки корҳо ва хизматрасониҳоеро иҷро намуда, дорои хосиятҳои экологӣ мебошанд ё маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза меофаранд, бояд дар асоси шартҳои имтиёзнок сурат гирад;
- таъини нархгузори ҳавасмандкунанда ва имтиёзҳо барои маҳсулоти экологӣ; андозбандии иловагӣ барои истеҳсолоти маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ зараровар ва ғайра.

Барномаҳои таҳия ва пешниҳодшуда бояд самтҳои афзалиятноки рушди бозори муосир, аз қабилӣ корҳо ва хизматрасониҳои экологӣ, аз ҷумла на танҳо рушд, балки татбиқи раванди танзими соҳибкории экологиро дар бар гиранд, инчунин сармоягузориҳо ва технологияҳои донорию хориҷиро барои иҷрои мақсадҳои экологӣ ба роҳ монда, шароити ҷалби сармоя ва истифодаи оқилонаи онро пешбинӣ намоянд.

Мо чунин мешуморем, ки Кумитаи ҳифзи муҳити зисти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро зарур аст, ки рӯйхати корҳо ва хизматрасониҳои муздноки ба соҳаи фаъолияти онҳо дохилшударо тартиб дода, давра ба давра барои шӯъбаҳо баррасӣ намояд, аз ҷумла:

- роҳбарӣ ба фаъолияти соҳибкории экологӣ ва барои ин истифода бурдани низоми сертификатсия ва иҷозатномадиҳӣ, низоми аудит, аккредитатсияи корхонаҳои саноатӣ, ташкилоту ширкатҳои гуногун, ки ба истеҳсоли мол, кор ва хизматрасониҳои экологӣ машғуланд ва ғайра;

- расонидани ёрии методологӣ ва техникии зарурӣ барои ҷамоҳангсозӣ, таъхиси ҳуҷҷатҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва додани иҷозатнома оид ба истифодаи табиат;
- таъсиси маҳзанҳои маълумот оид ба технологияҳо, ки ба сарфаи захираҳо, равандҳо дар истеҳсоли маҳсулоти экологӣ ё таҷҳизот, корҳо ва хизматрасониҳо имкон медиҳанд;
- омодагӣ, бозомӯзӣ ва тақмили доимии ихтисоси кадрҳо;
- таҳия ва асосноккунии пешгӯиҳои экологӣ барои соҳаҳои саноат, кишоварзӣ ва минтақаҳои истироҳатӣ;
- иҷозатномадиҳӣ ва сертификатсияи экологии молҳо, аз ҷумла технологияҳои истеҳсолӣ, таҷҳизот, ашёи хом, масолеҳ ва ғайра.

Ширкатҳои Тоҷикистон, ки ба фаъолиятиҳои экологӣ машғуланд, метавонанд барои фаъол гардонидани бозори миллии экологӣ аз таҷрибаи ғании байналмилалӣ истифода баранд. Илова ба гуфтаҳои боло, бояд дар бозори хизматрасонии экологии пешниҳодшаванда таълиғи маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза, масалан, барои нигоҳ доштани молҳои ватанӣ дар бозор аз ҳамтоёни хориҷии худ ҷои муҳимро ишғол намояд.

Бояд зикр намуд, ки бозори молу хизматрасониҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳол вуҷуд надорад ва барои фаъолияти зарурӣ заминаи меъёрию ҳуқуқӣ қомилан мавҷуд нест ва механизми муассири дастгирии он таҳия нашудааст. Мо бар ин назарем, ки барои ҷалби соҳибкории хурд ба рушди соҳибкории экологӣ бояд механизми ҷандир ва самарабахше барои ҳамкории сохторҳои экологӣ ва бозорӣ таъсис дода шавад. Ҳамчунин, зарур аст, ки ҳавасмандии моддӣ ва дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ таъмин гардад.

Мавриди зикр аст, ки бисёр корхонаҳои саноатӣ дар раванди истеҳсолот ба ифлосшавии ҳаво таъсири манфӣ расонида, тарзи ҳаёти солими ҷомеаро ҳалалдор мекунанд. Аз ҷумла, КВД ТАЛКО, ҶДММ

«Хуаксин Гаюр Семент», ҚСК «АЗОТ» (Нуриҳои Осиё) ҚСК «Сементи тоҷик» ва ғайра дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (Ҷадвали 27).

Ба фикри мо, корхонаҳои сементбарорӣ яке аз муҳарриҳои асосии саноати масолеҳи сохтмонӣ ба ҳисоб мераванд ва дорои як қатор хусусиятҳои хоси соҳа ҳастанд, ки нисбат ба дигар корхонаҳо бартарӣ медиҳанд. Масалан, ҳаҷми истеҳсол, шумораи ҷойҳои корӣ, равандҳои истеҳсолӣ, масоҳати корхона, маблағгузорӣ, талабот ба маҳсулот ва дигар хусусиятҳои соҳа ин корхонаҳоро аз дигар намудҳои истеҳсолот фарқ мекунанд. Аз ин рӯ, бунёди корхонаҳои сементбарорӣ дар ҷойҳои стратегӣ хеле муҳим аст.

Дар айни замон, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 16 корхонаи хурду бузурги сементбарорӣ фаъолият доранд, ки аз ин теъдод 6 адад дар вилояти Суғд, 5 адад дар вилояти Хатлон, 4 адад дар ноҳияҳои тобеи марказ ва 1 адад дар шаҳри Душанбе ҷойгиранд. Иқтидори солонаи ин корхонаҳо 5,6 миллион тоннаро ташкил медиҳад.

Мувофиқи маълумотҳои ҷадвали 3.27 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи корхонаҳои нави истеҳсолӣ тадриҷан зиёд шуда, онҳо бояд технологияи нави мутамаддини истеҳсоли маҳсулот ва пешбурди раванди истеҳсолотро бо мақсади ҳалли мушкилоти экологӣ бо шартӣ ба даст овардани фоида истифода баранд.

Ҷадвали 3.27. – Феҳристи корхонаҳои сементбарорӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон

№	Номгӯи корхонаҳо	Тавоноии истеҳсолӣ, ҳаз. тонна	Соли таъсисёбӣ	Маблағи сармоя, млн. дол.	Ҷойи корӣ
1.	ҚСК «Сементи Тоҷик»-и ш.Душанбе	300	1942	-	1030
2.	ҚММ «Заводи ба номи Самадов» ш.Исфара	60,0	2007	20,0	285
3.	ҚММ «Унистром» ш.Исфара	60,0	2007	20,0	16
4.	ҚММ «Сементи Рушди Хатлон»-и ш. Леваканд	60,0	2009	20,0	33
5.	ҚММ «Тоҷсемент» н. Б.Ғафуров	60,0	2009	20,0	24
6.	ҚММ «Ғаюр»-и н. Ёвон	60,0	2010	20,0	179
7.	ҚММ «Суғд-семент» н. Мастҷоҳ	1000	2012	20,0	256
8.	ҚММ «Хуаксин Ғаюр»-и н. Ёвон	1200	2013	120,0	388
9.	ҚММ «Тоҷикистон»-и н.Варзоб	60,0	2014	60,0	45

10.	ҚММ «Ваҳдат Хуалун»-и ш.Ваҳдат	60,0	2014	60,0	37
11.	ҚММ «Тоҷ Чайна-2013»-и ш.Ваҳдат	600,0	2015	60,0	250
12.	ҚММ «Хуаксин Ғаюр Суғдсемент» н. Б. Ғафуров	1200	2016	140,0	376
13.	ҚММ «Чунгтсай Моҳир семент»-и н.Ёвон	1200	2016	145,0	398
14.	ҚММ «Моҳир семент»-и н.Ҷ.Балхӣ	600,0	2017	60,0	120
15.	ҚММ «Соҳибдӯсти Усмон» ш. Конибодом	20,0	2018	20,0	28
16.	ҚММ «Ҳишти Сабук»-и н.Рудакӣ	20,0	2019	20,0	20
Ҳамагӣ		6560 ҳазор тонн	-	-	3485

Сарчашма: Муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб додааст

Аз таҳлили ҷадвали мазкур чунин хулоса бармеояд, ки аксари корхонаҳои сементбарории хурду бузург пас аз истиқлолияти ҷумҳурӣ фаъолияти худро оғоз намудаанд. Талаботи рӯзафзуни аҳоли ба масолеҳи сохтмонӣ, аз ҷумла семент, боиси бунёди корхонаҳои нав гардид.

Аввалин корхонаи сементбарорӣ дар соли 1938 ба сохтмон оғоз кард ва дар соли 1942 ба истифода дода шуд. ҚСК «Семента Тоҷик» ягона корхонаи сементбарории ҷумҳурӣ мебошад, ки бо усули тар семент истеҳсол мекунад ва иншооти муҳими кишварро бо маҳсулоти худ таъмин менамояд. Дар минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ, бо дарназардошти мавҷудияти ашёи хоми сементӣ, корхонаҳои сементбарорӣ таъсис дода шудаанд. Аз ҷумла:

- ҚММ «Ширкати байналмилалӣ истеҳсолии Чжунгтсай Моҳир семент» дар ноҳияи Ёвон бо иқтидори солонаи 1,2 миллион тонна, ки 398 ҷойи нави кориро фароҳам оварда, бо маблағгузори 145,0 миллион доллари ИМА фаъолият мекунад.

- ҚММ «Хуаксин Ғаюр-Суғд семент» дар ноҳияи Б. Ғафуров бо иқтидори солонаи 1,2 миллион тонна, ки бо маблағгузори 140 миллион доллари ИМА бунёд шуда, 376 ҷойи кориро таъмин менамояд.

Бо ин мақсад “заминаҳои лоиҳаҳои сармоягузорӣ аллакай аз ҷониби олимон ва кормандони соҳа ҷиҳати бунёди корхонаҳои сементбарорӣ дар ноҳияҳои Данғара, Шаҳритуз, Муъминобод, Ванҷ, ва Айнӣ пешниҳод

шудааст. Маҳз дар ноҳияҳои зикр гардида, шароит ва имкониятҳо ҷиҳати бунёди корхонаҳои сементбарорӣ аз манфиат холи нест. Инчунин, имкон медиҳад, ки бо мақсади нишондиҳандаҳои барномаи саноатикунонии босуръат ва барномаҳои соҳавӣ тибқи ҳадафи чоруми стратегияи миллии рушд баҳри ноилшавӣ ба он тадбирҳои самаранокро роҳандозӣ намоянд.

Хушбахтона тамоми шароитҳои зарурӣ ҷиҳати самараноки фаъолияти корхонаҳои сементбарорӣ дар кишварамон имрӯзҳо вучуд доранд ва талаботи хоҷагии халқро бо сементи худӣ таъмин намуда истодаанд»¹²⁰.

Ҷадвали 3.28. - Ҳаҷми истеҳсоли семент дар корхонаҳои сементбарории Ҷумҳурии Тоҷикистон

№	Корхонаҳо	Воҳиди ченак	Солҳо						Фарқият, +/-
			2017	2018	2019	2020	2021	2022	
1.	ҚММ «Хуаксин Ғаюр Суғд-семент»-и н. Б. Ғафуров	ҳазор тонна	722,2	989,8	1144,1	1170,7	1293,0	1453,3	+731,1
		ҳозор сомонӣ	314086,7	389035,8	499463,4	568654,1	666552,7	726432,8	412346,1
2.	ҚММ «Суғд-семент»-и н.Мастҷоҳ	ҳазор тонна	54,6	85,3	115,6	70,2	57,2	63,2	8,6
		ҳозор сомонӣ	23108,7	39482,8	46819,0	30523,6	26947,2	28764,5	5655,8
3.	ҚММ «Тоҷсемент»-и н.Б.Ғафуров	ҳазор тонна	21,2	19,8	20,3	3,5	9,7	11,4	-9,8
		ҳозор сомонӣ	8302,7	8365,3	9167,9	1838,9	5713,2	6523,4	-1779,3
4.	ҚММ «Заводи ба номи Самадов»-и ш.Исфара	ҳазор тонна	19,9	20,7	22,9	17,7	17,6	17,9	-2
		ҳозор сомонӣ	8611,4	9108,0	11307,0	9060,9	9735,5	9998,8	1387,4
5.	ҚММ «Унистром»-и ш.Исфара	ҳазор тонна	8,4	18,5	14,1	14,2	14,7	15,3	6,9
		ҳозор сомонӣ	3482,4	7193,4	6103,4	5564,7	6267,1	6552,4	3070
6.	ҚММ «Соҳибдӯсти Усмон»-и ш.Конибодом	ҳазор тонна	-	-	-	0,4	0,14	0,19	0,19
		ҳозор сомонӣ	-	-	-	1714,5	561,2	962,5	962,5
7.	ҚММ «Ҷунгтсай Моҳир семент»-и н. Ёвон	ҳазор тонна	907,5	1172,0	1204,4	1130,9	1057,6	9965,4	9057,9
		ҳозор сомонӣ	511239,0	372540,6	368547,2	346081,7	323635,1	312656,3	-198582,7
8.	ҚММ	ҳазор	946,9	1100,5	1143,1	1160,3	1183,4	1194,5	247,6

¹²⁰ Холзода Б.К. Заминаҳои рушди корхонаҳои сементбарорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Б.К. Холзода // Идоракунии давлатӣ. – 2023. – №. 2(61). – С. 92-98.

	«Хуаксин Ғаюр»-и н.Ёвон	тонна							
		ҳозор сомонӣ	75393,6	537736,0	563997,5	605553,2	666552,7	682589,4	607195,8
9.	ҚММ «Сементи Рушди Хатлон»- и ш.Леваканд	ҳазор тонна	33,5	41,1	20,8	14,1	9,9	11,2	-22,3
		ҳозор сомонӣ	15823,4	20312,5	11109,0	7,4	5233,0	5636,8	-10186,6
10.	ҚММ «Ғаюр»- и н.Ёвон	ҳазор тонна	24,4	40,7	44,9	46,6	46,8	47,4	23
		ҳозор сомонӣ	12234,8	19261,2	20847,9	21,6	21758,5	22145,6	9910,8
11.	ҚММ «Моҳир семент»-и н.Қ.Балхӣ	ҳазор тонна	-	-	188,6	290,2	272,3	285,6	285,6
		ҳозор сомонӣ	-	-	56975,0	89950,0	87150,0	88625,3	88625,3
12.	ҚММ «Тоҷикистон»- и н.Варзоб	ҳазор тонна	9,5	1,5	0,3	0,2	-	0,2	-9,3
		ҳозор сомонӣ	5038,5	740,0	190,0	75,0	-	78,2	-4960,3
13.	ҚММ «Хишти Сабук»-и н.Рӯдакӣ	ҳазор тонна	-	-	1,8	5,5	0,8	2,3	2,3
		ҳозор сомонӣ	-	-	1067,8	5893,8	497,1	653,2	653,2
14.	ҚСК «Сементи Тоҷик»-и ш.Душанбе	ҳазор тонна	224,2	249,0	196,3	239,8	241,0	256,4	32,2
		ҳозор сомонӣ	154217,4	185980,9	135872,0	163,9	157600,6	158623,2	4405,8
15.	ҚММ «Ваҳдат Хуалун»-и ш.Ваҳдат	ҳазор тонна	16,4	6,5	0,0	0,0	0,0	0,0	-16,4
		ҳозор сомонӣ	8321,3	3237,5	0,0	0,0	0,0	0,0	-8321,3
16.	ҚММ «Тоҷ Чайна-2013»-и ш.Ваҳдат	ҳазор тонна	128,2	103,2	84,6	74,1	74,2	74,8	-53,4
		ҳозор сомонӣ	59217,0	47745,6	42990,0	37,6	37607,2	38562,3	-20654,7

Сарчашма: Муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб додааст

Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки тибқи маълумоти Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон корхонаҳои саноатӣ дар раванди истеҳсолот барои мукамал ва коркарди партовҳои саноатӣ аз техника ва технологияҳои гуногуни муосири дараҷаи 1-5 истифода мекунанд.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки аз шумораи корхонаҳои дар боло зикршуда «Хуаксин Ғаюр Семент»-и ноҳияи Б.Ғафуров, «Чунтсай Моҳир семент»-и ноҳияи Ёвон, корхонаи истеҳсоли гипсокартони ҚДММ «Ху Чан

индустриал»-и ноҳияи Ёвон ва Хишти Сабук дар ноҳияи Рӯдакӣ аз техника ва технологияи нави ҳозиразамон истифода мебаранд.

Дар ин корхонаҳо таҷҳизоти ҳозиразамон гузошта шудааст, ки ин имконият медиҳад ба сарфаи газу қувваи барқ, инчунин ба кам кардани миқдори моддаҳои зарарноки ба атмосфера партофташаванда мусоидат намоянд.

Ҳамин тариқ, мо пешниҳод менамоем, ки барои беҳтар намудани вазъи экологии ҷумҳурии тамоми корхонаҳои истеҳсоли маҳсулот бояд аз технологияи нави муосир ва мутамаддин самаранок истифода баранд, то ба таъсири муҳити зист ва вазъи экологии минтақаҳои ҷумҳурии таъсири манфӣ нарасонанд.

Дар асоси ин мо таҳлили ҳамаҷонибаи баъзе корхонаҳои истеҳсолиро пешниҳод менамоем:

Ҷадвали 3.29. - Саҳми КВД ТАЛКО дар ҳаҷми содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон (барои солҳои 2015 – 2022, млн. долл. дар сол

Солҳо	Содироти Тоҷикистон	Саҳми КВД ТАЛКО дар ҳаҷми содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон	Саҳми КВД ТАЛКО дар ҳаҷми содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон (%)
2015	792,5	370,0	46,7
2016	979,0	233,0	23,8
2017	890,6	219,2	24,6
2018	899,0	205,5	22,9
2019	1200,0	196,6	16,4
2020	1406,8	195,6	13,9
2021	2149,6	204,4	9,5
2022	2142,0	210,6	9,8

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси манбаи электроники talco.com.tj – сайти расмии КВД «ТАЛКО».

Корхонаи алюминии Тоҷикистон (ТадАЗ) ягона корхонаи тавлиди алюминий дар шаҳри Турсунзода ба шумор меравад. Соли 2007 Корхонаи алюминии Тоҷикистон расман ба Корхонаи воҳиди давлатии Ширкати Алюминии Тоҷик (ТАЛКО) табдил ёфт. Маҳсулоти асосии корхонаи мазкур алюминийи аввалия мебошад. Ҳамасола тақрибан 98% алюминийи аввалия содир карда мешавад. Корхонаи мазкур яке аз манбаҳои асосии содироти Тоҷикистон мебошад. Иқтидори лоиҳавии он дар як сол 517 ҳазор тонна мебошад. То 75 фоизи тамоми даромади асборино ба бучети Ҷумҳурии

Тоҷикистон ва кариб 1/4 ҳиссаи содироти кишварро ташкил медиҳад (ҷадвали 3.29).

КВД ТАЛКО корхонаи алюминии шаҳри Турсунзода ба шумор рафта, барномаи ба ашёи хоми маҳаллӣ гузаштани он тартиб дода шудааст, ки муҳлати ба кор андохтани он барои 5 сол пешбинӣ шуда, баъд аз он корхона бо гилхок, фторид, алюминий, криолит, маснуоти графит, таҷҳизот ва қисмҳои эҳтиётии маҳаллӣ тақрибан 60% таъмин карда мешавад (ҷадвалҳои 3.30 ва 3.31).

Ҷадвали 3.30. - Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти КВД ТАЛКО дар солҳои 2018-2022 (бо тонна)

№	Номгӯи маҳсулот	воҳ. ченак	Солҳо					Соли 2022 нисбат ба соли 2021	
			2018	2019	2020	2021	2022	тонна	фоиз
1.	Алюминий хом	Т	218477	122388	140447	130175	103354	-26821	79,4
2.	Алюминий аввалия аз он ҷумла молӣ	Т	216369	121261	139123	129291	103147	-26144	79,8
		Т	216284	121241	139065	129270	103119	-26119	79,8
3.	Анодҳо	Т	150016	110698	100148	100790	82627	-18163	82

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси манбаи электронии talco.com.tj – сайти расмӣ КВД «ТАЛКО».

Ҷадвали 3.31. - Иқтидори истеҳсоли КВД ТАЛКО барои солҳои 2018-2022, бо %

№	Нишондиҳандаҳо	Воҳ. ченак.	Солҳо					Фарқият, +,-
			2018	2019	2020	2021	2022	
1.	Иқтидори корхона	%	54,6	30,6	35,1	32,5	25,8	-28,8

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси манбаи электронии talco.com.tj – сайти расмӣ КВД «ТАЛКО».

Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки фаъолияти истеҳсоли КВД ТАЛКО ба амнияти экологӣ, воятаҳои зиндагӣ ва рушди устувори Ёзбекистон, Тоҷикистон ва дигар кишварҳои Осиёи Марказӣ таҳдид мекунад.

Бинобар ин мо тақлиф менамоем, ки дар оянда технологияи нави мутамаддинро дар раванди истеҳсолот ҷорӣ намуда, фаъолияти истеҳсоли ин корхона мувофиқи талаботи меёриҳои экологӣ ба роҳ монда шаванд.

ҚДММ «Хуаксин Гаюр Семент» дар соли 2011 бо ҷалби захираҳои сармоягузорию Huaxin Cement Co. Ltd, ки яке аз бузургтарин истеҳсолкунандагони семент дар ҷаҳон ба шумор меравад ва инчунин бо истифода аз имконоти худ ба сохтмони бузургтарин корхонаи истеҳсоли семент дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо иқтидори 1 миллиону 200 ҳазор тонна семент дар як сол оғоз намуд (ҷадвали 3.32). Сохтмон соли 2013 ба итмом расида, маблағи сармоягузорӣ 145 миллион доллари амрикоиро ташкил дод. Имрӯз ҚДММ «Хуаксин Гаюр Семент» бузургтарин корхонаи истеҳсолӣ ва яке аз андозсупорандагони калонтарин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Соли 2015 содироти маҳсулот ба Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон аз ҷониби ин ширкат оғоз гардид.

Ҷадвали 3.32. - Ҳиссаи ҚСҚ Хуаксин Гаюр семент дар ҳаҷми истеҳсоли семент дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (барои солҳои 2015 - 2022), ҳаз. тон. дар сол

Солҳо	Ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ, ҳазор тонна	Ҳаҷми истеҳсоли семент дар ҚСҚ Хуаксин Гаюр семент, тонна	Ҳиссаи ҚСҚ Хуаксин Гаюр семент дар ҳаҷми истеҳсоли семент (%)
2015	1412	1084,3	76,7
2016	2001	936,6	46,8
2017	3117	946,9	30,4
2018	3844	1020,2	26,5
2019	4202	1123,2	26,7
2020	4243	1364,2	32,2
2021	4280	1423,5	33,3
2022	4353	1585,2	36,4
Фарқият нисбати соли 2015, +,-	+2941	+500,9	-40,3

Сарчашма: Муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб додааст

ҚДММ «Хуаксин Гаюр Семент» дар якҷоягӣ бо Huaxin Cement Co. Ltd дар ноҳияи Б.Ғафурови вилояти Суғд як корхонаи семент бо иқтидори 1 миллиону 200 ҳазор тонна дар як сол бунёд кардааст. Сармоягузорӣ дар татбиқи лоиҳа 160 миллион доллари ИМА-ро ташкил дод. Маҳсулоти корхона на танҳо талаботи вилояти Суғдро ба маҳсулоти семент пурра таъмин мекунад, балки ба кишварҳои ҳамсоя содир менамояд. Соли 2016

содироти семент аз ин корхона ба Ҷумҳурии Исломии Афғонистон, Ҷумҳурии Ўзбекистон ва Қирғизистон оғоз гардид (ҷадвали 3.32).

Ҷадвали 32. - Содироти семент дар солҳои 2016-2022

№	Давлатҳо	Воҳиди ченак	2016	2022	Фарқияти с. 2022 нисбати с. 2015, + -
1.	Ҷумҳурии исломии Афғонистон	ҳаз.тонн	204,5	657,9	453,4
		ҳаз. сомонӣ	96700,0	290477,6	193777,6
2.	Ҷумҳурии Ўзбекистон	ҳаз.тонн	42,2	249,1	206,9
		ҳаз. сомонӣ	16600,0	89940,0	73340,0
3.	Ҷумҳурии Қирғизистон	ҳаз.тонн	35,5	115,5	80,0
		ҳаз. сомонӣ	12000,0	38730,8	26730,8
Ҳамагӣ		ҳаз.тонн	1022,5	282,2	740,3
		ҳаз. сомонӣ	419148,4	125400,0	293748,4

Сарчашма: Муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб додааст

Дар ҷадвали 3.33. нишондиҳандаҳои содироти семент аз ҷониби корхонаҳои гуногуни истеҳсолӣ дар солҳои 2016-2022 пешниҳод гардидааст.

Ҷадвали 3.33. - Содироти семент аз ҷониби корхонаҳои гуногуни истеҳсолӣ дар солҳои 2016-2022

№	Номи корхонаҳо	Воҳиди ченак	Ҷумҳурии Исломии Афғонистон	Ҷумҳурии Ўзбекистон	Ҷумҳурии Қирғизистон
1.	Хуаксин Ғаюр семент (Ёвон)	ҳазор тонна	293,3	54,0	0,0
2.	Хуаксин Ғаюр Суғд семент (Б.Ғафуров)	ҳазор тонна	0,0	186,4	115,5
3.	Моҳир семент (Ёвон)	ҳазор тонна	272,0	8,7	0,0
4.	Точ Чайна (ш.Ваҳдат)	ҳазор тонна	68,0	0,0	0,0
5.	Рушди Хатлон (Сарбанд)	ҳазор тонна	24,6	0,0	0,0
Ҳамагӣ		ҳазор тонна	657,9	249,1	115,5

Сарчашма: Муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб додааст

Ширкат ният дорад, ки дар солҳои оянда якҷанд лоиҳаҳои сармоягузорию дар бахшҳои муҳимми иқтисоди Тоҷикистон, аз ҷумла дар истеҳсоли шиша, черепитса ва дигар масолеҳи сохтмонӣ, амалӣ намояд. Корхона ҳоло сементи навъи М-400 ва М-500 истеҳсол мекунад.

Корхонаи мазкур ангиштро ба сифати сузишворӣ истифода мебарад ва маълум гардид, ки истифодаи ашёи хоми маҳаллӣ арзиши аслии маҳсулотро

нисбатан паст намуд. Ин омил боиси паст шудани нархи семент дар дохили чумхури гардида, агар пештар арзиши як тоннаи он 1,2 ҳазор сомони ро ташкил медод, ҳоло ин рақам 800 сомони ро ташкил медиҳад.

Иқтисодии лоиҳавии корхонаи «Хуаксин Гаюр Семент» дар як сол 1 миллион тонна семент мебошад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки имрӯз ҚДММ «Хуаксин Гаюр Семент» андозсупорандаи калон ва бозътимод дар Тоҷикистон мебошад.

Ҳамин тариқ, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҚДММ «Хуаксин Гаюр Семент» иқтисодии тавоноии рушди устувори хоҷагии халқи чумхури буда, корхона аз нигоҳи талаботи экологӣ технологияи нави муосирро истифода бурда, фаъолияти истеҳсоли ро дар асоси тамоми меъёрҳои экологӣ ба роҳ мондааст.

ҚДММ “Хуаксин Гаюр (Суғд) Семент” 23 мартии соли 2016 дар ноҳияи Гафурови вилояти Суғд ба истифода дода шуд. Сохтмони ин корхона соли 2014 аз ҷониби ширкати ватании «Гаюр» дар якҷоягӣ бо шарикони ҷинӣ – ширкати «Хуаксин-семент» оғоз гардида, корхона дар майдони 48 гектар заминҳои бекорхобида ба маблағи беш аз 1 миллиард сомонӣ бунёд шудааст. Иқтисодии лоиҳавии корхона дар як шабонарӯз 3300 тонна семент, иқтисодии солона зиёда аз 1 миллион тонна семент мебошад.

Корхонаи сementи Хуаксин Гаюр (Суғд) бо истифода аз технологияҳои муосирӣ ҷаҳонӣ сохта шуда, истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тозаро ба роҳ мондааст. Дар корхона навҳои 400, 500 ва 600 семент истеҳсол мешавад, ки ба стандартҳои байналмилалӣ ҷавобгӯ буда, дар бозори Аврупо маъруф ва рақобатпазиранд.

Солҳои охир ба далели ворид нашудани газ аз хориҷи кишвар корхонаҳо ангиштро ҳамчун сӯзишворӣ истифода мебаранд. Мувофиқи маълумоти ҷадвали 34 ҚСҚ «Сementи тоҷик» фаъолияти истеҳсолии худро идома дода, тавре маълумотҳо нишон медиҳанд, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотро нисбат ба дигар корхонаҳои нави замонавӣ кам кардааст. Бояд

гуфт, ки ҳаҷми солонаи маҳсулот дар корхона сол то сол тадричан меафзояд (ҷадвали 3.34).

Ҷадвали 3.34. - Саҳми ҶСК Сementи Тоҷик дар ҳаҷми истеҳсоли сementи Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳо 2015 – 2022 (ҳаз. тон. дар сол)

Солҳо	Ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ, ҳазор тонна	Ҳаҷми истеҳсоли сement дар ҶСК Сementи Тоҷик, ҳазор тонна	Саҳми ҶСК Сementи Тоҷик дар ҳаҷми истеҳсоли сement, бо %
2015	1412	211,5	15,0%
2016	2001	223,0	11,1%
2017	3117	323,2	10,4%
2018	3844	324,2	8,4%
2019	4202	336,5	8,0%
2020	4243	325,0	7,7%
2021	4280	365,6	8,5%
2022	4353	402,6	9,2%
Фарқият нисбати соли 2015, +,-	+2941	+191,1	-5,8

Сарчашма: Муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб додааст

Таҳлилҳо нишон доданд, ки дар ин давра музди меҳнати миёнаи кормандони корхонаҳои саноатӣ ба таври назаррас беҳтар гардид, яъне музди миёнаи якмоҳаи ин корхонаҳо аз 1100 то 2320 сомони ро ташкил медиҳад (ҷадвали 3.35).

Ҷадвали 3.35. - Музди меҳнати миёна дар корхонаҳои саноатӣ барои давраи солҳои 2015-2022 (интиҳобан)

№	Номгӯи корхонаҳо	Воҳ. ченак	Солҳо					с. 2022 нисбат ба с. 2015, (+,-)	с. 2022 нисбат ба с. 2015, (%)
			2015	2018	2019	2021	2022		
1.	Дар маҷмуъ дар соҳаҳо	сомонӣ	1100	1120	1200	1230	1420	320	129,1
2.	Корхонаҳои сementбарорӣ	сомонӣ	1460	1520	1850	1900	2320	860	158,9
3.	Корхонаҳои хиштбарорӣ	сомонӣ	1000	1050	1100	1150	1453	453	145,3
4.	Корхонаи Алебастрбарорӣ	сомонӣ	800	740	740	740	1121	321	140,1
5.	Истеҳсоли оҳак	сомонӣ	850	865	900	900	1342	492	157,9
6.	Масолеҳи рангубор	сомонӣ	1150	1000	1000	1050	1415	265	123,0

Сарчашма: Муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб додааст

Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки дар ҳоли ҳозир дар Тоҷикистон 16 корхонаи сементбарорӣ бо иқтидори тавлиди 5,6 миллион тонна дар як сол фаъолият мекунад. Талаботи солонаи Тоҷикистон ба истеҳсоли семент аз ҳисоби сохтмони НБО-и Роғун, роҳҳо ва дигар иншоотҳо хеле афзуд. Ҳоло талаботи солонаи Тоҷикистон ба семент зиёда аз 3,1 миллион тоннаро ташкил медиҳад.

ҚСК «Азот» як корхонаи бузурги кимиёвии Тоҷикистон оид ба истеҳсоли нуриҳои минералӣ мебошад, ки аз соли 1967 инҷониб фаъолият дорад. Пеш аз бозсозӣ дар ширкат қариб 1000 нафар коргар кор мекард.

ҚСК «Азот» расман ба ҚСК «Нуриҳои Осиё» табдил дода шуд.

ҚСК «Нуриҳои Осиё» нуриҳои минералии мочевина, аммиак, гази карбон, кислород ва азоти моеъ истеҳсол мекунад. Карбамид дар соҳаи кишоварзӣ, аммиак дар истеҳсолот, гази карбон дар саноати сабук, оксиген дар тиб ва азоти моеъ дар соҳаи чорводорӣ истифода бурда мешавад. Маҳсулоти корхона ба Афғонистон, Эрон, Туркменистон, Украина, Венгрия, Полша, Словакия ва Руминия содир карда мешавад.

Мусаллам аст, ки 3-юми сентябри соли 2013 байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ширкати чинии Ҳенан Чжун-Яи гурӯҳи холдингӣ «Дар бораи азнавсозӣ ва ба қор андохтани корхонаҳои истеҳсоли аммиак ва карбамид дар шаҳри Душанбе созишномаи сармоягузорӣ ба имзо расид. Дар маҷмӯъ барои навосозии таҷҳизоти технологӣ ва бунёди коргоҳҳои нав 360 миллион доллар сарф гардида буд.

Сармоягузoron аз Чин ба марҳилаи дуввуми бозсозии корхонаи тавлиди нуриҳои маъданӣ – «Азот», воқеъ дар ҷануби Тоҷикистон шуруъ намуданд.

Дар ин марҳилаи лоиҳа дар масоҳати 45 гектар коргоҳҳо барои истеҳсоли 500 ҳазор тонна аммиак ва карбамид дар як сол пешбинӣ шудааст. Маблағи лоиҳа 325 миллион сомони ро ташкил медиҳад.

Чадвали 3.36. - Ба ҳавои атмосфера паҳн намудани моддаҳои зарарнок аз манбаъҳои доимӣ ба ҳисоби 1 км мураббаъ минтақаҳо, бе назардошти паҳншавии онҳо (кг ба ҳар як км мураббаъ)

	Масофа, ҳаз. км ²	Партовҳои моддаҳои зарарнок, кг					Соли 2022 назар ба соли 2018, %
		Солҳо					
		2018	2019	2020	2021	2022	
Ҷумҳурии Тоҷикистон	141,4	340,9	433,5	434,9	470,3	469,8	137,8
ш. Душанбе	0,14	115714,3	122857	134286	123571	121840	105,3
в. Суғд	25,2	464,3	400,8	599,2	507,9	573,7	123,6
ш. Хучанд	0,03	30000	40000	100000	90000	43846	146,2
в. Хатлон	24,6	227,6	406,5	345,5	813,0	663,5	291,5
ш. Бохтар	0,01	180000	183000	50000	40000	42098	23,4
ш. Кӯлоб	0,02	10000	30000	20000	5000	19465	194,7
ВМКБ	62,9	-	-	-	-		0,0
НТЧ	28,6	514,0	608,9	667,8	576,9	650,2	126,5
ш. Турсунзода	0,01	1460000	1570000	1750000	1920000	1702150	116,6

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси Маҷмӯаи оморӣ Ҳифзи муҳити зист дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе, 2023. – С. 30.

Мувофиқи маълумотҳои чадвали 3.36 мушоҳида карда мешавад, ки сол то сол аз ҳисоби зиёд шудани корхонаҳои нави саноатӣ ба ҳавои атмосфера паҳн кардани моддаҳои зарарнок афзоиш ёфта истодааст. Партовҳои моддаҳои зарарнок соли 2022 дар ҳудуди ҷумҳурӣ 469,8 кг-ро ташкил намудааст, аз ин нишондиҳанда 121,8 кг. ба ш. Душанбе, 573,7 кг. ба в. Суғд, 438,5 кг. ба ш. Хучанд, 663,5 кг. ба в. Хатлон, 420,9 кг. ба ш. Бохтар, 194,6 кг. ба ш. Кӯлоб, 650,2 кг. ба НТЧ ва 17021,5 кг. ба ш. Турсунзода рост меояд.

Чадвали 3.37. - Миқдори моддаҳои зараровар, ки аз манбаъҳои доимӣ ҳосил мешаванд (аз рӯйи ингредиентҳо), ҳаз. тонна дар як сол

	Солҳо						Соли 2022 назар ба соли 2018, %
	1991	2018	2019	2020	2021	2022	
Ҳамагӣ	656,8	460,9	584,1	282,8	220,4	183,6	-277,3
аз он ҷумла:							
моддаҳои сахт	558,1	428,4	551,9	246,1	188,8	151,5	-276,9
газмонанд ва моеъ	98,7	32,5	32,2	36,7	31,6	32,1	-0,4
аз он онҳо:							
ангидриди сулфат	19,7	9,7	10,9	11,3	9,7	9,0	-10,7
оксиди карбон	47,3	17,9	17,7	18,5	15,3	16,7	-30,6
оксиди азот	7,4	1,0	1,1	1,7	1,5	1,5	-5,9
карбогидридҳо	2,1	1,4	1,3	2,9	3,1	2,5	+0,4
дигар моддаҳо	22,2	2,6	1,2	2,3	2,0	2,4	-19,8

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси Маҷмӯаи оморӣ Ҳифзи муҳити зист дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе, 2018. – С. 30.

Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки аз ҳисоби зиёд шудани шумораи корхонаҳои саноатӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ ҳиссаи партовҳои моддаҳои зарарнок афзоиш ёфта истодаанд. Барои он, ки партовҳои моддаҳои зарарнок ба атмосфера кам карда шавад, бояд корхонаҳои саноатӣ аз технологияҳои наву замонавӣ самаранок истифода намојанд.

Дар соли 2022 миқдори моддаҳои зараровар, ки аз манбаъҳои доимӣ ҳосил мешаванд дар ҳудуди ҷумҳурӣ 183,6 ҳазор тоннаро ташкил намудааст, ки назар ба соли 2018 –ум 277,3 ҳазор тонна кам мебошад, аз ҷумла 276,9 ҳазор тонна моддаҳои саҳт, 0,4 ҳазор тонна газмонанд ва моеъ, 10,7 ҳазор тонна ангидриди сулфат, 30,6 ҳазор тонна оксиди карбон, 5,9 ҳазор тонна оксиди азот ва 19,8 ҳазор тонна дигар моддаҳо кам шудаанд. Дар баробари ин дар соли 2022 –ум моддаҳои карбогидрадҳо нисбат ба соли 2018 -м 0,4 ҳазор тонна зиёд шудааст.

Ҷадвали 3.38. - Ба ҳавои атмосфера паҳн намудани моддаҳои зарарнок аз манбаъҳои доимӣ аз рӯи ингредиентҳо, ҳаз. тонна / сол

	Солҳо						Соли 2022 назар ба соли 2018, +/-
	2012	2018	2019	2020	2021	2022	
Ҳамагӣ	100,5	48,2	64,8	61,5	66,5	66,4	+18,2
аз он ҷумла							
моддаҳои саҳт	28,7	16,4	33,2	25,2	35,6	35,2	+18,8
газмонанд ва моеъ	71,8	31,8	31,6	36,3	30,9	31,2	-0,6
аз он онҳо:							
ангидриди сулфат	17,0	9,2	10,4	11,2	9,7	9	-0,2
оксиди карбон	42,9	17,8	17,6	18,5	15,3	16,7	-1,1
оксиди азот	7,1	1,1	1,0	1,7	1,5	1,5	+0,4
карбогидридҳо	2,1	1,4	1,1	2,9	2,5	1,9	+0,5
дигар моддаҳо	2,7	2,3	1,5	2,0	1,9	2,2	-0,1

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси Маҷмӯаи оморӣ Ҳифзи муҳити зист дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. –Душанбе, 2018. – С. 23.

Аз маълумотҳои ҷадвали 3.38 ба хулоса омадан мумкин аст, ки ба ҳавои атмосфера паҳн намудани моддаҳои зарарнок аз манбаъҳои доимӣ аз рӯи ингредиентҳо дар соли 2022-м 66,4 ҳазор тонна шудааст, ки назар ба соли 2018 -м 18,2 ҳазор тонна зиёд шудааст, аз ҷумла моддаҳои саҳт 35,2 ҳазор тонна нисбат ба соли 2018 –м 18,8 ҳазор тонна афзоиш ёфтааст, газмонанд ва моеъ 31,2 ҳазор тонна, дар фарқият назар ба соли 2018 –м ба андозаи 0,6 тонна кам гаштааст.

Дар баробари ин қайд кардан лозим аст, ки корхонаҳои сементбарорӣ дар баробари ҷанг ба атмосфера зиёда аз ду ҳазор моддаҳои ифлоскунанда мебароранд, ки инҳо оксиди карбон, сулфур, нитроген мебошанд. Фуранҳо, диоксинҳо, металлҳои вазнин, моддаҳои зарарноки органикӣ низ ба атмосфера дохил мешаванд. Ҳамаи ин партовҳо моддаҳои қавитарин аллергенӣ мебошанд, ки ба узвҳои нафаскашӣ ва пӯст таъсири калони манфӣ мерасонанд. Илова бар ин, моддаҳои мазкур ба растаниҳои атроф низ зарар мерасонанд.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки як қатор омилҳо, мушкилот ва имкониятҳо ба рушди корхонаҳои сементбарорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсир мегузоранд. Ба инҳо дохил мешаванд:

- фаровонии ашёи хом, аз ҷумла оҳаксанг, гач ва хок, ки шароитро барои таъсиси корхонаҳои сементбарорӣ фароҳам меоранд;
- омилҳои географӣ-табӣӣ, ба мисли ҷойгиршавии корхонаҳо дар минтақаҳои ҳамвор ва мушкилоти вобаста ба инфрасохтор;
- дастрасии нерӯи корӣ зиёд, ки метавонад ба беҳбудии сатҳи зиндагии аҳолии деҳот мусоидат кунад;
- имкониятҳои истифодаи санадҳои меъёрӣ ва ҳуқуқӣ, аз ҷумла барномаҳо, стратегияҳо ва консепсияҳои соҳавӣ;
- талаботи нисбатан кам ба маблағгузорӣ ва имконияти зуд ҷуброн кардани хароҷоти сохтмон;
- афзоиши талаботи семент дар баҳши хоҷагии халқ, бахусус дар соҳаи сохтмон.

Бо вучуди пешравӣ дар рушди корхонаҳои сементбарорӣ дар кишвар, баъзе мушкилот боқӣ мемонанд, ки ҳалли онҳо муҳим аст. Аз ҷумла:

- таҳияи корҳои илмӣ-тадқиқотӣ дар соҳаи саноати масолеҳи сохтмонӣ ва татбиқи онҳо дар амал;
- истифода накардани таҷрибаи кишварҳои пешрафта;
- набудани кластерҳои соҳавӣ дар атрофи корхонаҳои сементбарорӣ.

Ба андешаи олимон “бунёди корхонаҳои сементбарорӣ дар самти вори́дотивазкунӣ ва ба содиротнигаронидашуда, хусусан барои ҳадафи саноатикунони кишварамон нақши калидӣ дошта метавонад. Барои амалӣ гаштани мақсадҳои дар пеш гузошта шуда зарурат ба миён омадааст, ки корҳои илмӣ анҷом дода шаванд. Ҳамин тавр аз нуқтаи назари илмию амалӣ корхонаҳои сементбарории ҷумҳурӣ ҳанӯз ҳам пурра омӯхта нашудаанд. Таҳлилҳои гузаронидашуда нишон дод, ки аксарият корҳои илмӣ-тадқиқотӣ дар даври Иттиҳоди Шӯравӣ анҷом дода шудаанд. Хуб мешуд, ки корҳои илмӣ, хусусан дар самти илмҳои иқтисодӣ анҷом дода шаванд. Барои рушд намудани корхонаҳои сементбарорӣ пешниҳод карда мешавад, ки модернизатсияи корхонаҳои соҳавӣ гузаронида шаванд ва аз таҷрибаи хориҷӣ истифода намудан ба мақсад мувофиқ мебошад”¹²¹.

Дар асоси ин, мо пешниҳод менамоем, ки ҳамаи корхонаҳое, ки маҳсулот истеҳсол меkunанд, бояд риояи талаботи экологиро, ки қонунгузори амалкунанда муқаррар кардааст, таъмин намоянд. Ва онҳо низ бояд мавқеи худро оид ба кам кардани таъсири манфӣ ба муҳити зист муайян намоянд.

---

¹²¹ Холзода Б.К. Заминаҳои рушди корхонаҳои сементбарорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Б.К. Холзода // Идоракунии давлатӣ. – 2023. – №. 2(61). – С. 92-98.

БОБИ 4. ТАНЗИМ ВА ДАСТГИРИИ ДАВЛАТИИ СОҲИБКОРИИ ЭКОЛОГӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

4.1. Нақши давлат дар фароҳам овардани шароит барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки “иқтисоди бозорӣ, ки соҳибкор дар маркази он қарор дорад, танҳо дар сурате муваффақ хоҳад буд, ки давлат фаъолияти соҳибкорию бо роҳи танзими манфиатҳои тарафҳо ба таври муассир ба роҳ монад. Низоми идоракунии бозор на танҳо танзими давлатиро истисно намекунад, балки баръакс, таъкид мекунад, ки танзими давлатӣ барои равандҳо ва зухуроте, ки барои ҷомеа аҳамияти муҳим доранд, зарур аст”¹²².

Барандаи Ҷоизаи Нобелӣ П.Самуэлсон дар асараш менависад, ки “аз охири асри XIX то ҳол тақрибан дар ҳама кишварҳо васеъ шудани функцияҳои иқтисодии давлат ба назар мерасад”¹²³.

Аксар иқтисодшиносони муосир “аввалин кӯшиши танзими давлатии иқтисодиётро ба давраи ташаккулёбии муносибатҳои бозорӣ дар асрҳои XVII-XVIII нисбат медиҳанд. Дар он замон меркантилизм назарияи асосии иқтисодӣ буд”¹²⁴. Бо вучуди ин, ба андешаи мо, танзими давлатӣ аз замони пайдоиши худ давлатҳо оғоз шудааст. Дар асл, ин яке аз аввалин вазифаҳои идоракунии давлатӣ ба шумор меравад.

Ба назари А. Смит, “ҳар як соҳибкор, ки ҳадафи ба даст овардани фоидаро дорад, бо рақибони дигар рақобат мекунад ва дар натиҷа баъзеҳо шикаст хӯрда, бозорро тарк намуда, ба рақибони муваффақ роҳ медиҳанд,

---

¹²² Толибов Қ.Қ. Механизми ташкилию иқтисодии танзими давлатӣ ва дастгирии соҳибкор дар савдои тичоратӣ / Қ.Қ. Толибов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2021. – № 2 (36). – С. 35-46.

¹²³ Самуэльсон П. Экономика - М.: Прогресс, 1964. - С. 186.

¹²⁴ Николаева Т.И., Егорова Н.Р. Потребительский рынок и торговля: проблемы развития и регулирования. – Екатеринбург: УГЭУ, 1998. - С. 26.

дигарон мавқеи бозори худро мустаҳкам мекунанд ва фаъолияти худро васеъ мекунанд»¹²⁵.

Адам Смит навиштааст, ки ҳар як иштирокчии бозор «манфиатҳои худро ҷустуҷӯӣ карда, ... одатан ба манфиатҳои ҷомеа низ ба таври доимӣ хизмат мекунад»¹²⁶. Ҳамин тавр, ҳаёти иқтисодии ҷомеа бо "дасти ноаён" идора мешавад, ва бар асоси ин ақида, иқтисодиёт метавонад бидуни даҳолати давлат кор кунад. Ин фикр дар асоси формулаи машҳури "laisser passer, laisser faire" ташаккул ёфтааст, ки онро иқтисодшиноси фаронсавӣ Вейсен де Гурнет (1712-1759) дар як нутқ дар соли 1758 изҳор дошт. Дар он ӯ таъкид кард, ки барои рушди косибӣ ва савдо, ҳукумат бояд ба фаъолияти соҳибкорӣ даҳолат накунад. Ин ақида ба ғояи асосии мактаби иқтисодиёти либералии сиёсӣ табдил ёфтааст.

Дэвид Рикардо, инчунин, ҷонибдори маҳдуд кардани даҳолати давлат ба иқтисодиёт дар миқёси ҷаҳонӣ буд. Монанди Адам Смит, ӯ бар ин бовар буд, ки дар иқтисодиёт қонунҳои объективӣ ва стихиявӣ амал мекунанд, ки дар сурати набудани даҳолати беруна (давлатӣ) метавонанд низоми иқтисодӣ ва тавозунро нигоҳ доранд. Аммо, Рикардо ҳамзамон ба зарурати таҳияи сиёсати иқтисодии давлатӣ, ки ба афзоиши қувваҳои истеҳсолкунандаи ҷомеа мусоидат мекунад, аҳамияти махсус меод.

Намояндагони маъруфи танзими давлатии иқтисодиёт Артур Сесил Пигу ва шогирди ӯ Ҷон Мейнард Кейнс буданд. Онҳо аз аввалинҳо буданд, ки зидди ақидаҳои мактаби классикӣ баромад карда, зарурати даҳолати давлатро ба иқтисодиёт исбот намуданд.

А. Пигу муқаррароти Адам Смитро, ки бар асоси рақобат неқӯаҳволии ҳадди аксари аъзои ҷомеа таъмин карда мешавад, аз нав дида баромад. Пигу бар ин назар буд, ки ду омил, аз ҷумла "таъсироти беруна, ки ғайримуқаррарӣ барои ҷонибҳои сеюм" ва монополияҳо, ки озодии рақобатро ҳалалдор мекунанд, ба фарқияти арзёбиҳои хусусӣ ва ҷамъиятӣ мусоидат мекунанд.

---

¹²⁵ Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М.: Наука, 1993. - С. 332.

¹²⁶ Ҳамон ҷо.

Барои расидан ба ҳадди ниҳои некӯахлоқии ҷамъиятӣ, хусусан дар ин самтҳо, Пигу зарур мешуморад, ки давлат фаъолияти ислоҳиро ба роҳ монад. Илова бар ин, Пигу ба зарурати тақсимои бештари даромад тавассути низоми андоз аҳамияти махсус меод.

Бар асоси ақидаи А. Пигу, даҳлати давлат ба иқтисодиёт бояд ба ислоҳи механизми бозор равона карда шавад. Ин гуна даҳлат бояд ба тақсимои дубораи даромади миллӣ бо мақсади коҳиш додани нобаробарии иҷтимоӣ ва баланд бардоштани некӯахлоқии умумӣ нигаронида шавад.

Ғояи даҳлати давлат ба иқтисодиётро шогирди А. Пигу, Ҷон Мейнард Кейнс, минбаъд инкишоф дод. Асари калидии ӯ, "Назарияи умумии шуғл, фоида ва пул," аҳамияти зиёде пайдо кард ва дар рушди иқтисодшиносӣ нақши бузург бозид. Б. Селигман навиштааст, ки таъсири кори асосии Кейнсро "танҳо бо асари «Капитал»-и Маркс ва «Боигарии мардум» Смит муқоиса кардан мумкин аст."¹²⁷

Ақидаи Кейнс чунин буд, ки иқтисоди бозорӣ (капитализм) наметавонад ба таври муваффақона пеш равад, агар ҳукумат ба он фаъолона даҳлат накунад ва онро танзим накунад. Вай бовар дошт, ки чораҳои муайяни ҳукумат барои нигоҳ доштани субот ва рушди иқтисодиёт зарур мебошанд.

Олимони машҳури амрикоӣ Р. Хейлбронер ва Л. Турроу мазмуни асосии таълимоти Кейнсро шарҳ доданд: "Маънои инқилобии назарияи Кейнс дар он аст, ки низоми бозорӣ барои дастгирии рушд моликияти худтанзимкуниро надорад"¹²⁸.

Дар айни замон «усулҳои кейнсӣ аз ҷониби кишварҳои нави саноатии Осиё - Ҳонконг, Малайзия, Таиланд, Сингапур, Тайван самаранок истифода бурда мешаванд. Сиёсати тағйироти чандирӣ дар меъёрҳои андоз ва хароҷоти

---

¹²⁷ Ҳамон ҷо. - Саҳ.318

¹²⁸ Хейлбронер Р., Турроу Л. Экономика для всех. -Новосибирск: Экор, 1994. - С. 45.

давлатро Австрия, Британияи Кабир, Австралия, Япония, Шветсия ва Зеландияи Нав фаъолон пеш бурда истодаанд»¹²⁹.

Филип Котлер, олими маъруф дар соҳаи маркетинг ва муаллифи китоби "Асосҳои маркетинг," се сабаби муҳимро барои танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ номбар мекунад:

- зарурати ҳимояи ширкатҳо аз ҳамдигар, пешгирӣ ва роҳ надодан ба ҳолатҳои рақобати беинсофона;
- зарурати ҳимояи истеъмолкунандагон аз амалҳои номуносиби тиҷоратӣ. Котлер менависад, ки баъзе ширкатҳо, "беназорат монда, метавонанд ба истеҳсоли молҳои пастсифат шурӯъ кунанд, бо таблиғоти дурӯғ, тавассути бастабандӣ ва сатҳи нархҳо харидоронро гумроҳ намоянд"¹³⁰;
- зарурати «ҳимояи манфиатҳои олии ҷомеа аз соҳибкорони саркаш»¹³¹. Ин нуктаро тавзеҳ дода, Котлер диққати хонандаро ба он ҷалб мекунад, ки фаъолияти соҳибкорӣ на ҳамеша сатҳи беҳтари зиндагиро таъмин мекунад ва бад шудани вазъи муҳити зист, қавӣ намудани қонунгузориҳои дахлдор лозим меояд.

Ба фикри мо, душвортарин ҷанбаи танзими фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити муносири рушди ҷомеа ба иштироки фаъоли давлат дар танзими ташкилию иқтисодии истеҳсолот вобаста аст. Раванди ташаккули низоми идоракунии комплекси саноатӣ бевосита аз мавҷудияти манфиатҳо ё муҳолифатҳои гурӯҳҳои гуногун дар сатҳҳои мухталифи идоракунӣ вобаста аст, ки ин дар баробари ҳамоҳанг сохтани онҳо, ҷустуҷӯи созиши устувори манфиатҳои гуногунро низ талаб мекунад.

Рушди самараноки соҳибкорӣ бояд бо манфиатҳои тарафайн алоқаманд карда шавад: "мақомоти давлатӣ барои барқарор ва васеъ намудани бозори дохилӣ, муносибатҳои мутамаддини бозорӣ, манфиатҳои иҷтимоӣ ва экологӣ

---

¹²⁹ Толибов Қ.Қ. Механизми ташкилию иқтисодии танзими давлатӣ ва дастгирии соҳибкор дар савдои тиҷоратӣ / Қ.Қ. Толибов // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2021. – № 2 (36). – С. 35-46.

¹³⁰ Котлер Ф. Основы маркетинга. М: Бизнес-книга; ИМА-Кросс. Плюс, 1995. - С. 130.

¹³¹ Дар ҳамон ҷо, с.130.

ва манфиатҳои соҳибмулкони. Ба ибораи дигар, раванди синтези манфиатҳои муқобил, ба монанди соҳибкорӣ, давлат, ҷомеа лозим аст. Бо ҳамбастагии як низоми ягонаи бозории самарабахши инфрасохтори институтсионалӣ, ки бояд на танҳо механизмҳои риояи муносибатҳои шартномавӣ, ҳифзи ҳуқуқи моликияти хусусӣ, аз ҷумла сиёсати рақобат, институти муфлисшавӣ ва механизмҳои танзими таҷдиди сармояи саноатӣ, рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ, ҳавасмандгардонӣ барои сармоягузорӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ ва ғайраро дарбар гирад”¹³².

Интиҳоби воситаҳои танзими давлатии соҳибкорӣ, инчунин тарзи таъбиқи онҳо бояд дақиқ ва ҳадафмандона бошад. Стратегияи интиҳобшуда ва роҳҳои рушди иқтисодӣ бояд таҳқиқи танзимро муайян кунанд. Дар ҳоле ки кишварҳои гуногун метавонанд воситаҳои шабеҳро барои таъсир ба иқтисодиёт истифода баранд, ҳар як кишвар дорои хусусиятҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии хос аст. Ин хусусиятҳо, мушкилоти муҳим, ва фарқият дар ҳадафҳо ва вазифаҳо, хусусан дар кӯтоҳмуддат, зарурати интиҳоби бодикқати шаклҳо ва усулҳои танзими давлатии соҳибкорӣ ва муайян кардани афзалиятҳои мувофиқро ба миён меоранд.

Ҳамин тавр, мо бар ин назарем, ки дар давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ, танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ тавассути усулҳои зерин амалӣ мешавад: танзими ҳуқуқӣ; усулҳои маъмурӣ ва танзими иқтисодӣ.

Танзими ҳуқуқӣ қоидаҳои фаъолияти бозор, муносибатҳои иқтисодиро муқаррар менамояд, ҳимояи фаъолияти субъектҳои ҷамъият ва умуман аъзои онро таъмин мекунад. Он ҳама соҳаҳои фазои бозор (молӣ, молиявӣ, меҳнатӣ) ва инчунин муносибатҳои дар ин фазо ташаккулёфтaro фаро мегирад.

---

¹³²Вдовенко З.В. Формирование системы эффективного управления предприятиями химического комплекса региона в рыночных условиях; дисс. на соискание ученой степени доктора эк. наук: 08.00.05/ Вдовенко Зинаида Владимировна. - М, 2005. - 466 с.

Сабаби асосии танзими ҳукукии иқтисодиёт дар шароити нав ин набудани низоми бозорӣ ба монанди хоҳиши ба даст овардани фоида бе назардошти оқибатҳои эҳтимолии манфӣ мебошад. Мақсади танзими ҳукуқӣ таъмин намудани муносибатҳои мутамаддини бозорӣ, эҳтироми манфиатҳои иштирокчиёни онҳо мебошад.

Усулҳои ҳукукии танзими давлатии соҳибкорӣ барои фароҳам овардани заминаи мустаҳками ҳукуқӣ бо истифодаи усулҳои қонунгузорӣ, судӣ ва маъмурӣ тарҳрезӣ шудаанд.

“Давлат танзими ҳукукии худро дар асоси санадҳои меъёрии ҳукуқӣ амалӣ менамояд: сохтори мақомоти танзими давлатӣ, вазъи ҳукукии корхонаҳо, тартиби бастан ва иҷрои шартномаҳои хоҷагидорӣ ва созишномаҳо, ҳифзи ҳукукии амволи субъектҳои соҳибкорӣ, тартиби ҳалли баҳсҳои корхонаҳо, ҳимояи ҳукуқи истеъмолкунандагон, ташаккул ва танзими баъзе масъалаҳои низоми шартнома, масъалаҳои марбут ба ҷанбаи этикии савдо ва ғайра. Танзими давлатии соҳибкорӣ дар асоси Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфтааст. Ҳама санадҳои меъёрии ҳукукии марбут ба танзими ин фаъолият бояд ба принципҳои конститусионӣ мувофиқ бошанд. Вобаста ба фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ, қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ба умумӣ (танзими давлатии баъзе ҷанбаҳои иқтисодиётро таъмин намояд) ва махсус (таъсири давлатӣ ба намудҳои алоҳидаи фаъолияти соҳибкорӣ) тақсим карда шавад”¹³³.

Санадҳои қонунгузориҳои танзими умумӣ бояд, пеш аз ҳама, Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар бар гиранд, ки танзими давлатии муносибатҳои бозориро дар ҷаҳорҷӯбаи муаяйни ҳукуқӣ муқаррар менамояд.

“Танзими махсуси меъёрии ҳукукии соҳибкорӣ дар фармон ва дастуру супоришҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Ҳукумати

---

¹³³ Толибов Қ.Қ. Механизми ташкилию иқтисодии рушди соҳибкориҳои тиҷоратӣ: назария, методология, амалия»).: Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илми доктори илмҳои иқтисодӣ / Қ.Қ. Толибов – Душанбе, 2021. – 315 с.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои вазорату идораҳо, инчунин қарорҳо, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва дастурҳои мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар ҷарда шудаанд»¹³⁴.

Мундариҷаи танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ бояд ба таври равшан ба инобат гирад, ки дар ҳар сатҳи низом вазифаҳои иҷозатдиҳӣ, назоратӣ, манъкунӣ, таҳлилӣ, иттилоотӣ ва Ҳамоҳангсозӣ, инчунин дастгирии соҳибкорӣ ва татбиқи сиёсати илмӣ-техникӣ ва кадрӣ бояд дар доираи қонун амалӣ ҷарда шаванд.

Дар сатҳи ҷумҳуриявӣ, вазифаҳои асосӣ бояд ба таҳияи заминаи меъёрӣ ва ҳуқуқӣ, танзими гумрукӣ, асбдорӣ ва молиявӣ, пешниҳод ҷардани бурсияҳо ва субсидияҳо, ташаккули сиёсати ягона дар соҳаи стандартизатсия ва сертификатсия, муайян намудани қоидаҳои фурӯш ва хизматрасонӣ, таҳияи барномаҳои стратегӣ ва арзёбии оқибатҳои татбиқи онҳо, ҳифзи рақобат дар бозор, ва фароҳам овардани заминаи боэътимоди иттилоотӣ барои иштирокчиёни бозори истеъмолӣ рағона шаванд.

Дар сатҳи минтақавӣ-ҳудудӣ, танзими фаъолияти соҳибкорӣ бояд тавассути механизми амалӣ шавад, ки аз як тараф, принципҳои умумии хизматрасонӣ ва аз тарафи дигар, сохтори идоракунии барои Ҳамоҳангсозии сиёсати ҳудудӣ ва назорати самаранокро таъмин кунад.

Вазифаҳои асосии мақомоти маҳаллӣ дар ин самт бояд дар бар гиранд: ташаккули сиёсати ҳудудии соҳибкорӣ ва муайян ҷардани афзалиятҳо; таъмини иҷрои принципҳои умумии андозбандӣ ва мутобиқсозии онҳо ба хусусиятҳои маҳаллӣ; таҳкими заминаи меъёрӣ бо истифода аз стандартҳои доимӣ ё муваққатӣ; фароҳам овардани шароити мусоиди рақобат дар бозори маҳаллӣ; дастгирии истеҳсолкунандагони ватанӣ ва танзими

---

¹³⁴ Толибов Қ.Қ. Механизми ташкилию иқтисодии рушди соҳибкории тижоратӣ: назария, методология, амалия»).: Диссертатсия барои ҷарёфти ҷарачаи илмӣ доктори илмҳои иқтисодӣ / Қ.Қ. Толибов – Душанбе, 2021. – 315 с.
https://www.tguk.tj/failes/sovet_explorer/sovet_tj/tolibov_kobil/диссертатсия.pdf

сармоягузориҳои хориҷӣ; рушди инфрасохтори маҳаллӣ ва назорати риояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон.

Танзими маъмурӣ “мустақиман ба ваколати ҳокимияти давлатӣ асос ёфта, чораҳои манъкунӣ, иҷозатдиҳӣ, маҷбуркуниро дар бар мегирад. Дар муқоиса бо усулҳои иқтисодӣ, усулҳои маъмурӣ озодии интихобро ҳангоми қабули қарор барои субъектҳои муносибатҳои бозорӣ ба таври назаррас маҳдуд мекунад. Дар айни замон, танзимгарони маъмурӣ дорои табиати иқтисодӣ мебошанд, зеро таъбиқи онҳо ба рафтори субъектҳои хоҷагидорӣ ва дар ниҳоят ба вазъи низоми иқтисодӣ таъсир мерасонад”¹³⁵.

Усулҳои маъмурӣ аз ҷумлаи инҳоро дар бар мегиранд: назорати мутобиқати маҳсулоти истеҳсолшуда ба стандартҳо; муқаррар кардани бурсияҳо ва бонҳои гумрукӣ барои Ҳимояи истеҳсолкунандагони ватанӣ ҳангоми воридот ё содироти маҳсулот; муайян намудани самтҳои афзалиятноки субсидия ва сармоягузорӣ; ва рушди функсияҳои ҳудидоракунии маҳаллӣ ва ғайра.

Танзими иқтисодӣ ба он равона шудааст, ки ба манфиатҳои иқтисодии истеҳсолкунандагони ватанӣ таъсир расонад ва ҳавасмандгардонии моддиро барои рушди фаъолиятҳои, ки ба талаботи ҷомеа мувофиқанд, фароҳам оварад. Танзими давлатии иқтисодӣ маҷмӯи унсурҳо ва тадбирҳои гуногунро дар бар мегирад. Ба онҳо дохил мешаванд:

- тадбирҳои мустақим, ки ба иқтисодиёт таъсир мерасонанд, аз ҷумла маблағгузориҳои мақсаднок ва низоми хариди давлатӣ;
- танзими ғайримустақим, ки сиёсати бучавӣ-андозӣ, пулӣ-қарзӣ, асъорӣ ва гумрукиро дар бар мегирад.

Ҳамин тавр, “нақши муайянкунандаи давлат дар ҳавасмандгардонӣ ва танзими соҳибкорӣ дар мавриди гузариши иқтисодиёт ба бозор қомилан аён аст. Давлат аксар вақт мекушад, ки ба фаъолияти соҳибкорон фаъолона

---

¹³⁵Толибов Қ.Қ. Механизми ташкилию иқтисодии рушди соҳибкории тижоратӣ: назария, методология, амалия»).: Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илмҳои иқтисодӣ / Қ.Қ. Толибов – Душанбе, 2021. – 315 с.

даҳолат кунад ва баъзан ҳамчун нозир ё ҳакам баромад кунад. Дар айни замон, воситаҳои гуногуне истифода мешаванд, аз ҷумла доираи васеи фишангҳои иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва маъмурӣ.

Танзими давлатии иқтисодиёт бевосита бо сиёсати иқтисодӣ алоқаманд буда, барои татбиқи он нигаронида шудааст. Барои ноил шудан ба ин мақсадҳо шаклҳо ва усулҳои мухталифе истифода мешаванд, ки воситаҳои танзими давлатии иқтисодиётро ташкил медиҳанд.

Ҳамзамон, бо рушди иқтисоди бозорӣ дар Тоҷикистон, тағйиротҳои мусбат дар соҳаи танзими давлатии рушди он ба назар мерасанд. То имрӯз дар кишвар қонунгузориҳои конституционии давлатӣ ташаккул ёфт, қонунгузориҳои маъмурӣ таҳким ёфт, қонунгузориҳои андоз ва гумрук ҳамчун шохаҳои мустақили ҳуқуқ ба вучуд омаданд, қонунгузориҳои меҳнат мавқеи назаррасро ишғол кард»¹³⁶.

Дар маҷмӯъ, низоми ҳамоҳангшудаи танзими қонунгузориҳои фаъолияти соҳибкории шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ ташаккул ёфтааст, ки барои рушди устувор ва дарозмуддати тиҷорат замина фароҳам меорад. Бо вучуди ин, норасоии низоми иттилоотии танзими қонунӣ зикр кардан зарур аст, ки дастрасӣ ба меъёрҳои мавҷударо душвор месозад ва ҳалли мушкилоти пайдошударо мураккаб мегардонад.

Бо тақмили низоми танзими қонунгузориҳои фаъолияти соҳибкорӣ, масъалаи тақвияти ислоҳоти корхонаҳо дар сатҳи микроиқтисодӣ аҳамияти хос пайдо мекунад. Сиёсати давлатӣ дар ин самт бояд ба ташаккули механизми таъмини субот ва шаффофияти муносибатҳои амволӣ, эҷоди инфрасохтори иттилоотии мукамал барои корхонаҳо ва рушди низоми машваратдиҳӣ дар идоракунии сифати маҳсулот, мол ва хизматрасонӣ равона шавад.

---

¹³⁶ Толибов Қ.Қ. Механизми ташкилию иқтисодии рушди соҳибкории тиҷоратӣ: назария, методология, амалия»).: Диссертатсия барри дарёфти дараҷаи илми доктори илмҳои иқтисодӣ / Қ.Қ. Толибов – Душанбе, 2021. – 315 с.

Дар татбиқи ислоҳоти фаъолияти корхонаҳо дар сатҳи микроиқтисодӣ, рушди мустақилонаи корхонаҳо нақши муҳим мебозад. Дар назария ва амалияи идоракунӣ, назарияҳои гуногуни рушди ташкилотҳо вучуд доранд, ки ба хусусиятҳои марҳилаҳои мухталифи таърихӣ мутобиқанд.

Дар айни замон, суръатбахшии дигаргуниҳои зарурӣ ҳангоми ислоҳоти корхонаҳо бо як қатор мушкилоти муҳим маҳдуд мешавад. Аз ҷумла:

- набудани нақшаҳои комплекси рушди миёнамӯҳлат ва дарозмуддат дар корхонаҳо;
- маълумоти нокифоя дар бораи вазъи кунунӣ ва дурнамои бозор, инчунин зарурати сармоягузориҳои зиёд барои мутобиқшавӣ ба бозор;
- омода набудани бисёр корхонаҳо барои ҷавобгӯӣ ба тағйироти дархостҳои истеъмолӣ ва рақобатпазирӣ дар бозор;
- фарсуда шудани таҷҳизот ва технологияҳои асосӣ, ки ба истифодаи ғайрисамараноки захираҳо мусоидат мекунад;
- камбудии ҳавасмандии кормандон ба меҳнат;
- усулҳои номуассири роҳбарӣ, ки мухолифат ва танишҳоро байни роҳбарият ва кормандон ба вучуд меоранд;
- набудани таъсири ҷиддии ҷомеа ба фаъолияти корхонаҳо;
- масъулияти пасти иҷтимоии ширкатҳо;
- фарҳанги нокофии ташкилӣ дар идоракунии корхонаҳо;
- сатҳи ғайриқаноатбахши идоракунии донишҳо ва рушд дар дохили ташкилотҳо.

Ин омилҳо ба таври ҷиддӣ раванди ислохотро маҳдуд намуда, монеаи пешрафти устувор мегарданд.

Ҳамин тавр, тавре ки қаблан зикр намудем, ташаббус ва мустақилияти субъектҳои хоҷагидорӣ принципҳои калидии фаъолияти соҳибкорӣ ба ҳисоб мераванд. Соҳибкорон фаъолияти худро бо шартномаҳо бо таъминкунандагон ва харидорон, бо дарназардошти талабот ва шароити бозор, ба роҳ монда, ғоида ба даст меоранд. Аммо, ин мустақилияти

сохторҳои соҳибкорӣ наметавонад бе маҳдудият бошад; он бояд зерин назорат, танзим ва ҷамоҳангсозии давлат қарор гирад.

Дар ибтидои асри XXI, дар самти таҳқиқ ва татбиқи ҳадафҳо, шаклҳо ва усулҳои танзими давлатии сохторҳои соҳибкорӣ тағйироти ҷиддӣ ба амал омад. Таҷрибаи кишварҳои пешрафта нишон медиҳад, ки ҳамкориҳои давлат ва соҳибкорон бояд фаротар аз танзими маъмурӣ бошад ва дарбаргирандаи як ҳамкориҳои васеътар ва муассиртар гардад.

Ба ақидаи Толибов Қ.Қ, дастгирии давлатӣ “набояд ҳамчун вазифаи ҳатмӣ барои ҳама ҳудудҳои маъмурӣ ва субъектҳои соҳибкорӣ, балки ҳамчун механизми муайян кардани намоёндагони субъектҳои хурду миёна дар ҳамкорӣ бо сохторҳои калони тиҷоратӣ ва давлат барои ҳалли вазифаҳои муҳими стратегияи рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон фаҳмида шавад. Ин дар доираи ҳамгироии онҳо дар ҷустуҷӯи ҳалли оптималӣ ва ба даст овардани самараи синергетикӣ имконпазир аст. Ҳамзамон, бояд эътироф кард, ки дастгирӣ на ҳама вақт бояд аз ҷиҳати молиявӣ бошад, балки он метавонад манфиатҳои ягон соҳаро дастгирӣ кунад, танзиму таъмини фазои солими соҳибкорӣ, инчунин интиқол додани дониш ва технология бо пайдарпайии муайян ва ғайраро дар бар гирад”¹³⁷.

Ҳадафи дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ фароҳам овардани шароити мусоиди сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ барои рушди озоди ин бахш мебошад. Ин дастгирӣ як қатор ҳадафҳои стратегияи зеринро дар бар мегирад:

- ташаккули табақаи миёна ва баланд бардоштани самаранокии иҷтимоии субъектҳои соҳибкорӣ, ки ба афзоиши ҷойҳои корӣ, болоравии даромади миёна ва беҳтар шудани ҳифзи иҷтимоии кормандон мусоидат менамояд.

- тавсеаи омилҳои стратегияи рушди иҷтимоию иқтисодии давлат тавассути густариши миқёс ва иқтидори иқтисодии корхонаҳо, ки боиси

---

¹³⁷ Толибов Қ.Қ. Механизми ташкилию иқтисодии рушди соҳибкории тиҷоратӣ: назария, методология, амалия»).: Диссертатсия барри дарёфти дараҷаи илми доктори илмҳои иқтисодӣ / Қ.Қ. Толибов – Душанбе, 2021. – 315 с.

суръат гирифтани рушди корхонаҳои хурду миёна, афзоиши ҳиссаи онҳо дар ташаккули ММД, аз ҷумла дар истеҳсоли молҳо, хизматрасонӣ ва пардохти андозҳо мегардад.

Такмили механизми дастгирии давлатии соҳибкорӣ як раванди мураккаб ва муҳим мебошад. Тавре ки таҷриба нишон медиҳад, танҳо таҳияи механизм кофӣ нест. Дар тамоми ҳудудҳои маъмурӣ бояд низоми дастгирии ҳамаҷониба таъсис дода шавад, ки унсурҳои калидӣ, аз ҷумла заминаи меъёрӣ-ҳуқуқӣ, сохтори муассисаҳои давлатӣ, барномаҳои дастгирӣ ва инфрасохтори заруриро дар бар гирад. Аммо, дар амал, ин низом на ҳамеша ба таври самаранок амал мекунад. Ин нокифоягӣ аз набудани як механизми ягонаи дастгирии давлатии соҳибкорӣ ва татбиқи пайгириҳои чорабиниҳои дастгирӣ маншаъ мегирад.

Ҳамин тариқ, бо мақсади рушди соҳибкорӣ давлат бояд вазифаҳои зеринро иҷро кунад:

- “ташаккули муҳити ҳуқуқӣ, ки рушди соҳибкориро таъмин мекунад;
- дастгирии молиявии фаъолияти соҳибкорӣ;
- дар доираи инфрасохтори таъсисёфта дастрасии хизматҳо ва захираҳои зарурӣ барои фаъолияти соҳибкорӣ;
- баланд бардоштани самаранокии механизми дастгирии соҳибкорӣ дар сатҳи ҷумҳуриявӣ ва мақомоти маҳаллӣ;
- таҳияи механизми ҳамкории давлат ва соҳибкорӣ дар муайян намудани самтҳои рушди соҳаҳо ва истифодаи афзалиятҳо;
- ҷалби соҳибкорони ҳудудҳои маъмурӣ дар таҳияи барномаҳои рушди ҳудудҳои маъмурӣ ва миллӣ”¹³⁸.

Самтҳо, принципҳо ва шаклҳои дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар сатҳи ҷумҳуриявӣ муайян мегарданд ва сипас дар сатҳҳои ҳудудҳои маъмурӣ ба таври мушаххас татбиқ мешаванд. Устувории фаъолияти соҳибкорӣ дар

---

¹³⁸ Толибов Қ.Қ. Механизми ташкилию иқтисодии рушди соҳибкории тиҷоратӣ: назария, методология, амалия»).: Диссертатсия барри дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илмҳои иқтисодӣ / Қ.Қ. Толибов – Душанбе, 2021. – 315 с.

шароити номуайянӣ ва хатарҳо, ки бе даҳолати муассири давлатӣ идора намешаванд, саҳт ба мушкил рӯ ба рӯ аст. Аз ин рӯ, барои таъмин кардани устувории рушди иҷтимоию иқтисодӣ, истифодаи усулҳо ва равишҳои дуруст дар ташаккули механизмҳои зарурӣ ниҳоят муҳим аст.

Механизми дастгирии давлатии соҳибкорӣ бояд ба ҳадафҳои зерин равона гардад:

- ташкили ҷойҳои нави корӣ ва нигоҳдории ҷойҳои мавҷуда;
- таъмини шуғли устувори аҳоли;
- баланд бардоштани даромади аҳоли;
- таъмини рақобатпазирии иқтисодӣ.

Татбиқи чорабиниҳои барномавии дастгирии давлатӣ, ки ба рушди равандҳои инноватсионӣ мусоидат мекунанд, омили калидии ташаккули самаравӣ иҷтимоӣ ва худмаблағгузорию устувор мебошад. Дар ин раванд, ҳангоми ҳисоб кардани хароҷот ва баҳодиҳии самаранокии барномаҳо, бояд хусусиятҳои хоси ҳудудҳои маъмурӣ ба назар гирифта шаванд.

Дар шароити муносири иқтисодӣ, дастгирии давлатии соҳибкорӣ бояд ба таҳияи механизме равона шавад, ки нерӯи иҷтимоию иқтисодии субъектҳои соҳибкорию дастгирӣ кунад ва захираҳои молиявии бучетро ба таври самаранок тақсим намояд. Истифодаи усули барномавӣ-мақсаднок имкон медиҳад, ки нобаробарӣ ва номуносибӣ дар тақсими захираҳои молиявӣ дар низомҳои иҷтимоию иқтисодии ҳам давлат ва ҳам минтақаҳо коҳиш дода шаванд. Ин равиш барои расидан ба натиҷаҳои мусбат дар ҳалли мушкилоти рушди иҷтимоию иқтисодӣ нигаронида шудааст.

4.2. Самтҳои асосии дастгирии давлатӣ ва ҳавасмандгардони соҳибкории экологӣ

Хусусиятҳои вазъи экологии Тоҷикистонро ҷойгиршавии ҷуғрофӣ ва иқлимӣ, инчунин хусусияти сарватҳои табиӣ он муайян мекунанд. Ҷумҳурӣ бо мушкилоти ифлосшавии ҳаво, об ва хок, истифодаи бесамари захираҳои табиӣ, инчунин маърифати нокифояи экологии аҳоли рӯбарӯ аст. Ин хусусиятҳо ба саломатии инсон ва муҳити табиӣ таъсири манфӣ мерасонанд. Аз ин рӯ, татбиқи таҷрибаи хориҷӣ дар Тоҷикистон мутобиқшавӣ ва баррасии ин хусусиятҳоро тақозо мекунад, то рушди босамари соҳибкории экологӣ дар кишвар таъмин карда шавад.

Тоҷикистон барои рушди соҳибкории экологӣ иқтисодии назаррасро соҳиб аст. Захираҳои бойи табиӣ, аз ҷумла захираҳои об, заминҳои кишоварзӣ ва гуногунии биологӣ, барои рушди тичорат ва лоиҳаҳои аз ҷиҳати экологӣ нигаронидашуда имконият фароҳам меоранд. Илова бар ин, кишвар дорои миқдори зиёди энергияи офтобӣ ва гидроэнергетикӣ мебошад, ки барои истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия дурнамо мекушояд. Иқтисодии рушди соҳибкории экологӣ дар Тоҷикистон сармоягузори ҳавасманд мекунад, ҷойҳои нави корӣ таъсис медиҳад ва ба рушди иқтисоди кишвар мусоидат мекунад.

Монеаҳо ва мушкилот дар роҳи ҷорӣ намудани таҷрибаи хориҷӣ дар Тоҷикистон ба хусусиятҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоии кишвар иртиботдоранд. Набудани маблағгузорӣ, ноустувории муҳити соҳибкорӣ, захираҳои маҳдуд ва дастгирии нокифояи соҳибкории экологӣ монеаҳо барои мутобиқшавӣ ва татбиқи бомуваффақияти таҷрибаи хориҷӣ мешаванд. Мавҷуд будани зинаҳои бюрократӣ, беҳабарӣ ва маданияти пасти экологӣ низ дар самти ҷорӣ намудани усулҳои пешқадам ва навоарӣ душвории ҷиддӣ мебошанд. Бартараф намудани ин монеаҳо таҳияи чораҳои дахлдори дастгирии давлатиро ҷиҳати бунёди инфрасохтори ёрирасон, таълим додан ва

омӯзонидани соҳибкорон дар соҳаи экологӣ ва фаъолона дастгирӣ намудан ва ҳавасманд гардонидани корхонаҳои экологӣ тақозо менамояд.

Дастгирии давлатӣ асоси рушди самараноки соҳибкориҳои экологӣ мебошад. Тавсия дода мешавад, ки чунин дастгирӣ дар доираи асосҳои меъёрий ва ҳуқуқии дахлдор амалӣ гардад ва барои рушди манфиатҳои иқтисодии ширкатҳо дар соҳаи экология мусоидат намояд.

Таҷрибаи мамлакатҳои тараққикардаи саноатиро таҳлил намуда, мушоҳида кардан мумкин аст, ки “ҳавасмандгардониҳои иқтисодии барои соҳибкориҳои экологӣ нигаронидашуда дар самтҳои гуногун сурат мегирад, вале дар навбати аввал ба соҳаи андоз, молия ва қарз таъсир мерасонад. Ин ҷо ҷолиб таҷрибаи Чопон аст. Дар Чопон институти дастгирии давлатӣ фаъолона инкишоф меёбад ва маблағ барои муҳофизати муҳити зист аз буҷети марказӣ, буҷетҳои маҳаллӣ, инчунин низоми қарзҳои давлатӣ ва маблағгузорӣ ба воситаи молияи давлатӣ, корпоратсияҳои қарзӣ ҷудо карда мешавад”¹³⁹.

Дар Дания дар сатҳи мақомоти қонунгузорӣ ва танзимкунанда субсидияҳои васеи давлатӣ барои технологияҳои кампартов ва дастгирии коркарди партовҳо, мубодила бо дигарон дар самтҳои пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ сурат мегирад. Давлат аксар вақт маблағҳои ҷудо мекунад, ки барои ҳалли масъалаҳои муҳим, вобаста ба муҳити зист, равона шудаанд. Ин хароҷотҳо аз ҷониби ҳукумат бо ҷиддият назорат мешаванд, ки дар он аз ҷумла низоми фондҳои махсус, корпоратсияҳои давлатӣ, бонкҳо ва дигар ниҳодҳои дахлдор нақши муҳим мебозанд. Мақомоти ваколатдор қабули қарорро оид ба масъалаҳои ҳифзи муҳити зист дар сатҳҳои гуногун ҳал мекунанд, бинобар ин масъалаҳои мушаххаси экологиро хеле самараноктар ҳал кардан мумкин аст.

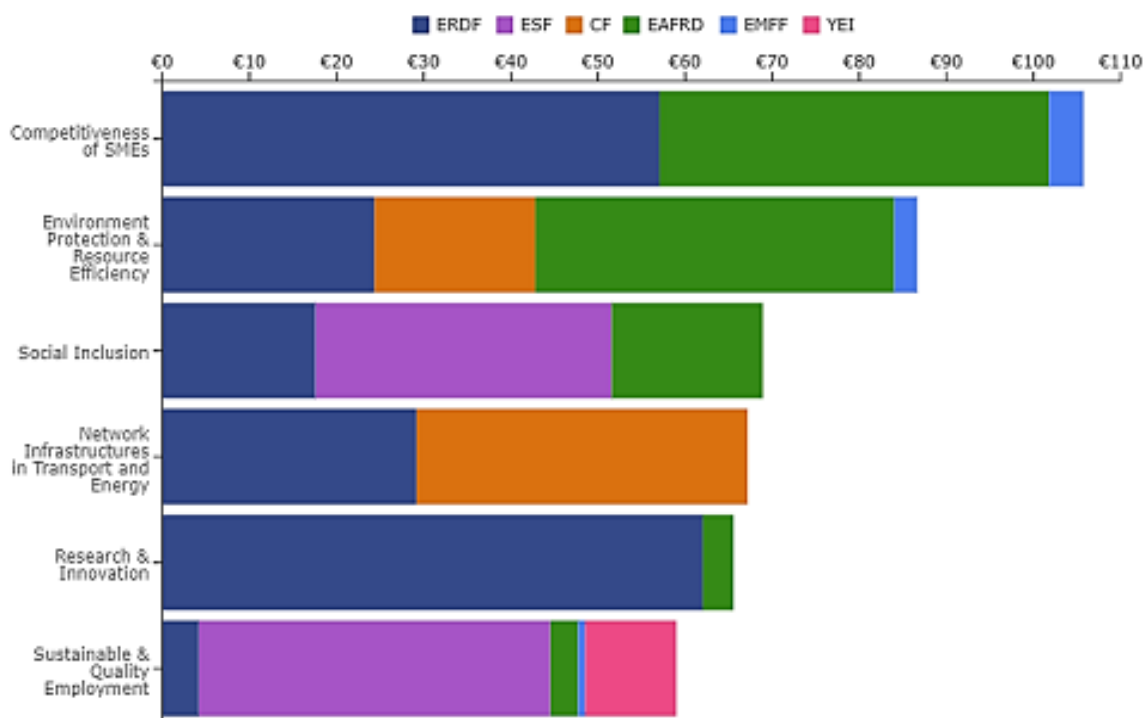
¹³⁹ Кокшарова П. Д. Развитие эколого-ориентированной деятельности в сфере малого бизнеса / П. Д. Кокшарова; Уральский федеральный университет имени первого Президента России Б. Н. Ельцина, Институт экономики и управления, Кафедра экономики природопользования. — Екатеринбург, 2021. - 100 с.

Дар моҳи декабри соли 2019, Комиссияи Аврупо барномаи "Муомилоти Сабз"-ро пешниҳод кард, ки ҳадафи он табдили иқтисодиёти Аврупо бо мақсади ноил шудан ба бетарафии гулхонаӣ (таваккуфи партовҳои газҳои гулхонаӣ) то соли 2050 мебошад. Дар баробари ин, беҳтар кардани сифати зиндагӣ ва фароҳам овардани ҷойҳои нави корӣ низ аз авлавиятҳои асосӣ маҳсуб мешаванд. Лозим ба ёдоварист, ки барои татбиқи ин стратегияи нав дар давоми даҳсолаи оянда сармоягузориҳои давлатӣ ва хусусӣ ба маблағи 1 триллион евро пешбинӣ гардидааст.

Фондҳои сохторӣ ва сармоягузории аврупоӣ (ESIF) воситаҳои асосии маблағгузории лоиҳаҳои "сабз" дар Иттиҳоди Аврупо мебошанд. Ба ин фондҳо дохил мешаванд:

- Фонди муттаҳидӣ (ФМ);
- Фонди рушди минтақавии аврупоӣ (ERDF);
- Фонди аврупоии кишоварзӣ барои рушди минтақаҳо ва деҳот (EAFRD);
- Фонди аврупоии баҳрӣ ва моҳипарварӣ (EMFF).

Ин фондҳо масъули танзими захираҳо барои дастгирии лоиҳаҳое мебошанд, ки ба ноил шудан ба ҳадафи иқтисодиёти камгулхонаӣ мусоидат мекунанд. Ҳаҷми маблағгузории ин фондҳо барои солҳои 2014-2020 аз буҷети Иттиҳоди Аврупо, ки барои "сабзгардонии" иқтисодиёт ҷудо шудааст, дар расми 4.1. нишон дода шудааст.

Расми 4.1. Ҳаҷми маблағгузорӣ ба фондҳои сохторӣ ва сармоягузорӣ барои «сабзгардони» иқтисодиёт барои солҳои 2014-2020 аз буҷаи Иттиҳоди Аврупо¹⁴⁰

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки соли 1991 истиқлоли давлатиро ба даст овард, ҳамзамон муҳити табиӣ бо партовҳо олударо аз ИҚШС-и собиқ мерос гирифт, ки муддати дароз ба таъсири зараровари соҳаҳои саноатӣ дучор мешуд. Афзоиши мавҷудай истеҳсолоти соҳаҳои саноат ва кишоварзӣ, ба таври интенсивӣ истифода бурдани пеститсидҳо боиси ифлосшавии муҳити зист дар ҷумҳурӣ гардида буд.

Ҳамзамон, муҳим аст зикр шавад, ки бо мақсади беҳтар кардани вазъи экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин барои фароҳам овардан ва такмил додани заминаҳои ҳуқуқӣ, меъёрӣ ва экологӣ дар раванди гузариш ба модели пешниҳодшудаи рушди устувори экологӣ иқтисодӣ ба туфайли санадҳои

¹⁴⁰Европейские структурные и инвестиционные фонды. [сайт]. – URL: <https://cohesiondata.ec.europa.eu/overview> (дата обращения 22.01.2023).

асосии қонунгузории таҳия ва қабулшуда дар соҳаи экология ва ҳифзи табиат пешравиҳо ба даст оварда шуданд¹⁴¹.

Ҳанӯз дар солҳои аввали соҳибистиқлолӣ дар ҷумҳурий қонунҳо ва санадҳои қонунгузорие қабул гардиданд, ки масъалаҳои ҳифзи табиат ва сарватҳои табииро ба таври конституционӣ муайян ва муқаррар намуданд: Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 1994), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи табиат» (соли 1993), Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 1993), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи ҳавои атмосфера» (соли 1996), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифз ва истифодаи олами ҳайвонот» (соли 1994), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сарватҳои зеризаминӣ» (соли 1994), Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 1996) , Низомнома «Дар бораи экспертизаи давлатии экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (соли 1994), Барномаи давлатии экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 1998-2008 (соли 1997).

Мақсади ҳамаи санадҳои меъёрии ҳукукии дар боло зикршуда муайян кардани самтҳои асосии рушди экологӣ ва иқтисодии кишвар мебошад. Ба ғайр аз онҳое, ки дар боло номбар шудаанд, инчунин оид ба пурзӯр намудани ҳифзи хоҷагиҳои моҳигирӣ, ташкили Боғи миллии Тоҷикистон, назорат ва чамбоварии гиёҳҳои шифобахши худрӯй ва ғайра санадҳои қонунгузорӣ қабул карда шудаанд.

Соли 1996 Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Барномаи давлатии маърифат ва тарбияи экологии аҳоли»-ро таҳия ва қабул намуд. Ҳамчунин Ҷумҳурии Тоҷикистон то имрӯз Конвенсияҳои зерини Созмони Милали Муттаҳид оид ба ҳифзи муҳити зистро ба тасвиб расонидааст:

- Конвенсияи СММ «Дар бораи гуногунии биологӣ»;
- Конвенсияи чорчӯбаи СММ «Дар бораи тағйирёбии иқлим»;

---

¹⁴¹ Сафаров Н. Экология и охрана природы [Текст] / Н. Сафаров. - Душанбе, 1998. -55 с.

- Протоколи Монреал оид ба моддаҳое, ки қабати озонро вайрон мекунанд ва ислоҳоти Лондон;

- Конвенсияи СММ оид ба мубориза бо биёбоншавӣ.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои асосии экологӣ дар доираи барномаҳои миллии зерин ҳалли худро ёфтанд:

- Барномаи давлатии маърифат ва тарбияи экологии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2000 ва барои то соли 2010;

- Барномаи давлатии экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2019;

- Нақшаи чорабиниҳои миллии солимии муҳити зист (2000);

- Нақшаи чорабиниҳои миллӣ оид ба пешгирии вайроншавии қабати озон (2001);

- Стратегияи миллии ҳифзи саломатии аҳоли (2002);

- Нақшаи миллии амал оид ба паст кардани тағйири иқлим (2002);

- Аввалин Эъломияи миллӣ оид ба тағйирёбии иқлим (2003);

- Стратегияи миллӣ ва нақшаи чорабиниҳо оид ба ҳифз ва истифодаи оқилонаи гуногунии биологии Ҷумҳурии Тоҷикистон (2003);

- Барномаи давлатии рушди ҳудудҳои табиӣ махсус муҳофизатшаванда барои солҳои 2005-2015;

- Барномаи рушди хоҷагии ҷангал дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2015 (2005);

- Нақшаи чорабиниҳои миллӣ оид ба ҳифзи муҳити зист (2006).

Барномаҳои миллии таҳия ва қабулшуда ба рафъи мушкилоти экологӣ, аз ҷумла ҳалли масъалаҳои барқарорсозии сифати об ва ҳавои истеъмолшаванда, таҳия ва татбиқи технологияҳои нави экологӣ ва каммасрафи истеҳсолоти саноатӣ нигаронида шудаанд. Барномаҳо, инчунин ба мушкилоти марбут ба беҳтар намудани саломатии одамон, кам кардани таъсири манфии тағйирёбии иқлим нигаронида шудаанд, ки дар навбати худ

бояд рушди устувор ва ҳифзи гуногунии биологии кишварро таъмин намоянд.

Таҳлили масъала нишон медиҳад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ташаккули соҳибкории экологӣ ва танзими фаъолияти онҳо имкониятҳои кофӣ мавҷуд аст, вале қонуни ягонаи махсус дар бораи соҳибкории экологӣ коркард нашудааст.

Вобаста ба ин, бояд қайд намуд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди соҳибкории экологӣ қабули чунин як санади ҳуқуқӣ зарур буда, метавонад тамоми соҳаҳои соҳибкории экологиро танзим намояд.

Ташаккули соҳибкории мутамаддини экологӣ дар соҳаи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз муҳимтарин омилҳои стратегии барномаи рушди устувори иқтисодӣ барои ноил шудан ба сатҳи шоистаи зиндагии аҳоли мебошад.

Бояд зикр намуд, ки дар ҷумҳурии мо хизмати машваратӣ, аз ҷумла аудити экологиро пурзӯр намудан лозим аст, зеро ки барои назорат ба вазъи экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти онҳо зарур ҳисобида мешавад.

Дар кишварҳои пешрафта “барои тамоми давраи ҳаёти маҳсулот принципи масъулияти истехсолкунанда амал мекунад, ки мувофиқи он истифодабарандагони сарватҳои табиӣ уҳдадоранд маблағҳое, ки барои мелиоратсияи заминҳои вайрону ифлосшуда истифода мешаванд дар пасандозҳои бонкӣ ҷойгир кунанд. Бояд зикр намуд, ки корхонаҳои Ҷопон ҳар сол ҳатто 0,3 фоизи маблағи фурӯшро ба захираи махсус барои ба амал баровардани тадбирҳои муҳофизати муҳити зист равона менамоянд”¹⁴².

Ҳамин тариқ, “дар бисёре аз кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафта (кишварҳои Иттиҳоди Аврупо, ИМА, Япония ва ғайра) дар самти танзими муҳофизати муҳити зист ва пурзӯр намудани нақши фишангҳои иқтисодии

---

¹⁴²Габдинова В.Р. Региональный экологический рынок: особенности формирования и структура. // Экономика и предпринимательство. - 2020. - №2-2. - С. 406 – 411

назорат сусти шудани усули маъмурӣ мушоҳида карда мешавад. Нақши усулҳои иқтисодӣ аз ҳавасмандгардони фаъолияти экологӣ тавассути ҷустуҷӯи роҳҳои кам кардани хароҷоти иқтисодии давлат ва субъектҳои фаъолияти иқтисодӣ барои ноил шудан ба ҳолати дилхоҳи муҳити зист ва ҷузъҳои алоҳидаи он иборат аст¹⁴³.

Ба андешаи мо, дар асоси таҷрибаи давлатҳои мутараққӣ, чунин ҳулоса намудан мумкин аст, ки сиёсати экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд таҳким бахшида шуда, ба беҳбудии сифати зиндагӣ дар кишвар нигаронида шавад. Бояд гуфт, ки камбудии мавҷуда дар татбиқи сиёсати экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рушди мамлакат монеъ мешавад.

Коршиносон хавфҳои асосие, ки дар соҳаи сиёсати экологӣ дучор мешаванд, муайян карданд.

Хавфҳои иқтисодӣ. Ин хавфҳо аз ҳама равшананд. Кам кардани партовҳои гулхонаӣ ҳангоми истеҳсоли маҳсулот талаботро ба сӯзишвории истихроҷшаванда коҳиш медиҳад.

Инчунин, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз сабаби рушди нисбатан сусти технологияҳои "сабз" дар ширкатҳо ва сатҳи баланди гулхонаӣ, *хатарҳои тиҷоратӣ* вучуд доранд.

Дар ҷумҳурӣ афзалиятҳо ва хароҷоти тадбирҳои муҳофизати муҳити зист то имрӯз на ҳамчун саҳмгузори ба рушди мамлакат, балки ҳамчун як навъ ҳиссаи уҳдадорихои иҷтимоии давлат шуморида мешавад, ки ин боиси ниҳоят кам будани хароҷоти бучетӣ ба соҳаи экологӣ гардидааст.

Агар механизмҳои асосии иқтисодиётро ба назар гирем, “ҳавасмандгардони фаъолияти иқтисодии ба экологӣ нигаронидашуда, ки давлат барои ташкили «муколамаи экологӣ» тартиб додааст, пас дар навбати

---

¹⁴³Балушкина, У.В. Хирономиды как индикаторы степени загрязнения воды / У. В. Балушкина // Методы биологического анализа пресных вод. - Л.: Наука, 1976. - С.106-108.

аввал воситаҳои дастгирии давлатиро дар самти фаъолияти сармоягузорӣ дар сатҳи ҷумҳуриявӣ ва минтақавӣ қайд кардан лозим аст»¹⁴⁴.

Мувофиқи қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар сатҳи ҷумҳуриявӣ дастгирии давлатӣ барои амалӣ намудани тадбирҳои ҳифзи муҳити зист чунин чораҳоро дар бар мегирад:

- имтиёзҳои андозӣ, ки аҳамияти калидӣ доранд ва як қисми муҳимми сиёсати давлатӣ барои рушди соҳаҳои афзалиятноки саноат ба шумор мераванд;

- ҷуброни хароҷоте, ки барои анҷом додани тадқиқот ва корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар соҳаи муҳити зист, аз ҷумла рушди технологияҳои экологӣ пешбинӣ шудаанд;

- қарзҳои андозии сармоягузорӣ;

- шартҳои имтиёзнок барои истифодаи замин, аз ҷумла иҷораи қитъаҳои замин дар ҳудудҳои давлатӣ ва коммуналӣ;

- моликият ё қитъаҳои замин, ки аз моликияти давлатӣ бе савдо бо ҳуқуқи минбаъдаи гузаштани моликият ба қитъаҳои истифодашаванда фароҳам оварда мешаванд;

- барномаҳои қарздиҳии имтиёзнок барои соҳибкории хурду миёна;

- кафолатҳои давлатии ҷумҳурии тоҷикистон барои қарзҳо ё вомбаргҳое, ки барои татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ ҷалб мегарданд;

- татбиқи «тарифи сабз» дар саноати барқ;

- барориши вомбаргҳои «сабз»;

- субсидияҳо барои ҷуброни як қисми хароҷоти фоизҳои қарзҳо.

Дастгирии давлатӣ дар шакли ғайримолиявӣ низ аҳамияти калон дорад, ки ба чунин тадбирҳо иборат аст: ташкили минтақаҳои махсуси иқтисодӣ дар

---

¹⁴⁴Наумов А.А. Преподавание экологического предпринимательства в рамках изучения экономических дисциплин. // Научные исследования в образовании.// - 2007. - №1. – С. 112-118

сатҳи минтақавӣ, истифодаи технологияҳои экологӣ, бунёди паркҳои саноатӣ ва минтақаҳои тараққиёти пешқадами иҷтимоию иқтисодӣ.

Бо дарназардошти чунин воситаи ҳавасмандкунанда, мисли хариди давлатии "сабз", зарур аст қайд кард, ки молрасон ё хизматрасон на танҳо аз рӯи сифати умумӣ, балки инчунин аз рӯи меъёрҳои экологӣ низ арзёбӣ мегардад. Татбиқ кардани талаботи экологӣ нисбат ба хариди давлатии "сабз" имкон медиҳад, ки давлат аз лиҳози иқтисодӣ, истеҳсолот ва истеъмоли тавоно гардад. Имконияти ворид кардани талаботи иловагии экологӣ ба харидҳо аз ҷониби қонунҳо танзим карда мешавад. Бо вучуди ин, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низомии хариди давлатии «сабз» ҳанӯз дар марҳилаи ибтидоии рушд қарор дорад.

Самти муҳим дар ҷодаи омодакунии мутахассисони соҳаи харид тартиб додани низомии миллии стандартҳо ҳисобида мешавад. Сарчашмаи асосӣ барои иҷрои ин кор – нишонаҳои экологӣ, алаҳхусус тамғаҳои навъи I мебошанд, ки онҳо асос барои баҳо додан ва таҳлили тамоми давраи ҳаёти маҳсулот мебошанд.

Бо мурури замон, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи ширкатҳое, ки устувориро ҳамчун афзалияти рушди худ қабул мекунанд, пайваستا афзоиш меёбад. Бисёре аз истеҳсолкунандагони молҳо ва хизматрасониҳо ихтиёран аз расмиёти сертификатсияи экологӣ мегузаранд. Сиёсати иқтисодӣ ва экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити имрӯза бояд унсурҳои навро фаро гирад, ки на танҳо барқарорсозии кӯтоҳмуддатро таъмин мекунанд, балки инчунин асоси рушди дарозмуддати иқтисодӣ мегарданд.

Аз ҷумла, ин унсурҳои нав бояд дар бар гиранд:

- таҳкими системаҳои самараноки идоракунии ҷангал;
- рушди инфрасохтор дар бахши сайёҳӣ;
- рақамикунонии соҳаи энергетика;
- ташаккули манбаъҳои барқароршавандаи энергетика;

- ҳавасмандгардонии рушди корхонаҳои экологӣ.

Ин тадбирҳо метавонанд фаъолияти иқтисодии заруриро дар замони бӯҳрон ба вучуд оварда, барои рушди дарозмуддати иқтисодӣ мусоидат кунанд.

Аммо, дастгирии ҳукумат ягона роҳи ташаккули фаъолияти экологии корхонаҳо нест. Имрӯз масъалаи муҳити зист ба яке аз самтҳои муҳим табдил ёфтааст, ки аз корхонаҳо талаб мекунад, ҳадафҳои мушаххаси рушди устуворро дар барномаҳои худ татбиқ кунанд.

Ширкатҳои муосир бояд салоҳият ва малакаҳои навро инкишоф диҳанд, фаъолиятҳои худро шаффоф ва оммавӣ кунанд, қарорҳои идоракунии нав қабул кунанд, ба арзёбии таъсири худ таваҷҷуҳи махсус диҳанд ва равандҳои бизнес, маҳсулот ва хизматрасониҳои худро мутобиқ созанд.

Масъулияти иҷтимоии корпоративӣ мафҳумест, ки тибқи он ташкilotҳо манфиатҳои ҷамъиятиро ба назар гирифта, масъулияти таъсири фаъолияти худро ба ҷомеа ва муҳити зист тавассути рафтори шаффоф ва ахлоқӣ ба дӯш мегиранд. Ин масъулият ба устуворӣ, беҳдошти саломатӣ ва неқӯаҳволии ҷамъият мусоидат мекунад, интизориҳои ҷонибҳои манфиатдорро ба назар мегирад ва бо қонунгузориҳои амалкунанда ва стандартҳои байналмилалӣ мувофиқ аст.

Ташкilotҳо ихтиёран чораҳои иловагӣ меандешанд, то сифати зиндагии кормандон, оилаҳои онҳо ва ҷомеаро беҳтар созанд.

Ҷузъи экологии масъулияти иҷтимоии корпоративӣ як қатор вазифаҳоро иҷро мекунад, ки дар ҷадвали 4.1. оварда шудаанд.

Ҷадвали 4.1. - Вазифаҳои ҷузъи экологии масъулияти корпоративии иҷтимоӣ

Вазифаҳо	Шарҳи моҳияти вазифаҳо
Вазифаи ҷубронкунӣ	Миқдори зарари экологӣ ва иқтисодӣ аз ғайриқонуният, инчунин таҳлили дахлдор оид ба барқарор намудани (ҷуброни) амвол ё дигар талафот (таҷдиди иқтисодии қаламрав ва ғайра)
Вазифаи пешгирикунӣ	Мониторинг ва назорати вазъи экологии идоракунӣ, таҳлил ва пешгӯии пуё ва тадбирҳо ва мувофиқсозии хатарҳои ташкилӣ дар шакли муҳофизати муҳити зист, экологияи сугурта.
Вазифаи ҳавасмандкунӣ	Ҷалби ҳукукӣ, молиявӣ ва иқтисодӣ, ахборот ва фишангҳои дигар дар соҳаи муҳофизати муҳити зист, инчунин афзоиши талабот ба беҳтарин технологияи дастрас ва муҳити зист, навоарӣ.
Вазифаи буҷетӣ	Дар амал ҳамчун аҳамияти экологӣ зоҳир мегардад, маблағгузорӣ бо маблағҳои худӣ, корхона, буҷетҳои ҳамаи сатҳҳои бевосита ё бавосита «бор мекунад», дар татбиқи лоиҳаҳои миллӣ, мавзӯҳо иштирок мекунад, бо ҳамин мавқеи давлатиро мустақам намуда, сатҳи эътимоди мардумро ба мақомот меафзояд.
Вазифаи фарҳангӣ-маъмумотнокӣ	Азхудкунии усулҳои нави идоракунӣ, иштироки ғайриқонунаи корхонаҳо дар ташаккули баланди дараҷаи маданияти корхона, таъсир ба рафтори истеъмолкунандагон бо назардошти муҳити зист, энергия, омилҳои иқлим ва ғайра дар бар мегирад.

Сарчашма: Дар асоси адабиёти илмӣ соҳавӣ тартиб дода шудааст.

Бояд зикр намуд, ки дар шароити ҳозира, ширкатҳое, ки худро ҳамчун тижорати иҷтимоӣ ва экологӣ масъул муаррифӣ мекунанд, метавон шартан ба ду гурӯҳ тақсим кард:

1. Ширкатҳое, ки ғайриқонунаи воқеии иқтисодӣ доранд;
2. Ширкатҳое, ки симои мусбат эҷод мекунанд.

Корхонаҳое, ки ба гурӯҳи якум дохил мешаванд, сарфаи захираҳо ба амал мебароранд, технология ва бо ҳамин арзиши аслии маҳсулотро арзон мекунанд. “Қарори масъалаҳои экологӣ ба ғайриқонунаи воқеии иқтисодӣ оварда мерасонад. Дуюм гурӯҳи ширкатҳое, ки ҳадафи асосии ғайриқонунашон ба даст

овардани фоида аст, бинобар ин, ҳалли проблемаҳои экологӣ аз тарафи онҳо танҳо барои эҷод кардани симои мусбӣ сурат мегирад»¹⁴⁵.

Яке аз ин ширкатҳо ширкати бузурги ҷаҳонии Unilever мебошад, ки масъулияти худро дарк карда, технологияҳои инноватсионии сабزو ҷорӣ мекунад, ки ба коҳиш додани партовҳои моддаҳои зараровар ва ҳифзи захираҳои табиӣ мусоидат мекунад. Мисоли дигар, ширкати Patagonia мебошад, ки на танҳо маҳсулоти босифат истеҳсол мекунад, балки ҳамчунин роҳҳои нави истифодаи маводи тақрорӣ барои кам кардани партовҳо ва кам кардани бори экологиро ҷаёлона ҷустуҷӯ мекунад.

Patagonia инчунин барномаҳои тадқиқоти ҳифзи табиат ва муҳити зистро ҷаёлона дастгирӣ ва амалӣ намуда, ба ҳифзи мувозинати табиат ва пешрафти илми экологӣ мусоидат мекунад. Ин ду ширкат танҳо як қисми хурди рӯйхати бузурги корхонаҳо мебошанд, ки аҳамияти маърифати экологиро дарк мекунад ва ба татбиқи таҷрибаҳои муассир ва устувор содиқанд. Онҳо исбот мекунад, ки бо муттаҳид кардани тиҷорат ва муҳити зист метавон муваффақият ба даст оварда шавад ва наслҳои ояндаро аз таъсири манфии ҷаёлият ҳифз намоем.

Дар соҳаи инноватсионии соҳибкории экологӣ моделҳои устувори муҳити зист ва тиҷорат ҷаёлона амалӣ мешавад, ки на танҳо ба муҳити зист, балки ба тамоми ҷомеа низ фоида меоранд. Яке аз намунаҳои барҷаста ширкати Tesla истеҳсолкунандаи мошинҳои барқӣ мебошад, ки намунаи олии тиҷорат бо амалияҳои устувори экологӣ мебошад. Масъулияти худро дар назди сайёра дарк намуда, онҳо мекушанд, ки танҳо аз манбаъҳои барқароршавандаи энергия барои истеҳсоли мошинҳои беназири худ истифода баранд ва ба ин васила вобастагии нафт ва дигар сӯзишвории истихроҷшударо коҳиш диҳанд.

---

¹⁴⁵Борисова М.И., Воронцова Р.Т. Экологическое предпринимательство: результативность и стимулирование субъектов // Международный научный журнал. - 2019. - №5. - С.61-64

Тавассути технологияҳои муҳандисии оқилона ва пешрафта, Tesla инчунин ҳалли инноватсионӣ барои коҳиш додани партовҳо ва баланд бардоштани самаранокии захираҳо таҳия мекунад. Patagonia, дар навбати худ, ба истеҳсоли либосҳои ғаёл таҳассус дорад ва инчунин намунаи корпоратсияест, ки дар бораи муҳити зист ва ҷомеа ғаёлона ғамхорӣ мекунад. Patagonia барои кам кардани сарфи энергия ва об дар равандҳои истеҳсоли худ ва бартараф кардани партовҳои кӯшишҳои зиёд ба харҷ медиҳад, кӯшиш мекунад, ки ба муҳити зист камтар таъсири манфӣ расонад. Илова бар ин, ширкат ӯҳдадор аст, ки барномаҳои барқарорсозии ҷойҳои фароғатии ҷамъиятиро дастгирӣ кунад, зеро он аҳамияти ҳифз ва дастрасӣ ба захираҳои табииро барои ҳамаи аъзоёни ҷомеа дарк мекунад. Умуман, ширкатҳое ба монанди Tesla ва Patagonia намунаҳои омезиши муваффақи арзишҳои тижорат ва муҳити зист мебошанд. Онҳо таҷрибаҳои инноватсиониро амалӣ намуда, барои рушди устувор ғаёлона мубориза мекунанд, ки ин на танҳо аз ҷиҳати молиявӣ нафъи онҳост, балки ба сайёраи мо ва умуман ҷомеа таъсири мусбат мерасонад.

Дар соҳаи инноватсионии соҳибкории экологӣ бисёр лоиҳаҳои нав ғаёлона таҳия карда мешаванд, ки ба ҳалли мушкилоти афзояндаи экологӣ, ки ба сайёраи мо таъсири манфӣ мерасонанд, равона карда мешаванд. Яке аз чунин лоиҳаҳои бузург бо номи Loop, ки аз ҷониби TerraCycle сохта шудааст, истеъмолкунандагонро ба истифодаи бастаҳои такрорӣ барои маҳсулоти истеъмолӣ ташвиқ мекунад, ки истифодаи бастаҳои пластикии якдафъаинаро ба таври назаррас коҳиш медиҳад. Ин на танҳо ба кам кардани партовҳо, балки ба беҳтаршавии вазъияти умумии экологӣ хеле таъсири назаррас мерасонад. Намунаи дигари лоиҳаи инноватсионӣ Woodly мебошад.

Ин лоиҳа таъсири экологии ширкатро ба таври назаррас беҳтар мекунад ва ба ҳадди ақал кам кардани истифодаи маводи ноустувор дар

бастабандӣ ва дигар соҳаҳо мусоидат мекунад. Чунин лоиҳаҳои инноватсионӣ на танҳо ба соҳибкории экологӣ мусоидат мекунанд, балки инчунин роҳҳои ҳалли устувори мушкилоти ифлосшавии муҳити зистро фароҳам меоранд. Ин ба ширкатҳо ва шахсони алоҳида илҳом мебахшад, ки захираҳо ва кӯшишҳои бештарро барои таҳқиқот ва таҳияи технологияҳо ва маҳсулоти нав, ки метавонанд таъсири манфии онҳоро ба муҳити зист камтар кунанд, сармоягузорӣ кунанд.

Гузашта аз ин, чунин лоиҳаҳо сармоягузoron ва маблағҳои хусусиро ба сармоягузорӣ дар корхонаҳои аз ҷиҳати экологӣ нигаронидашуда ҳавасманд мекунанд. Вай дар навбати худ ба рушди соҳаҳои нави аз ҷиҳати экологӣ тоза ва таъсиси ҷойҳои корӣ мусоидат мекунад. Ҳамин тариқ, соҳибкории экологӣ омили муҳими ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ ва инноватсия мегардад.

Хулоса, соҳибкории сабз дар ҳифзи захираҳои табиӣ ва муҳити зист нақши бузург дорад. Он ба мо кӯмак мекунад, ки сайёраи худро ҳифз кунем ва барои ҳудамон ва наслҳои оянда ояндаи устувор ва мусбӣ эҷод кунем. Ҳамаи ин навовариҳо манбаи илҳоми бузург ва далели он мебошанд, ки кӯшишҳои экологӣ метавонанд натиҷаҳои воқеӣ ва тағйироти мусбӣ оваранд.

Воситаҳои асосие, ки дар заминаи онҳо ширкатҳо мушкилоти экологиро аз ҷиҳати иҷтимоӣ ҳал мекунанд, инҳо мебошанд:

- “арзёбии таъсир, аз ҷумла стратегияи муҳити зист. Он дар марҳилаи таҳияи стратегияҳо ва нақшаҳои тараққиёти иқтисодиёт иҷро мешавад;
- аудити экологӣ. Мақсади асосии аудит ҳарчи зудтар ошкор намудани вайронкуниҳои экологӣ мебошад;
- суғуртаи экологӣ. Бо ин восита корхона метавонад ҷуброни зарарро ба муҳити зист пардохт кунад;

- сертификатсия. Ба фаъолияти ширкатҳо муқаррароти стандартҳои экологӣ, аз ҷумла стандартҳои байналмилалӣ силсилаи ISO 14000 (идоракунии муҳити зист), ISO 19011 (аудити системаҳо) идоракунии сифат) мувофиқат мекунад;

- технологияи беҳтарини дастрас. Концепсияи танзими технологӣ қорӣ карда мешавад;

- ҳисоботи иҷтимоӣ. Як ҷузъи сиёсати экологии давлатро дар бар мегирад¹⁴⁶.

Аксар вақт масъулияти экологиро корхонаҳо ва ширкатҳои байналмилалӣ, чун талаботи қатъии ҷомеаи сармоягузори хориҷӣ ва бозори фондӣ иҷро менамояд.

Ҷадвали 4.2. – Принципиҳои дастгирии давлатии фаъолияти соҳобкории экологӣ

Принципиҳо
Кишварҳои нисбатан рушдёфта масъулияти идома додани таҳқиқи усулҳои нави рушди устувор ва ҳифзи муҳити зистро хоҳанд дошт, ки баъдан аз ҷониби кишварҳои рӯ ба тараққӣ ё дар шароити аз дигарон фарқшаванда татбиқ карда мешаванд
Ҳар як давлат бояд имкониятҳои дохилии худро барои кафолати рушди устувор тавассути сармоягузориҳои дохилӣ ба донишҳои илмӣ ва таълимӣ, инчунин табодули дониш ва технологияҳои нав бо дигар давлатҳо тақвият диҳад
Маълумоти кофӣ дар бораи ҳифзи муҳити зист ва рушди устувор бояд барои ҳама шаҳрвандоне, ки мевоҳанд ҳар як ташаббусро бо амалҳои худ, новобаста аз сатҳи он, манфиатдор бошанд, дастгирӣ кунанд.
Вазифаи давлат аст, ки мувофиқи низоми байналмилалӣ иқтисодӣ, ки равандҳои рушди устувор ва истеъмолиро ҷонибдорӣ мекунад, ҳамкорӣ кунад, то мушкилоти таназзули муҳити атрофро самараноктар ҳал кунад
Тадбирҳои андешидаи ҳар як давлат бояд дар асоси ризоияти байналмилалӣ бошанд.

¹⁴⁶ Бринчук М. М. Эколого-правовой механизм: понятие и сущность / М. М. Бринчук // Астраханский вестник экологического образования. - 2014. - №2(28). - С.5-16; Кокшарова П.Д. Развитие эколого-ориентированной деятельности в сфере малого бизнеса / П.Д. Кокшарова; Уральский федеральный университет имени первого Президента России Б. Н. Ельцина, Институт экономики и управления, Кафедра экономики природопользования. — Екатеринбург, 2021. - 100 с.

Давлат барои консепсияи қонунгузорӣ масъулият дорад ва ба ҳамаи онҳое, ки дар натиҷаи бад шудани муҳити зист зарар дидаанд, ҷуброн кунад.
Онҳо инчунин бояд яққоя бо мақсади муттаҳид сохтани чораҳои дастгирии байналмилалӣ бар зидди падидаҳои алоҳидаи ифлосшавӣ ё зарари экологӣ, ки дар минтақаҳои гуногун зоҳир мешаванд, ҳамкорӣ кунанд.
Давлатҳо бояд назорат кунанд ва ҳамкорӣ кунанд, то ҳаракате, ки ба муҳити зист зарар мерасонад, дар байни қаламравҳои соҳибхӯр ҳаракат кунад, ки зарари расонидашударо ду баробар зиёд кунад ва андешидани чораҳоро барои решақан кардани он мушкул созад.
Тасаввуроти дуруст ва татбиқи муқаррарот ва қонунгузорӣ дар бораи муҳити зист дар қаламрави ҳар як давлати соҳибхӯр зарур аст.

Сарчашма: муаллиф таҳия кардааст

Татбиқи таҷрибаҳои тиҷорати сабз маънои онро надорад, ки аз тамоми стратегияҳо ва воситаҳо ширкат танҳо баъзеашро интихоб мекунад. Ҳамаи воситаҳо бояд дар баста истифода шаванд, аз ҷумла:

1. Воситаҳои танзимкунанда:
2. Усулҳои иттилоотӣ:
3. Ҳавасмандгардонии иқтисодӣ:

Муқаррароти санадҳои қонунгузорӣ, пеш аз ҳама, бояд соҳибкоронро ба рушди фаъолияти истеҳсолӣ ҳавасманд гардонад:

- истифодаи оқилонаи масолеҳи табиӣ;
- истифода бурдан ва сарфа кардани захираҳо, технологияи кампарто ва бепартови аз ҷиҳати экологӣ тоза, ашёи хоми ҷиҳати экологӣ тоза;
- кам кардани таъсири экологӣ, барқарор кардани мувозинати табиӣ.

4.3. Нақши мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар рушди босуботи соҳибкории экологӣ

Дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодиёт ва баланд гардидани хатарҳои экологӣ дар минтақаҳои ҷаҳон фаъолияти соҳибкории экологӣ яке аз омилҳои асосии беҳтар намудани вазъи муҳити зист дар маҳалҳои кишвар ба шумор меравад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди соҳибкории хурд ва миёна ҳамчун яке аз самтҳои асосии фаъолияти худ дар ҳаёти иқтисодии кишвар таваҷҷуҳи аввалиндараҷа медиҳад.

Аз ин рӯ, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатиро лозим меояд, ки барои беҳтар намудани ҳолати экологии маҳалҳо диққати зарурӣ зоҳир намуда, барои амалӣ гардидани ин ҳадаф ташкил ва рушди соҳибкории экологиро дар маҳалҳо бояд роҳандозӣ намоянд. Зеро қайд намудан зарур аст, ки фаъолияти соҳибкории экологӣ аз як тараф вазъи экологии маҳалҳоро баланд бардорад, аз тарафи дигар барои рушди иқтисодию иҷтимоии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва таъмин намудани сатҳи шуғл саҳми босазо гузошта метавонад.

Ба ҳамагон маълум аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои аввали ба даст омадани истиқлолият муноқишаи шахрвандӣ ба вуҷуд омад, ки дар натиҷа ба вазъи экологии аксари минтақаю маҳалҳои кишвар таъсири манфии худро расонид.

Ҳамин тариқ, бо мақсади беҳтар гардондани вазъи экологии минтақаю маҳалҳои кишвар аз тарафи Ҳукумати ҷумҳурӣ як қатор санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, аз ҷумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот», аз 5 августи соли 2009, таҳти №549, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худфаъолияти ҷамъиятӣ», аз 5 январи соли 2008, таҳти №347, Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳифзи муҳити зист, дар бораи ҳифзи олами ҳайвонот,

дар бораи ҳавои атмосфера, Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғайраҳо ба тасвиб расиданд, ки оиди беҳтар гардондани вазъи санитарию экологӣ ва ҳифзи муҳити зист аҳамияти басо муҳим доранд.

Илова бар ин, бояд тазаккур дод, ки тайи солҳои охир бо ташаббуси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, махсусан Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар тамоми манотиқ ва маҳалҳои кишвар ба тариқи ҳашарҳои дастаҷамъона дар мамлакатамон ниҳолҳои зиёди сояфкан ва мевадиханда шинонда мешавад, ки ин амали нек ба беҳтар гардидани вазъи экологӣ дар маҳалҳо таъсири мусбат мерасонад. Аммо бинобар сабаби бе нигоҳубин мондан аксари ниҳолҳо хушк мегарданд.

Аз ин рӯ, бояд қайд кард, ки нақши мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар ин самт ниҳоят муҳим аст ва онҳо метавонанд тавассути ташкили фаъолияти соҳибкории экологӣ дар маҳалҳо ба ҳалли мушкилоти мавҷуда мусоидат кунанд.

Зеро барои ҳалли ин масъалаи ташвишовар соҳибкории экологӣ метавонад парвариш ва нигоҳубини ниҳолҳои шинондашударо зери назорати қатъӣ гирад, усулҳои нави назорат ва нигоҳубини ниҳолҳоро ба роҳ монда, дар беҳтар гардидани вазъи экологию иқтисодии маҳалҳои кишвар саҳм гузорад. Он қодир аст, ки маҳалҳои Тоҷикистонро аз бӯҳрони экологӣ раҳой бахшида, ба рушду нумӯи иқтисоди мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ мусоидат намояд.

Бинобар ин, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатиро зарур аст, ки бо мақсади беҳтар намудани вазъи экологии маҳалҳои дар ҳудудашон буда дар ҳамкорӣ бо мақомоти худидоракунии маҳаллӣ ташаккул ва рушди босуботи соҳибкории экологиро ба роҳ монанд. Таҷрибаи пешқадами давлатҳои абарқудрати хориҷӣ нишон медиҳад, ки ҳанӯз аз солҳои 70-уми асри гузашта оид ба экология ва соҳибкории экологӣ қонунҳо ва санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ қабул гардида, дастгирӣ ва танзими давлатии соҳибкорӣ дар ҳифзи экология

ба роҳ монда шудааст ва бо ин васила ҳолати экологии минтақаҳои дар ихтиёрбудаашонро беҳтар намудаанд.

Масалан, дар аввали солҳои 70-уми асри гузашта дар Ҷопон санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ оид ба ҳифзи муҳити зист ва ташкили соҳибкории экологӣ қабул гардида буд.

Инчунин, дар Ҷопон қабл аз дигар мамлакатҳо, соли 1973 конун дар бораи экспертизаи моддаҳои нави химиявӣ ва соли 1988 конун дар бораи экспертизаи умумии экологӣ мавриди амал қарор гирифта буданд. Ва метавон гуфт, ки дар замони ҳозира дар самти соҳибкории экологӣ Ҷопон дар ҷои аввал меистад.

Аз ин лиҳоз, ба мо зарур аст, ки бо назардошти таҷрибаи пешқадами мамлакатҳои абарқудрат дар тамоми минтақа ва маҳалҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди соҳибкории экологиро ҳамаҷониба ба роҳ монда, дар ҳубтару беҳтар гардидани вазъии экологии мамлакати худ саҳмгузор бошем.

Мутахассисон бар он ақидаанд, ки ҷамъоварӣ, ба намудҳо ҷудо кардан, коркард ва истифодаи партовҳои корхонаҳои саноатӣ ва маишӣ тиҷорати басо ғоидаовар ба шумор меравад.

Яъне, соҳибкоре, ки ба фаъолияти соҳибкории экологӣ машғуланд, метавонанд партовҳои корхонаҳои саноатӣ, маишӣ ва аҳолии маҳаллоро баъди коркард ба маҳсулоти тайёр табдил дода, ба фурӯш бароранд, инчунин маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза истеҳсол намуда, дар солимии аҳоли ва беҳтар намудани вазъии экологии маҳалҳо саҳми муносиб гузошта метавонад.

Маҳз соҳибкории экологӣ метавонад роҳҳои самаранок истифодабарии партовҳоро ҷустуҷӯ намуда, мушкilotи мавҷударо ба нафъи давлату ҷомеа ҳал намояд.

Яъне, дар сурати рушду нумӯи фаъолияти соҳибкории экологӣ дар маҳалҳои кишвар партовҳои зиёде, ки сабаби пайдоиши бемориҳои сироятӣ мегарданд, бо технологияи нав ва усулҳои муосири техникӣ коркард ва истифода бурда мешаванд.

Зикр бояд кард, ки ҳоло бо вучуди ҳамаи заҳмату талошҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои беҳтар намудани вазъи экологии маҳалҳои кишвар омилҳои низ вучуд доранд, ки сабаби паст гардидани рушди бонизоми экологии иқтисодӣ дар минтақаҳо мегарданд.

Аз ин лиҳоз, бамаврид аст, ки баҳри бартараф намудани омилҳои мавҷуда барои фаъолияти соҳибкории экологӣ аз тарафи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ бояд шароитҳои мусоид фароҳам оварда шавад. Барои ин зарур аст, ки дар баробари ташаккули базаи мукаммали қонунгузории ин соҳа ба соҳибкоре, ки технологияҳои нав ворид сохта, ба қоркарди партовҳо машғул мешаванд, имтиёзҳо диҳем.

Инчунин, муҳим аст, ки дар раванди татбиқи сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба дастгирии соҳибкории хурду миёна ба соҳибкории экологӣ аҳамияти махсус дода шуда, ба рушди он фаъолона мусоидат карда шавад. Дар баробари ин, ҳамзамон дар рушди худидоракунии маҳаллӣ ташкил намудани бозори маҳсулоти экологӣ (РЭП), бозори технологияҳои экологӣ (РЭТ) ва бозори хизматрасонии экологӣ (РЭУ) аз манфиат холӣ нест. Барои рушди соҳибкории экологӣ дар сатҳи мақомоти худидоракунии маҳаллӣ ва татбиқи ҳадафҳои соҳибкоре, ки дар ин самт фаъолият мекунанд, нақши бозори қору ҳадамот ва бозори маҳсулоти экологӣ хеле муҳим аст. Зеро барои бо ҷои қор таъмин намудани шаҳрвандони маҳал чӣ дар доираи соҳибқорӣ ва чӣ дар бозорҳои қору ҳадамоти экологӣ имкониятҳои фаровон фароҳам меоянд.

Аз ин рӯ, ба мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ зарур аст, ки бо истифода аз шароити мавҷуда ва фазаи сулҳу ваҳдат тамоми имкониятҳоро истифода бурда, баҳри таҳким ва рушди нумӯи соҳибкории экологӣ заминаҳои мусоид фароҳам оваранд, то ин ки табиати бихиштоси ҳар як маҳали Ватани маҳбубамонро аз ҳар гуна моддаҳои зараровари заҳролуд нигоҳ дошта, баҳри баланд бардоштани вазъи экологии иқтисодии он камари ҳиммат бандем.

Соҳибкорӣ дар баҳши экология самтҳои афзалиятноки гуногунро дар бар гирифта, тибқи санадҳои меъёрию ҳуқуқии соҳаи муҳити зист ва талаботи меъёрҳои экологӣ фаъолият менамояд.

Ҳамин тавр, бояд қайд кард, ки аз нуқтаи назари таҳқиқот, идоракунии фаъолияти соҳибкории экологӣ як раванди мақсаднок ва устувор барои ташкили муносибатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологии тарафайн ба шумор меравад. Ин раванд на танҳо ба даст ёфтани натиҷаҳои назаррас ва ҳадафҳои пешбинишуда мусоидат мекунад, балки инчунин ба рушди дарозмуддати устувор ва беҳбудии умумии ҷомеа таъсири мусбат мерасонад. Идоракунии дуруст метавонад имкониятҳои нав барои рушди соҳибкории экологӣ фароҳам оварад ва муҳити солими иҷтимоиву иқтисодиро таъмин намояд.

Маврид ба ёдоварист, ки дар байни омилҳои беруна барои идоракунии самараноки фаъолияти соҳибкории экологӣ дар маҳалҳо ва минтақаҳои кишвар мавҷудияти қонунҳо ва санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, инчунин, тақмили қонунгузорӣ дар баҳши соҳибкорӣ ва муҳити зист ба ҳисоб мераванд.

Мавриди зикр аст, ки бо назардошти таҷрибаи пешқадами мамолики хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ бояд бонкҳои тижоратӣ ва давлатӣ дар якҷоягӣ бо мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ бо соҳибкороне, ки дар баҳши экология фаъолият менамоянд, ҳамкориро мустақкам намуда, дар пиёда намудани сиёсати давлатӣ оид ба ҳифзи муҳити зист саҳми арзандаи ҳешро гузоранд.

Аз раванди таҳқиқот бармеояд, ки барои тақмили идоракунии давлатӣ оид ба рушди соҳибкории экологӣ дар маҳалҳои кишвар пеш аз ҳама, танзими санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ нақши муносиб дошта, инчунин, дастгирии бонкҳои кишвар дар раванди амалӣ намудани сиёсати давлатӣ оид ба рушди баҳши хусусӣ, махсусан, соҳибкории экологӣ манфиатовар арзёбӣ мегардад.

Ба ақидаи мо, раванди танзим, ҳифз ва дастгирии соҳибкории экологӣ дар минтақаҳо ва маҳалҳои кишвар чунин самтҳоро дар бар мегирад:

- такмили санадҳои меъёри ва қонунгузори барои таҳкими баҳши хусусӣ;

- таъсиси имтиёзҳои гумруки ва андозӣ барои пешбурди соҳибқории экологӣ;

- эҷоди фондҳои махсус барои дастгирии соҳибқорӣ дар соҳаи ҳифзи муҳити зист;- ба роҳ мондани усулҳои содакардашудаи бақайдгирӣ ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ;

- ҷудо кардани қитъаҳои замин ва додани моликияти давлатӣ барои истифода дар раванди фаъолияти истеҳсолӣ.

Бо дарназардошти ин дастгириҳо, метавон қайд кард, ки рушди соҳибқории экологӣ на танҳо ба эҷоди ҷойҳои нави қорӣ дар тамоми манотиқи кишвар мусоидат мекунад, балки ба беҳбудии муҳити атроф ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум низ таъсири мусбат мерасонад.

Бо назардошти устуворӣ ва рушди идоракунии фаъолияти соҳибқории экологӣ дар минтақаҳои мамлакат риояи талабот ва қоидаҳои экологӣ, инчунин меъёрҳои сифат ва талаботи мувофиқ ба маҳсулоти истеҳсолшуда ва хидматҳои экологӣ ҳатмӣ буда, дар ҷараёни муносибатҳои иқтисодию истеҳсолӣ нақши муҳимро ифода менамояд.

Илова бар ин, устувории маблағгузори, ҳолат ва иқтисодии бозори экологӣ, имтиёзҳои молиявӣ ва андоз, мавҷудияти талабот ва пешниҳод, ба молҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза, даромаднокии маҳсулот ва хадамоти экологӣ ба рушди бемайлони фаъолияти соҳибқорӣ дар баҳши муҳити зист таъсири мусбӣ расонида метавонад.

Чунин ҳисобидан ба маврид аст, ки идоракунии давлатии фаъолияти соҳибқорӣ дар баҳши муҳити зист ба рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологии маҳалҳо ва минтақаҳо мусоидат намуда, дар ташкил намудани ҷойҳои нави қорӣ ва беҳтар намудани вазъи экологии минтақаҳои кишвар саҳми арзанда гузошта метавонад.

Дар баробари ин, барои беҳтар гардондани вазъи экологӣ дар минтақаҳо ва маҳалҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин, бо мақсади такмили заминаҳои ҳуқуқӣ, меъёрӣ ва экологӣ дар раванди гузариши мамлакат ба модели пешбинишудаи рушди устувори экологию иқтисодӣ туфайли санадҳои таҳиягардида ва қабулшудаи меъёрию ҳуқуқӣ дар соҳаи экология ва ҳифзи табиат муваффақиятҳои назаррас ба даст омаданд.

Бояд зикр намуд, ки ташаккули соҳибкории экологии замонавӣ дар мақомоти худидоракунии маҳаллӣ яке аз омилҳои муҳимтарини барномаҳои рушди устувори иқтисодии мамлакат буда метавонад.

Истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза, кор ва хизматрасониҳои таъиноти ҳифзи табиатдошта самти асосии фаъолияти соҳибкории экологӣ дар тамоми минтақаҳо ва маҳалҳои кишвар ба шумор меравад.

Омӯзиши таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ дар рушди соҳибкории экологӣ дар минтақаҳо нишон медиҳад, ки ин соҳа дорои иқтидори баланд аст ва имконияти истифодаи механизмҳои худташаккулёбӣ дар бахши экологияро фароҳам меорад. Ин махсусан дар ҳолест, ки агар чунин соҳибкорӣ аз ҷониби мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ дастгирии босамар пайдо кунад.

Соҳибкории экологӣ, ки аз ҷониби мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ танзим ва дастгирӣ карда мешавад, на танҳо тиҷорати бонуфуз, балки ғоидаовар низ маҳсуб меёбад.

Аз раванди таҳқиқот бармеояд, ки барои такмили идоракунии давлатӣ оид ба рушди соҳибкории экологӣ, пеш аз ҳама, танзими санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ нақши муносиб дошта, инчунин, дастгирии бонкҳои кишвар дар раванди амалӣ намудани сиёсати давлатӣ оид ба рушди бахши хусусӣ, махсусан, соҳибкории экологӣ манфиатовар арзёбӣ мегардад.

Ба андешаи мо, барои рушду нумӯи фаъолияти соҳибкории экологӣ бояд, пеш аз ҳама, маърифати экологии шаҳрвандонро дар маҳалҳо баланд бардошта, навсозии низомии таълимро дар ин самт таҳия ва ҷорӣ намоем.

Мусаллам аст, ки Дар Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот» ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худфаъолияти ҷамъиятӣ» шаклҳои иштироки аҳолии дар баамалбарории худидоракунии маҳаллӣ ифода ёфтааст, аммо аз моҳият ва мазмуни онҳо аксарияти аҳолии маҳал то ҳол ба таври пурра хабардор нестанд.

Ҷамоатҳои шаҳрак ва деҳот ҳамчун мақомоти худидоракунии маҳаллӣ дар Тоҷикистон ҳанӯз ҳамчун мақомоти мустақил шинохта нашудааст ва дар умум ваколатҳо ва вазифаҳои ҳокимияти давлатиро дар сатҳи маҳал иҷро мекунад. Ҷамоатҳои шаҳрак ва деҳот асосан ба аҳолии хизматрасониҳои маъмурӣ, коммуналӣ ва иҷтимоиро мерасонад. Дар самти хизматрасонии маъмурӣ Ҷамоатҳо, асосан барои додани маълумотномаҳо оид ба ҳолати шаҳрвандон, бақайдгирии вазъи оилавӣ ва амволӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ, ҷойи истиқомат, ҷамъовариҳои андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ маъсул мебошанд. Расонидани хизматрасониҳои коммуналӣ (масалан, таъминоти об, кувваи барқ, идоракунии корҳои хоҷагӣ-манзилӣ ва ғайраҳо) ва таъмини тартиботи ҷамъиятиро бар дӯш доранд.

Дар ин замина бояд қайд намуд, ки агар дар сатҳи ҷамоатҳои шаҳрак ва деҳот фаъолияти соҳибкории экологӣ хуб ба роҳ монда шавад, хизматрасониҳои экологӣ ба талаботи меъёрҳои муҳити зист роҳандозӣ карда мешаванд, инчунин дар деҳот маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза истеҳсол шуда, ҳамзамон аҳолии деҳот бо ҷойи кор таъмин мегарданд.

БОБИ 5. СТРАТЕГИЯИ РУШД ВА ИДОРАКУНИИ СОҲИБКОРИИ ЭКОЛОГӢ ДАР ШАРОИТИ ТАШАККУЛИ «ИҚТИСОДИ САБЗ» ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

5.1. Таҳияи самтҳои стратегии рушди соҳибкории экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар шароити муосир, ки нарасидани хароҷоти буҷет барои ҳалли масъалаҳои экологӣ баръало ҳис карда мешавад зарурати таҳкими фаъолияти истеҳсолии соҳибкории экологӣ ба миён омадааст. Дар бобҳои назариявии диссертатсия мо тавонистем моҳияти соҳибкории экологиро шарҳ диҳем, вале дар ин зербоб манзури мо муайян намудани самтҳои афзалиятноки фаъолияти истеҳсолии соҳибкории экологӣ ба ҳисоб меравад.

Рушди соҳибкории экологиро дар Тоҷикистон метавон бо истифода аз таҷрибаи пешқадами дигар кишварҳо тақвият дод. Пеш аз ҳама, барои рушди соҳибкории экологӣ инфрасохтори ёрирасонро ташкил намудан зарур аст. Вай ташкили паркҳо ва минтақаҳои махсуси экологиро дар бар мегирад, ки дар он ба соҳибкорон субсидияҳо барои иҷора ва харидории минтақаҳои замин ва имтиёзҳои андозӣ дода мешавад.

Барои рушди бомуваффақияти соҳибкории экологӣ дар Тоҷикистон инфрасохтори ёрирасонро ташкил намудан лозим аст. Пеш аз ҳама, қитъаҳои замин барои боғҳои экологӣ ва минтақаҳои ҷудо карда шаванд, ки дар онҳо ба соҳибкорон шартҳои имтиёзнок барои иҷора ва хариди замин дода мешаванд. Таъмини субсидияҳо барои сохтмон ва таҷдиди иншооти экологӣ, аз қабилҳои нерӯгоҳҳои тозакунандаи об ва нерӯгоҳҳои бодӣ низ муҳим аст. Илова бар ин, зарур аст, ки марказҳои дастгирӣ барои соҳибкорони экологӣ таъсис дода шаванд, ки дар онҳо соҳибкорон донишҳои заруриро соҳибгардида, барои пешбурди тижорати худ машваратҳои заруриро соҳибмегарданд.

Барои таъмини рушди бомуваффақияти соҳибкории экологӣ дар Тоҷикистон ба таълиму тарбияи соҳибкорони соҳаи экология диққати махсус додан зарур аст. Онро тавассути ташкили курсҳо ва тренингҳои махсус ба даст овардан мумкин аст, ки дар онҳо ба соҳибкорон дар бораи технологияҳои экологӣ, идоракунии партовҳо, самаранокии энергия ва дигар паҳлӯҳои тиҷорати экологӣ маълумот дода мешавад. Инчунин дастгирии корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва коркардҳо дар соҳаи экология муҳим аст, то соҳибкорон дар фаъолияти худ аз қарорҳои пешрафтаи инноватсионӣ истифода баранд.

Барои рушди босамари соҳибкории экологӣ дар Тоҷикистон дастгирӣ ва ҳавасмандии фаъолонаи корхонаҳои экологӣ зарур аст. Онро тавассути додани грантҳои молиявӣ ва субсидияҳо барои таъсиси корхонаҳои нави экологӣ, навсозии корхонаҳои мавҷуда ва ҷорӣ намудани технологияҳои экологӣ ба даст овардан мумкин аст. Инчунин, барои корхонаҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза муқаррар намудани ҳавасмандиҳо ва имтиёзҳои андозӣ бо мақсади кам кардани хароҷоти онҳо ва баланд бардоштани рақобатпазирии онҳо муҳим аст. Ғайр аз ин, низоми мониторинг ва назорати фаъолияти экологии корхонаҳоро барои таъмини риояи стандартҳои экологии онҳо ташкил кардан лозим аст.

Яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти истехсолии соҳибкории экологӣ тадриҷан даст кашидан аз истифодаи сӯзишвории истихроҷшаванда дар давраи миёнамӯҳлат ва эҳтимолан дарозмуддат ба ҳисоб меравад, зеро як қатор технологияҳои муосири сӯзишвории истихроҷи тоза мавҷуданд, ки метавонанд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷорӣ карда шаванд ва ба ин васила барои гузариши кишвар ба иқтисодиёти камгулхонаӣ мусоидат намоянд.

Такмили самаранокӣ, шеваҳои чандири корӣ барои дастгирии энергияи барқароршаванда ва нигохдории гулхонаӣ аз ҷумлаи технологияҳои калидӣ мебошанд, ки метавонанд гузариши устуворро таъмин кунанд. Аммо фаъолияти истихроҷи маъдан, махсусан барои истихроҷи энергия, ки бо

кашидани қабати болоии хок дар майдонҳои васеъ анҷом дода мешавад, метавонад боиси зарари ҷиддӣ гардад. Ин гуна ғайолиятҳо на танҳо ба муҳити зисти маҳаллӣ таъсири манфӣ мерасонанд, балки боиси аз даст додани гуногунии биологӣ ва коҳиши заминҳои қорам низ мешаванд.

Аз ин ҷо гузаштан аз истифодаи ангишт ва нафт барои истеҳсоли барқ ба дигар манбаъҳои истеҳсоли энергия, ки метавонад вазъи муҳити зистро хуб нигоҳ дорад зарурат ба миён овардааст. Азбаски ба истеҳсоли нерӯи барқ танҳо ширкатҳои давлатӣ ва хориҷӣ машғуланд, танҳо метавон ба онҳо тавсия дод, ки дар истеҳсол ва фурӯши нерӯи барқ таҷрибаи ҷаҳониро истифода бурд. Боиси дастгирӣ, ки имрӯзҳо фурӯши барқ бо истифода аз технологияи ҷаҳонӣ ба роҳ монда шуда, он имконият медиҳад, ки маблағи барқ саривақт пардохт карда шавад. Вале, амволи низоми интиқоли барқ ба таври бояду шояд нигоҳдорӣ ва навосӣ карда нашудааст, ки ин ба таъминоти боэътимоди барқи истеъмолкунандагони маишӣ таъсири манфӣ расонд. Дарачаи талафи қувваи барқ хеле зиёд аст. Танҳо дар соли 2021 талафот дар системаҳои интиқолӣ ва таксимкунӣ 19,7 фоизро ташкил медиҳад.¹⁴⁷

“Дар рушди ғайолияти истеҳсолии соҳибқорӣ экологӣ дар соҳаи энергетика Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия» асоси қонунӣ шуда метавонад»¹⁴⁸.

“Ба манбаъҳои барқароршавандаи энергия тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил мешаванд:

- энергияи офтоб;
- энергияи бод;
- энергияи ҷараёни об, обанборҳои табиӣ ва сунъӣ;
- энергияи обҳои гарми зеризаминӣ;

---

¹⁴⁷ Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2022.-С.24.

¹⁴⁸ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия» (аз 12.01.2010с, №587), (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2010, № 1, мод.11)

- энергияи чӯб, биомассаҳо дар шакли партовҳои саноатӣ, кишоварзӣ, чангал, хоҷагии коммуналӣ ва рӯзгор».

Интизор меравад, ки “аз ҳисоби рушди манбаъҳои барқароршавандаи энергия дар соҳаи энергетика тағйирот ба амал ояд. Зарурати таҳияи «Барномаи чорабиниҳо оид ба рушди минбаъдаи манбаҳои барқароршавандаи энергия, баланд бардоштани самаранокии энергетикӣ дар бахшҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар давраи то соли 2030» расидааст. Бештари ин афзоиш аз ҳисоби нерӯи обӣ пешбинӣ шудааст, аммо бешубҳа рушди энергияи офтобу бод низ дар барнома қарор бояд гирад. Бо вучуди ин, дар марҳилаи кунунӣ тавсеаи назарраси истехсоли нерӯи барқ дар асоси манбаъҳои барқароршавандаи энергия баъзе маҳдудиятҳои захиравӣ ва технологӣ дорад. Рушди энергияи барқароршаванда дар тӯли муддати тӯлонӣ дастгирии назарраси ҳукуматро талаб мекунад. Дар айни замон дар Тоҷикистон нақшаҳои анъанавии дастгирии энергияи барқароршаванда бо истифода аз тарифҳои собит ва музоядаҳои рақобатӣ татбиқ намешаванд. То имрӯз, нақшаҳои дастгирӣ танҳо бо қарзҳои имтиёзнок ва кам кардани бочҳои воридотӣ барои технологияҳои барқароршавандаи энергия маҳдуд карда шудаанд”¹⁴⁹.

Дигар самти рушди соҳибқориҳои экологӣ рушди кишоварзии органикӣ ба ҳисоб меравад. Ҳарчанд эътироф гардидааст, ки “кишоварзии органикӣ яке аз зербахшҳои пешрафтаи дорои иқтидори баланди содиротӣ ва аз ин рӯ эҳтимолан даромади баланд ба ҳисоб меравад, ба истиснои қабули стандартҳои мувофиқ, заминаи меъёрӣ оид ба кишоварзии органикӣ асосан ташаккул наёфтааст. Дар сурати мавҷуд набудани қонунгузорӣ дар бораи кишоварзии органикӣ, таъсиси низоми сертификатсия ва тамғагузорӣ низ боздошта мешавад. Дар баробари ин, кишоварзии органикӣ яке аз унсурҳои

---

¹⁴⁹ Обзоры результативности экологической деятельности. Узбекистан. Третий обзор. Организация Объединенных Наций. Женева, 2020. – 78 с. - https://unece.org/DAM/env/epr/epr_studies/Synopsis/ECE.CEP.188.Uzbekistan_Rus_Synopsis.pdf

бунёдии эҳтимолӣ мебошад, ки метавонад ба чорӣ намудани таҷрибаҳои устувори кишоварзӣ ва ҳаракати кишвар ба самти кишоварзии сермахсул ва устувор дар маънои васеъ, мувофиқи ҳадафҳои стратегӣ замина гузорад”¹⁵⁰. Ин самти рушди соҳибкории экологӣ пешгирии талафоти об ва нигоҳ доштани қобилияти ҳосилхезии замин дар назар дошта шудааст.

Дар Тоҷикистон талафоти об дар соҳаи кишоварзӣ тақрибан 30%-и масрафи об дар ин бахшро ташкил медиҳад. Бо кам кардан ё рафъи талафоти об, кишвар метавонад норасоии пешбинишудаи обро ҳал кунад ва оби кофиро барои дигар соҳаҳо сарфа кунад. Технологияҳои обёрии каммасраф, ки ба ҳосилхезии ҳок ғоидаоваранд, сарфи назар аз ташвиқи онҳо аз ҷониби Ҳукумат дар даҳсолаи охир ба қадри кофӣ паҳн нашудаанд ва бо суръати мувофиқ таҳия карда намешаванд. Аз ин ҷост, ки хароҷоти об барои обёрии заминҳои пахтазор ба ҷои 10000м³ ба 18000-20000м³ мерасад.

Дигар самти рушди соҳибкории экологӣ таҳкими он дар соҳаи саноат ба ҳисоб меравад.

Бояд қайд намуд, ки “дар соҳаи саноати кишвар айни замон Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, барномаҳои соҳавӣ, аз ҷумла Барномаи рушди металлургияи ранга ва сиёҳ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2025, Барномаи рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2022, Барномаи рушди соҳаи кирмакпарварӣ ва коркарди пилла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020 ва Барномаи рушди қолинбофӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014-2020 амалӣ гардида истодаанд. Барномаҳои мазкур ба афзун намудани ҳаҷми маҳсулот, таъмини рақобатнокии он, ташкили корхона ва коргоҳҳои нав бо таъсиси ҷойҳои корӣ ва ҳал намудани вазифаҳои иҷтимоии давлат мусоидат намуда, барои

---

¹⁵⁰ Обзоры результативности экологической деятельности. Узбекистан. Третий обзор. Организация Объединенных Наций. Женева, 2020. – 78 с. - https://unece.org/DAM/env/epr/epr_studies/Synopsis/ECE.CEP.188.Uzbekistan_Rus_Synopsis.pdf

гузариши иқтисодиёти кишвар аз шакли тавлидкунандаи ашёи хом ба истеҳсолкунандаи маҳсулоти ниҳой замина мегузорад”¹⁵¹.

Тибқи «Барномаи саноатикунории босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025», ки ба рушди устувор ва суръатбахшии саноат тавассути диверсификатсия ва афзоиши рақобатпазирӣ равона шудааст, масъалаҳои экологӣ низ бояд ба таври зарурӣ баррасӣ ва ҳаллу фасл карда шаванд.

Тибқи ин сценария, рушди иқтисодиёт метавонад ба истифодаи самараноки манбаъҳои барқароршаванда ва неруи экологӣ тоза ҳамчун асоси "иқтисоди сабз" ва тавсеаи механизми ҳамоҳангшудаи идоракунии захираҳои об, ки ба рушди сайёҳӣ низ мусоидат мекунад, таъяс кунад.

Баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва диверсификатсияи саноат тавассути технологияҳои муосири аз нигоҳи экологӣ бартариятдошта дар назар дошта шудааст.

Афзалиятҳои асосӣ дар соҳа, дар катори дигарҳо “истеҳсоли маҳсулоти ниҳой аз маҳсулоти кишоварзии аз ҷиҳати экологӣ тоза” дар назар дошта шудааст. Тибқи барномаи мазкур “дар даврони муосир масъалаҳои экологӣ ва ҳифзи табиат ҷузъи ҷудонашавандаи сиёсат, иқтисодиёт, тафаккури ҷамъиятии мардум, саломатии аҳоли ва пешрафти давлату давлатдорӣ маҳсуб меёбад. Зеро аз як тараф афзоиши бемайлонаи аҳолии сайёра ва аз тарафи дигар рақобат дар соҳаи иқтисодиёт боиси сар задани мушкilotи зиёди экологӣ, аз қабилӣ тағйирёбии иқлим, норасоии оби ошомиданӣ, офатҳои табиӣ, нобудшавии гуногунии биологӣ, ҷамъшавии партовҳо, таназзулёбии замин ва ғайра гаштааст. Ҳамаи ин масъалаҳо инсониятро ҳушдор медиҳад, ки нисбат ба муҳити зист таваҷҷӯҳи бештар дошта бошанд.

Дар раванди саноатикунории босуръати мамлакат ва бо мақсади таҳлили сохтмони иншоот ва барқарорсозии корхонаҳои саноатӣ аз нигоҳи

---

¹⁵¹ Аюбов Д.М. Рушди соҳаи саноати соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: мафҳум, моҳият ва сохтори он / Д.М. Аюбов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – № 1. – С. 104-111.

экологӣ зарур аст, ки дар асоси талаботи банди 2 моддаи 38 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи муҳити зист» чойҳои сохтмони иншоот, объектҳои сохташаванда ва барқароршаванда, сарфи назар аз шаклҳои моликият ва тобеият, танҳо дар сурати гирифтани ҳулосаи мусбии экспертизаи давлатии экологӣ ва риояи меъёрҳои муқаррарнамудаи қонунгузорӣ дар соҳаи ҳифзи муҳити зист амалӣ карда шаванд. Ҳифзи муҳити зист яке аз қисмҳои ҷудонашавандаи сиёсат, иқтисодиёт, тафаккури ҷамъиятии мардум ва саломатии аҳоли ба шумор меравад. Аз ин сабаб, маълумоти мукамал оид ба сифатнокӣ ва миқдорӣ, ҳолати муҳити зисти иншооти сохташаванда, баҳодиҳӣ ва мушоҳидаҳо, андешидани чораҳо аз рӯи онҳо, метавонанд ба рушди иқтисодиёи иҷтимоии мамлакат мусоидати ғайри назариявӣ намоянд»¹⁵².

Дигар самти рушди соҳибкории экологӣ таҳкими он дар соҳаи нақлиёти автомобилӣ ба ҳисоб меравад. Ҳоло зиёда аз 98 фоизи мусофиркашонӣ бо нақлиёти автомобилӣ ва зиёда аз 88 фоизи борҳо низ бо нақлиёти автомобилӣ кашонда мешавад. «Қараёни ҳаракати ҳавой низ афзоиш бо парки навар ва аз ҷиҳати экологӣ тозатар афзоиш меёбад. Ҳукумат барои ба таври қобили мулоҳиза табиал додан ва рушди соҳаи нақлиёт кӯшиш ба ҳарч медиҳад, то самаранокии онро тавассути ташаббусҳои стратегӣ ва санадҳои ҳуқуқӣ баланд бардорад. Ин раванд бо сармоягузориҳои мақсаднок ба нақлиёти роҳи оҳан, автомобилӣ ва ҳавой ҳамроҳӣ мекунад. Ин ташаббусҳо ба модернизатсияи бахш мусоидат намуда, инчунин ба баъзе пешравиҳо дар беҳтар намудани нишондиҳандаҳои экологии нақлиёт бо таваҷҷуҳ ба нақлиёти автомобилӣ мусоидат карданд»¹⁵³. Инҳо қадамҳои аввалин дар раванди табиалдиҳӣ мебошанд, ки бояд идома дода шаванд, то ин бахш қодир ба муқовимат ба истифодаи мунтазами воситаҳои нақлиёти шахсӣ ва

---

¹⁵² Барномаи саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025.

¹⁵³ Обзоры результативности экологической деятельности. Узбекистан. Третий обзор. Организация Объединенных Наций. Женева, 2020. – 514 с. - https://uzbekistan.un.org/sites/default/files/2020-10/ECE.CEP_188.Rus__0.pdf

умуман нақлиёти автомобилиро тавассути ташаббусҳо оид ба коҳиш додани таъсири муҳити зисти нақлиёти автомобилӣ ва ҳавасмандгардонии истифода бурдани навъҳои алтернативии нақлиёт ба монанди роҳҳои оҳан.

Дигар самти рушди соҳибкории экологӣ таҳкими он барои коҳиш додани партовҳо аз воситаҳои нақлиёт ба ҳисоб меравад. Мошинҳои роҳ то ҳол манбаи асосии партовҳои гулхонаӣ ба ҳисоб мераванд. Мошинҳо, алаҳхусус, мошинҳои шахсӣ ва боркаш ҳар рӯз сӯзишвории пастсифат истифода мебаранд. «Сӯзишвории камоктан дар муҳаррикҳои дарунсӯзӣ бештар ифлоскунанда ва камсамар буда, ба муҳити зист, инчунин ба сарфаи воситаҳои нақлиёт ва устувории онҳо таъсири манфӣ мерасонад. Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки коҳиши минбаъдаи ин истифодаи воситаҳои муҷозоти иқтисодии истифодабарандагон мебошад, зеро онро на танҳо тавассути истифодаи сӯзишвории тозатар, балки тавассути истифодаи муҳаррикҳои самараноктар ва истифодаи бештари мошинҳои барқӣ ба даст овардан мумкин аст»¹⁵⁴.

Истифодаи нақлиёти ҷамъиятӣ дар шаҳрҳо маҳдуд боқӣ мемонад, зеро мардум то ҳол барои рафту омад ва сайругашт дар атрофи шаҳр аз мошинҳои шахсӣ истифода баранд. Барои баргардонидани ин тамоюл ва мусоидат ба ноил шудан ба таҳкими он харида автобусҳои нав оғоз карда шуданд. Ин ташаббусҳо бо қабули сиёсатҳо ва нақшаҳои амал, ба монанди онҳое, ки ҳоло дар Душанбе таҳия мешаванд, пурра карда намешаванд, ки ҳадафи онҳо нақлиёти ҷамъиятӣ ва истифодаи намудҳои алтернативии нақлиётро барои истифодабарандагон ҷолибтар гардонад.

Дигар самти рушди соҳибкории экологӣ таҳкими саноати истихрочи маъдан ва коркард ба ҳисоб меравад. Таҷриба нишон медиҳад, ки “солҳои охир кишварҳо барои диверсификатсияи иқтисоди худ тавассути рушди бахшҳои ғайридавлатӣ талош мекунад. Бо вуҷуди ин, саноати истихроч ҳанӯз

---

¹⁵⁴ Обзоры результативности экологической деятельности. Узбекистан. Третий обзор. Организация Объединенных Наций. Женева, 2020. – 78 с. - https://unece.org/DAM/env/epr/epr_studies/Synopsis/ECE.CEP.188.Uzbekistan_Rus_Synopsis.pdf

ҳам ҳиссаи назарраси арзиши изофа ва қисми зиёди содирот ва сармоягузории хориҷиро ташкил медиҳад. Таҳияи равиши муосир барои саноати истихроҷи маъдан, ки таъсири муҳити зист ва саломатиро кам мекунад ва ҳамзамон ба ҳадди аксар расонидани манфиатҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ имкон медиҳад, ки таҷрибаҳои нави аз ҷиҳати экологӣ тоза, ки метавонанд ба дигар соҳаҳои марбута таъсири мусбӣ расонанд ва таъсири бахши истихроҷи маъданро ба муҳити зист коҳиш диҳанд. Кишварҳо барои ноил шудан ба индустриализатсияи фарогир ва устувор тавассути рушди истеҳсолот, модернизатсия ва инноватсия ва афзоиши истеҳсоли маҳсулоти арзиши иловашуда кор мекунад. Дар ин бобат аз ҷониби Ҳукуматҳо як қатор барномаву нақшаҳо қабул шудааст. Аз як тараф, онҳо имкон доданд, ки дар солҳои охир навсозӣ ва навоарӣ бештар самараноктар дар саноат, махсусан дар истеҳсолот. Аз тарафи дигар, набудани ҳадафҳо дар самти идоракунии муҳити зист, ҳифзи меҳнат ва масъулияти иҷтимоӣ саҳми онҳоро ба неқӯаҳволии ҷамоатҳои маҳаллӣ, ки бо оқибатҳои манфии фаъолияти саноатӣ рӯбарӯ мешаванд, коҳиш медиҳад”¹⁵⁵.

Илова бар ин, дар барномаҳои рушди саноат мунтазам тадбирҳои экологӣ оид ба кам кардани таъсири манфии лоиҳаҳои пешниҳодшудаи саноатӣ ба муҳити зист пешбинӣ карда намешаванд. Ин ба зарурати муносибати бештар мутаносиб ба сектори саноат, ки рушди он табиатан ба як қатор масъалаҳои байниҳамдигарии экологӣ таъсир мерасонад, нишон медиҳад. “Ҳукуматҳо бояд дар ҳама ҳолатҳо ҳангоми банақшагирии сармоягузориҳо ба саноати кӯҳӣ, саноати коркард ва ё сармоягузории калон ба рушди инфрасохтор зарурати зиёд кардани кӯшишҳоро оид ба ҳамгироии ҷанбаҳои экологӣ ба рушди бахши саноат ба назар гирад”¹⁵⁶.

---

¹⁵⁵ Обзоры результативности экологической деятельности. Узбекистан. Третий обзор. Организация Объединенных Наций. Женева, 2020. – 78 с. -

https://unece.org/DAM/env/epr/epr_studies/Synopsis/ECE.CEP.188.Uzbekistan_Rus_Synopsis.pdf

¹⁵⁶ Ҳамон ҷо.

Дигар самти рушди соҳибкорию экологӣ таҳкими кабудизоркунии шаҳрҳо ба ҳисоб меравад. Тайи солҳои охир Тоҷикистон дар заминаи кабудизоркунии ин соҳа пешрафт кардааст ва чанд ширкати истихроҷи маъдан ва кимиё ба фанновариҳои гузаштанд, ки истихроҷ ва истихроҷи маъданро муассиртар, тавлиди партовҳои камтар хатарнок ва имкони дубора истифода шудани партовҳо фароҳам мекунад. Бисёре аз корхонаҳои калон таҷдид мекунад, ба технологияҳо ва дастгоҳҳои нав барои коҳиш додани партовҳои ҳаво аз иншооти худ сармоягузори мекунад, ки ин ба баланд бардоштани омодагии кишвар барои ноил шудан ба ҳадафҳо мусоидат мекунад. Тадбирҳои кам кардани партовҳо ба амал мебарорад, нав кардани технологияи ақибмондари давом диҳанд.

Идоракунии партовҳои саноатӣ як масъалаи муҳим ба шумор меравад. Айни замон, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон стратегия ё барномаи мушаххасе барои идоракунии партовҳои саноатӣ, ки ҳадафҳо ва нишондиҳандаҳои дақиқро муайян кунад, вучуд надорад. Ҳарчанд дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи муҳити зист» масъалаҳои муайяне вобаста ба идоракунии партовҳои саноатӣ зикр шудаанд, ин кофӣ нест. Илова бар ин, бинобар нокифоя будани шумораи партовгоҳҳои расмӣ барои партовҳои саноатӣ, истифодаи партовгоҳҳои ғайриқонунӣ, ки хатари ҷиддӣ барои муҳити зист доранд, ба таври васеъ паҳн шудааст. Дар сатҳи қонунгузори то ҳол стандартҳои ҷорӣ нашудаанд, ки иҷрои талаботро барои пешгирии тавлиди партовҳо, масалан, кам кардани ҳаҷм ё вазни партовҳо, таъмин намоянд.

Дар кишварҳои ҳамсоя низ “барои ба сифати ашёи хоми дуҷумдараҷа истифода бурдани партовҳои саноат чораҳо дида намешаванд. Инчунин, амалияи андешидани чораҳо барои маҷбур кардани истеҳсолкунандагон ба коркарди маҳсулоти худ аз ҷиҳати экологӣ бо мақсади кам кардани тавлиди партовҳо ва кам кардани таъсири муҳити зист вучуд надорад. Бисёр корхонаҳои саноатӣ дар территорияи худ иншоотҳои тозакунандаи об

надоранд ва ё пешакӣ тоза кардани обҳои партовро намегузаронанд. Оби партови саноатӣ аксар вақт бевосита ба дарёҳо ё ба шабакаҳои канализатсияи шаҳрӣ рехта мешавад. Маълумоти оморӣ оид ба таъсир дар натиҷаи фаъолияти саноатӣ, дар бораи ҳаҷми солони тавлиди партовҳо дар заминаи бахшҳои мушаххаси саноат мавҷуд нест. Маълумоти тахминӣ оид ба партовҳои обҳои партови саноатӣ низ мавҷуд нест. Маълумоти миқдорӣ дар бораи азхудкунии замин барои эҳтиёҷоти корхонаҳои саноатӣ ва таназзули замин дар натиҷаи фаъолияти онҳо маҳдуд ё вуҷуд надорад”¹⁵⁷.

Барои ноил шудан ба рушди иқтисодӣ Тоҷикистон захираҳои табиӣ худ, аз ҷумла гуногунии биологӣ ва хидматрасонии экосистемаро ба таври васеъ истифода мебарад. Дар Барномаи ба қарибӣ қабулшудаи тараққиёти соҳаҳои конкретии саноат тадбирҳои муҳофизати муҳити зист, ки ба кам кардани таъсири манфӣ ба муҳити зист дар натиҷаи татбиқи лоиҳаҳои пешниҳодшудаи саноатӣ нигаронида шудаанд, пешбинӣ карда нашудаанд; бинобар ин дар бораи таъсири манфии эҳтимолии онҳо ба муҳити зист маълумоти кам мавҷуд аст. Дар ҷаҳорҷӯби Лоиҳаи «Тақвияти беҳатарии саноатӣ дар Осиёи Марказӣ» (2016-2019) Тоҷикистон дар баланд бардоштани сатҳи беҳатарии саноатӣ ва ба ин васила дар таъмини ҳифзи саломатии аҳоли ва муҳити зист дастгирӣ ёфт. Кишвар дар соли 2021 нақшаи навшудаи худбаҳодиҳӣ ва нақшаи нави чорабиниҳои миллиро таҳия ва анҷом дод.

Дигар самти рушди соҳибкории экологӣ таҳкими сохтмонҳо дар шаҳракҳо ва деҳот ба ҳисоб меравад. Афзоиши босуръати сохтмон бояд се унсури муҳимро дар бар гирад: тағйироти босуръати иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва муҳити зист. Суръат гирифтани рушди сектори манзил дар ҳар як кишвар бояд бо дараҷаи баланди устуворӣ тавъам бошад. Барои Тоҷикистон, татбиқи тадбирҳо дар самти рушди маҳаллаҳои аҳолинишин як имконияти муҳимест, ки на танҳо ба сохтани давлати устувор барои наслҳои оянда мусоидат

---

¹⁵⁷ Обзоры результативности экологической деятельности. Узбекистан. Третий обзор. Организация Объединенных Наций. Женева, 2020. – 514 с. - https://uzbekistan.un.org/sites/default/files/2020-10/ECE.CEP_188.Rus__0.pdf.

мекунад, балки мавқеи иқтисодии кишварро дар рейтингҳои ҷаҳонӣ беҳтар хоҳад кард. Ҳукумати Тоҷикистон бояд захираҳоро барои таъмини идораи самараноки ин рушди босуръат сармоягузорӣ намояд, то ба рушди муваффақ, дарозмуддат ва устувор ноил гардад. Гарчанде ки Тоҷикистон талошҳои худро барои пешбурди ҷаҳиши иқтисодӣ тавассути рушди манзил ва сиёсатҳои нави банақшагирӣ афзоиш медиҳад, ин тағйироти босуръат наметавонад пурра имкониятҳои маҳаллаҳои аҳолинишинро дар мубориза бо тағйирёбии иқлим истифода барад.

Дигар самти рушди соҳибкории экологӣ “ҳалли проблемаҳои тағйирёбии иқлим ба ҳисоб меравад. Афзоиши босуръати маҳалҳои аҳолинишини деҳот, ки дар саросари кишвар заминҳои қаблан азхуднашударо ишғол мекунанд ва босуръат васеъ шудани шаҳрҳои мавҷуда, аз як тараф, боиси афзоиши шумораи аҳоли гашта, боиси зиёд шудани партовҳо дар маҳалҳои аҳолинишин мегарданд. Дар кишвар то ҳол сиёсати мушаххаси мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим таҳия нашудааст ва дар бораи чораҳои пешбинишаванда оид ба коҳиш додани партовҳои газҳои гармхонаӣ аз баҳши истиқоматӣ маълумоти маҳдуд мавҷуд аст”¹⁵⁸. Чунин тадбирҳо барои кишвар барои ноил шудан ба ҳадафи рушди устувор муҳиманд.

Мушкилоти ҷойгир кардани иншооти саноатӣ дар ҳудуди шаҳрҳои Тоҷикистон яке аз масъалаҳои муҳим дар рушди устувори кишвар мебошад. Иншооти саноатӣ, ки аксаран дар минтақаҳои аҳолинишин ҷойгир шудаанд, метавонанд таъсири манфӣ ба муҳити зист ва саломатии аҳоли дошта бошанд. Барои рафъи ин мушкилот, дар Тоҷикистон зарур аст, ки чораҳои махсус барои берун бурдани ин иншоотҳо аз ҳудуди шаҳрҳо ва ба минтақаҳои махсуси саноатӣ кӯчонидани онҳо андешида шаванд.

Бо амалисозии ин чораҳо, Тоҷикистон метавонад на танҳо сатҳи зиндагии аҳолии шаҳриро беҳтар созад, балки ҳамзамон ба Ҳадафҳои Рушди

---

¹⁵⁸Обзоры результативности экологической деятельности. Узбекистан. Третий обзор. Организация Объединенных Наций. Женева, 2020. – 514 с. - https://uzbekistan.un.org/sites/default/files/2020-10/ECE.CEP_.188.Rus__0.pdf.

Устувор, ки аз ҷониби Созмони Милали Муттаҳид муайян шудааст, наздик шавад. Ин тадбирҳо метавонанд ба беҳтар шудани муҳити зист, коҳиш додани ифлосшавӣ ва таъмин кардани шароити беҳатари корӣ барои коргарон мусоидат кунанд.

Барои амалисозии ин равишҳо, ҳамоҳангсозии кӯшишҳои мақомоти давлатӣ, бахши хусусӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ зарур аст, то ки ҷойгиршавии саноатӣ дар минтақаҳои шаҳрӣ аз нав дида баромада шавад ва ҳамзамон барои рушди саноат дар минтақаҳои ба муҳити зист камтар таъсиркунанда шароит фароҳам оварда шавад.

Мутассифона, банақшагирӣ, тарҳрезӣ ва сохтмон дар Тоҷикистон принципҳои ҳувиати фарҳангӣ ва манзараи шаҳрро, ки Конвенсияи Аврупо оид ба ландшафт пешбинӣ кардааст, ба назар намегиранд. Кумитаи давлатии меъморӣ ва сохтмон Тоҷикистон тадқиқотҳои зиёдеро дар бораи барқарорсозии морфологияи анъанавӣ ва сохторҳои банақшагирии шаҳрҳои имрӯза анҷом медиҳад. Бо вучуди ин, натиҷаҳои ин тадқиқотҳо дар амал барои беҳтар кардани сифати зиндагӣ дар шаҳрҳо ва марказҳои деҳот ба таври кофӣ истифода намешаванд. Қабули қарорҳо, ки ба минтақаҳои мушаххас дахл доранд, бе иштироки муассири ҷомеа сурат мегиранд, ва мақомоти маҳаллӣ дар раванди банақшагирӣ нақши муҳим надоранд.

Шабакаҳои экологӣ дар шаҳрҳои Тоҷикистон рушд накардаанд. Эҷоди шабакаҳои экологӣ дар шаҳрҳо метавонад устувории шаҳрҳоро тақвият бахшад ва ба Тоҷикистон имкон диҳад, ки берун аз рушди шаҳрҳои анъанавӣ ҳаракат кунад, бо таъкид ба рушди шаҳрҳое, ки гуногунии биологии маҳаллиро ҳифз ва пеш мебаранд. Бо вучуди ин, дар Тоҷикистон асбест ҳамчунон ҳамчун масолеҳи арзон ва қобили қабул доништа мешавад ва васеъ истифода мегардад. Ҷомеа ва мутахассисони пурсишшуда бар ин боваранд, ки асбест, вақте ки барои истеҳсоли маҳсулоти қолабӣ истифода мешавад, безарар аст ва хатари ҷиддӣ аз партовҳои он вучуд надорад.

Дигар самти рушди соҳибкорию экологӣ ҳифзи иҷтимоӣ ва манзили иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад. Давлат масъалаҳоро, ки аз ободонии босуръат ва азнавсозии маҳалҳои аҳолинишини шаҳрҳо ба миён меоянд ва бо таъминии риояи ҳуқуқи сокинони биноҳои истиқоматие, ки бояд вайрон ва аз нав сохта шаванд, дуруст ҳал намекунад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даҳсолаи охир вазъи саломатии аҳоли ба таври назаррас беҳтар шудааст, ки ин ба зиёд шудани давомнокии умр мусоидат кардааст. Ин пешравӣ, пеш аз ҳама, ба беҳбудии шароити тандурустӣ ва дастрасӣ ба хизматрасониҳои тиббӣ марбут аст. Аммо, бо вучуди ин дастовардҳо, мушкилоти ҷиддӣ дар соҳаи саломатии аҳоли ҳанӯз ҳам боқӣ мондаанд.

Яке аз масъалаҳои асосӣ афзоиши сарбории бемориҳо мебошад, ки бештар ба паҳншавии бемориҳои ғайримуқаррарӣ, махсусан бемориҳои дилу рағҳо, вобаста аст. Ин бемориҳо сабаби асосии марги бармаҳал ва маъюбии аҳоли гардидаанд. Ҳамзамон, вуқӯъ ва паҳншавии баъзе бемориҳои сироятӣ, аз ҷумла бемории сил, бахусус шаклҳои тобовар ба доруҳои гуногун, боиси нигаронӣ боқӣ мемонад.

Дар баробари ин, ҳавфҳои рафторӣ ва ихтилоли мубодилаи моддаҳо низ ба саломатии аҳоли таъсири манфӣ мерасонанд. Ин нишон медиҳад, ки чорабиниҳои тандурустии ҷамъиятӣ то ҳол ба дараҷаи кофӣ татбиқ намешаванд. Ҳавфҳои муҳити зист, аз ҷумла ифлосшавии ҳаво, ки ба сарбории беморӣ ва фавт оварда мерасонад, инчунин нигарониҳои ҷиддӣ мебошанд, ки барои беҳбудии вазъи саломатии умумии аҳоли бояд бартараф карда шаванд.

Илова бар ин, зарур аст, ки чораҳои иловагӣ барои пешгирии паҳншавии бемориҳо ва тақмили хизматрасониҳои тандурустӣ андешида шаванд, то саломатии аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои оянда боз ҳам беҳтар гардад.

Дастрасӣ ба оби бехатар ва санитария бо нобаробариҳои калони минтақавӣ як мушкили асосӣ боқӣ мемонад, аммо сарбории бемориҳои тавассути об ба сабаби камбудии дар назорати бемориҳои сироятӣ ба таври кофӣ эътироф карда намешавад. Тағйирёбии иқлим эҳтимолияти чунин таъсири хатарноки муҳити зистро зиёд мекунад. Шумораи зиёди одамон дар манотиқи зиндагӣ мекунанд, ки ба ҳодисаҳои ба мисли обхезӣ, сел, мавҷҳои гармӣ, хушксолӣ ва тӯфонҳои ҷангу ғубор дучор мешаванд, ки зуд-зуд ва шадидтар шуда, боиси хисорот ва талафот, инчунин бемориҳо ва фавтҳои аз ҳад зиёд мегарданд. Дар ҳоле ки маълумоти мавҷуда маҳдуд аст, онҳо пешниҳод мекунанд, ки таъсир ва талафот аз офатҳои табиӣ кам ба назар намерасанд, ки ин ҳам бо устувории заиф ба офатҳои табиӣ шарҳ дода мешавад. Барои коҳиш додани таъсири бахшҳои иқтисодӣ ба муҳити зист ва бехтар кардани сифати муҳити зист як қатор санадҳои стратегӣ ва меъёрӣ таҳия шудаанд, аммо ҷанбаҳои саломатӣ дар онҳо ба таври кофӣ инъикос наёфтаанд. Аз тарафи дигар, бахши тандурустӣ асосан ба расонидани ҳадамоти тиббӣ нигаронида шудааст, дар ҳоле ки тадбирҳои пешгирикунанда танҳо бо эҳтимоли маҳдуд мешаванд. Набудани маълумоти боэътимод дар бораи саломатии аҳоли, омилҳо ва таъсири он ворид намудани ҷанбаҳои тандурустиро дар таҳияи сиёсат, инчунин мониторинг ва арзёбии таъсири сиёсатҳо ба саломатии аҳоли ҳангоми татбиқи он сустреха мекунад. Кишвар дар марҳилаи татбиқи ислоҳоти амиқи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ қарор дорад ва ба татбиқи СМР барои то соли 2030 шурӯъ кардааст. Омезиши ин ду раванд имкони хуберо барои ҳамгироии минбаъдаи ҷанбаҳои тандурустӣ ва муҳити зист ба барномаҳои стратегӣ ва санадҳои меъёрии соҳаҳои дигар фароҳам меорад.

Маълумоти боэътимод дар бораи вазъи саломатии аҳоли, аз ҷумла омилҳо ва таъсири он барои роҳнамоии фаъолияти мутахассисони соҳаи тиб, менечерҳо, тасмимгирандагон ва таъмини саломатии аҳоли муҳим аст. Сарфи назар аз кӯшишҳо барои тағйир додани низоми мавҷудаи ҷамъоварии

маълумот, он пароканда аст ва механизмҳои гуногуни ҷамъоварии маълумот новобаста аз ҳамдигар бидуни ҳамоҳангии дақиқ амал мекунанд. Якчанд ҷанбаҳои механизмҳои мавҷудай ҷамъоварӣ ва ҳисоботдиҳӣ дурустӣ ва эътимоднокии маълумотро коҳиш медиҳанд. Ҳаҷми иттилоот оид ба саломатии аҳоли, аз ҷумла дар заминаи нишондиҳандаҳои ноил шудан ба Ҳадафи рушди устувор, ки дар вебсайти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуд аст, васеъ мегардад, вале он асосан дар шакли ҷадвалҳои ададӣ пешниҳод карда мешавад; маълумоти таҳлиلى оид ба саломатии аҳоли, аз ҷумла ҷанбаҳои экологӣ ва саломатӣ дастрас нест.

Низоми мавҷудай назорат ба камбаҳоидиҳои нишондодҳо майл дорад, зеро механизмҳои ташкилии пешниҳоди маълумот оид ба беморӣ аз ҷониби тамоми муассисаҳои дахлдори тандурустӣ ба Назорати давлатии санитарии эпидемиологӣ вучуд надоранд. Назорати бемориҳои сироятӣ, бахусус бемориҳои бо муҳити зист алоқаманд, аз қабيلي бемориҳои обӣ ва ғизоӣ ва зоонозҳои инсон, маҳдудиятҳои ҷиддӣ доранд. Муайян кардани микроорганизмҳои патогенӣ дар об ва ғизо хеле маҳдуд аст, инчунин қобилияти таҳлили бо он алоқаманд.

Саломатии модару кӯдак яке аз самтҳои афзалиятноки Ҳукумат буда, дар кишвар баҳри беҳтар намудани сифат ва фарогирии хизматрасонии тиббӣ кӯшишҳои зиёд ба харҷ дода мешавад. Дар натиҷаи ин талошҳо, сатҳи фавти модарон, навзодон ва синни то 5-сола коҳиш ёфт. Нобаробарии хизматрасонии тиббӣ дар кишвар ва нарасидани кормандони соҳаи тиб дар деҳоти дурдаст мушкilotи ҷиддиро барои саломатии модару кӯдак ба миён меорад. Дар шароити низоми ҳозираи маблағгузори нигаҳдории тандурустӣ тафовути даромади байни гуруҳҳои алоҳидаи аҳоли боиси нобаробарии минбаъдаи нигаҳдории тандурустӣ мегардад. Аксари бори гарони бемориҳои дарунравӣ, роҳҳои нафас ва дигар сироятҳо ба дӯши кӯдакон меафтад. Бо вучуди ин, аксарияти ин бемориҳо пешгирӣ карда мешаванд. Аммо

маълумоти мавҷуда барои андешидани тадбирҳои муассир ва мақсаднок дар саросари кишвар нокифоя аст.

Баланд бардоштани дастрасии аҳоли ба оби тозаи ошомиданӣ ва беҳдошти муносиб масъалаи муҳими экологӣ боқӣ мемонад. Дар давоми даҳсолаи охир Тоҷикистон барои навсозии хадамоти обтаъминкунӣ ва канализатсия маблағҳои зиёд сарф кардааст, вале мушкили таъмини оби тоза ва хадамоти канализатсия боқӣ мемонад ва бо фарқиятҳои ҷиддии минтақавӣ ҳамроҳ аст. Давраи бемории дарунравӣ, ки аз сабаби сифати пасти об, санитария ва гигиена ба вучуд омадааст, яке аз баландтарин дар минтақаи Оиёи Марказӣ мебошад. Сатҳи пайваستшавӣ ба шабакаҳои канализатсия паст буда, муҳити ғайрисанитариро ба вучуд оварда, хатари олудашавии обҳои зеризаминиро ба бор меорад. Тадбирҳои андешидашуда ба инфраструктураи калон нигаронида шуда, проблемаҳои системаҳои хурдро самаранок ҳал намеkunанд. Татбиқи нақшаҳои бехатарии об барои таъминоти оби нӯшокӣ дар саросари кишвар, тадбирҳои мақсаднок оид ба беҳтар намудани маърифати санитарӣ ва гигиенӣ метавонад ҳалли камхарҷ ва манфиатҳои саломатиро тавассути коҳиш додани хатарҳои марбут ба об барои тамоми аҳоли таъмин намояд.

Тағйирёбии иқлим дар Тоҷикистон боиси марги зиёд аз бемориҳои дилу раг ва роҳҳои нафас, инчунин сироятҳои шадиди рӯда мегардад, ки таъсири тағйирёбии иқлим меафзояд. Селу мавҷҳои гармӣ, тӯфони ҷангу хушксолӣ, ки кишвар ба онҳо махсусан осебпазир аст ва хоҳад буд, барои саломатии инсон хатарҳои зиёд доранд. Бо вучуди ин, сиёсати систематикӣ оид ба ҳифзи саломатии инсон аз тағйирёбии иқлим ва коҳиш додани хатарҳои ба ҳаёт таҳдидкунандаи марбут ба офатҳои табиӣ вучуд надорад. Иқтидори бахши тандурустӣ барои арзёбии вазъи саломатии аҳоли ва тамоюли он вобаста ба тағйирёбии иқлим ҳамчун асос барои банақшагирии тадбирҳои пешгирикунанда ва мониторинги натиҷаҳо ва самаранокии онҳо нокифоя аст. Дар кишвар системаҳои омодагӣ ба ҳолатҳои ғавқулודда ва

вокуниш ба ҳолатҳои фавқулодда таҳия карда мешавад, аммо таҷрибаи амалӣ дар самти коҳиш додани хатари офатҳои табиӣ, пешгирӣ, баланд бардоштани устуворӣ ва системаҳои самараноки огоҳсозии барвақт дар ҷомеа ва дигар сатҳҳо мавҷуд нест.

Такмили устувор дар соҳаи тандурустии ҷамъиятӣ ва муҳити зист танҳо тавассути сиёсати ҳамоҳангшуда дар бахшҳо ба даст оварда мешавад. Айни замон дар кишвар механизми мушаххаси таъмини ин вучуд надорад.

Ҳамин тавр, таҳқиқи самтҳои афзалиятноки фаъолияти истеҳсолии соҳибкории экологӣ имконият дод, ки чунин хулосабарорӣ намоем.

1. Дар шароити маҳдуд будани имкониятҳои бучет зарурати рушди бахши хусусии соҳибкории экологӣ ба вучуд меояд, зеро танҳо давлат наметавонад ҳамаи ҷабҳаҳои экологии рушди иқтисодиётро таъмин намояд. Дар баробари қабули қонунҳо ва барномаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар, ки бевосита самтҳои экологиро низ дар бар мегирад, омилҳои мавҷуданд, ки проблемаҳои экологиро ба миён меоранд.

2. Яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти истеҳсолии соҳибкории экологӣ тадриҷан даст кашидан аз истифодаи сӯзишвории истихроҷшаванда ба манбаъҳои барқароршавандаи энергия: энергияи офтоб, энергияи бод, энергияи ҷараёни об, обанборҳои табиӣ ва сунъӣ, энергияи обҳои гармӣ зеризаминӣ, энергияи ҷӯб, биомассаҳо дар шакли партовҳои саноатӣ, кишоварзӣ, ҷангал, ҳоҷагии коммуналӣ ва рӯзгор.

3. Дигар самти рушди соҳибкории экологӣ рушди кишоварзии органикӣ ба ҳисоб меравад, зеро заминаи меъёрӣ оид ба кишоварзии органикӣ асосан ташаккул наёфтааст. Ин самти рушди соҳибкории экологӣ пешгирии талафоти об ва нигоҳ доштани қобилияти ҳосилхезии замин дар назар дошта шудааст.

4. Дигар самти рушди соҳибкории экологӣ таҳкими он дар соҳаи саноат ба ҳисоб меравад. Новобаста аз он ки «Барномаи саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025» “манбаъҳои

барқароршаванда ва аз ҷиҳати экологӣ тозаи неру ҳамчун асоси «иқтисоди сабз», технологияҳои муосири аз нигоҳи экологӣ бартариандошта, истеҳсоли маҳсулоти нисбатан аз маҳсулоти кишоварзии аз ҷиҳати экологӣ тоза, дар назар дошта шудааст, вале аз як тараф афзоиши бемайлони аҳолии сайёра ва аз тарафи дигар рақобат дар соҳаи иқтисодиёт боиси сар задани мушкилоти зиёди экологӣ, аз қабيلي тағйирёбии иқлим, норасоии оби ошомиданӣ, офатҳои табиӣ нобудшавии гуногунии биологӣ, ҷамъшавии партовҳо, таназзулҳои замин ва ғайра гаштааст.

5. Дигар самти рушди соҳибкории экологӣ таҳкими он дар соҳаи нақлиёти автомобилӣ ба ҳисоб меравад, зеро ба ҳавасмандгардонии истифода бурдани навҳои алтернативии нақлиёт ниёз дорад. Таҳкими соҳибкории экологӣ ба беҳатари роҳ вобаста аст, зеро танҳо дар соли 2021 то инҷониб ҳанӯз зиёд аст, ки ин ҳам аз он шаҳодат медиҳад, ки инфрасохтори роҳ барои ронандагон ва пиёдагардҳо муҳити беҳатарро таъмин намекунад.

6. Тайи солҳои охир Тоҷикистон дар заминаи кабудизоркунии ин соҳа пешрафт кардааст, вале аини замон стратегия ё барномаи идоракунии партовҳои саноатӣ вучуд надорад, ки ҳадафҳо ва нишондиҳандаҳои мушаххасро дар бар гирад, гарчанде ки масъалаҳои муайяни идоракунии партовҳои саноатӣ дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи муҳити зист»¹⁵⁹ омадааст.

7. Дигар самти рушди соҳибкории экологӣ таҳкими сохтмонҳо дар шаҳракҳо ва деҳот ба ҳисоб меравад, вале, дар ин раванд то ҳол ба масъалаҳои экологӣ таваҷҷуҳ зоҳир карда намешавад ва баъзан талаботи шаҳрвандон ҳангоми маблағгузорӣ ба лоиҳаҳои азнавсозӣ ва сохтмон пурра ба назар гирифта намешаванд.

---

¹⁵⁹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи муҳити зист» (аз 02.08.11с., №760) (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2011, № 7-8, мод. 614)

8. Дар кишвар то ҳол сиёсати мушаххаси мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим таҳия нашудааст ва дар бораи чораҳои пешбинишаванда оид ба коҳиш додани партовҳои газҳои гармхонаӣ аз бахши истиқоматӣ маълумоти маҳдуд мавҷуд аст. Чунин тадбирҳо барои кишвар барои ноил шудан ба ҳадафи рушди устувор муҳиманд.

5.2. Роҳҳои асосии баланд бардоштани самаранокии соҳибкории экологӣ дар Тоҷикистон

Яке аз соҳаҳое, ки рушди он ба соҳибкории экологӣ алоқаи ногусастанӣ дорад, соҳаи кишоварзӣ ба ҳисоб меравад, зеро ҳолати заминҳои таъйиноти кишоварзӣ, истифодабарии об, муҳити зист ба он вобаста аст.

Дар Тоҷикистон проблемаи окилона истифода бурдани захираҳои замин аҳамияти яқуминдараҷа дорад. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон возеҳу равшан таъкид кардаанд, ки «Замин сарвати асосии кишвари мо. Ояндаи мардуми тоҷик бештар аз муносибат ба замин дар кишвари мо вобаста аст».¹⁶⁰

Вазифаи ташкили дурусти истифодаи сарватҳои замин ҳамеша объекти тадқиқоти олимони ҷумҳурии мо ва дигар мамлакатҳо буд.

Олими рус В.Я. Заплетин навишта буд: «Муҳимтарин ҷиҳати муносибатҳои замин шаклҳои заминсозӣ мебошад, ки ба онҳо низоми ба ҳам зич алоқаманди сиёсӣ, иҷтимоию иқтисодӣ, ташкилӣ, ҳуқуқӣ ва дигар тадбирҳое, ки ба ташкил ва таъмини истифодаи самараноки замин, ба вучуд овардани муҳити мусоиди экологӣ, бештар намудани манзараҳои табиӣ нигаронида шудаанд»¹⁶¹. Бо ин суҳанон мо комилан розӣ шуда метавонем.

---

¹⁶⁰ Раҳмонов Э.Ш. Таджикистан по пути демократии и цивилизованного общества. Душанбе:, Ирфон. 1996. -230 с.

¹⁶¹ Заплетин В.Я., Кузнецов Н.А. Проблемы управления земельными отношениями и землеустройством. //Проблемы современного управления в АПК: Материалы юбил. Науч.-практ. конф.(Воронеж, 26-27 мая 1998г.) Воронеж:, 1998.-С.44-45.

«Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон майдони заминҳои қорам, махсусан заминҳои обӣ ҳеле маҳдуд аст. Қариб 93% ҳудуди онро кӯҳҳо ишғол намуда, ҳамагӣ 3,2% заминҳои кишоварзӣ буда, зиёда аз 80,9% ҷароғоҳҳои мавсимӣ мебошанд»¹⁶².

Мувофиқи таъвозуни замин то 1 январи соли 2022 820,2 ҳазор га. заминҳое, ки барои истифодаи интенсивӣ пешбинӣ шудаанд - инҳо заминҳои қорам ва киштзорҳои бисёрсола мебошанд. Дар ҷумҳурӣ заминҳои обӣ 470,9 ҳаз. га-ро ишғол намуда, аз онҳо то 90 фоизи маҷмӯи маҳсулоти кишоварзӣ рост меояд¹⁶³. Афзоиши босуръати аҳоли дар ҷумҳурӣ, новобаста аз ба қор андохтани заминҳои нави обӣ дар 30 соли охир, боиси кам шудани таъминоти заминҳои обӣ ба ҳар сари аҳоли гардидааст. Ин вазъият метавонад ба таъмини амнияти озуқаворӣ ва рушди иқтисодии кишвар таъсири манфӣ расонад, ки дар натиҷа зарурати идоракунии самараноки захираҳои замин ва обро афзоиш медиҳад (ҷадвали 5.1).

Ҷадвали 5.1. Таъвозуни замини Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 1.01.2022

Нишондиҳандаҳо	1991	2019	2020	2021	2022
Шумораи аҳоли, ҳаз. нафар	5515	9313,8	9716,8	9716,8	9886,8
Заминҳои қорам, ҳаз. га, ҳамагӣ	937,5	663,9	661,9	661,0	672,6
Аз ҷумла: обӣ	661,8				471,1
Заминҳои қорам ба 100 нафар, га, ҳамагӣ	0,17	0,07	0,07	0,07	0,07
Аз ҷумла: обӣ	0,12				0,05

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2022. –С.25. Маълумот дар бораи миқдори заминҳо ва тақсими он ба намудҳо дар вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ба ҳолати 01.01.2022.Кумитаи давлатии идораи замин ва геодезии Ҷумҳурии Тоҷикистон

¹⁶²Проблемы рационального использования земельных ресурсов в Республике Таджикистан / И.С. Ашуров, Д.К. Расулов, З.С. Рахимов [и др.] // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2017. – № 1-4(49). – С. 269-276.

¹⁶³Маълумот дар бораи миқдори заминҳо ва тақсими он ба намудҳо дар вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ба ҳолати 01.01.2022.Кумитаи давлатии идораи замин ва геодезии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ба андешаи мо, агар чунин суръати афзоиши аҳоли нигоҳ дошта шавад, то соли 2030 майдони замини корам ба ҳар нафар аҳоли то 0,06 гектар ва заминҳои обӣ то 0,04 гектар кам мешавад.

Ба ақидаи олимони соҳа “ҳар сол аз заминҳои таъйиноти кишоварзӣ барои сохтмон бисёр заминҳои корам ҷудо карда мешавад. Агар солҳои 1991-2021 шумораи аҳоли 79,6 фоиз афзуда бошад, пас заминҳои зери сохтмон 6,9 маротиба афзуд. Агар соли 1991- 12200 гектар замин зери биноӣ иншоот қарор дошта бошанд, пас дар соли 2021-ум он ба 83638 гектар расидааст, ки тамоюли кам кардани заминҳои таъйиноти кишоварзӣ дорад. Аз сабаби кам будани замин ҷумҳури маҷбур шуд, ки заминҳои регзори шӯрзаминҳо, зериобӣ, теппаҳо, ҷангал ва майдонҳои зиёди қухсор, ки нишебҳои баланд доранд, ба кишоварзӣ сафарбар намояд, ки боиси афзудани эрозияи замин мегардад”¹⁶⁴.

Омилҳои асосие, ки сифати умумии хокро дар Тоҷикистон коҳиш медиҳанд, майдонҳои зиёди заминҳои вайроншуда мебошанд. Айни замон, то 22 фоизи заминҳои кишвар регзор ва санглох, 16 фоизаш шӯрзамин, 8-10 фоизаш дучори эрозияи обу бод, ва 10-12 фоизи заминҳои обёришаванда дар минтақаҳои зериобӣ воқеъ шудаанд. Умуман, тақрибан 55-60 фоизи заминҳои обӣ дорои хосиятҳои номусоиданд, ки ҳосилхезии онҳоро коҳиш дода, самаранокии истеҳсолоти кишоварзиро маҳдуд мекунад. Кам шудани майдони кишти зироатҳои кишоварзӣ, бахусус зироатҳои обёришаванда дар солҳои охир, аломати нигаронкунонда буда, тасдиқ мекунад, ки таъсири ин омилҳои манфӣ рӯ ба афзоиш аст.

Бо аз даст рафтани имкониятҳои пешина, зарурати гузариш ба шаклҳои камхарҷи интенсификатсияи истеҳсолоти кишоварзӣ пеш омадааст. Ин гузариш бояд пеш аз ҳама бо истифодаи технологияи экологӣ ва ландшафтӣ, инчунин тағйири таркиби замин амалӣ гардад. “Аксбардории

---

¹⁶⁴ Проблемы рационального использования земельных ресурсов в Республике Таджикистан / И.С. Ашуров, Д.К. Расулов, З.С. Рахимов [и др.] // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2017. – № 1-4(49). – С. 269-276.

аэрофотсионалӣ ва моҳвораии қаламрави Тоҷикистон барои муайян кардани ҳолати воқеӣ ва ташкили мониторинги фосилавии фонди замини кишвар, таҳия ва татбиқи механизмҳои ҳавасмандгардонии иқтисодӣ ва баланд бардоштани масъулияти заминистифодабарандагон барои истифодаи оқилонаи замин, нигоҳдорӣ ва беҳдошти замин, ҳосилхезии замин ва барқарор намудани заминҳои вайроншуда зарур аст. Инчунин, механизми азхудкунии заминҳои нав ба ҷои заминҳои барои эҳтиёҷоти ғайрикишоварзӣ гирифташуда, ҷалби маблағ аз дигар манбаъҳо барои сармоягузорӣ ба ободонии замин ва мунтазам баланд бардоштани сатҳи таҳсилоти мутахассисони заминсозӣ ва заминистифодабарандагон зарур аст”¹⁶⁵.

“Ҳоло дар кишвар зиёда аз 260 ҳаз. гектар заминҳои обёрии механикӣ мавҷуданд, ки 100-110 ҳаз. гектараш санглох мебошад. То имрӯз ин заминҳо хароҷоти асосиро барои азхудкунии онҳо пурра бароварданд. Аммо истифодаи минбаъдаи онҳо ҳамчун обёрӣ дар шароити якбора боло рафтани нархи нерӯи барқ самаранок намешавад. Арзиши қувваи барқ ба ҳар гектар замин барои обёрии механикӣ қариб ба 10 ҳаз.киловатт соат расид. Бо нархҳои байналмилалӣ барои як кВт/соат 0,05 доллари ИМА, арзиши танҳо хизматрасонии об 500 доллари ИМА барои 1 га ташкил медиҳад. Барои пӯшонидани хароҷоти танҳо қувваи барқ ҳосилнокии гандумро то 30-35 с/га бародостан лозим аст”¹⁶⁶.

Барои муваффақ шудан ба ин, таҷриба ду роҳро нишон медиҳад: Яке ҳосилнокии ин заминҳоро баланд бардоштан ва дигаре маблағгузории асосӣ ба корҳои мелиоративии заминҳои кӯҳнаи обёришаванда равона карда шавад. Азбаски роҳи якум бо шароити табиӣ иқлимӣ маҳдуд аст, роҳи дуюм дар замони ҳозира бештар қобили қабул мебошад. Бояд дар назар дошт, ки дар ин

---

¹⁶⁵ Проблемы рационального использования земельных ресурсов в Республике Таджикистан / И.С. Ашуров, Д.К. Расулов, З.С. Рахимов [и др.] // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2017. – № 1-4(49). – С. 269-276.

¹⁶⁶ Джуманкулов Х.Д. Новая концепция дальнейшего развития орошаемого земледелия в Таджикистане. //Экономика Таджикистана: стратегия развития. 1998, -№2. –С. 80-87.

заминҳо гузаронидани кишти пахта самаранок намешавад, зеро ҳосилнокии он аз 20 с/га зиёд намегардад ва хоҷагӣ зарари иқтисодӣ мебинад. Бинобар ин, дар ин заминҳо бунёди боғҳо бо истифодаи обёрии қатрагӣ самаранок бештар медиҳад.

Яке аз масъалаҳои муҳими соҳибкории экологӣ истифодаи механизмҳои мебошад, ки шусташавии хокро боз дорад ва дар заминҳои доманакӯҳӣ истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба роҳ монда шавад. Аз рӯи ҳисобҳои академик С.Р. Сангинов дар Тоҷикистон «талафоти солони хок дар заминҳои обии ниҳолҳои пахта аз сабаби обёрии нодуруст дар як мавсими нашъунамо то 100 тонна/га-ро ташкил медиҳад».¹⁶⁷

Барои пешгирии он вобаста бо назардошти минтақаҳо дар заминҳои наздиқӯҳӣ аз кишти зироатҳои ғалладона даст кашида, бунёди боғҳо ба роҳ мондан самараноканд. Масалан, дар доманакӯҳҳои қаторқӯҳи Ҳисор бунёди боғҳои ангур самаранок хуб дода, сатҳи даромаднокӣ то 50 фоизро ташкил медиҳад.

Дар соҳаи пахтакорӣ бошад, “ба таври васеъ ба кор бурдани технологияи обёрии пахта ва дигар зироатҳои қаторӣ, ки онро Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон кор карда баромадааст, намии яхелаи заминро таъмин намуда, ба эрозияи хок роҳ наmedиҳад, сарфи обро 30-40 фоиз сарфа намуда, ҳосили зироатҳо 5-10 сентнер зиёд мекунад, амри зарурист. Дар боғу тоқпарварӣ қорӣ намудани обёрии қатрагӣ ёрӣ мерасонад, ки обро 1,5-2 баробар сарфа карда, ҳосили ҳар гектарро то 40-50 сентнер зиёд мекунад. Барои он ки ба муҳити зист таъсири манфӣ нарасонад, бояд ба маблағгузорӣ барои барқарор намудани низоми обёрикунӣ ва қорӣ намудани тартиботи аз назари илмӣ асоснок афзалият дода шавад”¹⁶⁸.

---

¹⁶⁷ Сангинов С.Р. Актуальные проблемы повышения плодородия почв. Труды НИИ «Почвоведения», т. 39. -392с.

¹⁶⁸ Проблемы рационального использования земельных ресурсов в Республике Таджикистан / И.С. Ашуров, Д.К. Расулов, З.С. Рахимов [и др.] // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2017. – № 1-4(49). – С. 269-276.

Барои беҳтар кардани самаранокии системаҳои обёрӣ, ки асосан тавассути насосҳо аз дарёҳо, обанборҳо ё каналҳо об мегиранд, зарур аст, ки стансияҳои насосӣ барқарор карда шаванд. Бе ин таҷдид, кори системаҳо мушкил хоҳад буд. Ҳамзамон, бояд мушкилоти таъмини қувваи барқ ҳаллу ҷасл карда шавад.

Ҳоло бисёре аз системаҳои ирригатсионӣ ва захкашӣ дар ҳолати ногувор қарор доранд ва бидуни сармоягузориҳои ғаврӣ, бархе аз онҳо дигар қобили таъмир нахоҳанд буд. Агар чораҳои зарурӣ барои барқарорсозии ин системаҳо гирифта нашавад, дар 10-15 соли оянда кишвар хатари аз даст додани то 150 ҳазор гектар замини ҳосилхезро дорад.

Ҷадвали 5.2. – Майдони заминҳои обӣ ва ҳолати меллиоративии онҳо ба 1.01.2023 (га)

Минтақаҳо	Ҳолати заминҳои обӣ			Сабаби ҳолати бад		
	хуб	қаноатбахш	бад	обҳои зеризаминӣ баланд	шӯрзамин	Ҳарду ҳолат
Вилояти Суғд	193850	36887	20887	12804	6411	1672
Вилояти Хатлон	212255	86448	21686	15230	4717	1739
НТҚ	99502	761	53	-	53	-
ВМКБ	17062	-	-	-	-	-
Ҳамагӣ	514070	132695	42626	28034	11181	3411

Сарчашма: Агентии беҳдошти замин ва обёрии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар бораи вазъияти заминҳои обӣ то 1 январи соли 2023 дар ҷадвали 2 нишон дода шудааст. Ҷӣ тавре ки дида мешавад, 42626 гектар замин дар ҳолати ғайриқаноатбахш қарор дорад, ки аз он: 21686 гектар ё 50,9 фоиз дар вилояти Хатлон, 20887 гектар ё 49,0 фоиз дар вилояти Суғд ва 53 гектар ё 0.1 фоиз дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ мебошад.

Сабаби асосии истифодаи бесамари об дар кишоварзӣ «нодуруст ҳисоб кардани ҳаҷми зарурии обёрӣ ва истифодаи бесамари об мебошад. Самараи истифодаи об ҳамагӣ қариб 20 фоизро ташкил медиҳад. Дар саҳро ба талафот

роҳ дода мешавад, зеро ба тақсимоти об назорати дуруст ҷорӣ карда намешавад, ҳаkki об номурааттаб пардохт мешавад.

Воситаи мувофиқтарин барои баланд бардоштани самаранокии кишоварзӣ ҷорӣ намудани усулҳои бозории истифодабарии об мебошад, аммо системаҳои ба онҳо асосёфта дар сурате қобили амал хоҳанд буд, ки агар тамоми хароҷоти хизматрасонии ирригатсионӣ аз ҷониби истифодабарандаи об ё давлат пурра пардохт карда шавад. Ин тақсимоти мувофиқи вазифаҳои идоракунии обро байни давлат ва бахши хусусӣ талаб мекунад. Дар баробари ин станцияҳои насосӣ ва таҷҳизот, тахминан, моликияти давлат мемонанд. Он гоҳ вазифаи асосии Агентии беҳдошти замин ва обёрии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тартиб андохтани истифодаи захираҳои об хоҳад буд»¹⁶⁹.

Нигоҳ доштани масоҳат ва ҳосилхезии заминҳои обӣ мелиоратсияи заминҳои шӯр (заминҳои миёна ва хеле шӯр ва солончакҳо) дар майдони 36,7 ҳазор гектар, режими шусташавии обёрии заминҳои каме шӯр дар майдони 77 ҳазор гектар ва мелиоратсияи катъии заминҳои миёна ва саҳт санглоху регдор дар майдони мутаносибан 35 ва 6 ҳазор гектар ва дар майдони 250-300 ҳазор гектар тадбирҳои муборизаи зидди эрозияи ирригатсионӣ зарур аст.

Дар бобати заминҳои санглоху регдор, чунон ки академики Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон Ҷуманкулов Ҳ. қайд мекунад, «заминҳои санглохро бо ҳок пур кардан лозим аст. Бе ҳок пур кардани чунин заминҳо дар шароити муосир истифодаи он аз ҷиҳати иқтисодӣ самаранок нест»¹⁷⁰.

Заҳкашу заҳбурҳо гарчанде ба стандарт наздик бошад ҳам, бо сабабҳои зиёд (вайроншавӣ ва бекористӣ) аз уҳдаи комилан барҳам додани шӯршавӣ ва обхезӣ баромада наметавонад.

---

¹⁶⁹ Проблемы рационального использования земельных ресурсов в Республике Таджикистан / И.С. Ашуров, Д.К. Расулов, З.С. Рахимов [и др.] // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2017. – № 1-4(49). – С. 269-276.

¹⁷⁰ Джуманкулов Х.Д. Новая концепция дальнейшего развития орошаемого земледелия в Таджикистане. // Экономика Таджикистана: стратегия развития. 1998, -№2. – С. 80-87.

Мубориза бар зидди эрозия вазифаи аввалиндараҷаи беҳтар намудани истифодаи замин мебошад. Талафоти ҳосил аз эрозия то 30-70 фоиз буда, умуман дар зироатҳои ғалладона ва аз ин ҳам зиёд. Талафоти зироатҳои хӯроки чорво ба 100 ҳазор тонна, камомати ҳосили пахтаи хом аз ҳамин сабаб то 150-175 ҳазор тоннаро ташкил медиҳад.

Зарари иқтисодии эрозия на танҳо аз нагирифтани маҳсулоти кишоварзӣ ба амал меояд. Ба ин талафи моддаҳои ғизоии замин, кам шудани гумус, паст шудани самараи истифодаи воситаҳои техникӣ ва нуриҳои минералӣ зам мешавад. Тибқи ҳисобҳои профессор Т.Б. Ғаниев, «зарари эрозия дар сурати ба назар гирифтани зарари дигар соҳаҳои хоҷагии халқ (нақлиёт, моҳидорӣ ва ҷангалпарварӣ ва ғ.) хеле меафзояд. Агар мо ба заминҳое, ки дар натиҷаи эрозия аз байн рафтаанд, баҳодиҳии иқтисодӣ намоем, хароҷоти тоза кардани обҳои ифлосро ҳисоб кунем, ин нишондиҳанда хеле калон хоҳад шуд. Нишондиҳандаи зарар дар дигар соҳаҳои хоҷагии халқ дар натиҷаи эрозияи ҳок 2-3 баробар меафзояд»¹⁷¹.

Мувофиқи ҳисобҳои мавҷуда «ҳосилнокии зироат дар заминҳои андаке эрозияшуда 10-15 фоиз, дар заминҳои миёна 20-40 фоиз ва дар заминҳои сахт эрозияшуда 50-60 фоиз кам мешавад. Зарари захираҳои об аз ифлосшавии пеститсидҳо, нуриҳои минералӣ ва дигар маводи кимиёвӣ, ки аз заминҳо шуста шуда, дар дарёҳо, кулҳо ва обанборҳо ҷамъ мешаванд, метавонад хеле калон бошад. Ба гуфтаи мутахассисон, олудашавии обҳои рӯизаминӣ бо пестисидҳо назар ба ҳама партовҳои саноатӣ дар маҷмӯъ хатарноктар аст. Тадқиқот нишон медиҳад, ки зарари «ғайрикишоварзӣ» аз эрозия 70-100 фоизи зарари хоҷагии қишлоқро ташкил медиҳад»¹⁷².

Заминҳои минтақаи лалмӣ (350 ҳазор гектар) инчунин тадбирҳои самарабахштар ва комплекси роҳ талаб мекунанд, ки ба нигоҳ доштан ва афзун

¹⁷¹ Ғаниев Т.Б. Аграрная реформа и устойчивое развитие сельского хозяйства Таджикистана. М., Диалог-МГУ. 1997. –116 с.

¹⁷² Проблемы рационального использования земельных ресурсов в Республике Таджикистан / И.С. Ашуров, Д.К. Расулов, З.С. Рахимов [и др.] // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2017. – № 1-4(49). – С. 269-276.

гардондани ҳосилхезии замин таъсир мерасонад. Тадбири асосии мубориза ба муқобили эрозияи заминҳо бояд дар заминҳои нишебиҳо тараққӣ додани боғу тоқпарварӣ ва манъ кардани кишти зироатҳо бошад.

Ба андешаи муаллифон «идораи самараноки истифодаи замин, мошинҳои сермахсули сабук, баланд бардоштани таъсири экологии нуриҳои маъданӣ ва муборизаи зидди касалии растаниҳо, агротехникаи нест кардани алафҳои бегона, хизмати машваратӣ – ҳамаи ин омилҳо муҳофизати захираҳои замин ба ҳисоб меравад»¹⁷³.

Дар бобати беҳтар намудани ҳосилхезии фонди заминҳои кишоварзӣ истифода бурдани нуриҳои маъданӣ ва дигар воситаҳои химиявӣ мавқеи калон мебозад. «Муҳимтарин омили баланд бардоштани ҳосилнокии замин дар шароити мо истифодаи нуриҳо буд ва мебошад, зеро онҳо 50-60 фоизи ҳосили зироатро медиҳанд. Ин зарурати ҳар сол ба кишвар ворид намудани 160-200 ҳазор тонна азот, 70-80 ҳазор тонна фосфор ва 30-40 ҳазор тонна нуриҳои калий (дар моддаи ғаёл) оварданро тақозо мекунад»¹⁷⁴.

Дар Тоҷикистон норасоии нуриҳои маъданӣ зарурияти таъҷилии барқарорсозии корхонаи нуриҳои азотии Вахш ва сохтмони марҳилаи дуюми онро талаб мекунад. Илова бар ин, зарур аст, ки имкони сохтани корхонаи истеҳсоли аммофос ё карбоаммофос дар асоси фосфоритҳои воридшаванда аз Қазоқистон баррасӣ шавад. Тибқи арзёбиҳои мутахассисон, заминҳои кишти ғалладона дар кишвар тақрибан ба 19-20 ҳазор тонна азот, 10-20 ҳазор тонна фосфор ва 4-5 ҳазор тонна нурии калий ниёз доранд. Бидуни истифодаи нуриҳои маъданӣ, дастбӣ ба худтаъминкунии ҷумҳурӣ бо ғалла ғайриимкон хоҳад буд.

---

¹⁷³ Грачев В.А., Милосердов В.В., и др. Земельные отношения в сельском хозяйстве. М., - 2005, - 301с.

¹⁷⁴ Джуманкулов Х.. Д. Биологическая интенсификация хлопководства. // Кишоварз. 2003, -№2, - С55-63.

Бо дарназардошти камбуди ҷиддии нуриҳои минералӣ ва зарурати нигоҳдории ҳосилхезии замин, бояд ба истифодаи системаҳои киштгардони кӯтоҳмуддат ва биологизатсияи қисмате аз равандҳои кишоварзӣ бештар таваҷҷуҳ дода шавад. Дар ин раванд, истифодаи зироатҳои мобайнӣ, ки хокро бо нитрогени биологӣ бой мегардонанд, афзалият дошта, ҳамзамон кишти шабдар ва берсим, ки самарани онҳо тавассути таҷрибаи филили Институти кишоварзӣ дар ноҳияи Вахш исбот шудааст, бояд васеътар истифода гардад.

Истифодаи пору, лойҳои канализатсияи шаҳрҳо, партовҳои парранда ва дигар партовҳои органикӣ низ метавонад камбуди нуриҳои маъданиро дар соҳаҳои муҳим, аз ҷумла сабзавоткорӣ, боғу тоқпарварӣ ва пахтакорӣ, ҷуброн кунад.

Коркарди замин бо мошину механизмҳои вазнин, ки барои култиватсия истифода мешаванд, метавонад ба замин зарари ҷиддӣ расонад. Фишурда шудани хок, ки боиси тағйири режими об ва афзоиши обхезии рӯизаминӣ мегардад, метавонад суръати эрозияро афзоиш диҳад. Ин раванд ба иқтисод зарар расонда, ҳосилнокиро 30-50 фоиз коҳиш медиҳад. Дигар самти баланд бардоштани самаранокии соҳибкории экологӣ истифодаи таҷрибаи ҷаҳонии истеҳсоли биогаз аз поруи чорво ба ҳисоб меравад.

Ташаккули технологияи истифодаи поруи чорво, ки на танҳо беҳатарии экологиро таъмин мекунад, балки ба ташкили истеҳсоли каммасрафи энергия бо истеҳсоли нуриҳои органикии минералӣ мусоидат мекунад. Он имкон медиҳад, ки ҳосилнокии зироатҳо афзуда, манбаи иловагии сузишворӣ дар шакли биогаз истеҳсол карда шавад, зеро масъалаи сӯзишворӣ дар шароити Тоҷикистон проблемаи муҳим аст.

Технологияи нави коркарди поруи чорворо дар корхонаҳои хурди биоэнергетикӣ, ки аз ҳисоби мутобикшавии микроорганизмҳои мезофилӣ ба шароити психофилӣ бе истифодаи энергияи барқ кор мекунанд, таҳия карда шудаанд.

Бо назардошти шароити фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ дар шароити Тоҷикистон концепсияи таъсиси ҷиҳозонидани биоэнергетикии модуль пешниҳод шудааст.

Дар деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон аксари аҳоли ба чорводорӣ ва зироаткорӣ машғуланд. Хоҷагии қишлоқ дар Тоҷикистон, пеш аз ҳама, асоси иқтисодии буҷети аҳолии деҳот маҳсуб мешавад. Дар шароити душвори иқтисодӣ, оқибатҳои бӯҳрони молиявии иқтисодӣ, афзоиши доимии арзиши нуриҳои минералӣ ва интиқоли барқ, дастнорасӣ ва дур будани маҳалҳои аҳолинишин ва бинобар шароити саҳти иқлими минтақа зарур аст, ки дар баробари равишҳои анъанавӣ дар истеҳсоли сӯзишворӣ аз сарчашмаҳои алтернативии он истифода барем.

Ғайр аз ин, барои татбиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи истифодаи манбаҳои барқароршавандаи энергия» (аз 12.01.2010с, №587), (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2010, № 1, мод.11) ба назари мо аз ҳама муҳимтарин истифода бурдани технологияи истеҳсоли биогаз мебошад. Тавре ки маълум аст, истифодаи ин технология имкон медиҳад, ки на танҳо биогаз – манбаи захиравии энергия ба даст оварда шавад, балки вазъи экологиро хеле беҳтар гардонад. Биогазро пас аз тоза кардан ва фишурда кардан мумкин аст чун сӯзишворӣ дар оташдонҳо, барои эҳтиёҷоти маишӣ истифода шавад. Партовҳое, ки пас аз ферментатсияи метани биомасса ба даст меоянд, нуриҳои баландсифати аз ҷиҳати экологӣ тоза ва ғизои иловагӣ барои замин мебошанд.

Ҳамин тариқ, истифодаи нерӯгоҳҳои биогаз истеҳсоли амалан бе партовро таъмин мекунад, ки дар шароити муосир риояи қатъии талаботи санитариро талаб мекунад, бешубҳа танҳо метавонад таъсири мусбат расонад.

Нақшаи мушаххаси насбкунӣ барои ҳар як хоҷагӣ метавонад гуногун бошад ва аз бисёр омилҳо, аз ҷумла саршумори чорвои калон, имкони

(андозаи бозор) фуруши нуриҳои минералӣ, арзиши манбаъҳои мавҷудаи энергия (барқ, гармӣ), дурии маҳал вобаста аст.

Дар чараёни истифодаи анаэробӣ ба ҳисоби миёна 5...7 Ҷоизи массаи поруи ферментшуда дар натиҷаи ба биогаз табдил додани он талаф мешавад. Бо дарназардошти ин, аз 1-уми гестери пешниҳодшудаи БЭУ 130,133 кг нуриҳои минералӣ гирифтани мумкин аст (ҷадвали 5.3.).

Ҷадвали 5.3. - Таъсири истифодаи БЭУ ба як ғунҷоиш

Нишондиҳандаҳо	Моҳият
Давраи амалиёти БЭУ	24-26 шабонарӯз
Вазни поруи тару тоза бо намӣ 93%,	88 кг
Вазн дар ҳазбкунандаи АМД барои оғози навбатии БЭУ	50 - 52 кг
Вазни пешбинишудаи гирифтани нуриҳо	80 - 81 кг
Давраи нигоҳдорӣ	240 рӯз
Вазни поруи истифодашудаи чорвои калони шохдор дар оғилхона	704 кг
Вазни нуриҳои маъданӣ, ки барои давраи пешбинӣ шудааст	655- 669 кг
Арзиши 1 кг нуриҳои биологӣ	5 сомонӣ
Даромад аз фуруши нуриҳои биологӣ	3275 – 3345 сомонӣ
Баланд бардоштани ҳосилнокии зироатҳои хоҷагии кишлук	10 %

Сарчашма: Ҳисобҳои муаллиф аз рӯи сарчашма¹⁷⁵.

Тибқи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2021 ҳосилнокии миёнаи зироатҳои асосии кишоварзӣ чунин аст: ғалладона – 30,7 с/га; картошка – 181,4 с/га; сабзавот- 280,5 с/га, пахта - 22,6 с/га. Нисбат ба соли 1991-ум ҷамъоварии пахта -430,8 ҳаз.тонна, ҳосилнокӣ аз 1 га 4,8 с/га ва майдони кишти он 125,1 ҳаз.га кам шудааст¹⁷⁶.

Дурнамои афзоиши ҳосилнокии зироатҳо аз истифодаи нуриҳои биологӣ шакли зерин доранд (ҷадвали 5.4).

¹⁷⁵ Друзьянова, В. П. Общая целевая функция условной продуктивности биоэнергетической установки [Текст] / В. П. Друзьянова, Ю. А. Сергеев // Вестник Восточно-Сибирского государственного университета технологий и управления №2 (59). - 2016. - С.30-35.

¹⁷⁶ Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи омори. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2022. –С.95; 156; 195.

¹⁷⁶ Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи омори. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2022.-С.188-218

Чадвали 5.4. Дурнамои афзоиши ҳосилнокии зироатҳо аз истифодаи нуриҳои биологӣ

Зироатҳо	Ҳосилнокӣ, с/га		Ҳосили умумӣ, т	
	2021, с/га	интизорӣ	2021, с/га	интизорӣ
Ғалла	30,7	33,8	1586,3	1744,9
Пахта	22,6	24,9	388,8	427,7
Картошка	181,4	199,5	1041,3	1145,4
Сабзавот	280,5	308,6	2597,6	2857,4

Сарчашма: Ҳисобҳои муаллиф аз рӯи Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2022. –С.95; 156; 195.

Ҳамин тавр, ҳосилнокии миёнаи БЭУ мувофиқи технологияи мо дар як шабонарӯз $0,3\text{ м}^3$ газро ташкил медиҳад. Биогаз ба гази табиӣ бо таносуби 0,6:1 баробар аст. Дар асоси ин, бо БЭУ дорои 1 ҷӯйбор имкон дорад, ки дар як шабонарӯз $0,18\text{ м}^3$ эквиваленти гази табиӣ ба даст оварда шавад.

Дар Ҷумҳурии Қирғизистон таҷрибаи амалии истифодаи биогаз дар ҳаёти рӯзмарра чамъ оварда шуда, меёри истеъмоли биогаз ба 1 нафар муқаррар карда шудааст, ки дар чадвали 5.5 оварда шудааст

Чадвали 5.5. – Истеъмоли биогаз барои эҳтиёҷоти маишӣ

Истифода	Ҳаҷми биогаз, м^3
Пухтупаз барои 1 нафар	0,15 - 0,3
Ҷӯшонидани об	0,03 - 0,05

Сарчашма: Биогазовые технологии [Электронный ресурс]: курс лекций / сост. Ю. В. Караева; Учр. Рос. Акад. Наук ; Казан. науч. центр. РАН; Исследоват. центр проблем энергетики. - Казань, 2013. -61 с. - Режим доступа: <http://pandia.org/text/78/567/20920.php>. - 12.04.2015.

Мувофиқи технологияи пешниҳодшуда ҳаҷми зерини гази табиӣро сарфа кардан мумкин аст, ки бо истифода аз БЭУ истеҳсол карда мешавад (чадвали 5.6).

Ҷадвали 5.6. - Истифодаи биогазе, ки аз ҷониби БЭУ тавлид мешавад.

Нишондиҳандаҳо	Моҳият
Истеҳсоли биогаз баробар ба гази табиӣ, м ³ /рӯз	0,18
Меъёри газ барои пухтупаз 1 нафар, м ³ /одам	0,15 - 0,3
Давраи амалиёти БЭУ	24 рӯз
Истеҳсоли биогаз аз 1 кг пору, м ³	0,14
Ҳаҷми умумии гази дар давраи истеҳсолшуда, м ³	43,2
Арзиши 1 м ³ газ, сомонӣ	3.14
Арзиши гази истеҳсолшуда, сомонӣ	135.42

Сарчашма: Биогазовые технологии [Электронный ресурс]: курс лекций / сост. Ю. В. Караева; Учр. Рос. Акад. Наук ; Казан. науч. центр. РАН; Исследоват. центр проблем энергетики. - Казань, 2013. -61 с. - Режим доступа: <http://pandia.org/text/78/567/20920.php>. - 12.04.2015.

Дар хоҷагиҳои ҷамъиятии Тоҷикистон ба ҳолати 1.01. 2023-ум 25645 сар чорвои калони шохдор мавҷуд аст.¹⁷⁷ Агар ба ҳисоб гирем, ки аз ҳар сар чорвои калони шохдор дар як шабонарӯз ба ҳисоби миёна 25 килограмм пору истеҳсол мешавад, пас ҳар рӯз 641,1 ҳаз. тонна пору ҷамъоварӣ мешавад. Ҳаҷми солонаи тайёр кардани поруи чорво қариб 234,0 млн. тоннаро ташкил медиҳад. Ин пору ба 23400 ҳаз. га замин тибқи меъёри 10 т/га мерасад.

Ҳамин тавр, дар сурати бо БЭУ таъмин намудани ҳамаи хоҷагиҳои ҷамъиятӣ имкон дорад, ки дар як шабонарӯз ба ҳисоби миёна 217,6 млн тонна нурии хушсифати органикӣ ва 32,8 млн м³ биогаз гирифта шавад.

Бо арзиши 5 сомонӣ/кг, маблағи дар натиҷаи фурӯши нуриҳои органикии ба даст овардашуда 1088,0 млн сомониро ташкил медиҳад. Дар ҳақиқат, агар камаш 10 фоизи ҳосилнокии аз ҷиҳати назариявӣ имконпазири нуриҳои маъданӣ дар амал бароварда шавад, ин имконият медод, ки ҳар сол 21,8 млн тонна нури истеҳсол карда шавад. Дар сурати ба ҳар га додани 10 тонна ҳосилхезии 2180 ҳаз. га заминро зиёд намудан мумкин буд, ҳол он ки заминҳои киштшудаи Тоҷикистон дар соли 2021 ба 861,7 ҳаз. га баробар буд.

¹⁷⁷ Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2022. –С.31

Самараи иқтисодии истифодаи субстрати ферментатсияшуда ҳамчун бионуриҳои органикӣ метавонад бо назардошти хароҷоти баланд бардоштани ҳосили зироат ва даромад аз фурӯши нуриҳои биологӣ муайян карда шавад.

ки дар он Удоп — афзоиши ҳосил аз истифодаи нуриҳои биологӣ;

Сур - арзиши воҳиди ҳосили бо истифода аз нуриҳои биологӣ парваришшуда, сомонӣ/сентнер;

Му массаи нуриҳои биологӣ истехсолкардаи БЭУ;

Су - нархи як воҳиди арзиши нуриҳои биологӣ, сомонӣ/с.

Тадқиқотҳои олимони хориҷӣ ва рус собит кардаанд, ки “нуриҳои органикӣ ҳосилшуда на камтар аз 10% афзоиши ҳосили зироатхоро таъмин намуда, туршии хокро паст мекунад”¹⁷⁸. “1 литри ин нури барои коркарди 2—15 метри мураббаъ хок кифоя аст. Дар мавсим камаш 3-4 маротиба истифода мешавад”¹⁷⁹.

«Субстрати хушкшудаи коркарди (партовҳои) нерӯгоҳҳои биогазӣ инчунин метавонад ҳамчун ғизои биологӣ, ҳамчун манбаи сафеда ва витаминҳои гурӯҳи В12 истифода шавад, ки барои парвариши ҳайвонот муҳим аст»¹⁸⁰.

Таҳлили муқоисавии усулҳои истифодаи биогаз нишон медиҳад, ки беҳтарин вариант сӯзиши бевоситаи он мебошад. Ин аст, ки самаранокии табдил додани биогаз ба нерӯи барқ ба ҳисоби миёна 20% аст.

Арзиши таҷҳизоти мазкур дар Россия барои тайёр кардани онҳо бо назардошти арзиши аслӣ ба қариб 6 ҳаз. сомониро ташкил медиҳад¹⁸¹.

---

¹⁷⁸ Веденев, А. Г. Руководство по биогазовым технологиям [Текст] / А. Г. Веденев, Т. А. Веденева. - Бишкек: ДЭМИ, 2011. - 84 с.

¹⁷⁹ Биогазовые технологии [Манбаи иттилоотӣ]: курс лекций / сост. Ю. В. Караева; Учр. Рос. Акад. Наук ; Казан. науч. центр. РАН; Исследоват. центр проблем энергетики. - Казань, 2013. -61 с. - Режим доступа: <http://pandia.org/text/78/567/20920.php>. - 12.04.2015.

¹⁸⁰ Друзьянова, В. П. Применение эффлюента крупного рогатого скота в рационах кур-несушек в условиях Якутии [Текст] / В. П. Друзьянова, С. А. Петрова // Вестник Восточно-Сибирского государственного технологического университета. - 2010. - № 4. - С. 105-108.

¹⁸¹ Друзьянова, В. П. Ресурсосберегающие, безотходные технологии в птицеводстве Якутии [Текст] / В. П. Друзьянова, С. А. Петрова // Фундаментальные и прикладные проблемы науки: материалы VI Междунар. симп. - Москва, 2011. - Т. 3. - С. 248-253.

Барои ташкили як силсилаи мукаммали технологӣ, ки барои пурра ба даст овардани нуриҳои минералӣ ва истифодаи биогаз имкон медиҳад, хариди таҷҳизотҳои иловагӣ лозим аст (ҷадвали 5.7.).

Ҷадвали 5.7. - Номгӯи таҷҳизоти технологӣ ва арзиши онҳо

Намудҳои хароҷот	Миқдор, адад.	Арзиши воҳид, сомонӣ	Маблағ, сомонӣ
Метантанки	1	3000	3000
Компрессор	1	500	500
Корҳои монтажкунӣ ва монтаж	1	3000	3000
Бензин	1	2000	2000
Ҳамагӣ	x	x	8500

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Истифодаи дастгоҳҳои биогаз барои партофтани поруи чорво бешубҳа истеҳсоли ғоидаовар аст ва аз истеҳсолкунандагони деҳот диққати ҷиддиро талаб мекунад. Аҳолии деҳот, ки аз таҷҳизоти биогаз истифода мебаранд, барои беҳтар намудани вазъи иҷтимоию иқтисодии худ имкониятҳои калон пайдо мекунад ва бо такмил ва интенсификатсияи дурусти истеҳсолот метавонад ба натиҷаҳои баланд ноил гарданд.

Илова бар ин, хусусияти татбиқи лоиҳаҳои сарфаи энергия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар он аст, ки арзиши нуриҳои маъданӣ ва энергетикӣ нисбат ба дигар мамлакатҳо хеле баланд аст. Ва истифода бурдани технологияи анаэробии азхудкунии пору имконият медиҳад, ки ҳар як сомонии гузошташуда ба маблағи ду-се сомонӣ ғоида оварад.

Истеъмоли миёнаи гази табиӣ барои гарм кардани хонаи шахсӣ 1250 метри мукаабро дар як моҳ ташкил медиҳад. Чунон ки тадқиқотҳои таҷрибавию истеҳсолӣ нишон доданд, мувофиқи технологияи сарфаи энергия аз 1 м³ метантанки (бочка) дар як моҳ ҳаҷми хеле ками биогаз — 5,4 м³

гирифта мешавад. Аз ин рӯ, тавсия дода мешавад, ки биогаз ҳангоми пухтупаз истифода шавад.

Дар шароити Тоҷикистон пӯсидаи табиӣ пору ду-се сол ва дар бочкаҳо як моҳ давом мекунад. Ҳамин тавр, мақсади асосии БЭУ дар Тоҷикистон, ба фикри мо, истеҳсоли нуриҳои органикии хушсифат мебошад.

Нуриҳои органикии БЭУ дорои нитроген, фосфор ва калий дар шакли басташуда мебошанд. Ҷузъҳои кимиёвӣ дар таносуби зерин [10] мебошанд: нитрогени умумӣ - 4.07.0, аз ҷумла: нитроген аммоний - 2,54,0; фосфор (P205) - 7,012,0; калий (K20) - 1,03,0; микроэлементҳо, микдори зиёд концентратсияи мг/л - мис - 3,0 (элементҳо, концентратсияи масса мг/л); кобальт - 5,0; руҳ - 23,0; об - 8595.¹⁸²

Дар соҳаи чорводорӣ Тоҷикистон ҳозир хоҷагиҳои хусусӣ ҳукмфармоӣ. 93 фоизи чорвои калони шохдор дар хоҷагиҳои аҳоли нигоҳ дошта мешаванд. Метантанк (бочка) тавсия дода мешавад, ки аз варақи пӯлод ё аз зарфҳои металлиӣ истифодашуда сохта шавад. Андозаҳои ҳазмкунанда аз шумораи ҳайвоноти мавҷуда вобаста аст.

Ҳаҷми зарурии метантанк (бочка) вобаста ба саршумори ҳайвонот мувофиқи ҷадвали 5.8. интихоб карда мешавад.

Ҷадвали 5.8. - Ҳаҷми ғизо вобаста ба саршумори чорво

Саршумори чорво, сар	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Ҳаҷми зарурии метантанк, м ³	0,15	0,2	0,4	0,6	0,7	0,85	1,0	1,2	1,3	1,4
Саршумори чорво, сар	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Ҳаҷми зарурии метантанк, м ³	1,6	1,7	1,85	2,0	2,15	2,3	2,45	2,6	2,7	2,85

Сарчашма: Друзьянова, В. П. Применение эффлюента крупного рогатого скота в рационах кур-несушек в условиях Якутии [Текст] / В. П. Друзьянова, С. А. Петрова // Вестник Восточно-Сибирского государственного технологического университета. - 2010. - № 4. - С. 105-108.

¹⁸² Друзьянова, В. П. Применение эффлюента крупного рогатого скота в рационах кур-несушек в условиях Якутии [Текст] / В. П. Друзьянова, С. А. Петрова // Вестник Восточно-Сибирского государственного технологического университета. - 2010. - № 4. - С. 105-108.

Метантанкҳои ҳаҷмашон аз 0,2 то 1,4 м³ барои истифода дар хоҷагиҳои дорои чорвои калони шохдор аз 5 то 10 сар тавсия карда мешаванд. Чунин хоҷагиҳо дар хоҷагиҳои аҳоли бартарӣ доранд.

Метантанкҳо бояд бевосита дар бинои чорводорӣ ҷойгир карда шаванд. Ҳамин тавр, барои нигоҳ доштани гармии поруи ба агрегат бор кардашуда шароити максималӣ фароҳам оварда мешавад. Шартҳои асосии кори пурсамари БЭУ-ро таъмин намудани мустаҳкамии бочка мебошад.

Самаранокии технологияи сарфакундаи энергия чунин аст:

1. Барои бо технологияи нав партофтани як тонна пору 106 сомонӣ сарф мешавад. Дар баробари ин, стансияи биоэнергетикӣ дар режими мезофилӣ (36⁰С), ки дар оғилхона бо ҳарорати ҳаво 10,12⁰С гузошта шудааст, энергия сарф мекунад ва аз ҷиҳати молиявӣ камсамар аст. Барои коркарди як тонна пору дар режими мезофил 2685 сомонӣ сарф мешавад. Ҳамин тавр, ҳароҷоти истифодабарии технологияи нави сарфакундаи энергия назар ба коркарди маъмули мезофили 25,3 баробар арзонтар аст.

2. БЭУ бо як бочка дар як шабонарӯз 0,18 метри мукааб гази эквивалентӣ ҳосил мекунад, ки ин барои пухтани хӯрок барои як кас кифоя аст. Дар зарфи 240 рӯзи муҳлати истифода 43,2 метри мукааб гази табиӣ ба маблаги 135,65 сомонӣ сарф мешавад.

3. Дар тамоми хоҷагиҳои аҳолии Тоҷикистон ҷорӣ намудани таҷҳизотҳои биоэнергетикӣ имкон медиҳад, ки ҳар шабонарӯз ба ҳисоби миёна 11691 ҳаз.тонна нурии органикии хушсифат ва 4,8 млн метри мукааб гази биогаз гирифта шавад. Бо арзиши 5 сомонӣ/кг маблаги аз фурӯши нуриҳои органикӣ гирифташуда 24,0 млн сомони ро ташкил медиҳад. Аммо ин ҳолат беҳтарин аст. Дар БЭУ кор карда баромадани камаш 10 фоизи истеҳсоли поруи чорво имконият медиҳад, ки ҳар сол 1169 млн тонна нурии истеҳсол карда шавад. Дар сурати 10 т/га меёри пошидан 116,9 ҳаз.га заминро пору андохтан мумкин аст, ки ба 13,6 фоизи масоҳати умумии заминҳои кишт баробар аст.

4. Арзиши таҷҳизоте, ки дар Тоҷикистон истехсол карда мешавад, 8500 сомони ро ташкил медиҳад, ки ин назар ба ҳамтоҳои русӣ ва хориҷӣ 3,4 баробар арзонтар аст.

5.3. Рушди маърифати экологӣ ҳамчун омили баланд бардоштани самаранокии соҳибкории экологӣ

Маърифати экологӣ мафҳуми мураккаб ва фарогир буда, дорои маҷмӯи ғании донишҳо доир ба табиат, масъалаҳои экологӣ ва оқибатҳои вазнини онҳо барои инсон ва муҳити зист мебошад. Он ба арзишҳои бунёдии масъулияти экологӣ, фаҳмиши амиқи зарурати ҳифзи захираҳои табиӣ, истифодаи устувори энергия ва ҳаваси воқеӣ ба масъалаҳои мубрами экологӣ асос ёфтааст.

Ташаккул ва таҳкими маърифати экологӣ дар рушди муносибати бошууруна ва масъулиятшиносии одамон нисбат ба муҳити зист нақши амиқ ва назаррас дошта, инчунин ба рушди соҳибкории самаранок дар соҳаи экология мусоидат мекунад. Маърифати экологӣ ба ҳар як шахс имкон медиҳад, ки шахрванди бошууртар ва масъулиятноктар шавад, ки тавони қабули қарорҳои оқилона ба манфиати муҳити зист ва иштироки ғайилона дар ҷорабиниҳои мухталифи ҳифз ва нигоҳдории он гардад.

Бояд гуфт, ки маърифати экологӣ омили асосии рушди иқтисодӣ мебошад, зеро истифодаи устувори захираҳои табиӣ ва технологияҳои экологӣ ба таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва тавсеаи истеҳсолоти экологӣ мусоидат мекунад. Илова бар ин, рушди маърифати экологӣ ба беҳтар шудани сифати зиндагии одамон, фароҳам овардани муҳити бароҳат ва беҳатар барои зиндагӣ ва кор мусоидат мекунад. Қабул ва татбиқи принсипҳо ва арзишҳои маърифати экологӣ имкон медиҳад, ки аз назари қаблӣ ба табиат ҳамчун манбаи беохир ва бепоён даст кашада шавад ва онро ҳамчун сарвати

арзишманд, ки муносибати эҳтиёткорона ва ҳифзи доимиро талаб мекунад, баррасӣ шавад¹⁸³.

Бояд қайд кард, ки байни маърифати экологӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ робитаи зич вучуд дорад. Маърифати экологӣ маҷмӯи пурраи принципҳо, назарияҳо ва усулҳоро пешниҳод мекунад, ки ба корхонаҳо барои баланд бардоштани самаранокӣ ва рақобатпазирӣ кӯмак мерасонанд. Он дорои иқтидори бузург барои рушд ва тағйир додани бахши соҳибкорӣ аст, аммо барои ин бояд таҳқиқоти дарозмуддат ва татбиқи амалӣ гузаронида шаванд.

Маърифати экологӣ, ки бар принципҳои устуворӣ ва ҳифзи захираҳои табиӣ асос ёфтааст, метавонад ба таври назаррас вазъиятро дар ҷаҳони муосир беҳтар созад, зеро мушкilotи экологӣ рӯз ба рӯз ҷиддитар мешаванд ва таваҷҷуҳи ғавриро талаб мекунанд. Ҷорӣ намудани технологияҳои пешрафтаи экологӣ ва принципҳои сарфаи энергия на танҳо барои коҳиш додани таъсири манфӣ ба муҳити зист, балки ба баланд бардоштани самаранокии корхонаҳо мусоидат мекунад¹⁸⁴. Илова бар ин, манфиатҳои иқтисодии ширкатҳое, ки таҷрибаҳои экологиро татбиқ мекунанд, раднашаванда мебошанд. Аммо маърифати экологӣ танҳо бо ҷорӣ намудани технологияҳои экологӣ маҳдуд намешавад. Он, инчунин таҳияи равишҳои нав ва инноватсионии соҳибкориро дар бар мегирад, ки аҳамияти ҳифзи муҳити зистро ба назар мегиранд.

Баланд бардоштани огоҳӣ дар бораи тағйирёбии иқлим ва ниёзҳои глобалӣ ба устуворӣ ба субъектҳои соҳибкорӣ кӯмак мекунад, ки рақобатпазиртар шаванд ва ба шароити доимо тағйирёбандаи бозор мутобиқ шаванд. Дар ин маврид, маърифати экологӣ асоси рушди муваффақ ва устувори соҳибкорӣ мегардад.

---

¹⁸³ Бусыгина А.Л., Бакулина С.Ю., Лизунова Е.В., Вершинина Л.В., Бусыгин А.Г. Образовательная среда как способ формирования экологической культуры будущих учителей при изучении дисциплин естественнонаучного цикла // Самарский научный вестник. 2023. - Т. 12, - № 1. - С. 250-255.

¹⁸⁴ Молчанова С.М., Самойлов А.В. Циркулярная экономика в условиях индустриализации и урбанизации // Экономические отношения. – 2020. – Том 10. – № 1. – С. 135-148.

Имрӯз, шумораи бештари истеъмолкунандагон дар бораи муҳити зист ғаёлона нигаронанд ва меҳонанд корхонаҳоро, ки масъулияти экологии худро нишон диҳанд, дастгирӣ кунанд. Ин омилҳои бартариҳои рақобатиро барои ширкатҳое ба вуҷуд меорад, ки маърифати экологиро дар дохили ташкилоти худ ғаёлона татбиқ ва инкишоф медиҳанд. Илова бар ин, чунин корхонаҳо метавонанд ба садоқати муштарӣ ва таҳкими нуфузи худ таъя кунанд.

Қорӣ намудани принципҳои рушди устувор ва масъулияти экологӣ ба ҷалби муштарӣ нав, беҳтар кардани нуфузи ширкат ва фароҳам овардани шароити мусоид барои эҷоди муносибатҳои дарозмуддат ба ҷонибҳои манфиатдор мусоидат мекунад. Ҳар як корхона бояд нақши худро дар ҳифзи муҳити зист дарк кунад ва барои пешсафии экологӣ иқдом кунад. Дар шароити муосир рушди маърифати экологӣ ва принципҳои рушди устувор бояд ҷузъи ҷудонашавандаи стратегияи ҳар як корхонаву ташкилот гардад. “Танҳо тавассути саъю кӯшиши муштарак ва ҳамкории байни субъектҳои соҳибкорӣ, ҷомеа ва давлат метавонад дар ҳалли мушкилоти экологӣ ва таъмини ояндаи устувори воқеӣ ба даст ояд”¹⁸⁵.

Маърифати экологӣ дар ташаккул ва таъсиррасонӣ ба равандҳои соҳибкории корхонаву ташкилоти гуногун нақши бузург дорад. Инкор кардан мумкин нест, ки вай ба бомуваффақият ба ҳам пайвастании принципҳои рушди устувор ва масъулиятноки истеъмол мусоидат мекунад.

Имрӯз дар кишварҳои хориҷӣ шумораи бештари корхонаҳо аҳамияти ҳифзи муҳити зистро дарк мекунанд ва аз ин рӯ, онҳо стандартҳо ва сертификатсияҳои экологиро ғаёлона қорӣ мекунанд, инчунин барои истифодаи технологияҳои экологӣ ва сарфаи энергия тадбирҳо меандешанд.

Дарвоқеъ, ҳамаи ин амалҳо боиси оптимизатсияи назарраси равандҳои истеҳсоли гардида, имкон медиҳанд, ки таъсири манфӣ ба муҳити зист кам

---

¹⁸⁵ Лещева Ирина Николаевна. Экологическая безопасность в деятельности предприятий // Пути повышения эффективности деятельности предприятий и качества сервисных услуг [Текст]: матер. науч.- практ. конф. / Воронеж. гос. ун-т инж. технол. – Воронеж: ВГУИТ, 2022.- С. 451-461.

карда шавад ва рушди устувори ташкилоту корхонаҳо фароҳам оварда шавад. Вале бояд қайд кард, ки инкишофи фарҳанги экологӣ танҳо бо ҷорӣ намудани таҷрибаи устувор дар корхонаҳо маҳдуд намешавад. Вай инчунин ба баланд шудани шуурнокӣ ва маърифатнокии ҳамаи кормандон ёрӣ мерасонад, ки ин дар навбати худ ташкили пурмахсул ва пурсамари корро дар соҳаи соҳибкории экологӣ таъмин менамояд. Чунин огоҳии кормандон ба онҳо имкон медиҳад, ки оид ба масъалаҳои экологӣ қарорҳои дуруст ва салоҳиятдор қабул кунанд ва инчунин барои кам кардани таъсири манфӣ ба муҳити зист ҳамчун як қисми фаъолияти соҳибкорӣ мусоидат кунанд.

Дар натиҷа, рушди маърифати экологӣ ба равандҳои соҳибкорӣ ва рушди устувори корхонаҳо таъсири дарозмуддати мусбат мерасонад. Он на танҳо коҳиши таъсири манфиро ба муҳити зист таъмин мекунад, балки ба баланд бардоштани рақобатпазирии ташкилотҳо дар доираи соҳибкории экологӣ мусоидат мекунад¹⁸⁶. Дар маҷмӯъ, маърифати экологӣ асоси ташаккули муҳити устувор ва аз ҷиҳати экологӣ масъули соҳибкорӣ мебошад, ки омили асосии рушди устувор ва шукуфоии корхонаҳои муосир мебошад¹⁸⁷.

Ҷорӣ намудани навовариҳои экологӣ ва рушди маърифати экологӣ бояд ҷузъи ҷудонашавандаи стратегияи рушди ташкилотҳо гардад ва метавонад ба фароҳам овардани фазои мусоиди экологӣ, ки ба пешрафт ва рушди арзишҳои иҷтимоӣ ва экологӣ мусоидат мекунад, кӯмак расонад. Ҷанбаи муҳими рушди маърифати экологӣ ин паҳн кардани он дар байни истеъмолкунандагон ва оммаи васеъ мебошад¹⁸⁸.

---

¹⁸⁶ Белецкий М.А. Инновационные стратегии управления устойчивым развитием в конкурентной бизнес-среде // Концепции развития и эффективного использования научного потенциала общества: сборник статей Международной научно-практической конференции (25 мая 2023 г., г. Стерлитамак). - Уфа: Аэтерна, 2023. – 278 с.

¹⁸⁷ Соколова Н. А. Соотношение Целей устойчивого развития и ESG-принципов / Н. А. Соколова, Э.С. Теймуров // Вестник Университета имени О.Е. Кутафина (МГЮА). - 2021. - № 12 (88). - С. 171-183.

¹⁸⁸ Кожевина О.В., Беляевская-Плотник Л.А. Формирование моделей «зеленого» предпринимательства на основе сегментации рынка с учетом принципов ответственного потребления // МИР (Модернизация. Инновации. Развитие). - 2022. - Т. 13. - № 1. - С. 111-125.

Баланд бардоштани огоҳӣ ва таълим дар бораи масъалаҳои экологӣ имкон медиҳад, ки қарорҳои оқилона қабул карда шаванд, оқибатҳои онҳо ба муҳити зист ва захираҳои табиӣ дарк гарданд. Ҷорӣ намудани принципҳои маърифати экологӣ метавонад шаклҳои маъмулии рафторро тағйир диҳад ва равишҳои алтернативии ҳалли мушкилоти глобалии экологиро пешниҳод кунад.

Ин метавонад истифодаи технологияҳои тоза ва каммасраф, гузариш ба истифодаи даврии захираҳо ва идоракунии партовҳо, инчунин коҳиш додани вобастагӣ аз сӯзишвории ноустувори истихроҷшаванда ва рушди манбаъҳои барқароршавандаи энергияро дар бар гирад.

Умуман, рушди маърифати экологӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ миқдори зиёди бартариҳо ва имкониятҳои ғоидаоварро пешниҳод менамояд.

Аввалан, “соҳибкории “сабз” тавассути татбиқи чораҳои самараноки сарфаи энергия ва оптимизатсияи истифодаи захираҳо метавонанд хароҷоти амалиётҳои худро ба таври назаррас коҳиш диҳанд”¹⁸⁹. Ин тадбирҳо ба онҳо барои коҳиш додани хароҷот ва беҳтар кардани устувории молиявӣ кӯмак мекунанд.

Сониян, чунин корхонаҳо бо роҳи дастрасӣ ба бозорҳои нав ва пойгоҳҳои муштариён метавонанд марзҳои худро васеъ кунанд. Аз ин рӯ, соҳибкоре, ки кӯшиш мекунанд, ки аз ҷиҳати экологӣ масъул бошанд, бартариҳои равшани рақобатӣ ва имкониятҳои бештар барои рушд хоҳанд дошт.

Сеюм, манфиатҳои экологӣ ба таври назаррас беҳтар шудани обрӯи корхона ва нуфузи он дар назди ҷомеа мусоидат намуда, барои ҷалби сармоягузориҳои нав ва барқарор кардани шарикии дарозмуддат шароити мусоид фароҳам меорад. Ниҳоят, соҳибкории экологӣ на танҳо ғоидаи иқтисодӣ меорад, балки ба рушди устувори ҷомеа мусоидат намуда, сифати зиндагии ҳар як шахсро беҳтар мекунад.

---

¹⁸⁹ Нургисаева, А. А. Концептуальные основы "зеленой" экономики / А. А. Нургисаева, С. С. Таменова // Экономика: стратегия и практика. – 2020. – Т. 15, № 3. – С. 189-200.

Масъулият нисбат ба муҳити зист ва ғамхорӣ дар бораи ояндаи сайёраи мо дар ҷаҳони муосир аҳамияти бештар пайдо мекунад. Аз ин рӯ, сармоягузорӣ ба рушди маърифати экологӣ яке аз роҳҳои ояндадор ва муассири ноил шудан ба муваффақият ва субот дар фаъолияти соҳибкорӣ мебошад.

Иштироки фаъолона дар равандҳои экологӣ барои ноил шудан ба ҳамоҳангии байни табиат ва ҷомеа зарур аст. Мулоҳизаҳои муосири экологӣ дар фаҳмидани аҳамияти экология ва мустаҳкам кардани робитаи инсон бо табиат кӯмак мекунад. Тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки амалҳои экологӣ на танҳо ифлоскуниро коҳиш медиҳанд, балки сифати ҳаво ва обро беҳтар мекунанд.

Ташаккули фарҳанги экологии кормандон ва роҳбарони корхона дар баланд бардоштани обрӯи корхона нақши муҳим мебозад. Корхонаҳое, ки дар соҳибкории экологӣ фаъолона иштирок мекунанд, ҳам аз ҷониби истеъмолкунандагон ва ҳам дар ҷомеа дарки мусбат пайдо мекунанд. Онҳо намунаи масъулияти иҷтимоӣ ва тавачҷуҳ ба муҳити зист мешаванд, ки муштариёни навро ҷалб мекунанд ва эътимод ва садоқатро ба маҳсулот ё хизматрасониҳои онҳо эҷод мекунанд. Гузашта аз ин, корхонаҳое, ки обрӯи хуб доранд, имкони бештари ҳамкорӣ бо сохторҳои давлатӣ, созмонҳои байналмилалӣ ва дигар корхонаҳоро доранд, ки ба рушди минбаъдаи соҳибкорӣ ва муваффақияти дарозмуддати онҳо мусоидат мекунад.

Масъулият нисбат ба муҳити зист ва табиат ба соҳибкорӣ кӯмак мекунад, ки заминаи устувореро эҷод кунанд, ки онҳо метавонанд стратегияҳо ва нақшаҳои рушди худро, аз ҷумла ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ ва истифодаи қарорҳои каммасраф бунёд кунанд. Тавассути ин равиш, корхонаҳо метавонанд на танҳо обрӯи худро баланд бардоранд, балки дар ҳифзи муҳити зист ва мубориза бо тағйирёбии иқлим саҳми воқеӣ гузоранд. Дар ниҳоят, рушди маърифати экологӣ ҷузъи асосии корхонаи муваффақ мегардад, ки метавонад на танҳо фоида ба даст

орад, балки ба некӯаҳволии ҷомеа ва тамоми сайёра мусоидат кунад. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф, корхонаҳо метавонанд барномаҳо ва тренинҳои гуногуни таълимӣ гузаронанд, ки ба кормандон ва роҳбарон дар гирифтани дониш ва малакаҳои нав барои муоширати муассир бо муҳити зист кӯмак мерасонанд.

Онҳо, инчунин метавонанд барои кормандоне, ки дар ташаббусҳои экологӣ ғайилона иштирок мекунанд, мукофотҳо ва ҳавасмандии махсус эҷод кунанд, ки ба онҳо имкон медиҳад, ки аз саҳми худ ба муҳити зист қаноатмандӣ эҳсос кунанд. Илова бар ин, соҳибкорон метавонанд бо созмонҳои гуногуни экологӣ ва ташаббусҳо барои мубодилаи таҷриба ва гирифтани дастгирии иловагӣ барои ғайолияти худ ҳамкорӣ кунанд. Яқоя, ҳамаи ин тадбирҳо ба ташаккули маърифати экологӣ мусоидат мекунанд, ки ҷузъи ҷудонашавандаи идоракунии самараноки корхона буда, барои ноил шудан ба ҳадафҳои марбут ба рушди устувор ва ҳифзи муҳити зист мусоидат мекунанд.

Ҳамин тариқ, ташаккули маърифати экологӣ дар байни кормандон ва роҳбарияти корхона манфиатҳои дарозмуддат дорад ва ба фароҳам овардани муҳити мусоид барои ҳама ҷонибҳои манфиатдор мусоидат мекунад. Инчунин таҳия ва татбиқи усулҳо ва равишҳои нави таълими экологӣ ва тарбияи кадрҳо барои таъмини самаранокӣ ва ноил шудан ба ҳадафҳои гузошташуда муҳим аст. Танҳо дар он сурат маърифати экологӣ метавонад ҷузъи ҷудонашавандаи ҳаёти корхона гардад ва ҳам дар дохили ширкат ва ҳам барои ҷомеа натиҷаҳои назаррас диҳад. На фақат дар бобати инкишоф додани фарҳанги экологии коллектив кор кардан, балки диққату дастгирии роҳбаронро низ ҷалб кардан зарур аст.

Рушди маърифати экологӣ бо таъсири омилҳои гуногун, ки дар ин соҳа нақши ҳалкунанда мебозанд, муайян карда мешавад. Яке аз омилҳои асосие, ки ба ташаккули маърифати экологӣ таъсири раднопазир дорад, ин сиёсати давлатӣ дар соҳаи экология мебошад. Мақомоти ҳокимияти давлатӣ бо

андешидани тadbирҳои мақсаднок ва иқдоми худ дар рушду нумуи маърифати экологӣ саҳми назаррас мегузоранд. Онҳо иҷрои муқаррарот ва татбиқи қонунгузориҳои дахлдорро, ки ба ҳифзи муҳити зист ва рушди устувор нигаронида шудаанд, таъмин мекунанд.

Сиёсати давлатӣ дар соҳаи экология яке аз омилҳои асосии ба рушди маърифати экологӣ таъсиркунанда мебошад. Мақомоти давлатӣ санадҳои гуногуни қонунгузорӣ ва меъёриро таҳия ва татбиқ мекунанд, ки ба ҳифзи муҳити зист ва ҳавасмандгардонии рафтори масъули экологии корхонаҳо ва шахрвандон нигаронида шудаанд. Ин метавонад фармонҳо, қарорҳо, муқаррарот ва барномаҳоеро дар бар гирад, ки стандартҳои баланди экологӣ, талаботи қатъӣ ва воситаҳои муассири назорат ва ҷазо додани вайронкоронро муқаррар мекунанд.

Илова бар ин, “сиёсати ҳукумат метавонад дастгирии молиявӣ ва имтиёзҳои андозиро барои корхонаҳои ба муҳити зист нигаронидашуда таъмин намуда, сармоягузорию ба технологияҳои экологӣ ва тадқиқот дар ин соҳа ғаёлона ҳавасманд намояд”¹⁹⁰.

Ҳамаи ин ба рушди ғаёлонаи маърифати экологӣ мусоидат намуда, ба баланд бардоштани самаранокии умумии соҳибқории экологӣ мусоидат менамояд ва дар ноил шудан ба рушди устувор нақши муҳим мебозад. Таҷрибаи ғуншуда имкон медиҳад, ки ғоя ва равишҳои нав муайян карда шуда, қарорҳои намунавӣ қабул карда шавад.

Дар навбати худ, ин ба баланд бардоштани сифати зиндагии ҷомеа ва татбиқи устувори ҷорабиниҳои экологӣ мусоидат мекунад. Ташкили шароити мақбули истифодаи мутаносиби захираҳои табиӣ ва сатҳи экологии бештари ташкили консепсияи умумии муҳофизати аҳоли ба хароҷоти калон қабул карда мешавад, ки ин имкон медиҳад саҳми ташкилотҳо баҳо дода шавад. Бо ин мақсадҳо воситаҳои банақшагирии барномавӣ мақсаднокро истифода

---

¹⁹⁰ Khaled Shaaban, Imadedden AlChamaa, Khaled Dhaouadi, "A Study on Current Travel Patterns and Anticipated Impacts of the Qatar Bahrain Causeway", 2024 Intermountain Engineering, Technology and Computing (IETC), pp.358-362, 2024.

бурдан мумкин аст, ки имкон медиҳад истифодаи технологияҳои ҷамъиятии маҳалҳо ва сохтори давлатӣ, инчунин ҷустуҷӯи роҳҳои нави ҳалли мушкилот ё самаранокиро ба ҳам пайваست намоем.

Намунаи барҷастаи ин амалияи масъулияти конститутсионӣ мебошад, ки сиёсати идеологиро дар соҳаи экология пурра мекунад ва аз ин рӯ равшанӣ ва баррасии мушаххасоти низомномаҳо тақозо мекунад. Дар робита ба ин, мақомоти давлатӣ имкони татбиқи чораҳои иловагиро оид ба дастгирии ташаббусҳои экологӣ, масалан, фароҳам овардани захираҳои молиявии иловагӣ ва имтиёзҳо барои ширкатҳое, ки дар таҳия ва татбиқи технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза машғуланд, баррасӣ мекунанд. Чунин тадбирҳо на танҳо баланд бардоштани сатҳи маърифати экологии ҷомеа, балки ба афзоиши соҳибкории экологӣ ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ, инчунин таҳияи қарорҳои инноватсионӣ дар соҳаи ҳифзи муҳити зист мусоидат мекунанд. Дар баробари ин, на танҳо таҳия ва татбиқи қонунгузории нав, балки дар байни аҳоли фаъолона тарғиби рафтори масъулиятшиносии экологӣ муҳим аст. Инро тавассути маъракаҳои иттилоотӣ, чорабиниҳои оммавӣ, барномаҳои омӯзишӣ ва истифодаи васеи воситаҳои ахбори омма амалӣ кардан мумкин аст. Чунин тадбирҳо барои баланд бардоштани сатҳи огоҳии аҳоли оид ба масъалаҳои экологӣ ва ташкили муносибати мусбӣ нисбати арзишҳо ва принципҳои экологӣ мусоидат мекунанд. Хулоса, сиёсати давлатии экологӣ воситаи муҳими таъмини рушди устувор ва ҳифзи захираҳои табиӣ мебошад. Татбиқи бомуваффақияти чунин сиёсат барои рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар, беҳтар шудани сифати зиндагии аҳоли ва фароҳам овардани муҳити солим барои наслҳои оянда шароити мусоид фароҳам меорад¹⁹¹.

Омили дигари муҳиме, ки ба густариши минбаъдаи маърифати экологӣ мусоидат мекунад, барномаҳо ва ташаббусҳои таълимӣ мебошад. Муассисаҳои таълимӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ барномаҳои махсуси

---

¹⁹¹ Сдоренко Г.Г., Жегалин Л.С. Современные тенденции развития комплаенс в сфере экологической безопасности // Вестник Академии знаний. - 2023. - № 2 (55). – С/ 224-230.

таълимиро фаълоне тартиб дода, ба масъалаи ба одамон омӯзонидани асосҳои экология ва фаъолияти пурмахсули экологӣ диққати махсус медиҳанд.

Барномаҳо ва ташаббусҳои таълимӣ дар рушди маърифати экологӣ нақши муҳим доранд. Муассиса ва ташкилотҳои таълимӣ барномаҳои махсуси таълимиро амалӣ мекунанд, ки ба одамон ҷанбаҳои бунёдии экология ва ҳифзи муҳити зистро ба таври мақсаднок таълим медиҳанд. Барномаҳои тавсифшуда мухтасар омӯхтани мушкилиҳои асосии экологии замони ҳозира, принсипҳои асосии рушди устувор, самаранок истифода бурдани энергия ва манбаҳои барқароршавандаи энергияро дар бар мегиранд.

Мумкин аст, ки чунин барномаҳо ҳатман дарсҳо ва чорабиниҳои амалӣ, яъне экскурсияҳо ба табиат ва мамнӯъгоҳҳо, семинарҳо ва машваратҳо дар мавзӯҳои экологиро дар бар гиранд. Бояд ба назар гирифт, ки ташаббусҳои гуногуне, ки аз ҷониби гурӯҳҳои ҷамъиятӣ, маҳфилҳо ва ташкилотҳои волонтерӣ гузаронида мешаванд, низ ба ташаккул ва рушди маърифати экологӣ мусоидат намуда, шуурнокии одамон ва омодагии онҳоро ба амалҳои фаъоли экологӣ баланд мебардоранд.

Бо иштироки фаълоне дар чунин лоиҳаҳо ва чорабиниҳои барномавӣ одамон метавонанд дарк кунанд, ки ҳуди онҳо метавонанд дар ҳифзи табиат ва таҳияи ояндаи сабз ва устувор барои ҳама сахм гузоранд. Ҳар қадар одамоне, ки аз масъалаҳои экологӣ огоҳ бошанд ва дар ҳалли ин мушкилот иштирок кунанд, ҳамон қадар имкони тағйироти мусбӣ ва ислоҳоти муассири экологӣ зиёд мешавад. Аз ин рӯ, таҳияи барномаҳо ва ташаббусҳои таълимӣ дар соҳаи экология ҷузъи ҷудонашаванда барои ояндаи устувор ва ҷомеаи сабз мебошад.

Илова бар ин, ВАО метавонад дар ташвиқи маърифати экологӣ нақши муҳим бозад. Истифодаи нашрияҳои ҷопӣ, барномаҳои телевизионӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ имкон медиҳад, ки таваҷҷуҳи аҳли ҷомеа ба мушкилоти экологӣ ҷалб карда шуда, маърифати экологии аҳоли баланд бардошта

шавад. Чунин воситаҳои иртиботӣ дар расидан ба ин ҳадаф муассир буда, дар ташаккули маърифати экологӣ мусоидат мекунанд. Ҳамкориро ва созишномаҳои байналмилалӣ низ нақши муҳим доранд, ки ба шарофати он кишварҳо метавонанд барои ҳалли мушкилоти глобалии экологӣ қуввахоро муттаҳид кунанд.

Воситаҳои ахбори омма дар ташаккули маърифати экологӣ нақши муҳим доранд ва ба ҷомеа таъсири назаррас доранд. Воситаҳои ахбори омма, аз қабилӣ рӯзномаҳо, маҷаллаҳо, телевизион, радио ва интернет барои баланд бардоштани сатҳи огоҳии ҷомеа аз масъалаҳои экологӣ ва баланд бардоштани маърифати экологии одамон василаи тавоно мебошанд. Воситаҳои ахбори омма на танҳо аз наватарин бозёфтҳо ва таҳқиқоти илмӣ дар соҳаи экология хабар медиҳанд, балки инчунин дар бораи мушкилоти гуногуни экологӣ ва лоиҳаҳои муваффақ дар соҳаи соҳибқориҳои экологӣ мақолаву гузоришҳоро ҷаҳолон наشر мекунанд.

Онҳо на танҳо хабар медиҳанд, балки барои муҳокима ва мубодилаи афкор аз рӯи ин масъалаҳо минбарҳои баҳсӣ ташкил мекунанд. Воситаҳои ахбори омма инчунин ҳамчун манбаи иттилоот дар бораи ҷорабиниҳое, ки ба ҳифзи муҳити зист ва рушди маърифати экологӣ нигаронида шудаанд, хизмат мекунанд. Ба шарофати васоити ахбори омма одамон метавонанд аз ҷорабиниҳои ташкилшуда огоҳ бошанд ва имкони ширкат дар онҳо пайдо кунанд. Ғайр аз ин, ВАО метавонад таваҷҷуҳи оммаи васеъро ба масъалаҳо ва ташаббусҳои экологӣ ҷалб намуда, муносибати мусбӣ ба муҳити зистро эҷод намояд. Ҳамин тариқ, ВАО дар ташаккули маърифати экологӣ, васеъ намудани фазои иттилоотӣ ва тарғиби муносибати бошууронаи одамон ба муҳити зист нақши муҳим ва ҷудонашаванда доранд. Онҳо ба ташаккули огоҳӣ ва ҳавасмандии экологӣ барои ҳалли мушкилоти мавҷуда ва рушди ояндаи устувор кӯмак мекунанд.

Ҷалби ҷомеаи ҷаҳонӣ ба амалиёти муштарак ҷузъи ҷудонашавандаи рушди маърифати экологӣ дар тамоми сайёра мегардад. Ташкили

ташаббусҳои муштарак, баргузори чорабиниҳои экологӣ ва эҷоди муносибати умумӣ ба мушкilotи экологӣ ба баланд бардоштани огоҳӣ ва сафарбар кардани ҷомеаи ҷаҳонӣ мусоидат мекунад¹⁹².

Масъулияти шахсии ҳар як шахс дар ташаккули маданияти экологӣ низ нақши калон мебозад. Огоҳӣ аз таъсири амалҳои шахсӣ ба муҳити зист ва қабули одатҳои экологӣ ба ҳифзи табиат барои наслҳои оянда мусоидат мекунад. Ҳамаи омилҳои дар боло зикршуда бо ҳам алоқаманд буда, дар якҷоягӣ ба рушди устувор ва мутаносиби маърифати экологӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ мусоидат мекунанд.

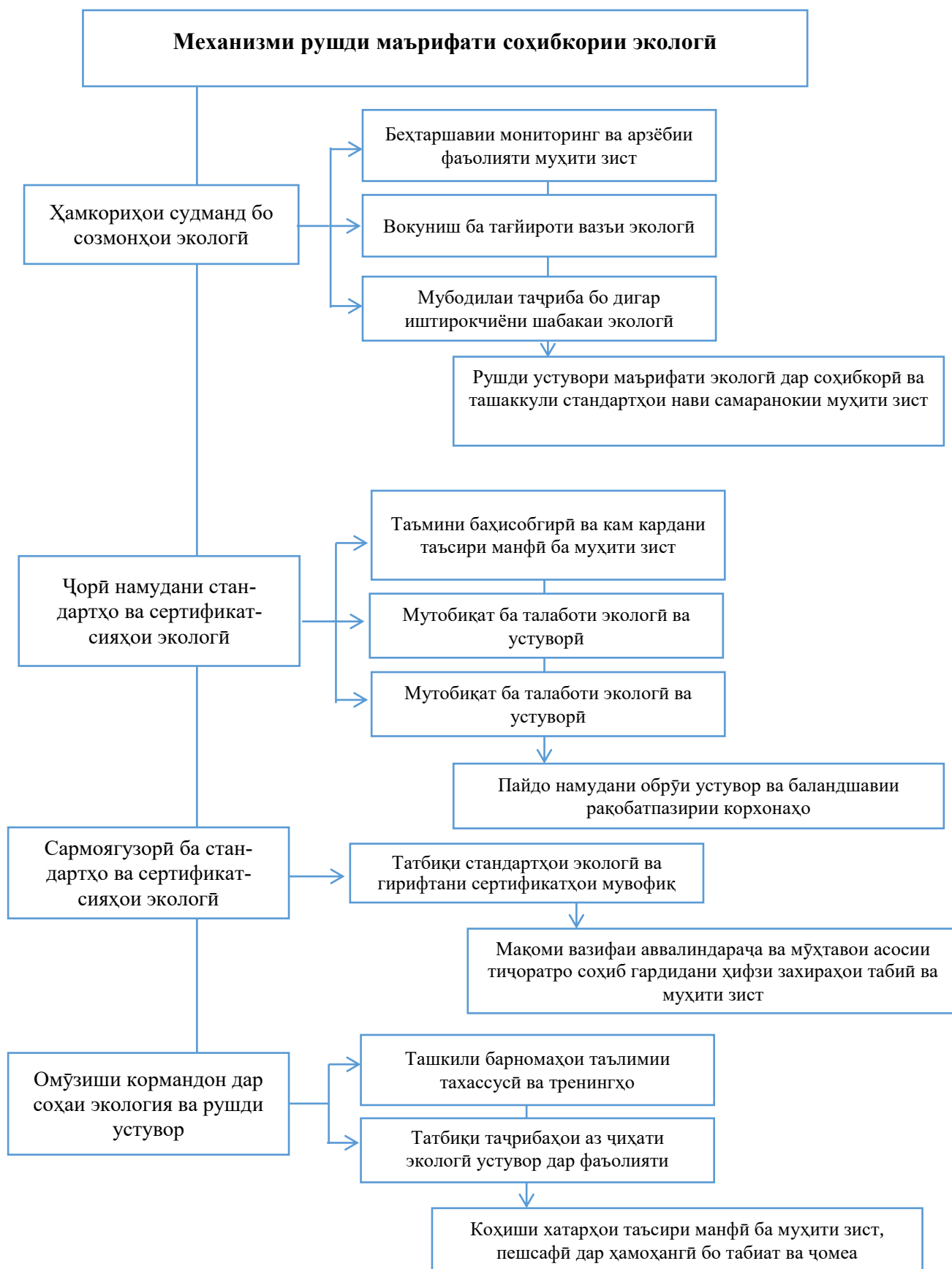
Соҳибкории хурду миёна дар рушди маърифати экологӣ нақши муҳим мебозад. Ҳоҷагирҳое, ки ба истеҳсоли органикӣ машғуланд, намунаи тиҷорати хурд мебошанд, ки барои рушди маърифати экологӣ кӯшишҳои зиёд сарф мекунанд.

Онҳо истифодаи нуриҳои кимиёвӣ ва пеститсидҳоро ба манфиати алтернативаҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза ғайро ба бартараф намуда, ҳамзамон дастгирӣ ва пешбурди гуногунии биологиро идома медиҳанд.

Рушди маърифати экологӣ дар соҳибкорӣ таҳия ва татбиқи механизми онро талаб мекунад (расми 5.1.).

---

¹⁹² Козлова О. А. Тренды в развитии зеленого бизнеса: опыт стран ЕС и российская практика / О.А. Козлова, И.А. Волкова; Нижегородский государственный университет. – Москва: Издательство "Знание-М", 2020. – 130 с.

Расми 5. Механизми рушди маърифати соҳибкории экологӣ (таҳияи муаллиф)

Аввалан, бо созмонҳои экологӣ ҳамкориҳои судманд ба роҳ мондан лозим аст, ки он имкон медиҳад шарикӣ қавӣ ва мутақобилан судманд таъсис дода, дар лоиҳаҳои мушаххас, ки ба ҳифзи муҳити зист ва рушди устувори муҳити зист равона шудаанд, ғайроне иштирок намоем. Чунин ҳамкорӣ метавонад на танҳо дастгирии молиявӣ, балки кӯмаки муштарак дар таҳияи барномаҳои соҳибкорӣ экологӣ, ташкили чорабиниҳои муштарак ва таъдуди таҷрибаҳо дар бар гирад.

Ҳамкорӣ бо ташкилотҳои экологӣ ҷузъи муҳим ва ҷудонашавандаи рушди маърифати экологӣ дар соҳибкорӣ мебошад. Шарикӣ зич бо ин гуна ташкилотҳо ба корхонаҳо имкон медиҳад, ки на танҳо дар ташаббусҳои ҷамъиятӣ ғайроне иштирок кунанд, балки таҷрибаи пешқадамро дар соҳаи экология амиқ ҷорӣ намоянд.

Ин ҳамкорӣ на танҳо барои беҳтар намудани обрӯи корхонаҳо дар ҷомеа, балки барои мутобиқ шудан ба стандартҳои байналмилалӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии онҳо дар бозорҳои ҷаҳонӣ низ хеле муҳим аст. Дар ҷаҳони тичорати муосир, ки талабот ба масъулияти иҷтимоӣ ва устуворӣ афзоиш меёбад, чунин ҳамкорӣ метавонад ба корхонаҳо бартари назаррас бахшад ва дарозмуддат ба рушди устувор мусоидат кунад.

Шарикони ташкилотҳои экологӣ метавонанд ба корхонаҳо дар ғайоли худ тавассути гузаронидани арзёбии ҳамаҷонибаи вазъи экологӣ ва мусоидат дар таҳия ва татбиқи барномаҳо ва лоиҳаҳои гуногуни экологӣ кӯмаки бебаҳо расонанд. Якҷоя кор кардан инчунин мониторинг ва арзёбии ғайоли муҳити зистро беҳтар мекунад ва ба корхонаҳо имкон медиҳад, ки ба тағйироти вазъи экологӣ самаранок воқуниш нишон диҳанд ва нишондиҳандаҳои экологии худро беҳтар созанд. Илова бар ин, ҳамкорӣ бо созмонҳои экологӣ барои тақмили ихтисос ва салоҳиятҳо имкониятҳои нав фароҳам меорад. Ин имкон медиҳад, ки бо дигар иштирокчиёни шабакаи экологӣ мубодилаи таҷриба ва пайвасти тақмил дода шавад.

Дуюм, яке аз қадамҳои муҳими баланд бардоштани самаранокии экологии корхонаҳо қорӣ намудани стандартҳо ва сертификатсияҳои экологӣ мебошад. Таҳия ва татбиқи чунин стандартҳо назорати бозътимоди параметрҳои экологии истеҳсолот, аз ҷумла баҳисобгирӣ ва кам кардани таъсири манфиро ба муҳити зист таъмин менамояд. Илова бар ин, сертификатсияи корхонаҳо ба стандартҳои экологӣ ба онҳо имкон медиҳад, ки мутобиқати худро ба талаботи экологӣ ва устуворӣ нишон диҳанд, ки ин дар навбати худ эътимодно ба муштариён ва ҷомеа эҷод мекунад.

Қорӣ кардани стандартҳо ва сертификатсияҳои экологӣ як қадами муҳим ва зарур дар рушди маърифати экологӣ дар тичорат мебошад. Ин на танҳо ба устувории экологӣ мусоидат мекунад, балки инчунин ба дастгирии рушди устувори тичорат ва фароҳам овардани замина барои пешрафти инноватсионӣ, ки ба манфиати сайёраи мо ва наслҳои оянда таъсир мерасонад, саҳми ҷиддӣ мегузорад.

Барои соҳибкорон имрӯз муҳим аст, ки ҳадафи ноил шудан ба сертификатсияҳои бонуфузи экологӣ, аз қабili сертификатсияҳои ISO 14001, ки мувофиқати онҳоро ба стандартҳои баландтарини идоракунии муҳити зист ба таври возеҳ нишон медиҳанд, оварда расонад. Ин шаҳодатномаҳо назорати параметрҳои экологии истеҳсолотро таъмин мекунанд ва ба корхонаҳо дар қоҳиш додани таъсири манфии онҳо ба муҳити зист ва захираҳои табиӣ кӯмак мекунанд.

Умуман, қорӣ намудани стандартҳои экологӣ як лаҳзаи муайянкунандаи рушди худтаъминкунӣ ва хоҳиши корхонаҳо барои ҷалби эътимоди истеъмолкунандагон ва шарикон мебошад. Бо таъмини беҳатарии экологӣ ва риояи қатъии стандартҳои баланд, корхонаҳо обрӯи устувор пайдо мекунанд ва рақобатпазирии худро афзоиш медиҳанд. Ин, дар навбати худ, имкон медиҳад, ки баҳши нави мусбат ба рушди ҳуди тичорат ворид шавад ва ба ширкатҳо имкон медиҳад, ки иқтидори худро дарк кунанд, зеро он

комилан ба масъалаҳои экологӣ нигаронида шудааст ва аз ин рӯ сифати истеҳсоли онро беҳтар мекунад.

Бо вуҷуди ин, пеш аз татбиқи бомуваффақияти стандартҳои экологӣ ва гирифтани шаҳодатномаҳои дахлдор, сармоягузори ҷиддии молиявӣ ва риояи як қатор талаботҳои хеле муҳим, гарчанде ки баъзан фаҳмидан душвор аст, талаб карда мешавад. Аммо чӣ гуна метавонист дар акси ҳол бошад? Фаҳмидани ҳама қоидаҳои бевосита ба ҳифзи муҳити зист зарур аст ва мунтазам гузаронидани шумораи таъсирбахши санҷишҳо барои таъмини риояи тамоми талаботи беҳатарии экологӣ зарур аст.

Дарвоқеъ, барои расидан ба ин ҳадаф танҳо муносибати миёнаравӣ кифоя нест - ин кӯшиши зиёдро талаб мекунад. “Барои ин мумкин аст, ки таҳлили касбӣ, аз ҷумла баҳодиҳии вазъи муҳити зист гузаронида шавад, ки ба шарофати он нақшаи чорабиниҳоро тарҳрезӣ кардан ва натиҷаҳоро пешгӯӣ кардан мумкин аст”¹⁹³.

Чунин муносибати бениҳоят салоҳиятнок ба корхонаҳо кӯмак мекунад, ки ҳама омилҳои бевосита ба беҳатарии экологии фаъолият алоқамандро муайян ва ба низом оваранд ва барои баланд бардоштани сатҳи он ва оқилона кардани хароҷоти онҳо комилан тамоми чораҳоро андешанд. Ширкатҳое, ки фавран барои муваффақияти бештар ва рушди устувор кӯшиш мекунанд, бояд фидокорона ва масъулиятро барои нигоҳ доштани сиёсати экологӣ ва тамоми муҳити зист пурра ба дӯш гиранд.

Сармоягузорӣ ба стандартҳо ва сертификатсияҳои экологӣ на танҳо аз нуқтаи назари ҳифзи захираҳои табиӣ ва муҳити зист, балки аз нуқтаи назари фароҳам овардани муҳити мусоид барои ҳавасмандгардонии инноватсия ва ҳавасмандгардонии рушди устувори тичорат дар маҷмӯъ асоснок карда мешавад.

Татбиқи стандартҳои экологӣ ва гирифтани сертификатҳои мувофиқ ба корхонаҳо имкон медиҳад, ки ӯҳдадори воқеии худро ба тичорати

---

¹⁹³ https://unece.org/DAM/env/epr/epr_studies/Synopsis/ECE.CEP.188.Uzbekistan_Rus_Synopsis.pdf

масъулиятнок ва муассир, инчунин ўхдадории мутлаки худро барои ноил шудан ба муваффақияти дарозмуддат ба таври равшан ва ба осонӣ нишон диҳанд. Хулоса, қорӣ намудани стандартҳо ва сертификатсияҳои экологӣ чӯзӣ ҷудонашавандаи рушди босуръати соҳибқории муосир мегардад, ки дар он ҳифзи захираҳои табиӣ ва муҳити зист мақоми вазифаи аввалиндараҷа ва мӯҳтавои асосии тиҷоратро касб мекунад.

Нихоят, омӯзиши кормандон дар соҳаи экология ва рушди устувор шартӣ муҳими баланд бардоштани маърифати экологӣ ва самаранокии корхонаҳо мебошад. Тавассути ташкили барномаҳои таълимии таҳассусӣ ва тренингҳо, кормандон дониш, салоҳият ва малақаҳои амалии заруриро барои татбиқи таҷрибаҳои аз ҷиҳати экологӣ устувор дар фаъолияти ҳаррӯзаи худ ва риояи стандартҳои экологӣ мегиранд. Ширкате, ки барои омӯзиши кормандони худ дар соҳаи маърифати экологӣ маблағгузорӣ мекунад, фазои мусоид ва масъулиятноки қориро фароҳам меорад, ки ба баланд шудани обрӯи ширкат ва рақобатпазирии он дар бозор мусоидат мекунад.

Истифодаи таҷрибаҳои наватарини экологӣ на танҳо ба ширкат имкон медиҳад, ки хатарҳои таъсири манфиро ба муҳити зист қоҳиш диҳад, балки ҳамчун пешсаф дар соҳаи худ, дар ҳамоҳангӣ бо табиат ва ҷомеа баромад кунад. Ҳамин тариқ, ҳамқорӣ бо ташкилотҳои экологӣ, қорӣ намудани стандартҳо ва сертификатсияҳои экологӣ, инчунин омӯзиши кормандон дар соҳаи экология ва рушди устувор чӯзҳои ҷудонашавандаи рушди маърифати экологӣ дар тиҷорат мебошанд. Иҷрои ин тавсияҳо барои корхонаҳо шароит фароҳам меорад, ки бомуваффақият бо муҳити зист ҳамқорӣ қарда, ба ояндаи устувор ва аз ҷиҳати экологӣ масъул саҳм гузоранд.

Омӯзиши кормандон дар соҳаи экология ва рушди устувор яке аз чӯзҳои асосии рушди маърифати экологӣ дар тиҷорат мебошад. Корхонаҳо бояд барои қорғарони худ барномаҳои махсуси таълимӣ ва машғулиятҳоро фаъолон ташкил кунанд, ки онҳо дар соҳаи амалияи экологӣ дониш ва

малакаи заруриро таъмин намоянд. Чунин барномаҳо омӯзиши кормандонро бо асосҳои идоракунии партовҳо, самаранокии энергия ва сарфаи об, инчунин ҷорӣ намудани технологияҳои экологӣ ва инноватсияҳо дар равандҳои кориро дарбар мегирад. Тавассути омӯзиши фаъол ва мунтазами кормандон, корхонаҳо метавонанд сатҳи огоҳӣ ва масъулияти кормандонро оид ба масъалаҳои экологӣ баланд бардоранд ва татбиқи бомуваффақияти барномаҳо ва стандартҳои экологиро дар фаъолиятҳои амалӣ таъмин кунанд.

Омӯзиш дар ташаккули маърифати экологии кормандон нақши муҳим мебозад ва умуман ба баланд бардоштани самаранокии экологии корхона мусоидат мекунад. Ин омӯзиш имкон медиҳад, ки усулҳои пешрафтаи корро бо назардошти талаботи экологӣ дар амал татбиқ карда шавад ва бо ин ба муҳити зист таъсири мусбӣ расонад. Албатта, васеъ намудани доираи барномаҳои таълимӣ ва илова намудани омӯзиши муфассалтари меёру стандартҳои экологӣ, инчунин малакаю воситаҳои амалии барои кори самараноки экологӣ зарур аст. Инчунин мувофиқи мақсад аст, ки дар он ҷо коркунон мубодилаи таҷриба ва таҷрибаи пешқадами соҳаи экологияро омӯзанд. Муҳим аст, ки мунтазам самаранокии барномаҳои таълимӣ арзёбӣ карда шуда, ислоҳоти зарурӣ ворид карда шаванд, то боварӣ ҳосил кунанд, ки онҳо барои кормандон муфид ва мувофиқанд.

Дар маҷмӯъ, рушди маърифати маърифати экологӣ дар корхонаҳо ба рушди устувор ва ташаккули муносибати масъулиятшиносӣ ба муҳити зист мусоидат мекунад. Тақвияти маърифати экологӣ ва устуворӣ дар байни кормандон ҷойҳои кории аз ҷиҳати экологӣ бештар масъулро эҷод мекунад ва ба устувории дарозмуддат ноил мегардад. “Иҷрои бомуваффақияти чунин барномаҳо ба ташаккули муносибати бошуурона ба захираҳои табиӣ ва ҳифзи муҳити зист мусоидат намуда, дар навбати худ барои фаъолияти

самаранок ва рушди устувори ширкатҳо шароити мусоид фароҳам меорад¹⁹⁴.

Дар хотима, бояд таъкид кард, ки рушди маърифати экологӣ як вазифаи муҳими стратегӣ барои соҳибкорӣ ба ҳисоб меравад, ки на танҳо самаранокии фаъолиятро баланд мебардорад, балки ба ҳалли мушкилоти гуногуни экологӣ низ фаъолона мусоидат мекунад. Татбиқи бомуваффақияти соҳибкории экологӣ як муносибати ҳамаҷониба ва мутавозинро талаб мекунад, ки дар он на танҳо тағйирот ва навовариҳои дохили ширкат, балки ҳамкориҳои фаъол бо ҷонибҳои манфиатдор, аз ҷумла ташкилотҳои экологӣ, мақомоти давлатӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ, инчунин идоракунии бошууронаи масъулияти экологӣ муҳим аст. Танҳо бо ҳамгироии ҳамаи ин унсурҳо, ширкатҳо метавонанд дар ҷаҳони муосири тичорат бартарӣ пайдо кунанд ва дар баробари ин, саҳми назарраси худро дар ҳифзи муҳити зист гузоранд.

---

¹⁹⁴ Проблемы рационального использования земельных ресурсов в Республике Таджикистан / И.С. Ашуров, Д.К. Расулов, З.С. Рахимов [и др.] // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2017. – № 1-4(49). – С. 269-276..

ХУЛОСА

А) Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

1. Дар диссертатсия асосҳои концептуалии «иқтисоди сабз» ва нақши он дар ҷаҳони муосир мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Ба андешаи муаллиф модели “иқтисоди сабз” унсури муҳим ва тамоюли муосири рушди иқтисоди ҷаҳонӣ ва яке аз воситаи расидан ба рушди иқтисодии мамлакат бо назардошти таъмини манфиатҳои ҷомеа ва муҳити зист ба ҳисоб меравад. Ба андешаи муаллиф, “иқтисоди сабз” модели рушди иқтисодие мебошад, ки муносибати масъулиятноки инсонро ҷиҳати истифодаи захираҳои табиӣ дар назар дошта, ба баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳоли дар заминаи технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тозаи молу хизматрасонӣ ташаккул ёфта, дар он рушди иқтисодӣ дар робита бо суботи иҷтимоӣ ва мувозинати экологӣ таъмин карда мешавад [3-М; 5-М; 6-М; 7-М; 14-М].

2. Дар таҳқиқот мазмуну мундариҷаи соҳибкории экологӣ ҳамчун унсури «иқтисоди сабз» ва омили рушди устувор таҳлил карда шудааст. Моҳият ва хусусиятҳои соҳибкории экологӣ дар сохтори «иқтисоди сабз» бо назардошти таҳлили таҷрибаи ҷаҳонӣ идоракунии он баррасӣ шудаанд. Дар навбати худ, таърифи муаллифии соҳибкории экологӣ ҳамчун фаъолияти иқтисодие, ки ба ҳифзи муҳити зист тавассути истеҳсоли маҳсулот, иҷрои корҳо ва хизматрасонӣ нигаронида шудааст, ки риояи стандартҳо ва талаботи мавҷудаи экологиро таъмин менамояд, пешниҳод шудааст [1-М; 6-М; 15-М; 23-М; 29-М].

3. Дар таҳқиқот асоснок гардидааст, ки фаъолияти соҳибкории экологӣ дорои намудҳои гуногун мебошад ва дар худ ҳамаи он нишонаву хусусиятҳои барои дигар намудҳои фаъолияти соҳибкорӣ дахлдорро муттаҳид месозад ва дар навбати худ дорои махсусиятҳои хос аст, ки ба қатори онҳо ба даст овардани фоидаи иқтисодӣ тавассути истифодаи самараноки захираҳо аз истифодаи технологияи каммасраф, татбиқи инноватсияҳо дар раванди истеҳсоли маҳсулоти тозаи экологӣ, устувории

фаъолият ва масъулияти баланди иҷтимоиро дохил кардан мумкин аст [1-М; 3-М; 6-М; 20-М; 28-М].

4. Дар диссертатсия ба таҳлили таҷрибаи ҷаҳонии идоракунии соҳибкории экологӣ диққати махсус дода шуда, дар асоси он тавсияҳо барои рушди он дар шароити иқтисоди миллӣ таҳия гардидаанд. Муаллиф таҷрибаҳои муваффақро аз кишварҳои гуногун таҳқиқ намуда, омилҳои асосии пешрафт ва монеахоро дар рушди соҳибкории экологиро муайян кардааст. Таъкид шудааст, ки таҳлили татбиқи таҷрибаи хориҷӣ дар Тоҷикистон имкон медиҳад, ки дурнамои истифодаи равишҳо ва усулҳои пешқадами таҳиякардаи давлатҳои хориҷӣ дар соҳаи соҳибкории экологиро арзёбӣ намоем. Ҳамкории мутақобила бо шарикони хориҷӣ метавонад барои рушди бахши экологии Тоҷикистон нафъи назаррас оварад, зеро кишварҳои хориҷӣ ба фаъолияти экологӣ фаъолона машғуланд ва дар ин самт таҷрибаи назаррас доранд [2-М; 4-М; 17-М; 26-М].

5. Дар кори диссертатсионӣ механизм ва принципҳои идоракунии рушди соҳибкории экологӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст, ки саҳми назаррас дар заминаи методологии таҳқиқоти рушди устувор ва соҳибкории экологӣ мебошад. Ба механизми мавҷудаи рушди соҳибкории экологӣ таваҷҷуҳи бештар равона намуда, оид ба модели соҳибкории “сабз”, соҳибкории иҷтимоӣ, модели иқтисоди даврӣ, паркҳои экологӣ ва инкубаторҳоро андешаҳои худро пешниҳод намудааст ва чунин мешуморад, ки ин моделҳо ва равишҳо дар рушди соҳибкории экологӣ нақши муҳим доранд ва ба коҳиш додани таъсири манфии муҳити зист ва фароҳам овардани имкониятҳои нави соҳибкорӣ мусоидат мекунанд. Дар диссертатсия ҳамчунин варианти мушаххасгардонидашудаи принципҳои мазкур пешниҳод ва асоснок шудаанд, ки муаллиф ҳамаи онҳоро шартан ба 4 гурӯҳи асосӣ муттаҳид намуда, тавсифи онҳоро овардааст [1-М; 2-М; 6-М; 7-М; 14-М; 24-М; 26-М].

6. Дар таҳқиқот омилҳои асосии рушди соҳибкории экологӣ дар шароити муосир ошкор гардидаанд. Муаллифи диссертатсия дар натиҷаи омӯзиши фикру андешаҳои олимони гуногун ва таҷрибаи пешқадам, 10 гурӯҳи омилҳои ба рушди соҳибкории экологӣ таъсиррасон дар шароити муосир асоснок ва пешниҳод карда шудааст. Дар рисола таснифоти муфассали ин омилҳо, аз ҷумла ҷанбаҳои берунӣ ва дохилӣ, аз таҳдидҳои глобалии экологӣ ва қонунгузориҳои байналмилалӣ то сиёсатҳои миллӣ, хусусиятҳои фарҳангӣ ва салоҳиятҳои инфиродии соҳибкорон оварда шудааст [1-М; 10-М; 21-М; 23-М; 24-М; 29-М].

7. Тамоюли рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Таҳлили ҳолати муосир ва тамоюлҳои рушди фаъолияти соҳибкорӣ, аз ҷумла соҳибкории экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ гардонида шудааст. Дар таҳқиқот вазъи муосири фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо таваҷҷуҳ ба рушди соҳибкории экологӣ арзёбӣ гардида, тамоюлҳо, мушкилот ва имкониятҳои асосии фаъолияти соҳибкорӣ дар заминаи устувории экологӣ муайян карда шудааст. Муаллиф таъсири сиёсати миллии иқтисодӣ, экологӣ ва инноватсиониро ба рушди соҳибкории экологӣ арзёбӣ намудааст, ки ба таҳияи самтҳои стратегии дастгирӣ ва рушди он имконият медиҳад [1-М; 2-М; 15-М; 16-М; 20-М; 28-М; 29-М].

8. Аз маводҳои таҳлилӣ хулосабардорӣ кардан мумкин аст, ки ҳиссаи соҳибкорӣ дар иқтисодиёт имрӯз наздик ба 65,2 фоизи ММД кишварро ташкил менамояд, ки ин аз бомуваффақият амалишавии низоми иқтисоди бозорӣ дарак медиҳад. Аммо ба ин нигоҳ накарда ҳоло ҳам фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаҳои истеҳсолоти воқеӣ, алаҳхусус саноат бо суръати нигаронкунанда, яъне нисбатан ба талаботи замона ҷавобгӯ набудан, тағйир меёбад. Бинобар ин, муҳайё кардани шароит ва аз байн бурдани мушкилоту монеаҳои мавҷуда дар роҳи пешбурди соҳибкории хурду миёна, мусоидати бештар намудан дар мавриди дастгирии давлатӣ, таъмини ҳамкориҳои мутақобилан судманди бахши хусусӣ бо давлат, дастрасӣ ба хазинаҳои

молиявии давлатӣ ва ба қарзҳои имтиёзноки бонкҳои тиҷоратӣ ва ҳамкориҳои самарабахши онҳо бо соҳибкорон, ҷалби сармоягузорӣ ва ҳавасмандгаронии сармоягузoron ва ғ. аҳамияти бузург дошта, дар пешрафти иқтисоди миллӣ ва некуаҳволии мардум заминаи устувор хоҳад гузошт [1-М; 2-М; 15-М; 16-М; 20-М; 28-М; 29-М].

9. Дар раванди таҳлил монеаву мушкилиҳои асосии рушди соҳибкории экологиро ба пуррагӣ таҳлилу баррасӣ намуда, ошкор карда шуд, ки барои рушди соҳибкории экологӣ мушкили таъминоти кадрӣ, инчунин мавҷуд набудани низоми муассир ва устувори оmodасозии аҳоли ба фаъолияти соҳибкорӣ мебошад. Барои тақмили ихтисоси соҳибкорони экологӣ, инчунин кормандони дар ин раванд иштирокдошта бояд пешбинӣ карда шавад. Дар асоси ин, мо чунин мешуморем, ки ба нақшаҳои таълимии мактабҳои таҳсилоти умумӣ, коллеҷҳо ва донишгоҳҳо омӯзиши асосҳои соҳибкории экологиро қорӣ қардан зарур аст, зеро ҳисси масъулиятшиносӣ ва баланд бардоштани маърифати экологии ҷавонон бояд ҳарчи зудтар тарбия карда шавад [1-М; 2-М; 15-М; 16-М; 20-М; 28-М; 29-М].

10. Вазъи соҳибкории экологиро таҳлил намуда, ба хулосае омадан мумкин аст, ки дар мамлакати мо барои ба роҳ мондани фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи экология имкониятҳои кофӣ мавҷуд аст. Дар баробари ин, бояд гуфт, ки дар Тоҷикистон айни замон рушди густурдаи соҳибкории экологӣ мушоҳида намешавад. Тамоюлҳои номусоиде, ки вобаста ба таҳлили вазъи соҳибкории экологӣ муайян карда шудаанд, онҳо на танҳо ба вусъат ва рушди соҳибкории экологӣ вобастаанд, балки бо мушкилоти иҷтимоию иқтисодии миллӣ ва хусусиятҳои муайяни фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ қорхонаҳои хурд низ алоқаманданд [1-М; 2-М; 15-М; 16-М; 20-М; 28-М; 29-М].

11. Дар мавриди таҳлили рушди соҳибкории экологӣ дар раванди саноатикунории босуръати иқтисоди кишвар мушоҳида карда мешавад, ки шумораи қорхонаҳои соҳаи саноат дар соли 2022-м 2802 ададо ташкил

намудааст, ки нисбати соли 2016-м 21,3 банди фоизӣ ё 492 адад зиёд шудааст. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар соли 2022 –м 43025 млн. сомони ро ташкил додааст, ки нисбати соли 2016 –м 2,2 маротиба афзоиш ёфтааст. Дар соли 2022 шумораи миёнаи солонаи коркунони истеҳсолоти саноатӣ 86,3 ҳазор нафар, аз он ҷумла коргарон 71,2 ҳазор нафар мебошад, ки нисбати соли 2016 –м 6,7 ва 8,0 банди фоизи афзоиш ёфтаанд [1-М; 2-М; 15-М; 16-М; 20-М; 28-М; 29-М].

12. Таҳлили вазъи муосир ва тамоюли рушди соҳибкории экологӣ. Дар диссертатсия ҳамчунин арзёбии вазъи рушди соҳибкории экологӣ дар ҷумҳурий ва минтақаҳои он дар шароити саноатикунони босуръати иқтисоди миллӣ амалӣ гардидааст. Муаллиф ба таври муфассал таъсири соҳибкории экологиро ба равандҳои саноатикунони босуръат бо назари навоварона муайян намудааст. Дар таҳқиқот ҳам ҷанбаҳои мусбат ва ҳам манфии ин ҳамкориро таҳлил намуда, мушкилот ва имкониятҳои асосии соҳибкории экологиро дар заминаи саноатикунони босуръат таъкид мекунад. Таъсиҳои дар асоси таҳлил гузаронидашуда ба ҳадди аксар расонидани манфиатҳои экологӣ ва иҷтимоӣ аз рушди саноат, аз ҷумла пешниҳодҳо оид ба ҳамгироии таҷрибаҳои устувори экологӣ ба равандҳои истеҳсоли ва ҳавасмандгардонии навовариҳо дар соҳаи экология ва рушди устувор равона карда шудаанд [1-М; 2-М; 15-М; 16-М; 20-М; 28-М].

13. Ба андешаи муаллиф, зарурати танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ аз ҷониби аксари олимони иқтисоддон дастгирӣ карда мешавад. Умуман, танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ дар давраи иқтисоди бозорӣ ҳамчун як механизми иловагӣ ба низоми худтанзимкунии бозор, ки ба танзими рафтори иқтисодӣ ба манфиати ҷамъият нигаронида шудааст, зарур мебошад. Мақсади асосии танзими фаъолияти соҳибкорӣ таъмини босуботи иҷтимоӣ иқтисодии ҷомеа мебошад. Оқибатҳои бевоситаи ин ҳадафи асосии танзими давлатӣ дар ҳама гуна кишварҳо ва ҳадафи дар ин баробар муҳим, ташаккули шароити ибтидоӣ ва потенциали рушди иқтисодӣ ва дар

ин замина баланд бардоштани сатҳи некӯахлоқии мардум мебошад [1-М; 8-М; 12-М; 19-М; 22-М; 25-М].

14. Нақши мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар рушди босуботи соҳибкории экологӣ. Дар рисолаи илмӣ нақши мақомоти худидоракунии маҳаллӣ дар рушди устувори соҳибкории экологӣ муайян гардидааст. Аз ҷониби муаллиф таҳлили ҳамкориҳои субъектҳои соҳибкории экологӣ ва ҳукуматҳои маҳаллӣ анҷом дода шуда, ҷанбаҳои асосии дастгирии онҳо дар заминаи ҳавасмандгардонии рушди устувор дар сатҳи маҳаллӣ муайян гардидааст. Раванди танзим, ҳифз ва дастгирии соҳибкории экологӣ дар минтақаҳо ва маҳалҳои кишвар чунин самтҳо дар бар мегирад: мукамалгардонии санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва қонунгузорӣ оид ба рушди баҳши хусусӣ; муқаррар намудани имтиёзҳои гумрукӣ ва андозӣ барои рушди соҳибкории экологӣ; ташкил намудани фондҳои дастгирии ҷаҳишҳои соҳибкорӣ дар баҳши муҳити зист; ба роҳ мондани усулҳои содакардашудаи бақайдгирӣ ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ; ҷудо кардани қитъаҳои замин ва додани молияи давлатӣ барои истифода дар раванди ҷаҳишҳои истеҳсолӣ [1-М; 11-М; 18-М; 22-М; 29-М].

Б) Тавсияҳо барои истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

1. Дар диссертатсия самтҳои афзалиятноки стратегияи рушди соҳибкории экологӣ дар шароити ташаккули «иқтисоди сабз» таҳия гардидааст. Ба қатори самтҳои стратегӣ барои рушди соҳибкории экологӣ, аз ҷумла инноватсия, навсозии технологӣ, дастрасӣ ба маблағгузорӣ, баланд бардоштани маърифати экологӣ ва ғайра пешниҳод карда шудааст. Ҳамчунин соҳаҳои асосии рушди соҳибкории экологӣ, ба монанди саноати “сабз”, кишоварзии “сабз”, нақлиёти “сабз”, сайёҳии “экологӣ” ва ғайра муайян гардидаанд. Муаллиф муносибати ҳамҷонибаи банақшагирии стратегиро дар асоси таҳлили хусусиятҳои миллӣ ва минтақавӣ, инчунин талабот ва имкониятҳои корхонаҳои самти экологӣ асоснок намудааст. Ин самтҳо барои

ташаккули сиёсати самараноки дастгирии соҳибкории экологӣ, ки ба гузариш ба «иқтисоди сабз» мусоидат мекунад, заминаи асосӣ ба ҳисоб мераванд.

2. Самтҳои асосии танзими давлатӣ дар масъалаи таъмини ҳифзи муҳити зист ва инкишофи соҳибкории экологӣ инҳо мебошанд: қорӣ намудани идоракунии ҳамгироии экологӣ, аз ҷумла усулҳои аз ҷиҳати экологӣ оқилона истифода бурдани атмосфера, замин, об, маъдан, ҷангал ва дигар захираҳо; дар тамоми соҳаҳо қорӣ намудани технологияҳои сарфакунандаи захираҳои фаъолияти иқтисодӣ; таҷҳизонидани комплексҳои саноатӣ, таҷҳизоти муосири ҳифзи муҳити зист; таҳияи системаҳои истифодаи захираҳои дуҷумдараҷа, аз ҷумла коркарди партовҳо; таҳияи усулҳои муайян кардани хавфҳои экологӣ; ба инобат гирифтани манфиат ва амнияти аҳоли ҳамчун афзалият ҳангоми ҳалли масъалаҳои соҳаҳо ва намудҳои эҳтимолии хавфноки фаъолият.

3. Муаллифи диссертатсия чунин мешуморад, ки дар сатҳи корхонаву ташкилот барои қорӣ намудани низоми идоракунии экологӣ иҷрои корҳои зерин зарур аст: муайян намудани сиёсати экологии корхона ва тартиб додани талабот ба низоми идоракунии муҳити зист; таҳияи барномаи татбиқи сиёсати экологӣ; таҳияи механизми, ки ноил шудан ба мақсадҳо ва ҳадафҳои сиёсати қабулшудаи экологӣ; таъмини мониторинги доимӣ, назорати самаранок, аудити ҳолати муҳити зист; таҳлили ҳолат ва имкониятҳои тақмили хусусиятҳои системаҳои идоракунии муҳити зист; таҳлили ҷанбаҳои экологӣ дар доираи масъалаҳои иқтисодӣ. Муҳим аст, ки мутобиқат ба тағйироти назарраси беруна ва дохилии омилҳо, аз қабили талаботи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар соҳаи истифодаи оқилонаи табиат ва ҳифзи муҳити зист доимӣ таъмин карда шавад.

4. Муаллиф пешниҳод менамояд, ки яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти истеҳсолии соҳибкории экологӣ тадриҷан даст кашидан аз истифодаи сӯзишвории истихроҷшаванда ба манбаҳои барқароршавандаи энергия: энергияи офтоб, энергияи бод, энергияи ҷараёни об, обанборҳои

табӣӣ ва сунӣӣ, энергияи обҳои гарми зеризаминӣ, энергияи чӯб, биомассаҳо дар шакли партовҳои саноатӣ, кишоварзӣ, ҷангал, хоҷагии коммуналӣ ва рӯзгор. Самти дигари рушди соҳибкории экологӣ рушди кишоварзии органикӣ ба ҳисоб меравад, зеро заминаи меъёрӣ оид ба кишоварзии органикӣ асосан ташаккул наёфтааст. Ин самти рушди соҳибкории экологӣ пешгирии талафоти об ва нигоҳ доштани қобилияти ҳосилхезии замин дар назар дошта шудааст.

5. Дар диссертатсия ҳамчунин роҳҳои асосии баланд бардоштани самаранокии соҳибкории экологӣ дар Тоҷикистон дар мисолаи истифодаи самараноки замин ва соҳаи кишоварзӣ асоснок карда шудааст, зеро ҳолати заминҳои таъйиноти кишоварзӣ, истифодабарии об, муҳити зист ба он вобаста аст. Пешниҳод гардидааст, ки маблағгузори асосӣ ба корҳои мелиоративии заминҳои кӯҳнаи обёришаванда равона карда шавад. Ҳамчунин бунёди боғҳо бо истифодаи обёрии қатрагӣ самаранок бештар медиҳад.

6. Ба андешаи муаллиф, қорӣ намудани наовариҳои экологӣ ва рушди маърифати экологӣ бояд ҷузъи ҷудонашавандаи стратегияи рушди ташкилотҳо гардад ва метавонад ба фароҳам овардани фазои мусоиди экологӣ, ки ба пешрафт ва рушди арзишҳои иҷтимоӣ ва экологӣ мусоидат мекунад, кӯмак расонад. Ҷанбаи муҳими рушди маърифати экологӣ ин паҳн кардани он дар байни истеъмолкунандагон ва оммаи васеъ мебошад. Баланд бардоштани огоҳӣ ва таълим дар бораи масъалаҳои экологӣ имкон медиҳад, ки қарорҳои оқилона қабул карда шаванд, оқибатҳои онҳо ба муҳити зист ва захираҳои табиӣ дарк гарданд.

РЎИХАТИ АДАБИЁТ

1. Абалкин Л.А. Роль государства в становлении и регулировании рыночной экономики. Вопросы экономики. – 1996.
2. Аванесов Ю.А., Идрисов Т.К., Сапрохин Г.Н. Организация торговли: Учеб. для торговых вузов. Текст. – М.: Экономика, 2014. – 347 с.
3. Аванесова Г.А. Сервисная деятельность: историческая и современная практика, предпринимательство, менеджмент: учеб. пособие для-вузов / Г.А. Аванесова. - М.: Аспект Пресс, 2004. – 318 с.
4. Алексеев Д. И. Менеджмент качества и качество менеджмента — европейский опыт / Д. И Алексеев. — М.: Изд-во «Парадис», 2004. — 256 с.
5. Аминов И. Анализ развития коммерческого предпринимательства в Таджикистане // Вестник Таджикского государственного университета коммерции, Душанбе: ТГУК, 2011, № 1.
6. Аминов И. Основы предпринимательства / Под ред.проф. С.Х.Хабибова - Душанбе: 2007. - 96 с.
7. Аминов Ф.И. Развитие и государственное регулирование торгового предпринимательства (на примере розничной торговли Республики Таджикистан): диссертация ... кандидата экономических наук: 08.00.05, Душанбе, 2011. – 158 с.
8. Анисимов, А. П. Экологическое предпринимательство: проблемы и перспективы [Текст] / Анисимов, А. П., А. Я. Рыженков, А. Е. Черноморец // Правовое пространство России: опыт и современность. Сб. научных трудов памяти профессора В. Г. Тимофеева. Книга 2 / Гражданское право и процесс. Уголовное право и процесс. — Чебоксары: Чувашский государственный университет, 2008. — С. 7–10.
9. Арент К. П. Особенности и перспективы развития экологического рынка в стране // Международный технико-экономический журнал. — 2014. — №2.
10. Астратова Г. В., Семин А. Н., Рушицкая О. А. Основные перспективы развития рынка органической продовольственной продукции // Вестник

- Самарского государственного экономического университета. 2016. №11 (145). С. 46–55.
11. Ахметжанова С.Б. Об экономическом прагматизме // Экономикс. – 2013. - № 3. – С. 6-12.
  12. Бабина Ю. В. Сертификация систем экологического менеджмента/
  13. Баженов Ю.К. Розничная торговля в России: Монография. – М.: ИНФРА-М, 2011. – 239 с.
  14. Баранова О. В. Понятие и сущность компетенций [Электронный ресурс]
  15. Барномаи саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025
  16. Бархатов В.И. Проблемы макроэкономического регулирования в современной российской экономике // Вестник Челябинского государственного университета, 2006. - № 1. – С. 29-43.
  17. Белецкий М.А. Инновационные стратегии управления устойчивым развитием в конкурентной бизнес-среде // Концепции развития и эффективного использования научного потенциала общества: сборник статей Международной научно-практической конференции (25 мая 2023 г., г. Стерлитамак). - Уфа: Аэтерна, 2023. – 278 с.
  18. Беликина З.И. Сфера услуг и качество жизни: территориальный аспект: монография / З.И. Беликина, Н.Ю. Стоюшко. – Владивосток: Изд-во ДВГТУ, 2009.
  19. Белокрылова, Е.А., Уаге, М.Б. Наилучшие доступные технологии в экологическом праве Российской Федерации: проблемы и перспективы // Вестник Удмуртского университета. - 2014. - № 24. -С.119-123.
  20. Беляевский И.К. Маркетинговое исследование Текст. / И.К.Беляевский. М.: МЭСИ, 2004. - 414 с.
  21. Берман, Б. Розничная торговля: стратегический подход Текст. / Б. Берман, Д. Р. Эванс; [пер. с англ.]. - 8е издание. - М. : Издательский дом «Вильямс», 2008. - 1184 с.
  22. Бест Р. Маркетинг от потребителя Текст. / Р. Бест; [пер. с англ.]. — М.: Манн, Иванов и Фербер, 2008. - 760 с.
  23. Биншток Ф.И. Государственное регулирование предпринимательской деятельности. Под ред. проф. М.Г. Лапусты. М.: ИНФРА-М, 2003.

24. Блинов А.О. Экологическое развитие малого предпринимательства. Стратегии бизнеса- анализ, прогноз, управление. - 2019. - №3. – С. 145-154
25. Блондо Э. Инноватсии в розничной торговле // Бизнес-журнал. – 2005. - № 4. – С. 15-19.
26. Бобошко В. И. Развитие малых предприятий в сфере экологического бизнеса // Экономика природопользования. — 2006. — №4.
27. Бобошко В.И. Принципы экологического управления в экономике малого бизнеса [Текст] / В.И. Бобошко -М.: РЭФИА, НИА Природа, 2002 – 86 с.
28. Бобошко, В.И. Особенности экологически ориентированного малого предпринимательства в России [Текст] / В.И. Бобошко, А.А. Гусев, И.М. Потравный // Экономика природопользования. – М., 2006. - №5. – С.31-40
29. Бобылев С. Н. Экономика устойчивого развития / С. Н. Бобылев, Э. В. Гирусов, Р. А. Перелет. — М.: Ступени, 2004. — 501 с.
30. Богданова А.А. К вопросу о переходе к зеленой экономике и развитии экологического предпринимательства / А.А. Богданова, В.Е. Зарембо // Вестник факультета управления СПбГЭУ. – 2020. – № 8. – С. 25-37.
31. Борисова М.И., Воронцова Р.Т. Экологическое предпринимательство: результативность и стимулирование субъектов. // Международный научный журнал. - 2019. - №5. - С. 61-64.
32. Брагин, Л. А. Торговое дело - экономика и организация Текст. / Л. А. Брагин. - М. : Инфра-М, 2014. - 256 с.
33. Бринчук М. М. Эколого-правовой механизм: понятие и сущность / М. М. Бринчук // Астраханский вестник экологического образования. - 2014. - №2(28). - С.5-16
34. Бургонов О. В., Ивлева Е. С. Экологический сектор экономики предпринимательства: теоретические подходы к оценке пропорциональности роста // Экономика и управление. 2020. Т. 26. № 5. С. 487–495.
35. Бурменко Т. Д., Даниленко Н.Н., Туренко Т.А. Сфера услуг в современном обществе: Экономика, менеджмент, маркетинг. – М.: Кнорус, 2004.

36. Бусыгина А.Л., Бакулина С.Ю., Лизунова Е.В., Вершинина Л.В., Бусыгин А.Г. Образовательная среда как способ формирования экологической культуры будущих учителей при изучении дисциплин естественнонаучного цикла // Самарский научный вестник. 2023. - Т. 12, - № 1. - С. 250-255.
37. Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2022. –С.31
38. Варенникова, Е.В. Экологически ориентированное и экологическое предпринимательство как экономические категории /Е.В.Варенникова [Электронный ресурс]/Управление экономическими системами//<http://www.uecs.ru/marketing/item/424-2011-05-23-10-04-02>.
39. Варли, Р. Основы управления розничной торговлей Текст. / Р. Варли, М. Рафик. — М. : Издательский дом Гребенникова, 2005 — 456 с.
40. Веденев, А. Г. Руководство по биогазовым технологиям [Текст] / А. Г. Веденев, Т. А. Веденева. - Бишкек: ДЭМИ, 2011. - 84 с.
41. Вержицкий Д. Г. Формирование понятия «экологический рынок» и его роль в современных условиях // Вестник Кемеровского государственного университета. — 2012. — №4.
42. Виноградов, А. Проблемы российской розницы: начнем с форматов Текст. / А. Виноградов // Конъюнктура товарных рынков. - 2006. - № 4. - С. 74-80.
43. Вишняков Я.Д. Эколого-ориентированное инновационное развитие национальной экономики [Текст] / Я.Д. Вишняков. -М.: «ЦНИТИ «Техномаш», 2009. -158 с.
44. Владимирова С. Н., Владимирова Щ. Д, Петрович. О. А. Управление качеством: учеб. пособие -Самара: Изд-во СГТУ, 2008.-58с.
45. Волошина А.Ю. Глобальные розничные торговые сети как объекты мегаэкономики // Вестник Волгоградского государственного университета. Сер. 3, Экономика. Экология. 2013. № 1 (22). – С. 216-222.
46. Воробьева И.П. Государственное регулирование национальной экономики / науч. ред. Ю.С. Нехорошев. -Томск: Издательский дом ТГУ, 2014. - 292 с.

47. Вукович Н.А. «Зеленая» экономика: определение и современная эколого-экономическая модель // Вестник УрФУ. Серия экономика и управление. - 2018. - Т. 17, № 1. - С. 128–145.
48. Выготский В. Перечень навыков soft-skills и способы их развития [Электронный ресурс]. URL:http://www.cfin.ru/management/people/dev_val/soft-skills.shtml (дата обращения: 10.12.2018).
49. Габдинова В.Р. Региональный экологический рынок: особенности формирования и структура. // Экономика и предпринимательство. - 2020. - №2-2. - С. 406 – 411
50. Габова И. Я. Экологический аудит: учебное пособие / И. Я. Габова,
51. Гаврилов А.И., Кликушин А.В. Механизм регулирования торгово-закупочной деятельности в регионе. Монография – Н. Новгород: Издательство «Пламя», 2013. – 153 с.
52. Газибеков С. А. Организационно - экономические основы развития - кооперативов Республики Таджикистан. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. Новосибирск: 2009.- 52с.
53. Газибеков С.А. Потребительская кооперативная Республика Таджикистан: состояние, концепция развития. Душанбе: Деваштич, 2008.- 201с.
54. Газибеков С.А. Управление потребительской кооперативной в условиях перехода к рыночной экономике. Душанбе: Ирфон, 2007. - 160с.
55. Гайдар Е.Т. Анатомия экономического роста. - М.: изд. "Магистр". - 1997. – С. 8.
56. Ганиев Т.Б. Аграрная реформа и устойчивое развитие сельского хозяйства Таджикистана. М., Диалог-МГУ. 1997. –116 с.
57. Гареев, Т.Ф. Эволюция моделей инновационного процесса // Вестник Академии управления «ТИСБИ». – Казань: Академия управления «ТИСБИ». - 2016. - № 2. - С. 24-32.
58. Гаркушова М.В. Повышение качества услуги по реализации товаров в розничной торговле потребительской кооперативной : автореф. дис. ... канд. экон. наук. Белгород, 2011.

59. Гарматюк К.С. Совершенствование управления в сфере торговли в условиях российской экономики // Инженерный Вестник Дона, 2010. – № 4 (14). – С. 278-282.
60. Герасимов Б. И., Злобина Н. В., Спиридонова С. П. Управление качеством: учеб. пособие. 2-е изд. М.: КноРус, 2012.
61. Глухин В.В. Экономические основы экологии [Текст] / В.В. Глухин, Т.В. Лисочкина, Т.П. Некрасова. -Санкт-Петербург, 1997. –С.11-14.
62. Голиков, Е. А. Оптовая торговля. Менеджмент. Маркетинг. Логистика. Финансы. Безопасность Текст. / Е. А. Голиков. – М. : Издво Экзамен, 2003 – 352 с.
63. Горянинская О.А. Современные преобразования розничной торговли в условиях развития сетевого бизнеса: монография / О.А. Горянинская. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2013. – 120 с.
64. Государственное регулирование рыночной экономики: Учебник. Издание 2-е, перераб. и доп. / Кушлин В.И. — общ. ред. - М.: Изд-во РАГС, 2005.
65. Грачев В.А., Милосердов В.В., и др. Земельные отношения в сельском хозяйстве. М., - 2005, -301с.
66. Гребнев, А. И. Экономика торгового предприятия Текст.: учебное пособие / А. И. Гребнев, Ю. К. Баженов. – М. : Кнорус, 2006. – 258 с.
67. Григорьев А. И. Захарова Е.С., Сущность, основные принципы и пути развития экологического предпринимательства, Омск-2004.
68. Гусев, А. А. Экологическая политика Европейского союза в контексте концепции устойчивого развития / А. А. Гусев // Обозреватель. – 2018, - № 4. - С.88-100.
69. Дайман С. Ю. Системы экологического менеджмента: практ. курс / С. Ю. Дайман, Т. В. Гусева, Е. А. Заика. — М.: ФОРУМ, 2008. — 336 с.
70. Данилова В.А. Зарубежный опыт регулирования отраслей потребительского рынка // Сервис в России и за рубежом. – 2009. - № 1 (11). – С. 50-56.
71. Деменьшин В. Н. Обзор зарубежных исследований экологического сознания // Интернет-журнал «Мир науки» 2017, Том 5, номер 5 <https://mir-nauki.com/PDF/18PSMN517.pdf> (доступ свободный).

72. Джамshedов М. Потребительский рынок и его регулирование. Тезисы-докладов научно-практической конференции профессорско-преподавательского состава ТГУК.-Душанбе: ТГУК, 2000.
73. Джамshedов М. Проблемы развития и формирования рынка. Формирование и развитие рынка потребительских товаров. Научно-исследовательский экономический институт Министерства экономики и финансов Республики Таджикистан.-Душанбе: Дониш, 1992.
74. Джуманкулов Х. .Д. Новая концепция дальнейшего развития орошаемого земледелия в Таджикистане. //Экономика Таджикистана: стратегия развития. 1998, -№2. –С. 80-87.
75. Джуманкулов Х.. Д. Биологическая интенсификация хлопководства. // Кишоварз. 2003, -№2, -С55-63.
76. Дзахмишева И. Ш. Методика отсенки конкурентоспособности услуг в розничной торговой сети // Маркетинг в России и за рубежом. 2004. - № 3. – С. 93.
77. Дойль, П. Менеджмент: стратегия и тактика Текст. / П. Дойль; [пер. с англ.]. — СПб. : Питер, 2005.- 560с.
78. Доклад о достигнутых результатах по улучшению условий ведения предпринимательской деятельности, развитию малого и среднего бизнеса и поддержке индивидуальной предпринимательской инициативы. Москва, 2017, 59 с.
79. Дорошенко С. В., Нигметов К. К. Институт оценки политики в контексте теории реформ // Журнал экономической теории. — 2014. — №2. — С. 142–145.
80. Друзянова, В. П. Общая целевая функция условной продуктивности биоэнергетической установки [Текст] / В. П. Друзянова, Ю. А. Сергеев // Вестник Восточно-Сибирского государственного университета технологий и управления №2 (59). - 2016. - С.30-35.
81. Друзянова, В. П. Ресурсосберегающие, безотходные технологии в птицеводстве Якутии [Текст] / В. П. Друзянова, С. А. Петрова // Фундаментальные и прикладные проблемы науки: материалы VI Междунар. симп. - Москва, 2011. - Т. 3. - С. 248-253.
82. Дудакова И.А. Формирование розничных торговых сетей: эволюция, проблемы, противоречия и перспективы (инвестиционный аспект):

- Монография / И.А. Дудакова; под редакцией В.П. Федько. Шахты: Изд-во ЮРГУЭС, 2005. - С. 81.
83. Дустбоев Ш. Основные направления экономической политики Республики Таджикистан на переходном этапе рыночных отношений. // Экономика Таджикистана: стратегия развития. № 3, 2001-С.49-57.
84. Е. Б. Перельман, В. А. Третьяков. — Екатеринбург, 2006. — 27 с.
85. Егоров В.Ф. Оптовая и розничная торговля. Мерчандайзинг / В.Ф.Егоров.- СПб.: Питер, 2006. – 352 с.
86. Егорова С.К. Информационное обеспечение управления в сфере бытового обслуживания: дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.05 – М., 2000.
87. Егорова Н. Р. Экономика отрасли: торговля потребительскими товарами Текст. : учебное пособие / Н. Р. Егорова, Т. И. Николаева. —Екатеринбург : Издво УрГЭУ, 2004. — 262 с.
88. Егорова, Н. Р. Рынок и торговля потребительскими товарами в тсифрах Текст. / Н. Р. Егорова, Т. И. Николаева — Екатеринбург : Издво УрГЭУ, 2002.
89. Жилбаев Ж. О., Сырымбетова Л. С., Жетписбаева Б. А. Значение «зеленых навыков» для формирования экологической культуры обучающихся// Вестник КазНПУ им. Абая, серия «Педагогические науки», №1(53), 2017 г. С. 5–10.
90. Заплетин В.Я., Кузнецов Н.А. Проблемы управления земельными отношениями и землеустройством. //Проблемы современного управления в АПК: Материалы юбил. Науч.-практ. конф.(Воронеж, 26-27 мая 1998г.) Воронеж:, 1998.-С.44-45.
91. Захаров В.М. Устойчивое развитие: экология, экономика, общество и культура: учебник / В.М. Захаров, А.В. Семенов, И.Е. Трофимов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Московский университет им. С.Ю. Витте / Центр устойчивого развития и здоровья среды ИБР РАН, 2023. – 212 с.
92. Зеленая экономика: управление развитием. Стратегия и тактика / С. А. Липина, Е. В. Кудряшова, Е. В. Агапова [и др.]. – Архангельск : Северный (Арктический) федеральный университет имени М.В. Ломоносова, 2022. – 264 с.
93. Иванов Г.Г. Экономика организации (торговля): Учебник /Г.Г. Иванов - М.: ИД «Форум», ИНФРА-М, 2014.-352 с.

94. Иванов Д. Что важнее: soft skills или hard skills? [Электронный ресурс], URL: http://colloquium.ru/article/hard_soft/hard_soft.php (дата обращения 01.03.2019)
95. Иванова Е. А. Отсценка конкурентоспособности предприятия : учеб. пособие / Е. А. Иванова. – Ростов н/Д : Феникс, 2008. – 298 с.
96. Иванова Н.И., Левченко Л.В. «Зеленая» экономика: сущность, принципы и перспективы // Вестник Омского университета. Серия «Экономика». - 2017. - № 2 (58). - С.19-28.
97. Ивонина А. И., Чуланова О. Л., Давлетшина Ю. М. Современные направления теоретических и методических разработок в области управления: роль softskills и hard skills в профессиональном и карьерном развитии сотрудников // Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ» Том 9, №1 (2017). URL: <http://naukovedenie.ru/PDF/90EVN117.pdf> (дата обращения 07.04.2019).
98. Игнатъев Л. Развитие розничных торговых сетей Текст. / Л. Игнатъев // Конъюнктура товарных рынков: маркетинг и логистика.2006. - №3.
99. Игнатъева А.А., Мингазинова Е.Р. Анализ подходов к отсценке качества услуг предприятий розничной торговли // Альманах современной науки и образования Тамбов: Грамота, 2014. № 12 (90). – С. 46-49.
100. Игнатъева М. Н. Формирование системы экологического риск-менеджмента на предприятии: Монография. Екатеринбург: Изд-во УГГУ. - 2012. – 412 с.
101. Игнатъева, Мочалова Л.А. Экологизация промышленного производства: Направления инструментарий. Экономика региона. – 2008. - № 1. – С. 153-163.
102. Издательский центр ДГТУ, 2014. — 373 с.
103. Изд-во Урал. гос. экон. ун-та, 1998. — 312 с.
104. Ионова, А. Ф. Словарь терминов рыночной экономики Текст. / А. Ф. Ионова, М. А. Комаров, М. М. Максимов; под ред. В. М. Питерского. — М. : Недра, 1994. - 336 с.
105. Исоматов Б.И., Факеров Х.Н. История коммерции таджикского народа. Душанбе. «Паёми ошно». 2004 - 350 с.

106. Кадатская Д.В. Повышение качества торгового обслуживания в предприятиях розничной торговли потребительской кооперативности: автореф. дис. ... канд. экон. наук. Белгород, 2013.
107. Кадырова З.Х., Комарова А.И. Формирование инновационной модели эффективного развития предприятий розничной торговли // журнал «Вестник Белгородского университета кооперативности, экономики и права. - 2017 г. - № 4. - С. 62-67.
108. Кадырова З.Х., Сангинов Н.С. К вопросу об эффективности использования экономического потенциала потребительской кооперативности республики. Душанбе: Таджикский государственный университет коммерции, 2003.
109. Казаков Н. К. Экологическое предпринимательство в рекреационной сфере: базовые понятия и принципы // Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина. — 2011 — №1.
110. Казаков, Н.П. Теория и методология развития экологического предпринимательства в рекреационной сфере [Текст] / Н.П. Казаков // Автореф. дисс. канд. экон. наук. -Санкт-Петербург, 2009. – С.15-27.
111. Казачкова С. А. Роль Германии в мировой экономике / С.А. Казачкова, М.М. Писанкова // Молодёжь Сибири - науке России: Материалы международной научно-практической конференции, Красноярск, 19 апреля 2023 года / Сост. Л.М. Ашихмина. Том I. – Красноярск: Сибирский институт бизнеса, управления и психологии, 2023. – С. 210-215.
112. Как покупатели выбирают эко-товары, 2018 [Электронный ресурс], URL: <https://ecounion.ru/wp-content/uploads/2019/09/Issledovanie-Kak-potrebitelivybirayut-ekotovary-2018.pdf> (дата обращения 04.04.2020)
113. Канардов, И. Soft skills и Hard skills — в чем разница? URL: <http://www.>
114. Каплина, С. А. Технология торговли Текст. / С. А. Каплина. — Ростов н/Д. : Феникс, 2007. — 441 с.
115. Каращук О.С. Отсечка инвестиций в торговлю России и перспективы инвестирования в отечественном сетевом сегменте. // Международная торговля и торговая политика. 2014. №2 (82). – С.94-103.
116. Карх Д. А. Интеграционные процессы в розничной торговле Текст. / Д. А. Карх, В. М. Гаянова. Екатеринбург: Издво УрГЭУ, 2008. – 62 с.

117. Карх Д. А. Теоретические основы развития сущности услуг // Вестник Южно-Уральского государ. университета. Серия «Экономика и менеджмент». – 2010. - № 7. – С. 89–91.
118. Каюмов Н. К. Меры по стимулированию экономического роста//Экономика Таджикистана: стратегия развития. №1. 2000 - с.47-60.
119. Кейнс Д. М. Общая теория занятости, процента и денег Текст. / Д. М. Кейнс, пер Н. Н. Любимова, под ред. Л. П. Куракова. - М. : Гелиос АРВ, 2002.
120. Кент Т. Розничная торговля Текст. : учебник для студентов / Т. Кент, О. Омар; [пер. с англ.]. – М. : ЮНИТИДАНА, 2007. - 719 с.
121. Кириллов, А. В., Винченко, М. В., Мельничук, А. В., Мельничук С. А. Проблемные вопросы развития технологий управления персоналом в отечественной практике и пути их решения: монография / А. В. Кириллов, М. В. Винченко, А. В. Мельничук, С. А. Макушкин. — М.: Изд-во «РУСАЙНС», 2015. — 280 с.
122. Киселева, С . П. Теория эколого-ориентированного развития: автореф. дис. доктора экон. наук: 08.00.05 / С. П. Киселева – ООО «Издательство Спутник+». - 2018. - 56 с
123. Кишоварзии Чумхурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. Агентии оморӣ назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон. 2022. –С.95; 156; 195.
124. Кишоварзии Чумхурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. Агентии оморӣ назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон. 2022.-С.188-218
125. Кларин М. В. Инновационные модели обучения. Исследование мирового опыта: монография. — М.: Луч, 2016. — 640 с.
126. Климова С. И., Фокина Л. В., Яковлева И. Ю. Экологическое предпринимательство как вектор развития общества и экономики // Мир науки, культуры, образования. — 2015. — №1 (50). — С. 400–403.
127. Климова С.И., Фокина Л.В., Яковлева И.Ю. Экологическое предпринимательство как вектор развития общества и экономики.// Мир науки, культуры, образования. - 2020. - №1. – С.400-403
128. Ключевые задачи управления персоналом инновационной компании [Электронный ресурс], URL: <http://eee-region.ru/article/3704/> (Дата обращения 08.12.2018)

129. Ключников В. А. Основные направления развития экологического предпринимательства в российских регионах /В. А. Ключников, Л. Н. Фоломейкина// Экономика и экономические науки: тез. докл. науч. конф. — М., 2015.
130. Ковалев, К. Ю. Логистика в розничной торговле: как построить эффективную сеть Текст. / К. Ю. Ковалев, С. А. Уваров, П. Е. Щеглов. — СПб. : Питер, 2007. — 272 с.
131. Кожевина О.В., Беляевская-Плотник Л.А. Формирование моделей «зеленого» предпринимательства на основе сегментации рынка с учетом принципов ответственного потребления // МИР (Модернизация. Инновации. Развитие). - 2022. - Т. 13. - № 1. - С. 111-125.
132. Козлова М.А. Сопоставление программ по борьбе с изменением климата в Соединенных Штатах Америки и Германии / М.А. Козлова, Т.В. Дианова, А.М. Кушнир // Вестник евразийской науки. - 2022. - Т. 14. - № 3. - URL: <https://esj.today/PDF/38ECVN322.pdf>
133. Козлова О. А. Теория и методология формирования рынка органической продовольственной продукции на основе холистического маркетинга// автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук / Омский государственный университет им. Ф. М. Достоевского. Омск, 2011
134. Козлова О. А. Экологический маркетинг: новый концептуальный подход и стратегический потенциал производителей// Вестник Омского университета. Серия: Экономика. — 2011. — № 1. С. 146–155.
135. Козлова О. А., Петрова В. С. Трансформация подходов к управлению устойчивым развитием региона: опыт ХМАО-Югра// Азимут научных исследований: экономика и управление. 2018. Т. 7. № 2 (23). С. 161–164.
136. Козлова О.А. Тренды в развитии зеленого бизнеса: опыт стран ЕС и российская практика / О.А. Козлова, И.А. Волкова; Нижневартровский государственный университет. – Москва: Издательство "Знание-М", 2020. – 130 с.
137. Комилов С.Д., Забиров Н.Х. Предпринимательство: вопросы развития и государственного регулирования / С.Д.Комилов. - Душанбе: ТСентр стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан, 2004.-192 с.

138. Комилов С.Д., Махмадаминов М.Б. Инновационное развитие и совершенствование антикризисного управления предприятиями / С.Д.Комилов - Душанбе, 2010.-147 с.
139. Коробко, В. И. Экологический менеджмент. Учеб. пособие. Гриф УМЦ «Профессиональный учебник». / В. И. Коробко. — М.: ЮНИТИ, 2013. — 279 с.
140. Короленко А. Д. Современное значение «умного регулирования» как нового направления государственного регулирования экономики // Молодой ученый. – 2015. - № 4. – С . 368-371.
141. Корощенко Л.В. Оптово-розничные транснациональные корпорации в мировой экономике / Л.В. Корощенко. – М. : Изд-во Спутник +, 2009. – 190 с.
142. Коряков А. Г. Экономическая устойчивость развития предприятий: классификация и ключевые факторы // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. — 2012. — № 3.
143. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент / Ф. Котлер. – СПб.: Питер, 2001. – 856 с.
144. Котлер, Ф. Основы маркетинга Текст. / Ф. Котлер, Г. Армстронг, Дж. Сондерс, В. Вонг; [пер. с англ.] — М., СПб. : Издат. Дом «Вильямс», 1999.
145. Кравченко А.В., Гуник И.А. Тенденции и перспективы развития торгово-розничного сектора экономики РФ в сложившихся экономических условиях // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований, 2015. - № 8. – С. 556-560.
146. Красильников Д.Г., Свинтсева О.В., Троитская Е.А. Современные западные управленческие модели: синтез New Public Management и Good Governance // ARS ADMINISTRANDI. - 2014. - № 2. – С. 45-62.
147. Крылова Г. Д., Соколова М. И. Маркетинг: теория и 86 ситуаций: учеб. пособие. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2011.
148. Кузнецова Ю.А. Этапы формирования и развития концепции устойчивого развития // Молодой ученый. – 2013. - № 5. – С. 337-339.
149. Кузьменко В.Л. Розничные торговые сети: состояние и перспективы развития: автореф. дис. ... кандидата эконом. наук: 08.00.05 / Кузьменко Виктория Леонидовна. – М., 2011. – 23 с.

150. Курс экономики: Учебник. – 3-е изд., доп. / Под ред. Б. А. Райзберга. – М.: ИНФРА-М, 2001. – С. 192.
151. Кучеров А. В., Шибилева О. В. Концепция «зеленой» экономики: основные положения и перспективы развития // Молодой ученый. – 2014. – № 4. – С. 561–563.
152. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон « Дар бораи ҳифзи муҳити зист“ (аз 02.08.11с., №760) (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2011, № 7-8, мод. 614)
153. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи табиат».- Душанбе, 1993.- С. 4-5
154. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия» (аз 12.01.2010с, №587),(Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2010, № 1, мод.11)
155. Лавлок, К. Маркетинг услуг: персонал, технология, стратегия Текст. / К. Лавлок; [пер. с англ.]. - 4е изд. - М.: Издательский дом «Вильямс», 2005. - 1008 с.
156. Лайк М., Сан М. Компетенции на работе. Модели максимальной эффективности работы / М. Лайк, М. Сан — John Wiley & Sons, Inc., 2007. — 384 с.
157. Ламбен Ж. Ж. Менеджмент, ориентированный на рынок. — СПб.: Питер, 2006. — 800 с.
158. Леви М., Вейтс Б.А. Основы розничной торговли / Пер. с англ. Под ред. Ю.Н. Каптуревского. – СПб: Издательство «Питер», 1999. – 448 с.
159. Лещева Ирина Николаевна. Экологическая безопасность в деятельности предприятий // Пути повышения эффективности деятельности предприятий и качества сервисных услуг [Текст]: матер.науч.- практ. конф. / Воронеж.гос. ун-т инж. технол. – Воронеж: ВГУИТ, 2022.- С. 451-461.
160. Люсин, Д. В. Современные представления об эмоциональном интеллекте //Под ред. Д. В. Люсина, Д. В. Ушакова. — М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2010. – С. 29–36.
161. Мавляутдинова Г.С. Теоретические особенности развития предпринимательства в эколого-экономической системе. // Казанский экономический вестник. - 2019. - №4. - С.50-54

162. Мавляутдинова Г.С. Формирование оценочных критериев «полезности» экосистем в рамках концепции устойчивого развития. // Вестник Казанского ГАУ. - 2020. - №4. - С. 56-63.
163. Майбурд Е.М. Введение в историю экономической мысли. От пророков до профессоров. – М.: Дело, Вита-Пресс, 1996. – С. 36-38.
164. Макаревич А.Н. Предпосылки становления и экономические особенности функционирования сферы услуг // Вестник Новгородского государственного университета, 2011. - № 61. – с. 8-12.
165. Макконнелл, К.Р. Экономикс: Принципы, проблемы и политика Текст. / К.Р.Макконнелл, Брю С.Л. — М. : ИНФРА М, 2006. 934 с
166. Маркин Р. Управление розничной торговлей / пер. с англ. – М.: Экономика, 2008.
167. Маркова В.Д. Маркетинг услуг / В.Д. Маркова. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 128 с.
168. Маркс К. Теории прибавочной стоимости / К. Маркс. – М.: Политиздат, 1978.
169. Маркс К.. Энгельс Ф. Сочинение. 2-е изд. Т. 26. Ч. 1.
170. Масленникова, И. С. Экологический менеджмент и аудит: Учебник и практикум / И. С. Масленникова, Л. М. Кузнецов. — Люберцы: Юрайт, 2016. — 328 с.
171. Махмадали Б.Н., Икромии Ш. "Зеленое финансирование в поддержку предпринимательства в Республике Таджикистан." Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. 20033. - № 3 (92). – С. 77-84.
172. Мейби К., Пью Д. Стратегии управления сложным изменением / Кн. 10. - Изд-во МИМ ЛИНК, 1998.
173. Методическое руководство по экологизации производства и грамотному позиционированию товаров [Электронный ресурс], URL: <https://ecounion.ru/wpcontent/uploads/2019/09/GreenGuide.pdf> (дата обращения 11.03.2020)
174. Мильнер, Б. 3. Теория организации Текст. : учебник / Б. 3. Мильнер. — 5е изд. - М. : ИНФРАМ, 2006. - 720 с.
175. Мирсаидов А.Б. Государственные услуги: экономическое содержание, типология // Таджикистан и современный мир, 2016, № 3 с.189-197.

176. Мирсаидов А.Б. Инновационное развитие государственного сектора как предпосылка повышения инновационной способности национальной экономики Республики Таджикистан // Научный альманах, № 4 - 2017 г (ISSN 2411-7609)
177. Мирсаидов А.Б. Информационная сфера системы государственного управления регионом // Научный альманах, № 2 - 2017 г (ISSN 2411-7609)
178. Мирсаидов А.Б. Место и роль общественного сектора в экономике Республики Таджикистан // Экономика Таджикистан, 2016, № 4, С 36-42
179. Мирсаидов А.Б. Основные тенденции развития социального сектора и параметры становления социального государства в Республики Таджикистан // Таджикистан и современный мир, 2016, № 3 (53) с.262-269
180. Мирсаидов А.Б. Особенности формирования спроса - спроса на рынке высшего профессионального образования//Alma mater (Вестник высшей школы). 2014. № 3. С. 79-82
181. Мирсаидов А.Б. Роль и значение сферы услуг в развитии экономики Республики Таджикистан//Вестник ТНУ, 2016 № 4. С. 65 -71
182. Мирсаидов А.Б. Стимулирование инновационной деятельности ППС как условие конкурентоспособности университета на рынке образовательных услуг//Вестник Педагогического университета. 2014. № 1-1 (56). С. 124-129.
183. Мирсаидов А.Б. Структурные сдвиги в сфере услуг экономики Республики Таджикистан // Экономика Таджикистан , 2015, №1, С. 6- 13
184. Митрофанова М. М. Правовые основы экологического предпринимательства в России // Вопросы российского и международного права. — 2013. — №2.
185. Мищенко В.В. Государственное регулирование экономики. – М.: ИНФРА-М, 2002
186. Молчанова С.М., Самойлов А.В. Циркулярная экономика в условиях индустриализации и урбанизации // Экономические отношения. – 2020. – Том 10. – № 1. – С. 135-148.

187. Муртазоев, О. Қ. Амалисозии принципҳои “иктисоди сабз” дар қоҳиш додани тағйирёбии иқлим / О.Қ. Муртазоев, Ҷ.Б. Салихов // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2023. – № 4 (84). – С. 151-164.
188. Назаров Т.Н. Таджикистан: экономический рост, интеграция и региональное сотрудничество/Т.Н.Назаров - Душанбе: УИ МИД РТ, 2004 - 283 с
189. Назаров Т.Н. Таджикистан: экономическое сотрудничество и безопасность/Т.Н.Назарова -Душанбе: УИ МИД РТ, 2003. – 268 с.
190. Натсиональная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. Душанбе, 2016 - 123 с.
191. Наумов А,А. Преподавание экологического предпринимательства в рамках изучения экономических дисциплин. // Научные исследования в образовании.// - 2007. - №1. – С. 112-118
192. Наумов А. А. Электронный научный журнал «Исследовано в России» [Электронный ресурс] / А. А.Наумов // <http://zhurnal.apec.relarn.ru/articles/2006/214.pdf> (дата обращения 05.04.2019).
193. Наумов А.А. Концептуальные основы анализа свойств и функций экологического предпринимательства. //Вестник Башкирского университета. - 2017. - №2. - С.33-39
194. Нешиной А.С. Финансы и торговля в воспроизводственном процессе: Монография / А. С. Нешиной. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2014. – 560 с.
195. Николаева Т.И., Егорова Н.Р. Потребительский рынок и торговля: проблемы развития и регулирования. - Екатеринбург,1998. – 145 с.
196. Новаторов Э. Международные модели маркетинга услуг текст. // Маркетинг в России и за рубежом. — 2000 — №3.
197. Ньюмен, Э. Розничная торговля: организация и управление Текст. / Э. Ньюмен, П. Каллен; [пер. с англ.]; под ред. Ю. Каптуревского. — СПб.: Питер, 2005. — 416 с.
198. Одинаев Х.А. Эколого-экономические проблемы развития сельского хозяйства [Текст] / Х.А. Одинаев. – Душанбе, 1997. -75 с.

199. Основы экономической безопасности. (Государство, регион, предприятие, личность). /Под ред. Е.А. Олейникова – М.: ЗАО Бизнес – школа «Интеп - Синтез», 1997.
200. Павлов Ю.П. Методы контроля магазинов в розничных торговых сетях / Ю.П. Павлов. - Москва : Лаборатория книги, 2011. - 204 с.
201. Памбухчиянтс, О. В. Организатсия коммерческой деятельности Текст. / О. В. Памбухчиянтс. — М. : Издательско-торговая корпоратсия «Дашков и Ко», 2004. — 442 с.
202. Панкратьева Н.Н. Низом статистических показателей сферы услуг как сектора экономики // Вопросы статистики, 1998. - № 4. – С. 16.
203. Панюкова В.В. Эволютсия розничной торговли и формирование ее интегрирующей роли в XXI веке: монография. – М.: Креативная экономика, 2017. – 194 с.
204. Перепелкин В.А. Ускоренный рост сектора услуг как закономерность структурного развития постиндустриальной экономики: автореф. ... д-ра экон. наук. Самара, 2011. – 42 с.
205. Петров А. Ю, Махароблидзе А. В. Soft skills современного менеджера: командообразование и лидерские навыки : учебное пособие / А. Ю. Петров, А. В. Махароблидзе. — Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2017. — 188 с.
206. Петров Д.А. Понятие и виды государственного регулирующего воздействия на общественно-экономические отношения // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 14. Право. – 2013. - № 4. – С. 18–26.
207. Петрова Е. Н. Экологический аудит в условиях интеграционных процессов в менеджменте / Е. Н. Петрова // Экология производства. — 2014. — № 7. — С. 38–44.
208. Петросянц Д. В., Предпринимательский вуз: зарубежный опыт и российская действительность //Региональная экономика: теория и практика, — 2013, — № 31 (310), — С. 41–48.
209. Платонов, В. Н. Организатсия торговли Текст. : учебное пособие / В. Н. Платонов. — Минск : БГЭУ, 2006.
210. Плешакова М. В. Институциональные характеристики предпринимательской среды, благоприятной для ведения

бизнеса//Экономика: теория и практика. — 2017. — № 4 (48). — С. 93–99.

211. Попков В.В. Устойчивое экономическое развитие в условиях глобализации и экономики знаний: концептуальные основы теории и практики управления: научное издание. - М.: Экономика. - 2017. - 295 с.
212. Пороховский А.А. Вектор экономического развития. – М.: «ИНФРА-М», 2002.
213. Портланд, Ю. Что такое soft skills и почему они так важны для карьеры? URL: <http://dnevnyk-uspeha.com/rabota-ikarera/chto-takoe-soft-skills-i-rochemu-onitak-vazhnyi-dlya-kareryi.html> (дата обращения 10.04.2019).
214. Портнов А.В. Экологическое предпринимательство как важнейшее направление инновационного развития региона. // Региональная экономика. // - 2019. - №1. - С.125-129
215. Порфирьев Б. “Зеленая экономика”: реалии, перспективы и пределы роста. [Манбаи иттилоотӣ]. – Низоми дастрасӣ: <http://carnegie.ru/2013/04/04/a/fxe8> (санаи мурочиат: 18.08.2022).
216. Потемкин В. К. Управление персоналом / В. К. Потемкин. — СПб.: Издательство: Питер, 2010. — 432 с.
217. Преимущества внедрения системы экологического менеджмента по стандарту ИСО 14001 на ОАО «Саратовский нефтеперерабатывающий завод»: авторитетное мнение представителей МПР. [URL: <http://www.iso14001.ru/article4.html>]. (дата обращения 05.04.2019).
218. Преимущества экологической упаковки с учетом ее психологического влияния на покупателя. Интернет-ресурс: [http://www.sky-lab.ru/all_cutters.htm] (дата обращения 05.04.2019).
219. Проблемы современного маркетинга в экономике России: теория и практика: монография /коллектив авторов; под ред. Н. М. Ованесян. — Ростов н/Д.:
220. Протасова Л. Г. Управление качеством в сфере услуг: монография / Л.Г. Протасова, О.В. Плиски; М-во образования и науки РФ, Урал. гос. экон. ун-т. – Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. экон. ун-та, 2010. – 176 с.
221. Путь к вершине. Факторы успеха. Что важнее soft skills или hard skills? URL: http://www.colloquium.ru/article/hard_soft/hard_soft.php (дата обращения 08.04.2019).

222. Раджабов Р.К. Региональные аспекты развития сферы платных услуг населению в условиях переходной экономики: монография/ Р.К. Раджабов. - Душанбе: Ирфон, 2013. - 213 с
223. Раджабов Р.К. Региональный потребительский комплекс в системе рыночной экономики Таджикистана/ Р.К. Раджабов.// Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе: 2013, №2/8(125) - С.100-111.
224. Раджабов Р.К. Сфера услуг: проблемы и перспективы развития. Монография/ Р.К. Раджабов, Х.Н. Факеров, М. Нурмахмадов, М.Х. Саидова - Душанбе: Дониш, 2007. - 544с.
225. Разомасова Е.А. Сфера услуг: теория, состояние и развитие: монография / Е.А. Разомасова; НОУ ВПО ТСентросоюза РФ «Сибирский университет потребительской кооператии». – Новосибирск, 2011. – 136 с.
226. Рауфи А. Государство и экономика в условиях рынка/А.Рауфи // Известия АН РТ. Серия экономика. – 2004. - № 1-2. – С. 7-14.
227. Рауфи А. Механизмы государственного регулирования рыночной экономики. // Известия АН РТ. Серия экономика. – 2004. - № 3-4. - С.7.
228. Рахмонов Э.Ш. Таджикистан по пути демократии и цивилизованного общества. Душанбе:, Ирфон. 1996. -230 с.
229. Рейтинг стран мира по уровню экологической эффективности в 2016 году. [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий. — Режим доступа: <http://gtmarket.ru/news/2016/01/29/7292> (дата обращения 05.04.2019).
230. Руководитель Woodroot Игорь Бондарь о том, как Soft Skills помогают быть успешным в меняющемся мире. [Электронный ресурс], URL: <https://www.>
231. Рулевский А.М. Стратегия развития экологического предпринимательства. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – Донецк. – 2022. – С. 8-9.
232. Савинов Л. И. Теоретические подходы к содержанию понятия «услуга» // Сервис PLUS. - 2010. - № 3. – С. 14-19.

233. Саидмуродзода Л.Х. Иқтисоди сабз ва нақши ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар ҳалли масоили экологӣ / Л. Х. Саидмуродзода, М.А. Ҳақимов // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2023. – № 1. – С. 68-81.
234. Салпагарова Э.Б. Роль и значение розничной торговли в сфере услуг // Бизнес в законе, 2010. - № 4. – С. 196-199.
235. Самуэльсон П. Экономика. М.: Экономика, 2007.
236. Сангинов С.Р. Актуальные проблемы повышения плодородия почв. Труды НИИ «Почвоведения», т. 39. -392с.
237. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2022.-С.24.
238. Сарычева Н.Н. Повышение качества государственного регулирования экономики в современном мире // Государственное управление. Электронный вестник. – 2017. - № 60. – с. 281-297.
239. Сафаров Н. Экология и охрана природы [Текст] / Н. Сафаров. - Душанбе, 1998. -55 с.
240. Сафаров Т.А., Муфтиев Г.Г. Государственное регулирование экономики. – Уфа: Башкортостан, 1999.
241. Сидоренко Г.Г., Жегалин Л.С. Современные тенденции развития комплаенс в сфере экологической безопасности // Вестник Академии знаний. - 2023. - № 2 (55). – С/ 224-230.
242. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М.: Эксмо, 2016. – 1056 с.
243. Собственникова О.И. (Пудовкина О.И.) Проблемы формирования и особенности функционирования сферы экологических услуг // Вестник Поволжского государственного университета сервиса. Серия «Экономика, 2018. № 2(22). С. 125-132.
244. Современная экологическая упаковка. Интернет-ресурс: [<http://ekofriend.com/rus/stati/sovremennaya-ekologichnaya-upakovka/>] (дата обращения 05.04.2019).
245. Содружество Независимых Государств в 2016 году. Статистический сборник. – Москва: Межгосударственный статистический комитет СНГ, 2017.

246. Соколова Н. А. Соотношение Целей устойчивого развития и ESG-принципов / Н. А. Соколова, Э.С. Теймуров // Вестник Университета имени О.Е. Кутафина (МГЮА). - 2021. - № 12 (88). - С. 171-183.
247. Солеҳзода, А. А. Ҷумҳурии Тоҷикистон: роҳ ба сӯи рушди устувор дар заминаи принсипи иқтисоди "сабз" / А. А. Солеҳзода // Тоҷикистон: иқтисод ва идора. – 2020. – №. 2. – С. 60.
248. Соловьева О.А. Сорегулирование как альтернатива «умному регулированию» (анализ и предложения) // Проблемы современной экономики. – 2014 . - № 2 (50). – С. 188–192.
249. Сосницкая, О. SOFT SKILLS: мягкие навыки твердого характера. URL: <http://be-st.ru/ru/blog/13> (дата обращения 08.04.2019).
250. Станченко А., Богданов Л. Прогноз «Бизнес-компетенции-2020» от АТД. URL: <https://hrliga.com/index.php?module=profession&op=view&id=1741> (дата обращения 08.04.2019).
251. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе, 2017.
252. Стиглицс Д.Ю., Чарлтон Э. Справедливая торговля для всех. Как торговля может содействовать развитию. — М.: Весь Мир, 2007г. 280 с.
253. Струкова М. Н. Внедрение экологического менеджмента на предприятии / М. Н. Струкова, Л. В. Струкова, А. А. Яшин; Уральский гуманитарный институт. — Екатеринбург, 2010. — 112 с.
254. Ступицкая Т.В., Журавлев А.Ю. Экологическое предпринимательство // Проблемы современной экономики. // - 2018. - №8. - С. 61-65
255. Субботин, В. Эмоциональный интеллект – универсальный рецепт успеха [Электронный ресурс] URL: http://www.antropos.ru/articles_item.php?aid=173&lang=rus (дата обращения: 11.12.2018).
256. Сфера услуг: состояние, тенденции, отсценка, эффективность: коллективная монография / под науч. ред. д-ра эконом. наук, проф. В.Н. Соловьева – СПб.: СПбГУСЭ, 2009.
257. Сфера услуг: экономика: Учебное пособие / Т.Д. Бурменко, Н.Н. Даниленко, Т.А. Туренко; под ред. Т.Д. Бурменко. - М.: КНОРУС, 2007. – С. 59.

258. Сэй Ж.-Б. Трактат по политической экономии. Фредерик Бастиа. Экономические софизмы. Экономические гармонии. – М.: Дело, 2000. – 238 с.
259. Таджикистан и страны СНГ.– Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2016. – 96 с.
260. Таджикистан: 25 лет государственной независимости. Статистический ежегодник // Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - Душанбе, 2016.
261. Татуев А.А. Вопросы функционирования и развития сферы услуг / Мустафаева З.А., Татуев А.А. М-во образования и науки Рос. Федератсии, Федер. агентство по образованию, Кабард.-Балк. гос. ун-т. - Нальчик: Кабард.-Балк. гос. ун-т, 2004. - 190 с.
262. Теплов В.И., Тарасова Е.Е. Исследование факторов, влияющих на развитие торговли потребительскими товарами в регионе // Вестник Белгородского университета потребительской кооператсии, 2006. - № 4 (20). – С. 5-11.
263. Терещенко, К. А. Основы розничной торговли: международный опыт в практических решениях Текст. / К. А. Терещенко. — М. : Издательство Жигульского, 2007. — 288 с.
264. Толмачёва И. «Твердые» и «мягкие» навыки [Электронный ресурс], URL: <https://delovoymir.biz/tverdye-i-myagkie-navyki.html> (дата обращения 01.03.2019)
265. Торопецкий, А.И. Методические подходы к экономической оценке рынка экологических товаров, работ и услуг (на примере Московского региона) [Текст]/ А.И.Торопецкий: Автореф...канд.экон.наук.-М., 2003.- 24с.
266. Трусова С.В. Совершенствование отсенки качества услуг предприятий розничной торговли: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 – Красноярск, 2011. - С. 41-42.
267. Тютюкина Е. Б., Седаш Т. Н., Данилов А. И. Государственная политика России в области охраны окружающей среды: проблемы и пути решения // Экономический анализ: теория и практика. — 2015. — № 45. — с.15–24.

268. Упаковка и проблемы экологии. Интернет-ресурс: [http://studopedia.ru/12_133260_upakovka-i-problemi-ekologii.html]
269. Уразова Л. П. Зарубежный опыт развития экологического предпринимательства.
270. Усольцев А. П., Шамало Т. Н. Понятие инновационного мышления // Педагогическое образование в России. — 2014. — № 1. С. 94–98
271. Факеров Х.Н. Globalization oft hefood market: Impacton food security yandnutrition/Х.Н.Факеров//Тендентсии развития экономики и высшего образования в условиях глобализатсии. Вторая межд.науч. практ. конф. (16-17 мая 2014 г. Душанбе). - Душанбе: Ирфон, 2014. - С.123-127. 430.
272. Факеров Х.Н. Инфраструктура потребительского рынка Республики Таджикистан: Проблемы формирования и развития // Вестник САМАН.- 2002.-№1(15).
273. Факеров Х.Н. Современное состояние и проблемы развития малого торгового предпринимательства в Республике Таджикистан // Вестник университета. – Душанбе: Российско-Таджикский (Славянский) университет, 2011, № 2 (32). - С.56-64.
274. Факеров Х.Н. Теория и практика становления инфраструктуры потребительского рынка. Душанбе, 2001.
275. Факеров Х.Н. Формирование и развитие потребительского рынка Республики Таджикистан.// Экономика Таджикистана: стратегия развития. 2001. - № 4.
276. Факеров Х.Н., Хабибов С.Х., Джамshedов М. Потребительский рынок Таджикистана. Душанбе, Ирфон, 2003-204с.
277. Федюнин Д.М. Инноватсионная модель устойчивого развития розничной торговли на основе ратсионального ресурсобмена: автореферат диссертатсии докт. экон. наук: 08.00.05. – Москва, 2014. - С. 17.
278. Ферни Д., Ферни С, Мур К. Принтсипы розничной торговли. – М.: Олимп-Бизнес, 2008.
279. Фетисова О.В. Современные тендентсии развития мировой розничной торговли // Вестник Волгоградского государственного университета. Сер. 3. Экономика. Экология. 2009. № 2 (15). – С. 61-69.

280. Хабибов С.Х. Современное состояние и проблемы устойчивого развития рынка потребительских товаров в Республике Таджикистан // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2016. № 2-6 (210). – С. 92-97.
281. Хабибов С.Х. Стратегические направления устойчивого развития розничной торговли Республики Таджикистан // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2015. № 2-9 (190). – С. 103-108.
282. Хабибов С.Х. Таджикистан: отсценка современного состояния и динамика развития внутренней торговли потребительскими товарами // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2016. № 2-9 (218). – С. 77-88.
283. Хабибов С.Х. Формирование и развитие частного сектора торговли в Республике Таджикистан // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2014. Т. 2. № 2-10 (152). – С. 122-126.
284. Хабибов С.Х., Шаропов Ф.Р., Аминов И.А. Проблемы повышения эффективности розничной торговли. – Душанбе: «Ирфон», 2004.
285. Хабибов С.Х., Эшов Д.К. Малое предпринимательство (вопросы становления, кредитно-финансовой поддержки и развития)/С.Х.Хабибова –Душанбе: Ирфон, 2006. – 130 с.
286. Хачатуров А. Е. Основы менеджмента качества : учеб. пособие / А. Е. Хачатурова, Ю. А. Куликов. - М.: Дело и сервис, 2003. - С. 46.
287. Христофорова И.В. Маркетинговая капитализация предприятий сферы услуг: автореф. дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.05 / И.В. Христофорова. – М., 2007. – 49 с.
288. Хусаинов М.К. Сфера услуг на современном уровне развития.-М.: «Спутник +», 2004.-190 с.
289. Хусаинов М.К. Управление экономическим развитием в сфере услуг. Монография/М.К.Хусаинов.-М.: Изд-во «Спутник» +, 2005.-250 с.
290. Хусаинов М.К. Экономика и его государственное регулирование /М.К.Хусаинова -Душанбе: Ирфон, 2003. – 128 с.
291. Ҳисоботи Конфронси Созмони Милали Муттаҳид оид ба муҳити зист ва рушди устувор, Рио-де-Жанейро, чилди 1.– Нью-Йорк, 1993. – 512 с.

292. Цели устойчивого развития ООН и Россия: Доклад о человеческом развитии в Российской Федерации Под редакцией С. Н. Бобылева, Л. М. Григорьева 2016.
293. Чернова В.Ю. Стратегия развития розничной торговли России в контексте макроэкономических сдвигов // Экономика: вчера, сегодня, завтра. 2016. № 8. С. 389-400.
294. Чернова В.Ю. Стратегия развития розничной торговли России в контексте макроэкономических сдвигов // Экономика: вчера, сегодня, завтра, 2016. - № 8. – С. 389-400.
295. Черняховский Э. Р. Перспективы развития экологического предпринимательства [Текст]/ Э. Р.Черняховский// Экономика природопользования. — 2006. — №4. — С. 88–93.
296. Чечунова, Е. В. Эффективность экологического предпринимательства в условиях реализации экологических программ сфере : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. экон. наук / Е. В Чечунова; Урал. гос. техн. ун-т–УПИ. — Екатеринбург : УГТУ-УПИ, 2000. — 200 с.
297. Чечунова, Е.В. Эффективность экологического предпринимательства в условиях реализации экологических программ (на примере г.Н.Тагил) [Текст] / Е.В. Чечунова: Автореф...канд. экон.наук.- Екатеринбург, 2000.- 22с
298. Чкалова О. В. Формирование и развитие розничной торговой сети в мегаполисе: Монография. - Н. Новгород: Издательство Нижегородского госуниверситета им. Н.И. Лобачевского, 2003. – 231 с.
299. Шарипов М.М. Контсептуальная модель формирования конкурентоспособной организации потребительской кооператсии. Душанбе: Изд-во Шамсиддин, 2011.- 111с.
300. Шаропов Ф.Р. Мариншоев М.М. Паём – роҳнамои миллат. Маҷмӯаи мақолаҳои илмӣ ва оммавӣ дар партави Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон аз 28 декабри соли 2023. - Душанбе, 2024. – 24 с.
301. Шипилов, В. Перечень навыков soft-skills и способы их развития [Электронный ресурс]. URL: http://www.cfin.ru/management/people/dev_val/soft-skills.shtml (дата обращения: 09.12.2019).

302. Экологические проблемы производства, использования и утилизации пластмасс [Электронный ресурс] / Polimery.ru: новые технологии переработки пластмасс. Режим доступа: [http://www.polimery.ru/letter.php?n_id=2960&cat_id=10] (дата обращения 05.04.2019).
303. Экономика и организация деятельности торгового предприятия: Учебник / Под общ. ред. А.Н. Соломатина. – 2-е изд., перераб. и доп. - М.: ИНФРА-М, 2002.
304. Экономико-математический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. И. Данилов-Данильян. – М.: Большая Российская энциклопедия: ИНФРА-М, 2003. – 688 с.
305. Ядгаров Я.С. История экономических учений: учебник. - М.: ИНФРА-М, 2009. - 480 с.
306. Яндыганов, Я. Я. Экологическое предпринимательство в регионе (проблемы, перспективы, эффективность) [Текст]/ Я. Я. Яндыганов. — Екатеринбург :
307. Яшалова Н. Н., Рубан Д. А. Особая значимость экологического фактора для устойчивого развития национальной экономики: концептуальный анализ // Стратегия развития экономики. – 2014. - №14 (251). - С. 20-30.
308. Agenda for Sustainable Development 2030 // URL: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>
309. Anderson A.R. Cultivating the Garden of Eden: Environmental Entrepreneurship. Journal of Organizational Change Management, 1998, vol. 11, no. 2, pp. 135-143.
310. Bennett S.J. Ecopreneuring: The Complete Guide to Small Business Opportunities from the Environmental Revolution. New York, John Wiley, 1991.; Berle G. The Green Entrepreneur: Business Opportunities that Can Save the Earth and Make You Money. Blue Ridge Summit, PA: Liberty Hall Press. 1991; Blue J. Ecopreneuring: Managing for Results. London, Scott Foresman, 1990.
311. Capasso M., Hansen T., Heiberg J., Klitkou A., Steen M. Green growth – A synthesis of scientific findings // Technological Forecasting and Social Change, Elsevier. - 2021 - №. 146(C). – p. 390–402. DOI: 10.1016/j.techfore.2021.06.013.

312. Colin Clark. Conditions of Economic Progress / Clark Colin // London, Macmillan and Co.,1940. 504 p.
313. David A.Lubin, Daniel C. Esty (2010) The sustainability imperative// Harvard business review. Online access from: <https://hbr.org/2010/05/the-sustainability-imperative>
314. Dean T. J., McMullen J. S. Toward a Theory of Sustainable Entrepreneurship: Reducing Environmental Degradation Through Entrepreneurial Action. / Dean T. J., McMullen J. S. //Journal of Business Venturing. — 2007. — vol. 22. — pp. 50–76.
315. Dean T.J., McMullen J.S. Toward a Theory of Sustainable Entrepreneurship: Reducing Environmental Degradation Through Entrepreneurial Action. Journal of Business Venturing, 2007, vol. 22, pp. 50-76.
316. Diep, P. C. & Hartmann, M, (2016). Green Skills in Vocational Teacher Education — a model of pedagogical competence for a world of sustainable development. In: TVET@Asia, issue 6, 1–19. Online access from: http://www.tvet-online.asia/issue6/diep_hartmann_tvet6.pdf
317. Douglas LaBier (2012) Green Leadership — What Is It? Online access from: <https://www.huffingtonpost.com/douglas-labier/green-leadership-what-is->
318. Drucker P. F. (1986). Innovation and entrepreneurship: Practice and principles (Perennial Library ed.). New York: Harper & Row. (Original work published 1985).
319. European Parliament and the Council. (2008). Recommendation of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 on the establishment of the European Qualifications Framework for lifelong learning, 2008. C 111.
320. Gibbs D. Sustainability Entrepreneurs, Ecopreneurs and the Development of a Sustainable Economy / Gibbs D. // Greener Management International. — 2009. — vol. 55. — pp. 63–78.
321. Hawkins D., Mothersbaugh D. Consumer behavior. Building Marketing Strategy. McGraw-Hill Education, 2012. - 772 p.
322. Inclusive Green Growth: The Pathway to Sustainable Development. — Washington, D.C.: World Bank, 2012. — 41 c.
323. Isaak R. Globalization and Green Entrepreneurship. Greener Management International, 1997. vol. 18, pp. 80-90.

324. Johannisson B. (1991). University training for entrepreneurship: Swedish approaches Entrepreneurship & Regional Development: An International Journal. 3. P. 67–82.
325. Lai Chee Sern, Adib Farhan Zaime, Lee Ming Foong Green Skills for Green Industry: A Review of Literature// Journal of Physics Conference Series 1019(1):012030 · June 2018 DOI: 10.1088/1742-6596/1019/1/012030
326. Lavrinenko, O., Ignatjeva, S., Ohotina, A., Rybalkin, O., Lazdans, D. (2022). The Role of Green Economy in Sustainable Development (Case Study: The EU States), Entrepreneurship and Sustainability Issues, 6(3), 1113-1126. DOI: 10.9770/jesi.2022.6.3(4).
327. Lee H., Lee Y., Yoo D. The determinants of perceived service quality and its relationship with satisfaction // Journal of Services Marketing.- 2000.- Vol. 14, 3.- C.217-231.
328. Merino-Saum A., Clement J., Wyss R., Baldi M. Unpacking the Green Economy concept: A quantitative analysis of 140 definitions // Journal of Cleaner Production. – 2022. - № 242. - P. 2-16 DOI: 10.1016/j.jclepro.2019.118339.
329. Pastakia A. Grassroots Ecopreneurs: Change Agents for a Sustainable Society. Journal of Organizational Change Management, 1998, vol. 11, no. 2, pp. 157-170.
330. Pearce D. Green Economics // Environmental Values 1. - 1992. - №1. – P. 3–13.DOI:10.3197/096327192776680179.
331. Pearce D., Markandya A., Barbier E.B. Blueprint for a Green Economy. – London: Earthscan, 1989. - 192 p.
332. Post-2015: framing a new approach to sustainable development// URL: [https:// sustainabledevelopment.un.org/content/documents/874irf2015.pdf](https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/874irf2015.pdf)
333. Quinn J.B. Next Big Industry: Environmental Improvement. Harvard Business Review, 1971, September/October, pp. 120–131.
334. Raposo, Mario, Cristina I. Fernandes, and Pedro M. Veiga. "National systems of entrepreneurship: goals of sustainability." Journal of Entrepreneurship and Public Policy 9.4 (2020): 345-364.
335. Schaltegger S., Wagner M. Sustainable Entrepreneurship and Sustainability Innovation: Categories and Interactions.Business Strategy and the Environment. 2011, vol. 20, pp. 222–237.

336. Schaltegger S.A. Framework for Ecopreneurship: Leading Bioneers and Environmental Managers to Ecopreneurship. Greener Management International, 2002, vol. 38, pp. 45-58.
337. Scott-Cato M. Green Economics: An Introduction to Theory, Policy and Practice, London: Earthscan, 2009. – 240 с. ISBN: 9781844075713.
338. Taggar S. Individual creativity and group ability to utilize individual creative resources: a multilevel model / S. Taggar. — Academy of Management Journal, 45, 2002. 315–330 с.
339. The Club of Rome. The Limits to Growth, [Захирани электронӣ]. URL: <https://clubofrome.org/publication/the-limits-to-growth> (санаи муроҷиат 27.05.2023).
340. World Economic Forum. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs.pdf (дата обращения 10.04.2023).

**ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ
ДАРЁФТИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ (бо забони асл):**

А) Монографияҳо

- [1-М]. Досиев М.Н. Рушди соҳибкории экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Монография / М. Н. Досиев // - Душанбе: Ирфон, 2023. – 247 с.
- [2-М]. Досиев М.Н. Формирование, взаимодействие и развитие экологического предпринимательства в Таджикистане. Монография / М.Н. Досиев, З.В. Кобулиев // - Душанбе: Шарқи озод, 2020. – 183 с .

***Б) Интишорот дар маҷаллаҳои тақризшаванда, ки аз ҷониби ҚОА-и
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия шудаанд:***

- [3-М]. Досиев М.Н. Саҳми фаъолияти соҳибкории экологӣ дар бахши муҳити зист ҳамчун омили татбиқкунандаи принципҳои иқтисоди “сабз” / Ф.Р. Шаропов, М.Н. Досиев // Идоракунии давлатӣ. – 2023. – № 4-3 (66). – С. 17-23.
- [4-М]. Досиев М.Н., Шохзода Н.И. Изучение и реализации зарубежный опыт развитие форм экологического предпринимательства в Республике Таджикистан / М.Н. Досиев, Н.И. Шохзода // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2023. – 4/2 (50). – С. 154-158.
- [5-М]. Досиев М.Н. Нақш ва моҳияти соҳибкории экологӣ дар шароити ташаккули «иқтисоди сабз»: назария ва амалия / Ф.Р. Шаропов, М.Н. Досиев // Идоракунии давлатӣ. – 2023. – № 4-1 (63). – С. 27-33.
- [6-М]. Досиев М.Н. Хусусиятҳои ташкил ва рушди хизматрасониҳои маркетингӣ дар фаъолияти соҳибкории экологӣ ҳамчун омили татбиқкунандаи принципҳои иқтисоди “сабз” / М.Н. Досиев, К.С. Зоҳидов // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – № 3 (37). – С. 131-142.
- [7-М]. Досиев М.Н. Нақши соҳибкории экологӣ дар ҳалли мушкилоти об дар шароити ташаккули “иқтисоди сабз” / М. Н. Досиев // Идоракунии давлатӣ. – 2023. – №. 3 (62). – С. 34-40.
- [8-М]. Досиев М.Н. Развитие форм государственного регулирования и поддержки экологического предпринимательства / М.Н. Досиев // Государственное управление. – 2023. – № 2 (61). – С. 32-40.

- [9-М]. Досиев М.Н. Идоракунии фаъолияти маркетингӣ ҳамчун омили асосии рушди ташкилот / М.Н. Досиев, К.С. Зоҳидов // Паёми Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. – 2023. – № 1 (52). – С. 140-145
- [10-М]. Досиев М.Н. Истеҳсоли технологияи муосир яке аз самтҳои асосии фаъолияти соҳибкорӣ дар баҳши муҳити зист / М. Н. Досиев // Идоракунии давлатӣ. – 2022. – №. 4-2(59). – С. 43-50.
- [11-М]. Досиев М.Н. Нақши мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар рушди босуботи соҳибкории экологӣ / М.Н. Досиев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2022. – № 4-1 (43). – С. 79-84.
- [12-М]. Досиев М.Н. Государственное регулирование развития экологического предпринимательства как фактор рынка экологических услуг / М.Н. Досиев, Н.И. Шоева // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2022. – № 4-1(51). – С. 167-175.
- [13-М]. Досиев М.Н. Асосҳои назариявии фаъолияти маркетингӣ дар корхона / М.Н. Досиев, К.С. Зоҳидов // Идоракунии давлатӣ. – 2022. – № 4-1 (58). – С. 69-74.
- [14-М]. Досиев М.Н. Ташкил ва рушди соҳибкории экологӣ дар заминаи принципи иқтисоди "сабз" / М.Н. Досиев // Идоракунии давлатӣ. – 2022. – № 1 (55). – С. 51-57.
- [15-М]. Досиев М.Н. Фаъолияти соҳибкории экологӣ ҳамчун омили рушди иқтисодӣ инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон / М.Н. Досиев // Идоракунии давлатӣ. – 2021. – № 4-1(53). – С. 45-50.
- [16-М]. Досиев М.Н. Ташкили соҳибкории экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақши он дар рушди саноат / М.Н. Досиев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2021. – № 4-1 (38). – С. 171-176.
- [17-М]. Досиев М.Н. Рушди иқтисоди кишвар тавассути сармоягузории дохиливу хориҷӣ / М.Н. Досиев, Ф.М. Мирсарварзода // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2021. – № 4 (47). – С. 193-198.
- [18-М]. Досиев М.Н. Ташкил ва рушди соҳибкории экологӣ дар минтақаҳои сайёҳӣ / М. Н. Досиев // Идоракунии давлатӣ. – 2021. – № 2 (51). – С. 39-48.

- [19-М]. Досиев М.Н. Такмили идоракунии давлатии рушди соҳибкории экологӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон / М.Н. Досиев // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2021. – № 1. – С. 226-230.
- [20-М]. Досиев М.Н. Мушкилот, танзим, рушд ва моҳияти соҳибкории экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / М.Н. Досиев // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2021. – № 1 (35). – С. 153-158.
- [21-М]. Досиев М.Н. Мукамалгардонии ташкил ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар бахши экология / М.Н. Досиев // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2020. – № 3 (32). – С. 53-57.
- [22-М]. Досиев М.Н. Совершенствование государственного регулирования и поддержки малого предпринимательства в сфере экологии / М.Н. Досиев, А. Хайрулло // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2020. – № 2 (41). – С. 107-114.
- [23-М]. Досиев М.Н. Мафҳуми фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи идоракунии муҳити зист / М.Н. Досиев // Паёми молия ва иқтисод. – 2020. – № 1 (21). – С. 115-121.
- [24-М]. Досиев М. Н. Экологическое предпринимательство: основные принципы, проблемы и перспективы / М.Н. Досиев // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2019. – № 4 (29). – С. 239-245.
- [25-М]. Досиев М.Н. Совершенствование управления развитием экологического предпринимательства / М.Н. Досиев // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2019. – № 1 (26). – С. 46-50.
- [26-М]. Досиев М.Н. Экологическое предпринимательство: сущность, особенности, пути развития / М.Н. Досиев // Таджикистан и современный мир. Вестник Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе, 2016. - №1 (51). - С.133-139.
- [27-М]. Досиев М.Н. Теоретические аспекты основы устойчивого развития и формирования экологического предпринимательства / М.Н. Достиев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2015. – № 2/8(181). – С. 71-78.
- [28-М]. Досиев М. Н. Формирование рынка экологических товаров и услуг в Республике Таджикистан / М.Н. Достиев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2015. – № 2/7(178). – С. 86-91.

[29-М]. Досиев, М.Н. Развитие экологического предпринимательства в Республике Таджикистан / М.Н. Досиев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2015. – № 2/2(161). – С. 212-215.

[30-М]. Досиев, М. Н. Экологический учет и аудит в Таджикистане: проблемы становления и развития / М. Н. Досиев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2014. – № 2/2(131). – С. 107-110.

В) Мақолаҳо дар дигар маҷаллаҳо ва маҷмӯи маводҳои конференсия:

[31-М]. Досиев М.Н. Экологическое предпринимательство как фактор устойчивого развития в условиях формирования “зеленой экономики” / Ф.Р. Шаропов, М.Н. Досиев // Флагман науки: научный журнал. - СПб., Изд. ГНИИ "Нацразвитие" - 2024. - № 2 (13). - С. 326-331.

[32-М]. Досиев, М. Н. Развитие форм государственного регулирования и поддержки экологического предпринимательства / М. Н. Досиев // Повышение эффективности региональной социально-экономической и финансовой политики в условиях внешних вызовов: Материалы XVI Межрегиональной научно-практической конференции по проблемам региональной экономики, Владимир, 19 мая 2023 года / Под общей редакцией А.Е. Илларионова. – Владимир: Владимирский филиал федерального государственного бюджетного образовательного учреждения высшего образования "Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации", 2023. – С. 47-63.

[33-М]. Dosiev M. N., Development of forms of state regulation and support of environmental entrepreneurship, Повышение эффективности региональной социально-экономической и финансовой политики в условиях внешних вызовов, Материалы XVI Межрегиональной научно-практической конференции по проблемам региональной экономики (Гутманские чтения) Президентская Академия РАНХиГС, Владимир - 19 мая 2023 года. – С. 56-63.

[34-М]. Досиев М.Н. Совершенствование управления и оценка эффективности развитием экологического предпринимательства / М.Н. Досиев // Флагман науки. – 2023. – № 9(9). – С. 599-602.

[35-М]. Досиев М. Н. Теоретические основы устойчивого развития и формирования экологического предпринимательства в условиях «зеленой» экономики. - Астана, Международный научный журнал Наука и образования: новое время №1(1) Сентябрь -2023. С. 23-28.

[36-М]. Досиев М.Н. Идоракунии хизматрасониҳои маркетингӣ дар фаъолияти соҳибкории экологӣ ҳамчун омили татбиқкунандаи принципҳои иқтисоди “сабз” / М.Н. Досиев, К.С. Зоҳидов // Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ (24-25 ноябри соли 2023) ДТТ, «Заминаҳои илмӣ-техникӣ ва иқтисодии саноатикунони босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон». – 2023. – С. 45-49.

[37-М]. Досиев М. Н., Шохзода Н. И. Организационно-экономический механизм инвестиционной деятельности рынка экологических услуг / М.Н. Досиев, Н.И Шохзода // , Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ (24-25 ноябри соли 2023) ДТТ, «Заминаҳои илмӣ-техникӣ ва иқтисодии саноатикунони босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон». – 2023. – С. 49-53

[38-М]. Досиев М.Н. Ҷанбаҳои назариявӣ ва рушди идоракунии хизматрасониҳои маркетингӣ дар фаъолияти соҳибкории экологӣ / М.Н. Досиев, К.С. Зоҳидов // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи «рушди низоми бонкӣ ва рақамикунони бахши молиявӣ» (19-20.12.2023, шаҳри Кӯлоб). – 2023. - С. 699-705.

[39-М]. Досиев М. Н. Нақши соҳибкории экологӣ дар руши иқтисодӣ ва саноатикунони босуръати кишвар / М.Н. Досиев // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи «Ташаккули бахши молиявӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақши он дар рушди устувори иқтисоди миллӣ» (17 декабри соли 2022, шаҳри Кӯлоб). – 2022. – С. 315-320.

[40-М]. Досиев М. Н. Нақш ва аҳамияти соҳибкории экологӣ дар рушди иқтисодиёти кишвар / М.Н. Досиев // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи « Самаранокии идоракунии давлатӣ ва рушди устувори Ҷумҳурии Тоҷикистон». - Душанбе: АИДНПҚТ, 25-26 -уми ноябри с.2022. – С. 122-127.

[41-М]. Досиев М. Н. Нақши мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар рушди босуботи соҳибкории экологӣ / М.Н. Досиев // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи «Худидоракунии

маҳаллӣ: дастовардҳо, мушкилот ва дурнамои рушд». - Душанбе: АИДНПҚТ, 11-12 -уми ноябри с.2022. С. 351-354.

[42-М]. Досиев М.Н. Совершенствование управления развитием экологического предпринимательства и рынок экологических услуг / М.Н. Досиев // Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ таҳти унвони “ Омӯзиш ва рушди илмҳои табиатшиносӣ ва риёзӣ дар замони истиқлолият” АИДНПҚТ- Душанбе- 14.11. 2022. С. 328-335.

[43-М]. Досиев М.Н. Мукамалгардонии технологияи муосир дар раванди фаъолияти соҳибкории экологӣ ва нақши он дар рушди саноатикунонии кишвар / М.Н. Досиев // Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ таҳти унвони “ Омӯзиш ва рушди илмҳои табиатшиносӣ ва риёзӣ дар замони истиқлолият” АИДНПҚТ- Душанбе- 14.11. 2022. - С. 66-74.

[44-М]. Досиев М.Н. Самаранокии фаъолияти соҳибкории экологӣ дар заминаи принсипи иқтисоди «сабз» ҳамчун омили рушди саноатикунонии босуръат / М.Н. Досиев // Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ апрели таҳти унвони “ Нақши идоракунии давлатӣ дар раванди саноатикунонии босуръати ҚТ” АИДНПҚТ- Душанбе- 22-30.04.2022. – С. 115-121.

[45-М]. Досиев М.Н. Такмили танзим ва дастгирии давлатӣ оид ба рушди соҳибкории экологӣ дар шароити муосир / М.Н. Досиев // Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ ДМТ- Душанбе-2022 -25.02.2022. - С. 145-152

[46-М]. Досиев М.Н. Мушкилоти муҳити зист ва нақши соҳибкории экологӣ дар ҳалли онҳо ҳамчун механизми ҳуқуқи истеъмолкунанда / М. Н. Досиев // // Ҳуқуқи инсон дар ҷаҳони муосир: концепсияҳо, воқеият ва дурнамо: маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ « » бахшида ба Рӯзи ҳуқуқи инсон ва Рӯзи байналмилалӣ муқовимат ба коррупсия, Душанбе, 3 декабри соли 2021: маҷмӯи мақолаҳои илмӣ ва маърузаҳо. Матбааи АИДНПҚТ. - Душанбе, 2022. - С. 264-272.

[47-М]. Досиев М.Н. Ҷанбаҳои назариявӣ ташаккулёбӣ ва рушди сармоягузориҳои давлатӣ / М.Н. Досиев // Маҷмӯаи Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ таҳти унвони “ Идоракунии зиддибуҳронӣ: таҳлил, баррасӣ ва ҷустуҷӯи механизмҳои бартарафсозии он -АИДНПҚТ- Душанбе- 25-26 ноябри 2021. – С. 355-362.

[48-М]. Досиев М.Н. Масъалаҳои ташкил ва рушди босуботи соҳибкории экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / М.Н. Досиев // Маҷмӯаи Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ таҳти унвони “ Идоракунии зиддибуҳронӣ: таҳлил, баррасӣ ва ҷустуҷӯи механизмҳои бартарафсозии он - АИДНПҚТ- Душанбе- 25-26 ноябри 2021. – С. 326-332.

[49-М]. Досиев М.Н. Моҳияти идоракунии зиддибуҳронӣ дар корхона бо мақсади таъмини амнияти иқтисодӣ / М.Н. Досиев // Маҷмӯаи Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ таҳти унвони “ Идоракунии зиддибуҳронӣ: таҳлил, баррасӣ ва ҷустуҷӯи механизмҳои бартарафсозии он - АИДНПҚТ- Душанбе- 25-26 ноябри 2021. - С. 89-95.

[50-М]. Досиев М.Н. Ташкили фаъолияти соҳибкорӣ дар баҳши муҳити зист ва нақши он дар рушд фанҳои табиатшиносӣ / М.Н. Досиев // Маводи Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ баҳшида ба 30-солагии истиқлолияти давлатии ҚТ ва эълон гардидани солҳои 2020-2040 “ Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф“ -АИДНПҚТ- Душанбе- 15.11.2021. С. 257-266.

[51-М]. Досиев М.Н. Мушкилоти экологӣ ва нақши фаъолияти соҳибкорӣ дар баҳши муҳити зист / М.Н. Досиев // Маҷмӯаи Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ таҳти унвони “ Масоили ҷаҳонии экологӣ ва таъсири он ба муносибатҳои байналмилалӣ ва раванди глобализатсионӣ - АИДНПҚТ- Душанбе- 2021. - С. 180-191.

[52-М]. Досиев М.Н. Таҳлили баъзе дастовардҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даври соҳибистиклолӣ ва нақши Пешвои миллат дар рушди босуботи он / М.Н. Досиев, М. Махмадмуродова // Таҳкими давлатдорӣ миллии Тоҷикистон дар даври соҳибистиклолӣ: Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ апрелии илмӣ-назариявӣ баҳшида ба 30-солагии Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе, 21-24 апрели соли 2021). – С. 67-75.

[53-М]. Досиев М.Н. Таъсири таваррум ба вазъи иқтисодию иҷтимоӣ: мушкилот ва роҳҳои бартараф намудани онҳо / М.Н. Досиев, Ф.А. Ҳасанзода // Ислоҳоти низоми идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ: моделҳои муносири самаранокии он: Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ, Душанбе, 05-06 марти соли 2021: маҷмӯи мақолаҳои илмӣ ва маърузаҳо. Матбааи АИДНПҚТ. - Душанбе, 2021. – С. 228-234.

[54-М]. Досиев М.Н. Такмили идоракунии давлатӣ оид ба рушди соҳибкории экологӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон / М.Н. Досиев // Ислоҳоти низоми идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ: моделҳои муосири самаранокии он: Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ, Душанбе, 05-06 март соли 2021: маҷмӯи мақолаҳои илмӣ ва маърузаҳо. Матбааи АИДНПҚТ. - Душанбе, 2021. – С. 266-271.

[55-М]. Досиев М.Н. Рушди устувори иқтисодиёи экологӣ ва иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир / М.Н. Досиев // Форуми ҷумҳуриявӣ иқтисодӣ Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон- Хучанд, Дабир -2020. - С 59-65.

[56-М]. Досиев М.Н. Мушкилоти ташкили баҳисобгирӣ сегментӣ ва маркази масъулият дар корхонаи саноати истихроҷи маъдан / М.Н. Досиев // Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ ДТТ- ноябри 2020. - С. 243-248.

[57-М]. Досиев М.Н. Алоқамандии баҳши сайёҳӣ ва соҳибкорӣ экологӣ: муҳимият, рушд, ва мушкилот / М.Н. Досиев // Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ. - Донишқадаи иқтисод ва савдои ДДТТ дар ш. Хучанд, 2020 – С. 85-90.

[58-М]. Досиев М.Н. Нақши фаъолияти соҳибкорӣ дар рушди босуботи иқтисодиёи ҚТ / М.Н. Досиев // Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ, ДДТТ, Душанбе – 25-26 сентябри 2020. – С. 278-281.

[59-М]. Досиев М.Н. Фаъолгардонии нақши соҳибкорӣ экологӣ дар рушди босуботи саноатикунории мамлакат / М.Н. Досиев // Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ ДТТ-2020. - С. 68-71.

[60-М]. Досиев М.Н. Оценка перспективных направлений развития экологического предпринимательства / М.Н. Досиев // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2020. – № 1 (40). – С. 143-153.

[61-М]. Досиев М.Н. Нақши соҳибкорӣ экологӣ дар рушди босуботи иқтисодиёи инноватсионӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон / М.Н. Досиев // Международная научно - практическая конференция, Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон -29-30 ноябри с.2019. – С.48-52.

[62-М]. Досиев М.Н. Анализ воздействия промышленных предприятий на окружающую среду и развитие форм экологического предпринимательства в Республике Таджикистан / М.Н. Досиев //

Международная научно-практическая конференция, ТНУ-2019. – С. 81-86.

[63-М]. Досиев М.Н. Развитие форм экологического предпринимательства за рубежом / Г. Джурабаев, М.Н. Досиев // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2019. – № 1 (36). – С. 103-108.

[64-М]. Досиев М.Н. Развитие форм экологического предпринимательства в Республике Таджикистан / М.Н. Досиев // Международная научно - практическая конференция Таджикского государственного университета коммерции, Душанбе – 2019. С. 91-95.

[65-М]. Досиев М.Н. Развитие экологического туризма в Республике Таджикистан / М.Н. Досиев // Материалы республиканской научно-практической конференции Технологического университета Таджикистана. – Душанбе, 2018. - С. 51-54.

[66-М]. Досиев М.Н. Совершенствование экологической обстановки в Горно-Бадахшанской Автономной области Республики Таджикистан / М.Н. Досиев // Материалы республиканской научно-практической конференции Технологического университета Таджикистана. – Душанбе, 2018. - С. 45-50 (в соавторстве).

[67-М]. Досиев М.Н. Совершенствование экологической обстановки в Хатлонской области / М.Н. Досиев // Гидроэнергетические ресурсы Центральной Азии: значение, проблемы и перспективы: Материалы международной научно-практической конференции на тему «Гидроэнергетические ресурсы Центральной Азии: значение, проблемы и перспективы») посвященной Международному десятилетию действий «Вода для устойчивого развития» 2018-2028 годы, «Году развития туризма и народных ремесел», «140-ой годовщине со дня рождения героя Таджикистана Садриддин Айни» и «70-ой годовщине со дня создания Таджикского национального университета», Душанбе, 28 мая 2018 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2018. – С. 237-242.

[68-М]. Досиев М.Н. Экологически ориентированное и экологическое предпринимательство как экономические категории в регионах Республики Таджикистан / М.Н. Досиев // Материалы республиканской научно-

практической конференции Технологического университета Таджикистана. – Душанбе, 2017. - С. 116-120.

[69-М]. Досиев М.Н. Развитие форм государственного регулирования и поддержки экологического предпринимательства в регионах Республики Таджикистан / М.Н. Досиев // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2017. – № 1(28). – С. 71-75.

[70-М]. Досиев М.Н. Основные принципы развития экологического предпринимательства как фактор устойчивого эколого-экономического развития в регионах Республики Таджикистан / М.Н. Досиев, А.Н. Султонов // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2017. – № 1 (28). – С. 67-70.

[71-М]. Досиев М.Н. Экологические проблемы современной экономики / М.Н. Досиев // Вестник Технологического университета Таджикистан. – Душанбе, 2016. -№2(27). -С.77-81.

[72-М]. Досиев М.Н. Основные принципы организации и развития экологического предпринимательства / М.Н. Досиев // Научно-политический журнал Института государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе, 2016. - № 3 (31). - С.151-158.

[73-М]. Досиев М.Н. Механизм управления экологического предпринимательства как фактор регионального развития / Х.А. Одинаев, М.Н. Досиев // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2016. – № 2 (27). – С. 118-123.

[74-М]. Досиев М.Н. Региональные особенности предпринимательства как фактор экологического развития / М.Н. Досиев // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2016. – № 2 (27). – С. 70-77.

[75-М]. Досиев М.Н. Роль экологического предпринимательства в устойчивом эколого-экономического развития Республики Таджикистан / Досиев М.Н. // Вестник Финансово-экономического института Таджикистана. – Душанбе, 2016. -№2 (6). – С.154-157.

[76-М]. Досиев М.Н. Определение сущности экологического предпринимательства и его механизм / М.Н. Досиев // Вестник Технологического университета Таджикистан. –Душанбе, 2016. - №1(26). - С.111-116.

[77-М]. Досиев М.Н. Зарубежные опыты развития экологического предпринимательства / Досиев М.Н. // Материалы республиканской научно-практической конференции Технологического университета Таджикистан. – Душанбе, 2016. - С. 78-83.

[78-М]. Досиев М.Н. Экологическое предпринимательство: сущность, особенности, пути развития / Досиев М.Н. // Материалы международной научно-практической конференции Технологического университета Таджикистан. – Душанбе, 2015. - С. 64-72.

[79-М]. Взаимодействие и государственное регулирование развития экологического предпринимательства в Республике Таджикистан // Материалы международной научно-практической конференции, Государственное управление, научно-политический журнал Таджикского института государственного управления при Президенте РТ. – Душанбе, 2015. – С.253-258.

[80-М]. Досиев М.Н. Экологическая отчетность: становление экологического учета и аудита в Таджикистане / М.Н. Досиев // Сборник научных статей академического конкурса по формированию знаний и доказательной базы по бедности и окружающей среды, РТСУ. - Душанбе, 2015. – С. 90-97.